

Васил Тоциновски

ЛОВ НА ЕЛЕНИ

Vasil Tocinovski
LOV NA JELENE
književna povjest

Izdavač:
Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj,
Zagreb
MKD Ilinden, Rijeka

Za izdavača:
Ilija Hristodulov

Urednik:
Prof. dr. sc. Goran Kalogjera

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Goran Kalogjera
Prof. dr. sc. Milorad Stojević

Naslovnica:
Emilija i Stojče Tocinovski

Grafička priprema:
Akademski pečat, Skopje

Tisak:
M-Print, tiskara i knjigovežnica, Zagreb, www.m-print.hr

Naklada:
1000 primjeraka

ISBN:
978-953-7328-24-5

U Zagrebu, listopad 2015.

Izlaženje knjige financijski je potpomognuto iz državnog proračuna
Republike Hrvatske posredstvom Savjeta za nacionalne manjine pri Vladi
Republike Hrvatske

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000913311

Васил Тоциновски

ЛОВ НА ЕЛЕНИ

МАКЕДОНСКИОТ ВЛОГ ВО ХРВАТСКАТА КНИЖЕВНА ТРАДИЦИЈА

Историјата на литературата знае за недоброј примери кога значајни и исклучителни настани, процеси и манифестации, одделни автори и дела се остварувале вон од границите на матичната земја. Така тие рамноправно остануваат да им принадлежат на земјата во која што е нивниот корен и на земјата во која што ја здогледале светлината на денот. Поврзуваат две различни и самосвојни традиции и континуитет, два спротивставени јазични и културни света. Во тој и таков културен дијалог се остваруваат трајни цивилизациски придобивки кои оставаат вечна трага за себе и за своето време, а се естетски вредности што прераснуваат во нераскинлива врска на сегашноста/современоста со минатото и притоа уште повеќе се обврска за иднината. Во втората половина на 19. век, македонската книжевност со забрзан развој прави напори да го надокнади изгубеното време што се должи на познатите балкански политички и општествени состојби. Македонските автори имаат целосен успех. Не само жанровски, туку и со естетските вредности рамноправно се вклучуваат во големото семејство на европската книжевност. Но, секогаш притоа во ненапишаната македонска судбина останува по едно мало но проклето зборче *ама* како препрека, закана, неможност, болест, поразија, смрт. Немајќи ја сопствената државна автономија нејзината приказна се престорува во проклетство. Едно од можеби најинтригантните прашања на книжевноста денеска се двојазичните или дводомните писатели, што е судбински воздигнато до знак на препознавање/идентификација на современата македонска литература.

Хрватско-македонските културни и книжевни врски бележат многустолетна неkontинуирана традиција.¹ Во овој текст

¹ Kalogjera, Goran (1988); *Hrvatsko-makedonske književne veze*, nak. Izdavački centar Rijeka, Kalogjera, Goran (1996); *Hrvatsko-makedonske književne veze*, 2. izdanje, dopunjeno, izd. Zajednica Makedonaca u

наш интерес се три дела кои имаат посебно место и значење во македонската писмена традиција. Надраснувајќи се себе авторите и делата прераснуваат во историски вистини и вредности на националниот идентитет и афирмација на македонскиот народ. Времето во кое се појавуваат се втората половина на 19. и првата половина на 20. век. Раздобја на жестока борба на Македонците за конечно изборување на сопствените национални и социјални права и слободи, но и време на ропства и негации кои имале единствена смртна пресуда за јавно искажаното национално самочувство и за гласноговорење на мајчиниот македонски јазик. Тоа се времиња кога Хрватска и дава целосна и несебична поддршка на македонската борба, ги афирмира македонското прашање и вистина, та не случајно меѓу двете светски војни Загреб прераснал во најголем и со тоа најзначаен македонистички центар во Еворпа. Станал голема врата за излез и за разгласување на вековните стремежи на поробениот, распарчен и непризнат македонски субјект. Токму и единствено на хрватската почва, никаде на друго место, можеле да бидат отпечатени *големите книги* на Македонија. Тие непорекливи аргументи на нејзините самобитност и непокор, историја и традиција, јазик, култура и вера. Мислата и смислата на овие страници како некаква судбинска одредница во симболот на светото тројство ја исполнуваат три книги. Тоа се *Зборникот* на браќата Миладиновци (1861, Загреб), книгата *Македонија или гласот на робот* од Георги Капчев (1898, Загреб) и стихозбирката *Бели мугри* на Кочо Рацин (1939, Самобор).

Станува збор за автори и за дела кои со златни букви се запишани во македонската културна меморија. Притоа никогаш не се забравиле времето и просторот на нивното појавување. Си останала вечна признателноста на македонскиот кон хрватскиот народ. Тие и денеска се извонреден пример за светот како два народа заемно се почитуваат и соработуваат, си веруваат и помагаат еден на друг. Наш интерес не се аргументите на исто-

Republicí Hrvatskoj, Rijeka. Книгата го има и своето македонско издание: Калогоера, Горан (2008); *Хрватско-македонски книжевни врски*, изд. Современост, Скопје.

ријата, ниту пак уметничките вредности на делата од причина што тоа се прашања кои во македонската литература се опстојно и квалитетно обработени. Прецизно се одредени местото и значењето, премерени и препрочитани се нивните мисли и пораки. Сакаме едноставно пак со сите аргументи што ги имаме и ги знаеме да укажеме на една условно би ја нарекле неправда со која овие автори и дела не се рамноправно вклучени како вредности во традицијата и континуитетот на хрватската литература. Едноставно несправедливо се заборавени/отфрлени. Просторот на нивното пројавување ни малку не е случајност. И тука нема никаква дилема, не постои ни најмал сомнеж. Во нивното создавање и во натамошната логистика несебично се вклучуваат голем број хрватски општественици, револуционери, писатели, уметници, научни работници, новинари и публицисти, верски великодостојници. Нивната помош и соработка се и на духовен и на материјален план. Сите тие извршиле големо влијание и оставиле сопствен печат врз одредени дела. Значи со моќта на аргументот/вистината правиме обид за првично вклучување на *Зборникот* на Миладиновци, *Македонија или гласот на работ* на Капчев и *Бели мугри* на Рацин или уште поточно за изборување соодветно место и значење во тековите и во резултатите на хрватската литература и публицистика. Тие се богатство во/на културното наследство.

Времето и просторот во кои се појавува македонската библиска книга *Зборникот* на браќата Димитрија и Константин Миладиновци претставуваат совршено единство. Книгата го отвора патот на македонскиот романтизам кој длабоко навлегол во својата зрела фаза со зборот на мајчиниот македонски говор. Таа и таквата постапка децидно ја заоруваат најдлабоката бразда во конституирање и афирмација на македонската национална мисла и акција. Нејзините естетски вредности се оној предзнак кој ќе предизвика и поинаков однос на старата и одважна дама Европа оти некаде на далечниот Балкан постојат заборавени еден народ – Македонци и една земја – Македонија кои, ете, одеднаш ги откриваат и уверливо ги потврдуваат сопствените традиција и континуитет. Далеку од нејзините очи и срце тие стенкаат под ропство со столетија и жилаво опстојуваат. Библиски непокорни и неуништиви со лична потврда на тезата оти на почетокот бил

и вечно останал зборот. Во тоа совршенство се отвораат и првите страници на македонско-хрватските книжевни и културни врски. На трнливиот пат кон остварување на животниот сон на струшките браќа нивниот *Зборник* да биде отпечатен, оти само така може да остане и трајна национална трага за мислата и за смислата на нивните животни и творечки врвици, помладиот Константин неминовно се здобил и со вредноста за потврда на една друга негова историска мисија. Даровит и работлив, истраен и мудар, секогаш со потребни дистанца и мера во извршувањето на обврските и задачите во отворање на страниците за разбирање, почит, доверба и соработка меѓу Македонците и Хрватите ја презел на себе позицијата на основоположник. Во полната и најубава смисла на зборот Константин Миладинов е втемелувач на македонско-хрватските книжевни, културни и научни врски.²

Егзистенцијата точно ги измерила и ги премерила сите нешта во човекот, животот и светот. Значи, нема никакви отстапувања и од седум месечната ѓаковачка приказна за Константин Миладинов и Јосип Јурај Штросмаер. *Константин беше вонредно мил, скроман, тих и притоа мошне интелегентен. Тој би претставувал гордост за секој народ. Ако имаше среќа да живее, сигурно би станал полезен на својот напатен народ. Се сеќавам, во многу случаи, одушевен од неговиот ентузијазам, го бакнував како свој мил и еднороден син. Можам да ве уверам дека неговата смрт ми причини огромна жалост*, запишал Штросмаер (Калоѓера, Горан (2008); *Хрватско-македонски литературни врски*, изд. Современост, Скопје, стр. 115-173). Според неговите сведочења почитуваниот и сакан *штитетник* на татковските грижа и совети умеел да одговори со мајчинска грижливост. *При сегашниве услови во кои се наоѓа нашиот народ, не само свештениците, туку и ние граѓаните треба да сме свештеници. Не само по нашите можности да ја шириме просветата и да го подготвуваме народот за слобода, туку и да се жртвуваме ако е потребно, да ги положуваме нашите животи*

² Тоциновски, Васил (2012); *Столетни опстојби*, пак. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb. (str. 102-113).

и крвта за својот народ, што не е секако помало дело од тоа на свеиштенството (истиот извор). Средбата и соработката меѓу Миладинов и Штросмаер не е само важна, туку би рекле, оти таа е елементарна/пресудна алка меѓу македонската и хрватската култура. Така се воспоставувале и биле зацврстувани плодотворните врски меѓу македонските и хрватските културни дејци во духот на Штросмаеровата словенска мисла.

Средбата со Штросмаер е секако нешто посебно. Не само што бискупот ветил помош, туку го советувал, или уште поточно го наговорил Константин целокупниот материјал кој бил запишан со грчко писмо, да се препише/напише со кирилично писмо и со него да биде подготвено изданието со што на најдобар начин можат да се покажат карактеристиките на јазикот на кој песните и биле испеани. Така оваа соработка ги потврдила и светлите и мрачните, или, подобро речено, убавите и грдите нешта. Покрај оваа задача и заслуга, несомнена е заслугата на бискупот во афирмацијата на *Зборникот* ширум европската културна и научна јавност. Без неговото име и авторитет таа секако не би го имала тоа ниво, како што мораме да се однесуваме критички и кон сопствената македонска понизност за гревот на бискупот во преименувањето на оваа света македонска книга. На средбата во Виена младиот Константин Миладинов доаѓа со сопственото вредно и вредносно искуство. Обемниот материјал на *Зборникот* и безуспешните обиди тој да биде публикуван, му ги покажале сите лица на животот и на светот. Не ретко тие и таквите сознајби го доведувале и до очајување. Го има преводот на книгата *Православните црковни братства во Југоисточна Русија* од Јоан Флеров. А во него на најубав и највредносен начин е посведочена мајчинската грижливост. Со него се грстката песни кои го посведочуваат како прв и значаен поет, како вистински македонски лиричар и романтичар. Пријателствата и соработката со широк круг на познати и угледни слависти од Русија, како и со словенофили од други земји, сето тоа му било добро познато на Штросмаер.

Подготвувајќи го за печат *Зборникот* Константин Миладинов меѓу другото, природно ја почувствувал потребата за нови творечки заложби. Приопштувањето и посебно комуникацијата во една нова, друга и беспоговорно поинакви/различни кул-

турна и јазична средина и традиција бараат додатни напори. Така се јавила потребата да се напише уведен/предговорен текст со кој би требало да се објаснат и да се протолкуваат бројни прашања. И идејата и реализацијата се во Гаково. Со овој свој текст како да го заокружува светото тројство на сопственото публицистичко дело: Предговорот кон *Православните црковни братства во Југоисточна Русија*, предговорот или коментарот на ракописот од архивата на Охридската Архиепископија и Предговорот кон *Зборникот* на народни песни. Тоа е првиот критичко-научен прилог во македонската лингвистика и критичка рецепција на книжевноста. Научната мисла е едногласна во оценката оти во *Предговорот* Миладинов покажува и потврдува високо филолошко и фолклористичко знаење и умевање со што ќе ги постави темелите на македонската фолклористичка наука. Но, и тоа не било доволно за комуникација и уште повеќе за соодветна прифатливост на *Зборникот* во новата/новите културни и јазични средини. Така Константин Миладинов станал и автор на првиот македонско-хрватски диференцијален речник. И идејата и реализацијата се во Гаково. Со чест и гордост можеме да гласно-говориме оти во овој проект тој на најубав начин ги вградил своето знаење, стрпливост, вештина и умешност или едноставно чудесно ја споил својата личност на даровит човек и на зналец. Првата информација за речникот е на страниците од весникот *Pozor*, а кој би требало да биде од помош на хрватските читатели за подобро разбирање на македонското народно творештво. Оваа лексикографска работа на Миладинов ни малку не е неочекувана и изненадувачка. Еден од неговите највредни и најдобри проследувачи Горан Калоѓера забележува: *Imamo li u vidu zavidno obrazovanje Konstantina Miladinova, ne bismo trebali sumnjati u njegove sposobnosti da napravi jedan ovakav rječnik koji je stvarno bio nužan, s obzirom na to da se Zbornik prvenstveno i u najvećem broju distribuirao baš po Hrvatskoj. Uostalom, Konstantin je namjeravao okušati se i kao gramatičar, stoga treba vjerovati da je rječnik u biti njegovo djelo uz nužnu asistenciju jednog ili više obrazovanih Hrvata.*³ Во прилог на ваквите пишувања да додаде-

³ Kalogjera, Goran (2001); *Braća Miladinovi legenda i zbilja*, nak. Hrvatsko

ме оти во Константиновата библиотека сочувани се Мажураниќевата *Slovnica hervatska* и Бабуќевата *Slovnica ilirska*.

Периодот во Гаково и работата над *Зборникот* се исполнети и со многу нови пријателства. Тоа се луѓе и соработници од кругот на Јосип Јурај Штросмаер. А тоа значи оти тие се пријатели и на младиот Македонец, а меѓу кои се Иван Кукуљевиќ Сакцински, Фрањо Рачки, Тадија Смичиклас, Антун Јакиќ, Милан Шабариќ, Стјепан Бабиќ, Иван Сик, Јурај Тортинац. Пописот ја посочува мисијата на промоција на македонската култура во Хрватска. Од денешно гледиште тој список пред сè е интересен попис на историски релевантни личности меѓу кои се грофовите Медо Пуциќ и Јурај Јелачиќ, па Аугуст Шеноа, Ѓуро Дежелиќ, Петар Прерадовиќ, Антун Мажураниќ, Тадија Смичиклас, Ватрослав Јагиќ, Јанко Јурковиќ, Вјекослав Бабукиќ, Перо Будман, доктор Јанез Блајвс, бискупите Јурај Добрила, Стјепан Мојсес и други. Списокот на непосредните пријатели на Миладинов како претплатници на *Зборникот* е навистина импозантен, а тоа најдобро го потврдуваат бројките. Загреб се претплатил на триесет и пет примероци, Осиек на триесет и еден, Карловац на осумнаесет, Крижевци на единаесет, Макарска на седум, Дубровник на пет примероци и т.н. Меѓу претплатниците е и бискупот Јурај Добрила кој од Пореч нарачал единаесет примероци и што секако се должи на неговото долгогодишно пријателство со Штросмаер кој бил негов идол и во многу нешта го поддржувал. Следејќи го примерот на својот брат Димитрија Миладинов, татко на македонското просветителство, кој со несебична помош и лични заложби успеал многу млади и даровити Македонци да ги испрати на студии во странство со стратегија оти утре ќе бидат предводници на својот народ во неговото цивилизациско исчекорување и во избиравање на сопствените национални и социјални права и слободи, таква мисија врз себе презел и Константин. Бискуповата приврзаност кон Константина најдобро ја потврдува примерот кога Штросмаер ја прифатил молбата на

filološko društvo, Rijeka, (str. 78-79). Книгата го има и своето македонско издание: Калоѓера Горан (2001); *Браката Миладиновци легенда и стварност*, изд. Современост, Скопје.

својот млад пријател и соработник да прими неколку младичи од неговата татковина на студии на загребската семинарија. Именувањето со пријател пак е цената/согласноста на Миладинов да биде пропагатор на унијатството во Македонија. А Константиновиот престојот во Хрватска, потоа апсењето и посебно *Зборникот* соодветно биле проследени на страниците на *Pozor, Danica, Vila sinjega mora, Narodni list, Narodne novine, Naše gore list, Il nazionale, Glasonoša, Zagrebački katolički list* (според Калоѓера, Горан (2005); *Браќата Миладиновци легенда и стварност*, изд. Современост, Скопје, стр. 106-109).

Четири децении подоцна или точно триесет и седум години по појавата на *Зборникот*, во 1898 година, во Загреб излегува од печат книгата *Македонија или гласот на робот* од Георги Капчев. Овој бележит новинар, публицист и општественик како да бил предодреден за судбината на откорнатикот. Катадневно прогонуван од својата татковина Македонија, животните и творечките врвици ги минал во Русија, Бугарија, Хрватска, Словенија, Италија, Швајцарија, Србија, Босна и Херцеговина, Романија, Грција. Од Љубљана, во средината на летото 1898 година, со сопругата, синот и двете ќерки стигнал во Загреб. Ова е мошне значаен биографски податок кој децидно потврдува дека Капчев имал намера да живее во Хрватска. Во неа останал нешто повеќе од половина година. При крајот на декември власта и полицијата како *опасен непријател - јужнословенски агитатор* го протеруваат од Загреб, во кој ги оставил сопругата со трите мали деца, и нивната баба, нејзина мајка и патот на кратко време го донел во Риека. Според решението за негово протерување можеме да забележиме дека во овој град се задржал цели две седмици. Тука сам и пред многу неизвесности ја пречекал и Новата 1899 година. На 5 јануари ја напуштил Риека и отпатувал преку Анкона во Женева. Неговите дури по неколку месеци откако Капчев не можел да се врати во Хрватска, заминале во Бугарија. Уверлива потврда оти семејството Капчеви кому како припомош му се приклучила и бабата, допатувало со намера тука да го свие своето домашно огниште. Својата, пак, општествена дејност Капчев ја остварувал како соработник на ВМРО и таа предизвикувала жив интерес и постојани прогони од државите во кои дејствувал.

Лебедовата песна на македонствувањето Георги Капчев ја остварил во неколкумесечниот престој во Загреб. На страниците на загребскиот дневен весник *Obzor*, во текот на летото 1898 година, како грижник за судбината и за иднината на својата татковина Македонија објавил текстови во кои отворено и искрено, аналитички и смело пишувал за тешката ропска положба на македонскиот народ во Отоманската Империја, за пакостите на туѓите интереси и пропаганди кои наскоро потоа и ќе ја потврдат сопствената крвава политика и дипломатија за македонското прашање и неговото правилно решавање. А тоа било правото за автономија на Македонија во рамките на една идна поширока балканска федерација. Можеме да забележиме оти Капчев средно бил прифатен од редакцијата на *Obzor* и на неговите страници слободно можел да ги разгласува вистините за Македонија. Така неговите објави токму низ еден дневен и во тоа време мошне угледен, популарен и читан, а со тоа и влијателен весник, можеле најцелосно и плодотворно да се слушнат и да одекнат во широката хрватска јавност. Со тоа Капчев успешно ги извршува и задачите што му се доверени од страна на ВМРО. Написите имале заедничко име *Глас од Македонија* и нивната авторска идентификација била со псевдонимот *Галичанин*. Под нив ги забележувал податоците на ден, месец и година, како и место каде текстот бил напишан, но тие не се реални, важечки факти (се мисли на местото, б.м.), зашто тогаш со семејството живеел во Загреб. Така извонредно суптилно можеме да допреме до местото и до значењето што ги имал во редовите на ВМРО и со оглед на задачите што му биле зададени. Како таков бил познат, баран и прогонуван од властите и од полицијата. Тоа најдобро го потврдува податокот оти по излегувањето од печат на третиот број на весникот *Македонија*, властите го забраниле неговото натамошно појавување, а Георги Капчев бил протеран со обвинување оти бил *јужнословенски агитатор*.

Вооружената борба како свето македонско дело по Берлинскиот конгрес настојува што повеќе на европската политичка јавност да и ги доближи и да ги разјасни вистините за самобитна и независна Македонија. Во таа организирана борба бил и Капчев, а Хрватска секако била една од најблагородните земји за една таква дејност. *Za pretpostaviti je da je Kapčevljeva*

*propagandna djelatnost u Hrvatskoj ipak potaknula temeljitije i dublje promišljanje makedonskog pitanja u Hrvata, kojima su još uvijek bila svježa sjećanja na 1861. godinu i objavljivanje Zbornika braće Miladinov u Jakićevoj zagrebačkoj tiskari. Georgij Kapčev, publicist, pravnik i politički djelatnik, predstavnik je one grupacije makedonskih intelektualaca koji su uglavnom izvan teritorije turske države zagovarali makedonske interese pred svjetskom javnošću.*⁴

Пишувањето на Капчев е дело на даровит новинар и публицист, и на зналец кое прераснало во потресен документ од првостепено значење. Како вистина за еден народ и за неговата вековна борба за изборување на сопствените национални и социјални права и слободи се толку веродостојни и оригинално запишани што не би биле можни за прераскажување и за коментирање. Единствено требало да се прочита нивната оригинална верзија на хрватски јазик. Појавата на Георги Капчев и посебно на неговата прва книга *Makedonija ili glas roba*, (1898), tisak Antuna Scholca, Zagreb, составена од текстовите публикувани во *Obzor*, отвораат нова и значајна страница од истрајбата на Македонците за политичка автономија на Македонија. Поставеното прашање на масата на европската дипломатија е јасен одговор оти македонскиот народ со високо издигнати и осознаени свест и совест точно знае оти само со сопствена вооружена борба и со сопствени жртви треба да ги извојува своите првенствено национални и потоа социјални права и слободи. Отворено и аналитички ги идентификува интересите и пропагандите на Бугарија, Србија и Грција кои се покажаа и погубни за целината и за иднината на Македонија. Секако треба да се истакне податокот за

⁴ Kalogjera Goran (2012); *Makedonsko Devetnaesto stoljeće*, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb. (str. 214). Посебен прилог на оваа тема се трудовите на: Тодоровски, Гане (1985); *Македонската правостоина*, изд. Мисла, Скопје, 1985, Тодоровски, Гане (1987); *Неодложни љубопитства*, изд. Мисла, Скопје, (1987); Тодоровски, Гане (1990); *Книга нашинска сиреч славјанска*, изд. Македонска книга, Скопје; *Da vidim Ohrid, Struga da gledam*, Piredio, pogovor napisao i bilješke sastavio Borislav Pavlovski (2001); nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj i Zavičajna naklada Zakan Juri, Zagreb – Pula.

чистата национална определба Македонци и македонски народ, укажувајќи притоа на процесот на нивното самосознавање во кој понекогаш се непремостиви потешкотии апетитите на соседните држави, а кој ќе дојде до целосен израз при добивањето на политичката автономија на државата. Оваа книга и во тоа време никако не можела да биде објавена во Бугарија. Авторот децидно предупредува дека токму најопасни се нејзините интереси и пропаганда. Во *Македонија или гласот на робот* се потврдува мудрецот и зналецот Георги Капчев како образован човек, со европски и светски погледи чии искуства сака да ги вгради и во иднината на својата татковина Македонија.

Третото поглавје во книгата *Глас од Македонија*, стр. 11-20, е всушност писмото упатено до уредникот на весникот *Obzor*. Со него меѓу другото, мислам оти сме толкувачи на чувствата на сите Македонци, притоа изразувајќи Ви ги своите благодарност и признание за моралната поддршка и грижа кои досега ги покажавте во *Obzor* за нашиот напатен народ. Притоа се извинува што му пишува на бугарски јазик кој не бил ништо друго освен еден дијалект на општословенскиот јазик, на кој ги учеле македонските синови Кирил и Методиј. Словенскиот земен рај како што ја именува Македонија денеска бил престорен во пекол. Клучот бил во рацете на демонот кој се викал Турска Цариградска Управа. Анализирајќи ги состојбите во земјата која што наликувала на еден политички мртов народ, нагласува дека најпогубно врз него се одразуваат туѓите пропаганди. Тие се поопасни дури и од Османското царство. Но, на маките и страдањата им е дојден крајот, зашто наскоро тој народ ќе се крене за слобода, смрт или живот. Одговорот или поточно предлогот за решение е јасен: *Македонското политичко прашање најправилно треба да биде решено со девизата: Македонија сама за себе автономна; со сопствени сили и со помош на нејзините политички пријатели*. Книгата наишла на извонредно голем интерес и за кратко време доживела три изданија; две на хрватски и едно на бугарски јазик. Хрватскиот поет, патриот и политичар Аугуст Харамбашиќ, не бил само инспириран од пропагандната дејност на Капчев, туку најповеќе од нивното другарување и соработка, развил голема пропагандна дејност во настојувањата за извојување и остварување на идејата за слободна и

независна Македонија. Специјално за книгата *Македонија или гласот на робот* ги испеал дваесет и шесте стиха на песната/посвета *На бугарските браќа во Македонија*. Песната е напишана во Загреб, на 15 септември 1898 година и е уведен текст во сите три изданија. Паралелно се објавени оригиналот и препевот на бугарски јазик кој претпоставуваме е на Капчев. Книгата била распространета и дошла во рацете на многубројните читатели во Хрватска, Македонија, Бугарија, Србија, Словенија, Босна и Херцеговина, Грција, Русија, Швајцарија, Германија, Италија. Така најдобро можела да ги разгласи вистините за Македонија и во генерациите Македонци да ги всадува љубовта, свеста и совеста, идеите и идеалите за сопствениот национален идентитет. Како неделив дел од хрватскиот период на животот и на делото на Капчев е неговиот *Апел* за политичко уредување на Македонија од 1899 година, кој го сврте вниманието на дел од европската општественост. Станува збор за документ кој извонредно добро ја откликнува севкупната негова активност и определби, објавен во името на Централниот македонски комитет, потпишан од Горѓи Ив. Капчев, главен уредник на весникот *Macedoine* и датиран со Женева, 12 јануари 1899 година. Податоците точно одредуваат оти настанал во Загреб и Риека во декември 1898 година.

Георги Капчев е првиот македонски издавач во Загреб. Го покренал двонеделникот *Македонија* кој се печател на три јазици: хрватски, бугарски и германски и успеал да издаде три броја. Новите архивски истражувања укажуваат на пет броја кои засега се само претпоставка. Во исто време го најавил и скорешното појавување на ново гласило *Македонец* наменето за широката читателска публика. Но, до тоа не дошло. Работата и успехите на Капчев од Загреб се разгласиле ширум Европа. Бројот на противниците и на непријателите се намножил. Појавата на првиот број на *Македонија* чиј издавач и уредник бил Капчев, редакцијата на весникот *Hrvatska domovina* во уводниот коментар топло го поздравува и им го препорачува на читателите: *Во нашиот град почна да излегува весникот Македонија со задача да го запознае светот со состојбата на таа намачена земја* (Македонија, б.м.). *Уредник на тој весник е Македонецот г. (осподинот) Капчев, имавме можност да го разгледаме првиот број, кој уш-*

те оваа недела ќе биде во јавноста (Hrvatska domovina, Zagreb, br. 268, 23. Studenog 1898, str. 1). Во подолгиот коментар редакцијата на весникот *Hrvatska domovina* опстојно пишува за содржината и за задачите на македонското гласило, за работата на Капчев, за неговите барања Македонија да добие автономија и за формирање на југословенска конфедерација. Извонредно аналитички, но отворено и објективно таа не ги изразува само своите симпатии кон борбата за слобода на братскиот македонски народ, туку дава и целосна поддршка на неговите напори кои им ги предочува на хрватското население и повикува тие и материјално да бидат помогнати.⁵ Весникот *Македонија* бил забранет, а властите го протерале од државата.

Секој чекор на Георги Капчев бил будно следен од властите и од полицијата (Софија, Букурешт, Солун, Загреб, Риека, Љубљана, Сараево, Анкона, Рим, Женева) и тоа претставува материјал за посебна книга. Хрватскиот период од неговиот живот и работа наишол на особен интерес на страниците од весниците во Словенија (*Словенски лист*, *Словенец*), Бугарија (*Реформи*, *Глас Македонски*), Србија (*Вечерње новости*, *Застава*), според истражувањата на Горан Калогера, (2008); *Хрватско-македонски литературни врски*, изд. Современост, Скопје, стр. 195 - 201. Во неколкумесечниот престој во Загреб, стекнал многу пријатели и соработници, воспоставил и одржувал врски со повеќе видни хрватски личности, меѓу кои се Јосип Јурај Штросмаер, Аугуст Харамбашиќ, Петар Милошевиќ, Вјекослав Спинчиќ, Матео Полиќ, Симон Радошевиќ, Антун Шолс и други. Без нив секако и не би билвозможен неговиот македонистички подвиг. Датирањата на текстовите публикувани во *Obzor* точно ги одредуваат денот, месецот и годината на нивното пишување што се случува во Хрватска. Текстовите се напишани и објавени на хрватски, потоа истите без дополнувања се поместени и во двете изданија на *Македонија или гласот на робот* на хрватски јазик, па само по себе се наметнува прашањето дали Капчев најнапред нив ги пишувал на македонски и веднаш ги преведувал на хр-

⁵ *Za Makedoniju*, Hrvatska domovina, Zagreb, br. 268, 23. studenog 1898, (str. 1.).

ватски или и првичната варијанта е на хрватски јазик. Втората претпоставка е пореална од причина што новинарската работа, тука мислиме и на двонеделникот *Македонија*, не остава поголем таков маневарски простор. Или, пак, во тоа ја имал соработката на некој негов хрватски пријател, притоа посебно мислејќи на Харамбашиќ.⁶

Судбината едноставно посакала и третата книга од македонско-хрватското свето тројство да ја има историската заслуга на први чекори во втемелувањето и на современата македонска литература. Нема да претераме ако кажеме оти со објавувањето на *Бели мугри* во истекот на бунтовната 1939 година, од чудесниот Самобор и почнува легендата за Кочо Рацин. И во тоа нема никаква случајност. Се создавала таа молкум и скришум со години минати и преживевани во Хрватска, а кои пак од своја страна македонскиот непрежален син ги исполнувал со работа и со другарување. Веднаш треба да се истакне и да се запомни апсолутната вистина оти култната македонска книга никогаш немаше да ја види светлината на денот без несебичните морална и материјална поддршка на неговите хрватски другари и пријатели, соборци и соработници. Нивното внимателно пребројување точно одредува дека Рацин најмногу, најдобри и најверни пријатели имал меѓу Хрватите. Изборот недовосмислено покажува оти пријателите се одбираат, тоа е неутуѓиво човечко право, а во него репрезентативно се најистакнатите хрватски борци, револуционери, општественици, комунисти, културни дејци, писатели, сликари, печатари и издавачи, новинари и публицисти. Тоа истовремено најубедливо говори за човекот и за творецот Рацин.⁷ Взаемната доверба, почит и љубов, а од нив непосредно и пло-

⁶ Тоциновски, Васил (2010); *Предвесници*, изд. Академски печат, Скопје, (стр. 37-84); Тоциновски, Васил (2012); *Столетни опстојби*, пак. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb. (str.46-82).

⁷ Тоциновски, Васил (2009); *Кочо Рацин среде хрватската интелигенција*, *Македонско-хрватски книжевни и културни врски*, Зборник на трудови 2, изд. Институт за македонска литература, Скопје, (стр. 125-136). Тоциновски, Васил (2009); *Предвесници*, изд. Академски печат, Скопје.

дотворно доаѓаат акцијата и влијанието кои ќе имаат несомнен резултат во профилирањето на македонскиот револуционер и автор, а кој истовремено ќе изврши и свое влијание и ќе остави трајни траги во животот на хрватските пријатели.

Како делегат од Македонија на Четвртиот конгрес на Комунистичката Партија на Југославија во Дрезден, во 1928 година, Загреб како една од попатните станици на тој долг пат, Рацин ја имал првата средба со Хрватска. Тогаш имал само дваесет години. И доаѓаат години во кои почесто и подолго престојувал во неговиот *втор роден град*, попатно наоѓајќи се во Сплит и во Риека. Во монографското дело *Racin u Hrvatskoj* Горан Калоџера децидно забележува: *To su činjenice koje nepobitno ukazuju na fizičku povezanost jednog od najpoznatijih makedonskih predratnih pjesnika s Hrvatskom. No ostaje i ona druga povezanost Racina s Hrvatskom: duhovna, konstruktivna, prijateljska, partiska, umjetnička, koja je ostavila znatno dublje tragove u hrvatskoj kulturnoj baštini, o kojoj treba detaljnije progovoriti zbog jednostavnog razloga da se otme zaboravu.*⁸ Во период од тринаесет години самиот Рацин во македонско-хрватските врски вградил толку енергија и остварил такви резултати какви што пред него и по него не ќе бидат забележани со децении. И негов *втор татко* е писателот и издавачот Стеван Галогожа. Во него Рацин верувал и му ги доверувал своите најитимни чувства и ракописи, како што тоа го практикувал единствено со својата мајка Марија Солева. Во списанијата што ги покренал и ги уредувал како што се *Kritika, Literatura, Kultura, Književni savremenik*, публикувани се најголемиот дел трудови од Рацин и токму тој е првиот и најзначаен негов промотор во Хрватска. Во *Kritika* редоследно објавени се песната *Sinovi gladi* (g. 4, br. 6-7, 1928), расказите *Podne* под псевдонимот Невен Пејко (год. 1, бр. 1-2, 1937) и *Jedan život*, со истиот псевдоним (god. 2, br. 2, 1937). Списанието *Kritika* на читателската публика го претставила со расказот *Rezultat* (god. 4, br. 4-5, 1928). На страниците од *Literatura* присутен е со студијата *Hegel* (god. 1, br. 6, 1931), расказот *U*

⁸ Kalogjera Goran (2000); *Racin u Hrvatskoj*, nak. Hrvatsko filološko društvo, Rijeka. (str.5).

каменолому (god. 2, br. 1, 1932) и со фрагмент од романот *Опијум* (god. 3, br. 5-6, 1933).

Списокот на Рациновите хрватски објави се дополнува со песните *Do eden работник* (*Književnik*, god. 9, br. 4, 1936); *Tutunovi berači* (*Naš vjesnik*, god. 1, br. 1, 1937); *Smrt asturijskog rudara* (*Radnik*, god. 2, br. 67, 1938); *Sečač* и *Pamučna vlačarnica* (*Glas omladine*, god. 2, 1936); *Pejsaž* (*Pučki kalendar*, 1937) и со студиската *Razvitak i značenje jedne nove naše književnosti* (*Radnički tjednik*, god. 1, br. 23, 1940). И неговото хрватско книжевно присуство бележи тринаесет години. И она што секако треба да се запише се податоците оти со расказот *Во каменоломот* победил на конкурсот на загребското списание *Literatura*, а *До еден работник* е првата песна на македонски јазик објавена во едно загребско литературно списание. Завршениот ракопис на романот *Афион*, Рацин преку својот пријател и сограѓанин Васил Ѓоргов му го испратил на Галогажа, кој во бурните воени години тука и се губи, па публикуваниот фрагмент е единствено сведоштво за неговото постоење. Освен песната *До еден работник*, творбите на Рацин се напишани на хрватски јазик (српско-хрватски, б.м.). Периодот и резултатите меѓу Рацин и Хрватска *bili su povezani snažnim sponama koje ostaju zalogom trajnog prijateljstva makedonskog i hrvatskog naroda*.⁹

Во долгите и интересни расправи Огњен Прица го воведувал својот македонски пријател во тајните на филозофската лабораторија на Хегел и непосредно оттаму произлегуваат Рациновите текстови за него. Преку својот татко Антон Колендиќ додека Рацин бил во затвор, му ја доставувал потребната литература за македонските богомили од која што ги извлекувал тезите врз кои потоа го напишал својот знаменит труд за *Драговитските богомили*. Кога се пишува за тие влијанија не смеат да се прескокнат две знаменити имиња од хрватската книжевност. Најголем дел од младите писатели во периодот меѓу двете светски војни му се восхитувале на Мирослав Крлежа. Едноставно сакале да личат и да бидат како него. Неговиот моќен уметнички збор, идејните ставови, модерниот стих, симболиката, критички-

⁹ Isto. (str. 8).

от и бескомпромисен однос кон општествените аномалии, и секако *Баладите на Петрица Кермпух*, науката недосмислено укажува оти извршиле пресудно влијание на Рациновото определување својата поетска визија да ја остварува на мајчиниот македонски јазик. Рацин ги почитувал туѓото искуство и резултати. И повеќе од тоа, умеел да ги користи и во сопствената работа. Во Рациновата социјална поезија, посебно во песните *Sinovi gladi, Vatromet, Čeličnom stroju, Smrt asturijskog rudara, Balada o stopi*, во духот и по изразот, со вдохновението и со посебните уверувања, по формата, содржината и мотивите јасно се чувствува бунтовничкиот дух на уште еден крлежијанец Аугуст Цесарец. Од него многу научил и презел, констатира Горан Калоѓера.

Другарувањата и соработката на Рацин со хрватските писатели и уметници е посебна историја. Во долгите и пријатни загрепски прошетки низ раскажувањата на македонскиот пријател, Јуре Каштелан ја запознал и ја засакал Македонија. Ги почувствувал нејзините бои, мириси и вкусови. Ги спознал трагичната судбина на македонскиот народ и неговите вековни идеали за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи. Слободата и иднината никој не ги подарувал, па бил восхитен од многувековните буни и востанија со извикот *слобода или смрт* до последен здив да се истрае за остварување на идеите и на идеалите кои ја исполнувале и ја осмислувале историјата на поробената и распарчената Македонија. Таа љубов потоа ќе ја потврди и како прв повоен преведувач на македонската тажна и баладична песна (*Makedonske narodne pjesme, Zagreb, 1948*). Блиско другарувал и со Драго Иванишевиќ. На една од тие средби на аголот од улицата *Франкопанска* му подарил примерок од својата стихозбирка и на молба од пријателот му ја прочитал песната *Денови*. Во 1939 година, заедно со Перо Љубичим, Марин Франичевиќ ја издале стихозбирката *Na rojnih i putih*. Нивната поезија била напишана на кајкавски говор, па оттука било големо љубопитството на Франичевиќ да види како еден друг поет пишува на дијалектен говор. Но, читајќи ги *Бели мугри* веднаш можел да воочи оти некако не можело да станува збор за поезија која била создадена на дијалектен јазик. Енигмата му ја разрешил самиот Рацин, објаснувајќи му дека неговата поезија е создадена на македонски литературен јазик. На тој

јазик Венко Марковски веќе имал објавено неколку книги. Посветата на *Бели мугри* за Павлек Мишкин: *Hrvatskom seljačkom književniku i borcu za čovječja prava – Miškini, s bratskim pozdravom K. Racin*, е потврда повеќе оти во широкиот круг пријатели најбројни биле писателите. Во загрепскиот период од животот и работата, Рацинов доверлив пријател бил Оскар Давичо кој тогаш живеел тука и неговиот дом бил најсигурното зашолниште од катадневните прогони на власта и на полицијата.

Рацин често свратувал и во ателјето на сликарот Златко Прица каде што знаел да седи и со часови. Со посебна љубов и почит говорел за својот напатен народ и за распарчената и поробена татковина. Тие тажни и погубни приказни во кои се содржеле и сокриени убавини, се пресоздавале во уметнички слики. Така ни малку случајно, а во животот нема случајности, на својата прва самостојна изложба во март 1941 година, во загрепската Уметничка галерија, го застапил и *Македонскиот циклус* од масла и акварели: *Makedonac, Makedonka, Makedonska kuća, Makedonac s konjem, Ružina polja kraj Kumanova, Ulica u Kumanovu*. Во списокот на Рациновите пријатели се вбројуваат и Ото Бихаљи Мерин, Отокар Кершовани, Саво Штедимлија, Кајо Парач, Гргур Карловчан, Јосип Павичиќ, Рикард Симеон, Анте Грубишиќ, а да не ја забораваме притоа и загриженоста на Јосип Броз кога Рацин е во затвор и кога барал од членовите на Партијата да се вложат посебни напори за негово што поскорешно ослободување. Пријателот најмногу е потребен и се идентификува кога се потребни добар совет и практична помош. Без творечката поддршка и несебичната материјална помош со која целосно биле исплатени печатарските трошоци за *Бели мугри* од Даница и Јосип Цази, Антон Колендиќ, Павао Коропчиќ и Алфред Бергман не би бил возможен ни Рациновиот подвиг. Во тој список од пријатели и соработници се и самоборскиот поет Штеф Хрчиќ кој топло го препорачал и го замолил Драгутин Шпулер брзо и безболно да се завршат сите работи околу *Бели мугри*. Графичките работници Станко Вугринец и Ивица Судник го прават рачното сложување на творбите на македонскиот поет што само по себе била смртна опасност за сопствениот и за животите на своите семејства. Во зачувување и негување на тие спомени

посебно место место и значење има Судник како еден од авторите на легендата за Рацин.

Стихозбирката *Бели мугри* неминовно ја имала истата тажна и болна Рацинова животна приказна. Мислата и срцето имале еден единствен чекор. Бојкотиран од раководството на партијата, сам и несреќен, така и неговата книга во сопственото време останала *забранета, непожелна литература* која што единствено илегално можела да се распространува и да се чита. Во негова одбрана и афирмација пак ќе се јави еден хрватски пријател. Иван Козарчанин *nije mogao, a da ne reagira na pojavu male zbirke stihova na makedonskom jeziku koja je svojom pojavom oduševila pjesnički Zagreb i izludila redarstvene službe. U vrijeme kada je napisao ovaj osvrt Kozarčanin je imao status afirmiranog knjevnog kritičara koji je stekao prvenstveno pišući o Krleži... To naravno sve ide u prilog tvrdnji da pozitivna ocjena Racinove poezije dolazi iz pera čovjeka koji je pisao poeziju, ali i shvaćao poeziju što njegovoj ocjeni zbirke daje posebnu težinu... Istaknimo i to da se Kozarčanin, hrvatski pisac međuratnog razdoblja vrlo precizno određuje spram Racinova nacionalnog identiteta tako da u naslovnici pjesme naziva makedonskim i rabi taj termin do samog kraja svoga prikaza.*¹⁰ Прекрасно е кога ќе се најдат едновремено вредностите на човекот и на времето. Козарчанин искрено и отворено мери и премерува, забележува, критикува и пофалува, притоа ограничувајќи го просторот на зборовите за да се остави што повеќе слободно место за мислата, за синтезата и за оценката. Етички и творечки принципи и за творечката лабораторија на Рацин. Пишувањето на Козарчанин во време на македонскиот молк кога и Рациновиот глас е само одглас во пустина, придобива нова димензија што и денеска сама по себе ни се наметнува за нејзина нова презентација.

Mala zbirka makedonskih pjesama K. Racina Beli mugri (Bijela praskozorja) ima u sebi toliko tople, osebuje lirike, inspirirane nesumnjivo na makedonskoj narodnoj poeziji, toliko jednostavne, duboke emocije, ljudske gorke boli i srca, da to izdvaja ovu knjižicu formalno nesavršenih i često posve nevještih stihova iz

¹⁰ Isto. (str. 54-55).

kruga lirskih zbirki, kojima su poplavljени knjižarski izlozi. Socijalni protest povezuje Racin s narodnim melosom, pa to daje njegovim pjesmama karakter kolektivnog revolta u kojemu Racin traži i nalazi svoj izraz. Nije tako jednostavno dati konkretni kritički sud o knjizi od dvadeset tri veće i manje pjesme u kojoj ima mnogo nedostataka, mnogo proze i konstrukcije, ali iz koje na svakoj strani struji krvavi dnevni život, bljesne koji lucidni stih, zatreperi topla slika, jednostavna i srdačna. Najači je Racin svakako u lirskim evokacijama beznadnosti sirotinjskog težačkog života u polufeudalnom obesvravljenom kraju, gdje je čovjek izjednačen s marvom, pa u tom smislu prva pjesma u zbirci **Denovi** skladana na ritam narodnih pjesama, predstavlja svakako najinteresantniji i najvrjedniji prilog u knjizi: (се цитираат три строфи, б.м.). Od ostalih pjesama ove interesantne i originalne zbirke, koja u svakom slučaju znači osvježenje i novim u moru banalne dnevne lirike, s uvijek istim motivima, slikama, rimama i klimama, spominjem **Pečal**, **Selsku muku**, **Lenku**, cisklus **Elegii za tebe** (s motom **černej goro, černej sestro...**), ciklus **Na Struga dućan da imam** i dr. Knjiga je posve jednostavno i lijepo opremljena.¹¹

Иво Козарчанин со години ја следел и вреднувал актуелната хрватска литературна продукција. Бил редовен соработник на најзначајните хрватска книжевни списанија, посебно на *Hrvatska revija* и *Savremenik*. Ја следел работата и на современите словенски писатели, па осврнувајќи се на неговата рецензија Калоѓера децидно заклучува и вреднува оти *ovo ne samo da je prva, nego najkvalitetnija i najopsežnija kritika Racinove zbirke u kojoj se Kozarčanin pokazao kao vrstan analitičar koji je u nekoliko rečenica uspio ući u sami bit zbirke i uočiti njene temeljne i kvalitetne odrednice.*¹² Прецизно одредувајќи ги националната припадност на авторот и на неговото дело Козарчанин со право ги вклучува во хрватското книжевно катадневие. Тие се негов составен дел не само затоа што стихозбирката била отпечатена на нејзин терен, а тоа пак доаѓа како логична последица, дури

¹¹ Kozarčanin, Ivo (1940); *Racinove makedonske pjesme*, Savremenik, Zagreb, br. 2, 15. siječnja. (str. 63).

¹² Kalogjera G., isto. (str. 53).

поинаку не можело да биде, зашто станува збор за револуционер и писател кој со години живеел и дејствувал во Загреб и кој во неговите средини бил познат и омилен. Вклучувањето на Рацин во тековите и во резултатите на современата хрватска литература првично, системно и доследно го прави Калоѓера. Или би рекле, го надградува и го дополнува она што со децении пред него го беше загатнал Козарчанин. По бројот на објавените поетски книги, 1939 година била мошне плодна за хрватската литература (Никола Шоп, Перо Љубиќ, Марин Франичевиќ, Зденко Штамбук, Озрен Милеусниќ, Вјекослав Зане, Шиме Вучетиќ, Божена Беговиќ, Зденка Јушиќ и Кочо Рацин). Само по себе се наметнува прашањето околу името на македонскиот поет и што бара тој меѓу хрватските поети. Одговорот е познат и меѓу бројните аргументи наспрема податокот оти книгата никако не можела да биде објавена во Македонија, природно ја одбрал Хрватска во која што често престојувал и ја имал обезбедено физичката сигурност зад која што била загрепската скоевска организација. Со објавувањето на своите *Бели мугри* на македонски јазик, Рацин се приклучува кон групата хрватски поети кои во истовреме ги објавуваат своите книги ширум земјата. Калоѓера во своите компаративни проследувања ги коментира предвоеното време и мирисот на новата страшна војна, а Рацин со своите стихови извонредно инспиративно и сугестивно го предвестува доаѓањето на апокалиптичните ноќи, на големата криза, времето на мрачниот фашизам и престојната војна. Како втора компонента Калоѓера ги наведува социјалните мотиви во поезијата на споменатите автори. Како видни претставници на напредните книжевни движења Вучетиќ, Љубиќ, Франичевиќ и Рацин во сопствениот лирски видокруг составен и нераскинлив дел ги имале и социјалните теми. Тоа се поети во раскрилување, во подем на кои блискоста со социјалните теми и мотиви била само попатна фаза, станица во формирањето и во развитокот на нивниот поетски профил.

Третата компонента што ги поврзувала четворицата поети според Калоѓера, е љубовта кон родниот крај. *Čitalac Racinovih stihova može skoro u svakoj njegovoj strofi otkriti Makedoniju jer je*

ona duboko u njegovu srcu. Makedonija je ljubav, bol, ali i vječna inspiracija.¹³ Потоа аналитички се разгледуваат влијанието на народната песна и односот кон јазикот. Она што треба да се нагласи е подвигот на Рацин, кој што со користење на македонскиот јазик на најдобар можен начин практично ги покажа можностите и вредностите за комуницирање/дијалог со овој јазик. Големiot поет брзо и лесно се препознава. Неговата песна ги поседува универзалните, општочовечки димензии и вредности. Јасно го кажува сопствениот корен како неповторливи чест и достоинство, се бара и се препознава себе во светот, како што и светот возвратно му ја соопштува сопствената идентификација со него. Во таа смисла и тестаментално би рекле, се ситуираат човечката и творечката природа на македонскиот син. *Dok su njegovi pjesnički drugovi, autori zbirki iz 1939. godine, više lokalno orijentirani i temelje svoje zbirke na mikrosistemu dalmatinskog i primorsko-zagorskog miljea, Racin je okrenut ne samo Makedoniji i Makedoncima, već legijama napaćenih i obezvrijeđenih diljem svijeta što njegovo pjesništvo čini prihvatljivim za sve iskorištavane, bez obzira na rase, religije ili kontinente, a njega pjesnikom ugnjetavanih, odnosno pjesnikom svijeta. Njegove poruke radništvu cijelog svijeta određeni su pjesnikov manifest o borbi za dostojanstvo čovjeka i njegovu bolju sutrašnjicu, dok ga njegove vizije o svjetlijoj budućnosti njegova naroda i osobno žrtvovanje za nju, također predskazano, čine velikim i osebnim pjesnikom: **I ako ne umrem doma / već tamo gdje zmije sikću / u borbi iskre što se sjaje / blago reci duši mojoj / ima zašto duša da je!** Kako jedan od poklonika Racinova stiha i poznavalac njegova života, smatram da ovaj pjesnik ne bi želio da po bilo čemu bude izdvojen od svojih pjesničkih drugova i ideoloških istomišljenika. Skroman po prirodi on bi to smatrao nepotrebnim.*¹⁴ Да се биде едноставен човек, таа етичка мера го подразбира вистинскиот човек. Да се умее едноставно да се пее за единството на срцето и на мислата, тоа е највозвишената естетска мера за големите, светски поети. Со нив Кочо Рацин како даровит човек и како зналец ги остави трајните сиг-

¹³ Isto. (str. 46).

¹⁴ Isto. (str. 50-51).

нали до потомствата. Меѓу другото, завештувајќи ја вистината оти рамноправно им припаѓа и на македонската и на хрватската литература.

Заедништвото како највозвишена етничка и етичка мера на човековата мисла и акција во многувековните македонско-хрватски врски најјуверливо го потврдуваат Миладинов, Капчев и Рацин. Нивните животни и творечки врвици се вградуваат во севкупноста на епохалното дело на селовенските просветители Св. Кирил и Методиј кој со глаголицата како јазик и писмо за Словените ја разби тогашната јазична ерес и рамноправно ги внесе во големото семејство на културните европски народи. Нивните верни следбеници и тројцата погоре именувани Македонци. Тие секој на свој карактеристичен начин и со посебни резултати нив ги прошируваат и доградуваат, доосмислуваат и дообјаснуваат. Во времињата кога нештата со македонски предзнак биле забранети, прогонувани и казнувани единствена можност вистината за Македонија и за Македонците да биде разгласена во светот бил хрватскиот простор. Дарувајќи им се своите собаќа Македонци несебично и до последен здив ја одиграле не ретко и клучната улога во нивното национално конституирање и афирмација. Поробената и заборавена Македонија била далеку од очите и од срцето на Европа. Појавата на *Зборникот* на Миладиновци одеднаш го свртел вниманието не само на научната, туку воопшто и на севкупната општественост. Светот се распрашувал за тие народ и земја, каде се и кои се, се пишувало и се говореле за нив, се организирале најразлични мисии и акција за нивно запознавање. На една единствена книга одеднаш и успеало она што со векови и децении било невозможно за ниту една политика и дипломатија. Подвигот на Миладиновци бил патот што се отворил и пред Георги Капчев. Така со препорака од бугарските пријатели стигнал во Загреб и оттука со книгата *Македонија или гласот на робот* аргументирано и бестрашно ја побарал автономијата на својата татковина. Македонците не се ни Бугари, ни Срби, ни Грци, туку само Македонци кои со векови се борат за сопствениот идентитет. Тоа е народ кој има сопствени историја и традиција, јазик и литература, обичаи и идеали, па во посебно поглавје се залага и за обновување на Охридската архиепископија.

Запишавме оти во животот случајности не постојат. Капчев е непосреден претходник на Крсте Мисирков и *За македонските работи*. Во тој континуитет за првиот број на своето списание *Вардар* ја препеал песната *Патник* на Петар Прерадовиќ. Тоа не е само прв превод од хрватски на македонски јазик, туку со децении низ повеќе преводи била манифест за Македонците во нивната борба и со сопствени жртви да ги извојуваат националните и социјални права и слободи. Во таа и таква акција нивниот современик Евтим Спространов ја препеал поемата *Смртта на Смаил ага Ченгиќ* од Иван Мажураниќ. И не треба повеќе податоци да се докаже дека токму илиризмот извршил најголемо и пресудно влијание во развикот и перспективите на македонската преродба. По нивните чекори одел и основоположникот на современата македонска литература Кочо Рацин. Неговите *Бели мугри* светлината на денот и најголемата афирмација ја имале на хрватско тло. Познато е, но треба да се нагласи дека Капчев и Рацин најголемиот дел од своето творештво го оствариле на хрватски јазик. Тоа е првиот и секако најрелевантен знак за нивна припадност во хрватското културно наследство. Нив најмалку имаат право да ги присвојуваат соседите и *првите браќа* на Македонија. Од причина зашто еднаш и кратко дадениот човечки живот ја имал вредноста единствено во Хрватска. Каква и нивната судбина по творечкиот подвиг!? Дејствувајќи како Македонци и во името на својата татковина Македонија неминовно ја предизвикале и сопствената смртна пресуда. Димитрија и Константин Миладиновци неповратно се изгубија во мракот на цариградските зандани и никогаш не се покажа нивниот гроб. Протерен од Хрватска во која што дошол со семејството да го свие домашното огниште, Георги Капчев се врати во Бугарија и разви богата публицистичка дејност. Но, тоа не беше тој, зашто потоа не изустуи, ниту пак повтори збор од својата македонистичка лебедова песна во Загреб. Заскитаниот куршум на планината Лопушник го одзеде и младиот живот на Кочо Рацин. Белите мугри од хрватската почва се престорија во црн гроб во утробата на родната Македонија. И неговата смрт до ден денешен остана енигма. Може ли да има било каква случајност и во овие податоци!?

Приказните како и пишувачките за нив никогаш немаат крај. И добро е кога не се става последната точка. Тоа значи оти има уште еден ден за проверка, нова можност за толкување, ден за живот. Во тоа е мислата и смислата на човековата цивилизација. А тие пак оставаат аманет кој порано или подоцна треба да биде историска вистина. Овие страници едноставно бараат животните и творечки врвици на Димитрија и Константин Миладиновци, Георги Капчев и Кочо Рацин да бидат рамноправна чест и достоинство, етички и естетски вредности и во хрватското културно наследство. Тие се неодложна обврска за нас и за нашето време, уште повеќе за иднината.

ДУБРОВНИЧКИОТ ПЕРИОД НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ

Во животот како по некое напишано правило има време кое судбински ги одредува животните и творечки врвици. Така се збиднува и со македонскиот просветител Константин Д. Петкович (28 август 1826, Башино Село, Велешко – 22 октомври 1897, Одеса). Неговиот престој во Дубровник (1857 – 1869) променил многу нешта во неговиот живот, но тоа се години и на активно творештво. Ја дополнил и со нови резултати ја збогатил својата автобиографија овој бележит и оригинален поет, преведувач, патописец, книжевен критичар, лингвист, полемичар, научен истражувач. Сето тоа го работел со голема страст и преданост како дипломат од висок ранг и углед на Царска Русија. Елена Борисовна Гончарова во својот труд *Мой прадед К. Д. Петкович: просветителъ, дипломат, исследователь славянских стран и Ближнего Востока* дава интересни податоци и за семејната лоза на Петковичи. Нивниот корен имал старо благородничко потекло за што постоеле три верзии. Некои сметале оти нивниот род има српско, други бугарско, а одредени извори го истакнувале нивното хрватско потекло. Првите пишани податоци за родот се датираат со 1570 година и се врзуваат за Башино Село. Тоа е расположено во централниот дел на земјата (општина) Велес, денеска Република Македонија. Тоа ритчесто место, е на 175 метра надморска височина, до реката Вардар, три километри од град Велес. И за неговото име постоеле повеќе варијанти. На тоа место се водела жестока битка со Турците и реката била преплавена од убиени човечки тела. Трагедијата била директно покажувана: ете баш тоа е селото, односно тоа било селото на убиените. Едно друго предание пак раскажува оти во тоа село живеел турски паша. По него местото било именувано

како Пашино село, а со време буквата п од првиот збор се променила и тој станал башино.¹⁵

Гончарова потоа забележува оти тој дел од Македонија, општината Велес на реката Вардар, граничел со Егејска Македонија чие што неселение од искона било православно. Природно и родот на Петковичи бил православен. Во однос на османлиските власти имале отворен и јасно изразен опозициски став. А тоа безрезервно го потврдувале со сопствената стратегија за изборување на националните и социјални права и слободи на својот македонски народ. Едноставно Петковичи биле предводници на националното будење и ослободување.¹⁶ Пишувања кои ги збогатуваат и прошируваат сознајбите што системно ги проследуваше и Ванчо Тушевски.¹⁷ Убедувањата, уште повеќе очекувањата и секако религиозниот мируглед биле целосно свртени кон Русија. Таа била живот и верба, од неа се очекувале поддршка и помош. Ваквата би рекле, семејна/домашна филозофија ги одредува и животните патишта на тројцата браќа Константин, Димитрија и Андреја. Тоа не е само земја на нивното образование и воспитување, туку и втора татковина во која ќе ја вградат својата професионална дејност и во која ги оставаат коските. Нивниот дедо тоа го решил на најдобар можен начин. А денот 28 август 1826 година, не носи само голема семејна радост, туку и ги одредува идните сонцелубиви патишта и македонствување на родот. Во крштеничето стои: *Аз ниже подпсавишииыся священник освященной церкви Святителя Николая, крестил законнога сына Димитрия Петковича рождена от законной его жены Сусани лето 1826 месяца августа 28. Восприемник его есть Кучиели (крестник) и имя нова его Константина. Также даётся ему от манчи настоящее свидетельство, подписанное Старейшинами Башина Села: / поп Михаил (и др. Всего 5*

¹⁵ Е. Б. Гончарова, *Мой прадед К. Д. Петкович: просветитель, дипломат, исследователь славянских стран и Ближнего Востока*, Русская культура, Санкт-Петербург, 2013, стр. 4-5.

¹⁶ Исто, стр. 5.

¹⁷ Ванчо Тушевски, *Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи*, изд. Менора, Скопје, 2000, стр. 11-14.

подписей). Таткото Димитрија и мајката Сусана можеле да бидат среќни со својата прворожба како почетокот на светото тројство, трите сина, кои ќе ги прослават имињата на својот род и на својата татковина Македонија.

Уште како дете Константин покажал необична способност и голема дарба во изучување на странските јазици. Иако сите биле за тоа да се посвети и да специјализира финансии и трговија, неговата определба за студии по словенска филологија била непоколеблива. Ни малку случајно бил најомилениот студент на раководителот на Катедрата по словенска филологија знамениот професор Измаил Иванович Срезневски. Во студенстките години тој бил негова инспирација и поткрепа. Му помогнал во составување на современиот бугарско-руски и руско-бугарски речник, во Руската академија на науките го претставил неговиот превод на *Краледворскиот ракопис* (24 декември 1849), по негова иницијатива биле составени *Малиот бугарско-руски речник* и *Чешко-бугарскиот речник*, а тогаш меѓу другото, своите знаења од областа на фолклорот ги посведочил во студијата *Свадебни обичаи на македонските бугари*.¹⁸ Константин Д. Петкович во 1851 година, дипломирал на Универзитетот и ја добил дипломата:

Совет ИМПЕРАТОРСКОГА С.-Петербургскога Университета сим обявляет, что Константин Дмитриев сын, Дмитриев (Петкович), из Болгар, 24 лет от роду, Православного исповедания, поступив в число студентов сего Университета 21 августа 1847 года въслушал, при отлично-хорошем поведении, полный курс наук по разряду Общей Словесности, Историко-Филологического Факультета, и оказал на испытаниях следующие познания: в Богословии и Церковной Истории, Логике и Психологии, Греческой и Римской Словесности и Древностях, Русской Словесности, Всеобщей и Русской Истории и Литературе Славянских Нартий, Истории

¹⁸ Васил Тоциновски. Низ книжевниот континуитет, изд. Македонска книга, Скопје, 1996, стр. 51-66.

Российского Законодательства, Итальянском, Английском, Французском и Волахо-Молдавском языках – отличнѣя, за каторѣе Советом Университета признан достойнѣм учёной степени Кандидата и утверждѣн в ней Г. Попечителем С.-Петербургскаго Учебнаго Окруза 3 Июня 1851 года. По сему предоставляются Дмитриеву (Петковичу), по гражданской службѣ чин десятого класса и право считается в первом разрядѣ чиновников (Свода Законов изд. 1842 г. Т. III. Уст. О служб. Прав. Ст. 81 171), а при поступлении в военную службу, право на производство в Офицерѣ по вѣслуге трѣх месяцев в унтер-офицерском звании, хотя бѣ и не имелося ваканси в том полку, а катором будет находиться, если только знанием фронта будет того достоин, и все прочіе права и преимущества. Вѣсочайше дарованнѣе степени Кандидата. В засвидѣтельство чего и дан сей Диплом от Совета ИМПЕРАТОРСКОГА С.-Петербургскаго Университета, приложением большоѣй Университетскоѣ печати. С. Петербург 9 Июня 1851 года.

Ректор Университета, Доктор Философи,
ИМПЕРАТОРСКОѢ Академии Наук Ординарнѣй Академик,
Дѣйствительнѣй Статскій советник и разнѣх Орденов Кавалер
Пётр Плетнёв

Декан Факультета Доктор Философи (подпись)

Секретарь Совета (подпись)

N 665

Набргу потоа во 1852 година, Константин Д. Петкович на-
оружан со сопствените знаења и умеења го остварил патувањето
по словенските земји. Што се сработил е проследено, коменти-

рано и вреднувано од научната мисла.¹⁹ Дипломатската работа на Петкович непосредно е поврзана со почетокот на Кримската војна. Со решение од 20 октомври 1853 година, бил распределен на работа во Азијатскиот оддел на Министерството за надворешни работи. Службувал во Дипломатската канцеларија на командата на руската војска на Дунав и крабрежието на Црното Море како преведувач од влашки, бугарски, српски, молдавски, румунски, турски и арапски јазик. Бил непосреден сведок и учесник во многубројни историски настани. На 23 март 1855 година, дошол во руското министерство. Од крајот на 1855 до април 1856 година, бил испратен на работа во Дипломатската канцеларија на Јужната армија во Одеса. Потоа следувала прекоманда во Бесарабија како член на меѓународната комисија за разграничување меѓу Русија и Турција. Она што потоа ќе уследи, е само резултат на неговата работа и успеси. Бил награден со светлобронзен медал во спомен на војната 1853 – 1856 со *Андрејевска лента*, на 26 август 1856 година бил именуван за советник и на 27 август 1857 година бил закитен со орденот *Свети Станислав* од трет степен.²⁰

По завршување на Кримската војна руската дипломатија била исправена пред нови обврски. Прва од нив била секако таа да го востанови и да го зајакнува влијанието на Русија меѓу православните народи на Балканот. Покрај сите детали, властите знаеле за *извонредното знаење на јазици со различни дијалекти што му овозможувало на К. Д. Петкович да создава пријателски односи со месното население*. Дипломатското дејствување за Дубровник и Црна Гора немало подобро решение од тоа со Петкович. Наскоро П. Н. Стремоухов бил именуван за началник на Азијатското Одделение на Министерството за надворешни работи на Русија и заминал во Петербург. Од 24 јули 1858 година Петкович ја извршувал должноста конзул. На 15 ноември ис-

¹⁹ Многубројни страници на таа тема напишале: Харалампие Поленаковиќ, Александар Спасов, Гане Тодоровски, Ванчо Тушевски, Васил Тоциновски, Горан Калоџера, Мирољуб М. Стојановиќ, Људмил Спасов, Симон Дракул, Доне Пановски.

²⁰ Е. Б. Гончарова, исто, стр. 10.

тата година, за неговата работа и успеси бил унапреден во *колежски асесор* и на 8 јануари 1859 година, официјално станал конзул. И уште три вредни податоци. Истата година на 14 февруари императорот Наполеон Трети му го доделил ореденот *Легија на честа*, во март 1860 година, за успешно извршување на обврските бил унапреден во надворешен советник и во февруари 1863 година, бил одликуван со орденот *Св. Станислав* од втор ред.

Животот е тој што ни ги дава човекот и делото. Оттука и се задржуваме на некои значајни детали од биографијата. Константин Д. Петкович во честите доаѓање во Санкт-Петербург редовно во нејзиниот дом ја посетувал грофицата Антонина Дмитриевна Блудова. Тука се запознал со многу членки на Комитетот на руските жени и со нивната дејност. Негова стожерна задача биле материјална помош и поддршка на православните цркви и манастири во словенските земји. Тука ќе се запознае и зближи со својата идна сопруга. На 28 мај 1865 година, со благослов на отец Михаил Раевски стапиле во брак Константин Д. Петкович и Вера Андреевна. Тогаш имал триесет и девет години. Потоа веднаш се вратиле во Дубровник. На 18 јули 1866 година, семејството било збогатено со синче што за жал набргу потоа починало. Три години потоа, во 1869 година се раѓа првата од четирите ќерки Олга.²¹ Најмногу труд и време вложил во проучување на историјата на древниот Дубровник и на состојбата на православието во него. Како плод на таа работа е неговиот труд *Исторический очерк Сербской православной общины в Рагузе* (1859). Според запишани преданија Дубровник бил основан во седмиот век и неговото неселение во почетокот било православно. Градот имал многу цркви и манастири, изградени од српска и босанска страна на нивна земја и отстапени на Дубровничката република. Но француското влијание се покажало подоста погубно. Постепено многу православни цркви едноставно ги преобратиле во католицизам. Во текот на 15. век кога Србија, Босна и Херцеговина се под турско ропство насилно на христијаните им било наметнато муслиманството. Така до крајот на 18. век

²¹ Исто, стр. 12, 17.

христијанската црква не постоела. Бегајќи од поголемото кон помалото зло многу православни семејства се преселувале во Дубровничката република, во која доминирале католиците, образованието се одвивало на латински јазик, па оттука православните биле жигосувани како расколници.

Благодарејќи на напорите што ги правела Русија христијанството полека го наоѓало своето место во Дубровник. Рускиот император Петар Први им се обратил на Црногорците и Херцеговците со ветување оти максимално ќе им помогне. Историските случувања потоа оделе во тие насоки. Во времето на Петкович бројот на православните нараснал на четиристотини членови што само по себе ја наметнало потребата за изградба на православна црква. Во тоа време Константин со уште поголем интензитет ја продолжил својата работа на старите словенски ракописи, посетувајќи ги манастирите во Македонија, Србија, Хрватска, Црна Гора, Австрија, Чешка и Полска.²² Во 1856 година, излегуваат од печат неговите истражувања *Обзор афонских древностей* во издание на Руската академија на науките. Уредник бил омилениот професор Срезневски, за кого Петкович пишува со голема почит и љубов. Тоа бил благороден и несебичен човек кој постојано се дарувал на другите, секогаш спремен да помогне и да упати, и токму таков успеал трајно да остане во срцата на неговите студенти.

Дванаесетте години во Дубровник се динамично време на многу промени, најразлични движења и манифестации, политики и дипломатии кои се менувале и се преобразувале катадневно. Во тогашната австриска Далмација се појавувале бројни политички партии, во Босна vznikнувале востанија, а националните движења на Балканот станале стожер на интерес за Константин Д. Петкович. Тоа е време на другарување и соработка со поетот, публицистот, издавачот, општествениот работник, еден од лидерите на словенофилите Иван Сергеевич Аксаков. Еден од предводниците на општественото движење во Русија за ослободување на словените од турското ропство. Така било создадено едно цврсто и квалитетно пријателство. Честопати го посетувал

²² Исто, стр. 12.

кнежеството Црна Гора. Калогера со право ќе забележи дека Петкович најмногу го задолжил црногорскиот народ, посебно во периодот кога бил руски конзул во Дубровник. Негова задача како руски конзул во Дубровник била да ги брани руските интереси на тој дел од Балканот од се пожестоките обиди на Турците да ги вратат своите изгубени позиции. Со оглед на тоа што Русија и Франција тогаш биле сојузници и ги имале истите интереси на Балканот, Петкович бил под постојана присмотра на тајните австроунгарски служби, кои деноноќно ја следеле неговата конзулска работа во Дубровник и Црна Гора. Црногорскиот двор на кнезот Данило Петровиќ, благодарейќи на моќната и влијателна кнегиња Даринка, се повеќе се поврзувал со Французите, па Петкович морал да ја употребува севкупната своја дипломатска вештина и уметност Русија да не ги изгуби своите привилегии на црногорскиот двор. Во комплицираните дипломатски односи Петкович се снаоѓал многу добро и секогаш го пронаоѓал вистинскиот начин да ги одбрани руските интереси, но и да им помогне на малите словенски народи.²³

Дипломатскиот углед на Константин Д. Петкович бил на највисоко ниво. Секогаш бил присутен во сите најтешки и најкомплицирани меѓународни спорови или дијалози. Пролетта 1859 година, бил член на меѓународната комисија за одбележување на границата на Црна Гора. Ни малку лесна задача во која што се вкрстувале црногорско-албанските разграничувања од една и непријателската политика на Австрија и Италија кон Русија од друга страна. Своите разбирања и доживувања како вредносно искуство од овој настан ги завештал во трудот *Црна Гора и Црногорците* (1877). Дело што е секако круна во она негово најголемо задолжување кон овој народ. Меѓу нив секако треба да се одбележат етнографската изложба на носии и други експонати од Црна Гора, во 1867 година во Москва, што конкретно ја потврдила идејата за словенското единство и била еден од најзначајните настани на годината и патописот *Црногорецот*

²³ Goran Kalogjera, *Makedonsko XIX stoljeće*, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2011, str. 169.

Марко Мартиновиќ публикуван во *Морски зборник* (1863).²⁴ На оваа тема посебено вредни прилози претставуваат пишувањата на Мирољуб М. Стојановиќ,²⁵ и на Гане Тодоровски.²⁶ Но, од друга страна имал и среќа зашто во периодот на неговата дипломатска дејност земјата бележи стабилизација на своите политички и економски состојби.

За време на престојот во Петербург во 1868 година, кнезот Никола Први на императорот Александар Втори наспрема забелешките за приврзаноста и понизното однесување кон Франција, посебно говорел за сопствената приврзаност кон Русија. Во подобрувањето на односите меѓу двата народа, кнезот посебно ги истакнал заслугите на конзулот Петкович. Како потврда на пријателството кнезот своите ќерки Зорка и Милица ги испратил на студии во Смољанскиот институт, каде што се образувале и ќерките на Петкович, Олга и Софија. Во писмото до о. Михаил Раевски од 16 март 1869 година, Константин Д. Петкович за својата конзулска работа во Дубровник прави ваков заклучок: *Јас овде минав 11 години на најдинамична и најнемирна работа и се успокојувам со тоа што од Црна Гора се разделувам во време кога црногорскиот кнез се врати од патувањето во Русија и што владарот император кај него ја крсти новородената ќерка. Ги презедов работите во тукашниот конзулат во ни малку вака пријатни околности. Во тоа време имавме целосен прекин во односите со црногорската влада; во Цетиње доминираше француското влијание, а Црногорците со страв и потајно го изговараа името на рускиот цар, нивниот благодател. Сега во Црна Гора гласно ја пејат руската химна, а во дворецот на кнезот не се зборува за Франција и Париз, туку за великодушноста на рускиот цар и за славата на православна Русија. Искрено, многу ми е жал, што Црна Гора ја напуштам во ваков момент, јас лично би сакал да видам и да се израдувам на триумфот на*

²⁴ В. Тушевски, исто, стр. 217-226.

²⁵ Мирољуб М. Стојановиќ, *Константин Петкович и Црна Гора*, 1, изд. Македонска книга, Скопје, 1987.

²⁶ Гане Тодоровски, *Книга нашинска сиреч славјанска*, изд. Македонска книга, Скопје, 1990.

руското влијание во нашата родна земја, која што нема ништо заедничко ни со Французите, ни со Германците. На мојот наследник ќе му биде полесно и попријатно да е конзул во Црна Гора. За Бејрут патуваме преку Виена и Конст(ант)инопо(л), не можеме да отпатуваме пред доаѓањето на Ионин, кој, од своја страна, од Петроград го чека својот наследник Леонтиев. Се надеваме дека за Велигден ќе се сретнеме со Вас во Виена, на рускиот Велигден, а потоа ќе тргнеме на Исток кон светите места.

Писмото на конзулот Константин Д. Петкович претставува извонредна потврда за вредноста и потребата од приопштување на неговата повеќетомна кореспонденција. Иворно таа е летопис за животот и делото, за меѓународниот углед на македонскиот просветител и руски дипломат, но исто така за времето и за политиката на севкупна Европа, посебно на словенскиот свет, Балканот и Блискиот Исток. Самиот точно го одбележува периодот од единаесет години поминати во Дубровник. Тешки и напорни години, ризични и за дипломатијата и уште повеќе за сопствената судбина. Стапувајќи на конзулската должност во време кога Русија немала никакви односи со црногорската влада, а тоа ќе рече уште помалку имала некакво влијание, тоа подразбира оти работите или некакви можни перспективи биле утопија. Било каква помисла за соработка и комуникација се повеќе од илузија. Француското влијание господарело на сите нивоа од општествениот живот на Цетиње, ги исполнувало и осмислувало политиката, дипломатијата, културата и образованието. Името на својот добротинител како што пишува Петкович, името на рускиот цар Црногорците го прошепнувале со страв и ужас. Но, мудроста упатува на тоа оти нема нешто што човекот не може да го совлада и победи, да го надмине и пресоздаде. Мудрецот и зналецот Петкович тоа го демонстрирал на најдобар можен начин. Сите нешта се покренале од мртвата точка и полнокрвно опстојувале.

Минале годините и со семејството Константин Д. Петкович треба да замине на нова должност. Искуството и резултатите собрани во деценијата дипломатска дејност се соодветна утеха во мигот на разделба. Во едно ново и благопријатно време исполнето со пријателство, доверба и соработка. Црногорскиот

кнез само што се вратил од посетата на Русија каде што како верност кон мајката на словенството ја крстил новородената ќерка. Ете во тие нови услови во Црна Гора сега гласно и насекаде се пеела руската химна. Во палатата на кнезот тема на разговор и воодушевување не биле повеќе Франција и Париз, туку мирогледот на рускиот цар и моќта на православната Русија. Петкович во своето јавно дејствување и во пишувањето ја користел сопствената писателска дарба. Катадневните прилики, аргументите и фактите што ги наметнувале егзистенцијата, политиката и особено дипломатијата, здодевните бројки и реторика умее да ги збогати и да им го вдахне својот човечки и творечки потенцијал. Напишаното да го пресоздаде во убава и читлива литература. Ја отвора душата и искрено признава што токму во тој миг треба да се збогува со Црна Гора. Вложените напори и плодовите од таа работа се тука и насекаде, та затоа тој сака и лично да го види, почувствува и да му се израдува на триумфот на руското влијание *во нашата родна земја*. А тоа и навистина е негова родна земја, словенска земја како дел од неговите погледи и стратегијата на словенофилството. Како што тоа е и неговата татковина Македонија. А тие разбирливо немаат ништо заедничко ни со Германците ни со Французите. Создадени се благопријатни услови за работа и за дејствување на неговиот наследник. Писмото го завршува со информацијата оти *патуваме* за Бејрут преку Виена и Константинопол. Глаголот патува е употребен во множина зашто притоа мисли на сопругата и на ќерката. Тоа подразбира корекција на пишувањата оти во Дубровник му починале сопругата и новородениот син. Наскоро по раѓањето починала нивната прва рожба, но во новите животни предизвици Петкович заминува со својата животна сопатничка која што во Бејрут ќе му подари уште три ќерки. Тоа е време на големиот православен празник Велигден, па се надева оти ќе се видат со драгиот пријател и ќе подругаруваат, а потоа од Виена би замиле кон светите места на Исток.

Трудот на Елена Борисовна Гончарова за нејзиниот прадедо Контантин Д. Петкович е редок и вредносен материјал за еден од најучените Македонци од втората половина на 19. век и меѓу стратезите на македонското просветителство. Посебен интерес побудува податокот што потписник/автор е негова прав-

нучка. Тоа има особено место и значење не само во обработката на зададената тема, туку и како првостепен извор од семејната традиција и континуитет. Со недоброј архивски документи, користење на соодветна литература, семејни/домашни кажувања и спомени во детали можеме да се запознаеме со животот и работата што се простира во повеќе области (дипломатија, тајни и специјални задачи, наука, просветителство) на овој бележит Македонец. Во книгата се говори за различни настани од тоа време. Се раздиплуваат многу страници за Кримската војна, за национално-ослободителните движења на Балканот, дипломатските интриги, за жестоките прогони на православните од австриските балкански територии, за крвавите судири и војни, за состојбата на христијанството на Блискиот Исток. *Оваа биографија ни овозможува исто така подобро да се запознаеме со неговата родна Македонија (во тоа време дел од Турската империја), за австриското ropство во Далмација и независна Црна Гора, за Либан, Сирија и Палестина, кои биле под османлиска власт.*²⁷ Напишан на богата документаристичка основа трудот открива многу непознати а извонредно значајни детали/фрагменти од животот и работата на Петкович. А тие добиваат уште поголема вредност зашто непосредно извираат и ги одразуваат децениите од втората половина на севкупната опстојба на Балканот, Европа и Блискиот Исток. Нивен потписник е државен службеник од висок ранг, човек од доверба, а тоа ќе рече оти неговите страници се своевидна историја и на неговото/нашето време.

Животните и творечки врвици на Константин Д. Петкович, за разлика од неговите помлади браќа Димитрија и Андреја, научната мисла достоинствено ги проследила, разгледувала и вреднувала. Но, векот е вечна и никогаш недочитана книга. Секогаш постојат можности за нови сознајби. Тоа за нас е и творечкиот предизвик на Гончарова. Се посочуваат малку познати и уште повеќе нови податоци за семејната лоза на Петковичи, за почетокот на дипломатската кариера на Константин која што се зачнува со Кримската војна, за неговата дејност во Дубровник и Црна Гора, и секако за најмалку познатиот завршен период од

²⁷ Владимир Черняев, *Предисловие*, Е. Б. Гончарова, исто, стр. 3.

неговиот живот и работа на Блискиот Исток. Архивите на кои посочува авторката се потврда повеќе за вечната книга. Како илустрација за идните истражувања и проекти точно е одредено оти постојат повеќе обемни томови кои би биле исполнети само со кореспонденцијата на Петкович. Важноста на еден ваков иден зафат што е извонредно искуство и резултат на големите и развиени култури, со примерот на македонскиот просветител добива на значење во комуникацијата со највидни и истакнати личности од тоа време и со прашања кои се витални и стожерни во децениите од историјата на словенските, европските и арапските народи во кои на своевиден начин и самиот е соучесник и нивен креатор. Не претеруваме ако кажеме оти Константин Д. Петкович ја имал ретката можност и среќа да биде неделив дел од епохата на колективното меморирање како човек и творец кој со својот потпис и себеси се овековечил во епоха. Оттука и обврската на науката постојано да работи во откривање и афирмација не неговите лик и дело кои едоновремено се и лична карта на нашето македонствување.

БЕЈРУТСКИТЕ ГОДИНИ НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ

Дипломатските бејрутски години на Константин Д. Петкович (28 август 1826, Башино Село, Велешко – 22 октомври 1897, Одеса) го претставуваат најзначајниот период од неговиот живот. Во него се случуваат подоста работи во семејството, во професијата доживува најголеми успеси и почести и со извонредни трудови ја збогатува својата публицистичка и научна дејност. Како дипломат на Царска Русија во Бејрут (1869 – 1897) ги минал последните три децении од животот. Живеел седумдесет и една година од кои повеќе од една третина, поточно дваесет и осум години со семејството бил во овој град. Во него дошол при крајот на 1869 година, со сопругата Вера Андреевна Петкович и ќеркичката Олга неколку месеци пред тоа родена во Дубровник. По дванаесет години успешна дипломатска работа, новата должност во Бејрут била само потврда повеќе за учениот, мудар и доследен царски службеник. Овој период секако е круна на вредносната оценка запишана од Горан Калогера оти *доследно ги бранел интересите на царска Русија, секогаш покажувајќи посебно разбирање за јужнословенските народи. Бил извонредно добар познавач на приликите во Србија, Црна Гора, Бугарија, Македонија, па дури и на Хрватска и Словенија, што го потврдува со повеќе текстови.*²⁸ Тоа уверливо го дополнува и доградува и со темата за Блискиот Исток.

Во Бејрут семејството се збогатило со три нови рожби. Во 1870 година, се родила Софија, а веќе во наредната 1871 година дошла на свет и Екатерина. Пет години потоа, во 1876 година се раѓа и Александра. Четирите ќерки ја продолжуваат семејната традиција и по татковата Петковичева и по мајкината лоза на Бахтини со своето образование на Смољанскиот институт и со

²⁸ Goran Kalogjera, *Makedonsko XIX stoljeće*, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2011, str. 168.

дејноста што потоа ја развивале.²⁹ Секако дека пријатната домашна атмосфера меѓу другото, на Петкович му даваат мир и спокојство, а се инспирација повеќе во неговата неуморна публицистичка и научна работа. Таа извонредно добро и аналитички е проследена во трудот на Ванчо Тушевски, во кој не се вклучени и трудовите од бејрутскиот период.³⁰ Тоа е кобно време и за неговото здравје. По четири десетолетија дипломатска работа што сама по себе подразбира многу напор, трпение, мудрост, решителност и посебно врелата клима и постојаниот ризик на Блискиот Исток не можеле, а да не се одразат здравствено што било повод да побара и оставка од работата. Барањето било прифатено. Во решението број 67 од 5 декември 1896 година стои: *Ослободен од работа, согласно барањето, заради болест – на Генералниот конзул во Бејрут, тајниот советник Петкович.*³¹ Во почетокот на 1897 година, Константин Д. Петкович со семејството заминал од Бејрут и дошле во Петербург. Болеста натежала и десетина месеци потоа починал во Одеса. Во овој град истата година по не цели два месеца починал и неговиот најмлад брат Андреја Д. Петкович. Гробот на Константин е во семејната гробница на Николското гробје на Александар Невски во Санкт-Петербург. Како илустративен материјал даден е во завршниот прилог на последната внатрешна непагинирана страница од трудот на Гончарова.

Во многубројните патувања и пријателствувања со разни народи Константин Д. Петкович секогаш возвратувал на впечатлив начин со одредено дело. Со трудот *Црна Гора и Црногорците* (1877) трајно го задолжил црногорскиот народ што и денеска се помни и почитува, па тој подвиг со изучување на историјата, јазикот и културата го продолжил и со народите на Сирија и Либан. Како генерален конзул во Бејрут сестрано ги следел и ана-

²⁹ Е. Б. Гончарова, *Мой прадед К. Д. Петкович: просветител, дипломат, истражувател славјанских стран и Ближнего Востока*, Русская культура, Санкт-Петербург, 2013, стр. 17, 25-29.

³⁰ Ванчо Тушевски, *Студии за браќата Константин и Андреја Петковичи*, том 1, изд. Менора, Скопје, 2000, стр. 11-241, 313-326.

³¹ Е. Б. Гончарова, сито, стр. 25, 36.

лизирал современите собитија кои катадневно го потресувале Блискиот Исток со војни, меѓународни договори, притоа посебно проучувајќи ги економските состојби и религи во Либан, Сирија и Палестина. Нив им го подарил фундаменталното дело *Либан и Либанците* (1885) со сеопфатно и аналитичко проследување, коментирање и вреднување на животот и на политичката состојба во Либија и во Сирија, а што било издадено на руски и на арапски јазик. Книгата како што пишува Гончарова, авторот ја напишал на арапски и потоа ја превел на руски јазик. Првото издание на руски јазик во 1885 година, било сработено во Воената печатница на Главниот штаб во Санкт-Петербург. Големитот интерес за неа резултирал со нејзино преиздавање на руски и на арапски јазик.³² Во Архивот за надворешни работи на Руската империја сочувани се многу томови на конзулски известувања од 1853 до 1896 година, во кои меѓу другото се говори на значајни археолошки откритија, за реликвии од православни манастири и за стари ракописи. Пишувањата на Гончарова само покажуваат оти постојат недоброј нови и непознати страници како првостепените сведоштва за животот и делото на овој бележит македонски просветител, поет и публицист, преведувач, руски дипломат, извонреден истражувач на словенските народи и на Блискиот Исток. И уште еден интересен податок. Во 1891 година, за трајно одбележување на оние кои дале свој сопствен прилог во формирањето и афирмацијата на Императорското Православно Палестинско Општество (ИППО), во предворјето на Александровата црква во Ерусалим, како траен спомен биле поставени дваесет и три меморијални мермерни плочи на кои со златни букви биле испишани имињата на заслужните дејци. Меѓу нив е и таа на Константин Д. Петкович со податоци за денот, месецот и годината на раѓање и на смрт.

Древниот Бејрут со своите убавини и со традицијата оставил силен впечаток на македонскиот просветител кој со иста љубов и моќ мечтаел и пишувал за словенските народи и за магијата на Балканот. Оттука и со право арапските поети говореле, го воспевале Либан и неговите убавини, ќе запише Петкович во

³² Исто, стр. 25.

Либан и Либанците, кои на своите глави ја носеле зимата, на плеќи пролетта, на гради есента, а во лето се одмарале в долж брегот на Средоземното Море. Задолженијата на Конзулатот во Бејрут ги опфаќале Либија, Сирија и дел од Палестина. Населението од тие региони припаѓало на најразлични религии. Главното арапско население било поделено на муслимани и христијани. Во составот на муслиманското мнозинство влегувале многу други групи, меѓу нив секако најсилна била сектата на муслиманите-шиити потомци на арапските еѓипјани, а потоа и силно непријателски меѓусебно спротивставените шиити и сунити. Во 1860 година, разни и посебно турски војници формирале многубројна христијанска колонија. Сите тие нови и секако непредвидливи движења неминовно ги менувале внатрешните состојби и односи, исцртувале нови етнички карти а тоа го предизвикало и вмешувањето на европските држави кои воспоставувале нова административна поделба и власт.

И односите меѓу христијанските конфесии биле извонредно комплицирани. Нивното мнозинство го составувале маронитите кои формално припаѓале кон католичката црква. За нив Петкович пишува оти биле убави, горди и трудољубиви, но во дадените време и услови биле и нечесни, таинствени и измамници. Тие војувале со другите национални заедници кои биле посиромашни и помалубројни, но храбри и ја имале поддршката на Англија. Како безкарактерни и безопасни за арапските христијани Петкович ги сметал малубројните грчки католици (унијати). Православните арапи кои биле храбри, одлучни ја поседувале доблеста и сакале со сите да живеат во мир. Многумина од нив биле богати граѓани. Православното население според Петкович едноставно било среќно, знаело и со малку да се задоволи, а ги краселе скромноста, божноста и трудољубивоста. Нагласен негативен однос имале кон маронитите и грчките католици. Православните Либанци кои биле приврзани кон Русија, како и воопшто кон православието на Исток, рускиот цар го именувале за свој цар и се декларирале себеси како припадници на рускиот народ и на руското царството, пишува Петкович. Неговите забележувања и пишувања на кои не може да им побегне ни најмалиот, најбезначајниот детал ја потврдуваат неговата способност да навлезе во душата на човекот и да го портерира неговиот ка-

рактер како посебност на одделна национална традиција и континуитет, егзистенцијална филозофија, начин на живеење и на размислување, со нагласен интерес за специфичните јазични, културни и образовни влијанијата кои и го формираат субјектот како знак и идентификација на една народносна целина.

Различните религиозни заедници меѓусебно биле болно спротивставени. На сите им било познато нивното непријателство пресоздадено во истребувачко ривалство што посебно било изразено во борбата за службеничките работни места. Како по некое непишано правило административните работи како да биле предодредени за одделни конфесии и било какво нарушување или отстапување од него предизвикувало крвави пресметки. А секој притоа имал свој заштитник што дополнително ги усложнувало работите. Маронитите и грчките католици сметале на покровителството на Франција, православните ја имале Русија, други пак Англија, што од друга страна само по себе го поттикнувало непријателството и конкуренцијата на тие држави во регионот. Америка и Англија настојувале да формираат протестантски општини. Во тие и такви обострани меѓуконфесионални борби постојано растело антитурското расположение. Не останувала должна ни Османлиската империја која што мошне итро го манипулирала поробеното население. Односот на недоверба и отворена одбивност турските власти покажувале и кон конзулот Петкович. Муслиманите припадници на черкезите и на ансариевците ги ограбувале христијаните, им ги одземале земјата, стоката, го уништувале родот, а на тие оружани банди месните власти не се спротивставувале. Не биле реткост протестите на муслиманските фанатици и заканувањата за уништување на рускиот конзулат. Искусниот дипломат и со овие пишувања се потврдува како публицист и како научник кој извонредно аналитички и критички умеел да ги види општествените односи и состојби, колективното поведение како национална стратегија и спротивставените туѓи интереси и пропаганди кои го разнебитувале Блискиот Исток та не бил тој помалку опасно буре со барут од она на Балканот.

За комплексните и не ретко нерешливи состојби конзулот Петкович во јули 1870 година, му пишува на грофот Н. П. Игнатев со посебна загриженост за *христијанскиот елемент во тур-*

ската администрација. Дипломатското искуство, знаењето на арапскиот јазик, храброста и работливоста му помогнале на Константина не само да се справи, туку и да опстои во таа крајно напната и опасна ситуација. Со тие особини и квалитети за свој пријател го придобил либанскиот губернатор грчкиот католик Франко-паша, кому во доверба со жалење му говорел за вмешаноста на западните држави во либанските работи. Активноста на генералниот конзул во Бејрут била содржана во начелото да се чува и да се афирмира авторитетот на Русија во регионот. Таа света задача со успех ја остварувал и во дванаесетте години на дипломатска работа во Дубровник (1857 – 1869). Мудро и би рекле, лукаво тој патиштата за надминување и совладување на бројните и сложени проблеми ги предвидел во моралната и финансиска поткрепа на православните општини и во распространување на рускиот јазик меѓу месното население. И во оваа пригода доаѓа до полн израз неговото пансловенство. Сочувствувал со потребите на православните без разлика на која националност и припаѓале и за нив барал да се зголеми материјалната помош што што ја давала Русија. Во март 1871 година, му се обратил на грофот Н. П. Игнатиев оти е ургентна потребата што поскоро и повеќе да се поддржи образовното дело на православните. Детално го информирал за интригите на американските протестантски мисионери кои отворено и доследно со отворањето на протестантски училишта имале за цел да ја остварат сопствената долгорочна политика за превземање на православните верници кон себе. Стратегијата на просветно и културно воздигнување е единствениот пат за иднината во остварување на сопствените национални и социјални права и слободи и на нивната татковина Македонија, за која никогаш повеќе не можеле да се вратат, но постојано ја имале во мислите и во срцето и дејствувале за неа браќата Петковичи.

Катадневно реалноста била напаѓана со најразлични афери и интриги. Во јули и август 1870 година, се ширеле информации за можна војна со Русија. Тоа како едвај да го чекала група фанатици која се заканила со уништување на рускиот конзулат. Детал кој ја потврдува постојаната опасност по сигурноста за животот на конзулот и на неговото семејство. Тие случувања биле повод за негово обраќање до привремениот генерал-губерна-

тор на вилаетот Сирија Изет паша за можното повлекување од Либан. Интензивното катадневие на овие простори едноставно било одење по најтенката и опасна животна линија. На секоја страна имало што да се види и доживее, имало зошто да се пишува. А тоа на најдобар начин го работел Константин Д. Петкович. Многу ансаријеви околии не сакале да ги плаќаат државните давачки и да ја исполнуваат регрутската воена обврска, на што властите реагирале со сила. Таа сложена и опасна состојба само на нему својствен начин ја раскажал во статијата *Ансари и их религиозни верования* (1889). Во новото известување до грофот Игнатиев од 21 септември 1871 година, пишува за нападите врз христијаните во Бејрут. Испитувајќи фрагменти од тие насилства се создаваат мали прозни целини со впечатливи описи, случки и ликови па не ретко неговите дипломатски извештаи се вистински и убави раскази. Одвојуваме еден дел во кој пишува оти бандите биле добро организирани и составени од дваесет до триесет луѓе. Вооружени со палки и ножови оделе по улиците и настрвени ги дебнеле своите жртви. *Муслиманите во Бејрут се вистински непријатели на христијаните*. Се вгнездувало неспокојство во привремените населби во Дамаск, дополнето со доаѓање на нови жандари кои биле регрутирани од вилаетот Јемен, иста сорта на луѓе како и домашните улични хулигани. На антихристијанското муслиманско расположение до бејртускиот управител Рауф паша реагирал и германскиот генерален конзул.³³

Во Руската амбасада во Константинопол во 1870 година, Петкович ја завршил првата верзија на трудот *Либан и Либанците*. За пишување ги користел податоците од своите извештаи во 1862 година. Да се зафати со оваа работа го предизвикале организираноста на политичкото дејствување, демографијата, економската состојба и животот на арапското население во Горен Либан кои едноставно биле *совршено уникатни*. Како искусен, потврден и стравствен истражувач ги проучувал земјата и народот, собирал статистички материјали за географските и за економските состојби, за селското стопанство, рудните богатства, политичкиот поредок, финансиите, за народното образование и

³³ Користени се истражувањата од трудот на Е. Б. Гончарова.

различните религии. Непријателството меѓу Русија и Турција постојано предизвикувало конфликти и воени судири. Следуваат крвавото загушување на бугарското востание во 1876 година, ослободителната војна за Србија и Црна Гора до априлското руско објавување на војна со Турција. По две години крвава војна руската војска ги ослободила Бугарија, јужна Украина, Бесарабија, Крим, северозападниот дел на Кавказ, југозападна Грузија и северниот дел на турската Ерменија. *Тоа за што мечтаел и самиот Петкович било завршено: Балканот бил ослободен од турското ropство.*³⁴ Но, своите слобода и самостојност не ги добила неговата татковина Македонија.

За време на Руско-турската војна (1877 – 1878) Петкович ги комплетираше статистичките записи за *Либанското генерал-рубернаторство*, како што самиот забележува, напишани на основа на официјални и веродостојни податоци. Одлика што го краси сето негово публицистичко и научно дело. По завршување на војната, за оданоста и успешноста во работата Министерството за надворешни работи со указ од 14 август 1878 година, одново го именува *генерален конзул во Бејрут од 15 јули 1878 година*. Во статијата *Сирија, Хауран и Джебелъ – Друз* (1893) со напомена оти е наменета за руската читателска публика, пишува за овие малку познати земји во кои живееле разни народи и вери. Христијаните биле трудољубиви, но како што забележува навикнати на други, без отпор се покорувале и биле омаловажувани. Македонскиот просветител посебно се задржува на образованието и културата на народот кои биле на мошне низок степен. Всушност само пет проценти од населението било *едвај писмено*. И тука вечни биле омразата и непријателствата меѓу народите. Во разгледувањето на овие прашања очекувано најголемо внимание им се посветило на политичките и на економските интереси на Русија. Влијанијата и материјалните вложувања на Франција, Германија и Англија се големи и претставуваат долгорочна стратегија за завладување на овие простори. Русија била повикана и задолжена таму да ги насочи своите политички и трговски интереси. А на тоа посебно ги задолжува

³⁴ Исто, стр. 21.

православното население кое броело повеќе од триста илјади луѓе, констатира Петкович и предупредува оти ако не се преземат соодветни мерки, кога тогаш тие краишта ќе им припаднат на политичките противници. Научната, истражувачката работа на конзулот никако не смее да се поврзува само со неговите професионални задолженија и задачи. Како и пред бејрутскиот период тој бил фанатичен трагач и пронајдувач на нови нешта. Посебно ги проучувал вредните археолошки откритија и спомениците на културата кои се наоѓале во православните манастири.

Политиката на Русија на Блискиот Исток се остварувала преку нејзиниот конзулат. Но, стожерната духовна мисија ја имало *Императорското Православно Палестинско Општество* (ИППО) меѓу чии втемелувачи е и Константин Д. Петкович. Станува збор за извонредно значајна и функционална црковно-општествена просветителска организација на Руската империја. Декретот за нејзино конституирање го издал императорот Александар Трети, на 8 мај 1882 година, после престојот на *големите кнезови* Павле Александрович, Сергеј Александрович и Константин Константинович на Светата Земја. Нејзините цели и задачи како релевантна интересна компонента во надворешната политика највпечатливо ги илустрира податокот оти за прв негов научен секретар кој бил и всушност раководител, именуван е угледниот верски и општествен деец Василиј Николаевич Хитрово. Потоа нивни одделенија биле отворени во педесет руски градови. Во неговата богата и разновидна програма посебно треба да се одбележат научните експедиции и истражувања, како и библиотеката на многубројни религиозни и научни изданија. Функцијата на ИППО е вградена во традиционалната руска политика и во руското православно присуство во Светата Земја. Всушност раководната улога во својата конзулска работа ја имал Петкович. Санкт-Петербуршкиот *Правителствениџий вестник* од 28 откомври 1888 година, ја воспева оваа дејност на Петкович која што била постојана и резултатна во работата и успехите на ИППО во Сирија и Либан.

Просветната работа на Општеството и креативното учество во неа на Константин Д. Петкович доживуваат афирмација и признателност меѓу арапската интелигенција на Палестина, Сирија и Либан. Тоа е време на првите училишта кои на машките и

на женските арапски деца им дале образование и биле расадник на новиот местен учителски кадар. Нему му биле обезбедувани стипендии и сместување со кои можело да се продолжи натамошното образование во Русија. Токму Петкович во текот на 1882 и 1883 година, ќе ги отвори и под негова контрола ќе работат училиштата во многу арапски градови. Во богатата кореспонденција на Хитрово по оваа тема, ќе биде запишано оти имало многу непријатни реакции на бејрутскиот конзул К. Д. Петкович кој *не ги љубел грците*, а со сета душа бил на располагање и подготвен да помогне. За тие работи Хитрово пишува и во писмата упатени до него од 23 март, 25 јуни и 25 јули 1884 година, во кои меѓу другото говори за отворање на интернати и во останатите училишта под *високото набљудување* на К. Д. Петкович. Рускиот генерал мајор Михаил Петрович Степанов, во писмото до Василиј Николаевич од 26 март 1884 година, полн е со пофалби за Константина. Според него тоа е човек без барања и без задни мисли одан на Палестинското Општество, тој бил камен сид, друг како него не се наоѓал. Постојано буден, ги разголувал клеветите, умеел да нападне во првата можност и секогаш да ја *поддржува нивната состојба*. Или со еден збор со Петкович во Бејрут можеле да бидат спокојни, зашто секаде и секогаш можел благотворно да говори и да дејствува.

Дипломатот Константин Д. Петкович соработувал и бил пријател со видни и бележити личности од втората половина на 19. век. Еден пример е и посетата на *великите кнезови* Павел Александрович, Сергеј Александрович и неговата сопруга *великата кнегиња* Елизавета Феодоровна кои од 29 септември до 6 октомври 1886 година, престојувале во Светата Земја. Ги посетиле Сирија и Палестина со архимандритот Антонин (Капустин), генералниот конзул Константин Д. Петкович и претставникот на ИППО Д. Д. Смишљаев. Притоа ги посетиле Ерусалим, Смирна, Ефес, Бејрут, Дамаск, Хајфу, Назарет, Кану Галилескуј и гората Фавор. Насекаде биле топло примени. На 1 октомври, свечено била осветена црквата *Св. Марија Магдалена* во Ерусалим. На свечената вечера по тој повод меѓу другите присуствувал и Петкович. Во таа пригода кнезот Сергеј Александрович на Константин Д. Петкович му го врачил Орденот *Св. Ана* прв ред за заслугите околу градбата на црквата и за дејноста во ИППО

на Светата Земја. Русија отворила бесплатни православни училишта во Палестина, Сирија и Либан, а само во последната нивниот број бил околу дваесет. Бесплатни биле наставата, учебниците и книгите, тетратките и сите други училишни потреби и помагала.

Последната деценија од бејрутските години на Петкович во Либан ги одбележале извонредно комплицирани политички состојби во Османлиската империја. На сите страни јавно и жестоко се одразувало антитурското расположение. Во тоа посебно влијание имала Англија. Петкович на 20 март 1895 година, му пишува на А. И. Нелидов во Константинопол за создавањето на ерменскиот револуционерен комитет и за младотурската организација. На турските власти дипломатски им демонстрирал оти сите проблеми и недоразбирања, големите кризи треба да се решаваат со воспоставување и почитување на општествениот поредок и со спокојство. Интригите, корупцијата, протекционизмот во локалните администрации го предизвикувале отвореното незадоволство воопшто кон системот и власта. Тој има конкретна и точна констатција оти општата слика за состојбите во Сирија и во Либан е верен одраз за длабоката системска криза во сите аспекти од животот и опстојбата на Османлиската империја. Наспрема сите овие грди работи, Петкович како да наоѓал сопствено решение и лек во областа на археолошките ископувања и проучувања. Напишал интересна статија за археолошките ископувања во древниот феникиски град Сидон. Била објавена во третиот број на списанието *Правительственный вестник* за 1888 година, а потоа и како посебен отпечаток *Археологические раскопки в Сайде (древний Сидон)*.³⁵

И во овој труд Константин Д. Петкович ги потврдува своите писателски дарби. Ја покажува умешноста да ги оживее и облагороди бројните и здодевни бројки и податоци, сувопарни истории и да ги направи интересно четиво. Живо и умешно детално го опишува текот на работата и резултатите во откривањето на гробниците на локалните господари и на членовите од нивните семејства кои се прекрасна приказна од елинистичката

³⁵ Исто, стр. 36.

епоха од третиот и вториот век пред нашата ера. Притоа искажал и достоинствено вреднување за историските и уметничките вредности на археолошките наоди што можел да ги има само еден извонредно учен и информиран интелектуалец. Посебно внимание посветил во проучување на средновековните ракописи, како старословенски, така и грчки и арапски. Ги изучувал собраните манускрипти во руските и грузијските Иверски манастири на Афон, во манастирите на Палестина и на Синајскиот полуостров. Преводи, проучувања и древни реликвии од православните манастири на Блискиот Исток, сочувани стари христијански ракописи и нивно опишување во бројни трудови се наоѓале во архивите на Петербург и Москва, соопштува Гончарова.

Се задржуваме на релевантниот труд *Либан и Либанците* што е создаден во бејрутските години на Константин Д. Петкович. Поднасловот децидно одредува оти тоа е би рекле, лична карта за современите, актуелни состојби на автономната Либанска генерал-губернија со географски, етнографски, економски, политички и религиозни податоци кои го прикажуваат севкупниот живот на земјата во едно сложено и ризично време. По откривање на географската карта на Либан, детално се опишуваат границите, административната поставеност, етнографските, географските и конфесионалните распределувања на населението. Во поглавјето за административната организација се говори за четирите главни народи кои се организирани во религиозни општини (маронити, православни, унијати, друзи). Земјата била поделена во седум административни околии или кајмаками. Четири од нив им припаѓале на христијаните маронити, а по една имале имале православните христијани, унијатите и друзите. Во поглавјето за економијата педантно и обрзаложено како што изгледа му е својствено само на Петкович, пишува за рудното богатство, селското стопанство и за сточарството, за секојдневниот живот на населението. Во посебен дел од книгата се разгледуваат трговските врски, политичкиот систем, финансиите, милицијата, народното образование и странскиот/надворешен елемент. Религијата како важен сегмент од севкупната опстојба има свое поглавје во кое најилустративно е даден преглед на манастирите по околии и по нивната верска припадност, како и за црковниот имот на разните христијански општини во Либан.

Како заклучок кон своето дело Константин Д. Петкович во неколку реченици дава повеќе интересни и корисни информации. Либан го опишува таков како што го скроила и прекроила меѓународната европска комисија. Трудот доаѓа како резултат од неговата долгогодишна конзулска работа во Бејрут. Тоа му овозможило непосредно, на самото место да ги запознае крајот и луѓето и што се вели од прва рака да ги добие неопходните статистички материјали. Сите тие податоци се користени од официјални извори и од проверени лични кажувања. Притоа нагласува оти тие контакти секогаш биле со почитувани и докажани личности од месното население, што само по себе говори и за веродостојноста на нивниот исказ. Нека му биде допуштено притоа, да каже оти оваа книга е прва монографија за Либан на руски јазик. Таа не би била само интересна за руската читателска публика, туку и пошироко, за непосредно запознавање со реалноста на Либан. Во судбината на земјата посебно место и значење зема и Русија. Во неа живееле десетици илјадници луѓе со иста религиозна припадност, кои Русија ја имале за своја единствена татковина и како најсигурен, безбеден покровител.

Бејрутскиот период од животните и творечки врвици на македонскиот просветител, поет, преведувач, научен истражувач, новинар и публицист, руски царски дипломат Константин Д. Петкович исполнуваат безмалку три децении кои на најубав и најдобар начин ги заокружуваат неговиот живот и дело. Книгата на неговата правнука Елена Борисовна Гончарова раздиплува многу нови вистини и тајни од најмалку познатиот дел на неговото човечко и творечко опстојување. Како и нејзиниот прадедо, и таа своето пишување го темели врз научните аргументи кои не само што потврдуваат, туку и точно упатуваат на изворите за идни проследувања. Оттука доаѓа и вредноста на овој труд во кој емоциите и семејната традиција се само појдовна точка со цел да се кажат што повеќе работи од едната и единствена вистина. А со неа секако сме му посебно должни да му возвратиме на еден од стретезите на македонското просветителство Константин Д. Петкович. Верувајќи притоа оти овие страници ќе бидат меѓу другото, поттик повеќе за нови трагања по неа.

НОВИ СТРАНИЦИ ЗА КОНЗУЛОТ АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ

На аголот од вкрстувањето на улиците *Тримирова* број еден и на *Задарска*, на зградата во која се сместени Трговскиот и Општинскиот суд, на хрватски и на македонски јазик поставена е спомен плоча на која пишува: *Во оваа зграда во периодот / од 1873 до 1892 година македонскиот / просветител, поет, лингвист и дипломат / Андреја Петкович ја извршувал / должноста царски руски конзул*. Деветнаесет години на вториот кат од оваа денеска сина двокатница живеел и работел македонскиот просветител. Плочата дојде како логична постапка во акциите на почесниот конзул на Македонија проф. д-р Горан Калоџера по раздиплувањето на многу нови вистини за извонредно успешната дипломатска работа на Андреја Д. Петкович во пишувањата на Ирвин Лукежиќ.³⁶ Дотогаш приказната за двогодишната неуспешна конзулска работа неочекувано по повеќе десетлетија како по некое непипшано правило во сенка на постариот брат Константин Д. Петкович и би рекле, употребувана како фуснота, доби нови димензии и значења. Таа беше повод и за наши страници,³⁷ а во истражувањата беа вклучени и студентките Наташа Вељак и Марина Улаковиќ. Добриот збор како вистина стигнува далеку. Така до нас вљубеникот во историјата и традицијата на родниот Велес Љупчо Данов, го испрати својот запис стокмен по кажувањата на Лазо Шилтев од Башино Село, на седумдесет и три годишна возраст, некогашен шофер и фудбалер на *Југотун*. Текстот е датиран со *недела, 26 август 2012 година*. Во приказната за овој бележит македонски деец записот не враќа во нејзините почетоци.

³⁶ Irvin Lukežić, *Povijest riječkih konzulata*, nak. Adamić, Rijeka, 2004.

³⁷ Васил Тоциновски, *Предвесници*, изд. Академски печат, Скопје, 2009, стр. 16-22; Васил Тоциновски, *Столетни опстојби*, nak. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2012, str. 21-32.

Црквата во Башино Село според раскажувањата на Шилтев била изградена во 1838 година. Податоците се запишани на престолот на црквата *Свети Никола* што е празник, слава на селото. Изградбата на црквата ја покренале и најмногу заслужни за тоа биле Димитри Х. Петкович, за кого Шилтев вели оти го знаеле како Петровиќ. Овој податок во науката досега не е познат и се употребува првпат. Информаторот притоа забележува дека *веројатно тој е таткото на овие браќата* (Константин и Андреја Д. Петкович. б.м.). Рамноправно со него во таа работа учествувале Тошо Хаџи Чимревич и Орде Хаџи Димовски. Во примерите со двете први презимиња кои завршуваат на ич јасно се посведочуваат руското влијание и традиција на овој терен. *Тие тројцата го поделиле трошокот за црквата, дури и свештеник донеле.* Тоа несомнено ги потврдува и досегашните спознанија за првенство на семејството Петкович, за нивната економска, просветна и културна моќ, за европските врски, како мецени на македонските идеи и идеали. Селото било богато и напредно, вистински македонистички стожер во кој *татко им бил голем трговец, Велес го ранел.* Овие зборови кажуваат многу и не бараат коментар. Тргувал со Белград, Куманово, Смедерево, со Бугарија. *Ама деџава си заминале.* Всушност богатиот и угледен трговец Димитри Х. Петкович со помош на своите руски пријатели и двата сина ги испратил на *школување* во големата и моќна Русија. А тие пак на најдобар начин сонот на својот татко го престориле во реалност. *Не знам како завршиле, ама знам во Русија биле долго време. Одамна било ова. Жив роднина? Во селово нема! Се велеше дека Коџе (Коста) Мискинов е нивни близок роднина.* (Припадник на едно од најбогатите и угледни башиноселски семејства, роднини на Петкович, б.м.) *Ама каков, не знам. Го знаев, учен човек беше. Сам живееше. Ке седнеше пред фурната и си читаше весник. Кој ќе поминеше, по нешто му оставаше. Испустен беше, ама муабет убав имавме со него. За се се интересираше и се знаеше. Уште нешто. Андреа Шкретата ги нацртал сите икони во црквата. И тој голем мајстор бил, го завршува своето кажување Лазо Шилтев. Записот на Љупчо Данов, кому му изразуваме благодарност за соработката, е меѓу ретките страници како сведоштво за традицијата и посебно за*

колективното меморирање на Петковичи во просторот и во времето на нивниот живот и на нивните работа и дејности.

Ги презедовме овие редови како своевиден увод во новите страници за царскиот руски конзул Андреја Д. Петкович. Тие потврдуваат дека тој припаѓал на почитувано и познато, богато и образовано семејство со сопствена традиција и континуитет. Познати и признати биле не самосо нивната начитаност, информираност и знаења, туку се одликувале како непосредни, говорливи и мили луѓе. Тоа се карактерни квалитети кои најдобро ја потврдуваат успешноста и популарноста на припадниците на старата македонска лоза на Петковичи. Така за нив останало да се прикажува и припомнува до денешни дни. Во истражувањата на Лукежиќ како извори за нови податоци од животните и творечки врвици на Петкович, дневниот весник *La Varieta* се користи само еднаш и тоа бројот 191, од 12 јули 1889 година. Само по себе се поставува прашањето зошто наспрема редовните и чести информации во *La Bilancia*, речиси како да постои траен молк на таа тема од страна на *La Varieta*. Трагајќи во неговите страници дојдовме до повеќе податоци кои фрлаат подоста светлина на дипломатската дејност во последните години во Риека на овој бележит, но подзаборавен Македонец. Тоа е периодот од 1889 до 1892 година, што ќе рече последните четири години од една извонредно успешна дипломатска кариера. Новите информации фрлаат поинаква светлина и нудат други содржини од едноставна причина што во 1889 година, авторот од велешкиот книжевен центар цели шеснаесет години е на таа должност, а неговата личност, искуство и резултати зрачат и значат бележити вредности и извонредна почит во риечката и во пошироката средина.

Во текот на 1889 година, според информациите на овој дневен весник Андреја Д. Петкович повеќепати се сретнал со црногорското кралско семејство. Првата средба била со принцот Данило, принцезите Анастасија, Елена и Ана и со министерот Божо Петровиќ. Допатувале со брод и се сретнале со Петкович, а утредента заедно ги пречекале принцот Никола и принцезата Милица кои допатувале со воз. Потоа заедно отпатувале во Ко-

тор. Под насловот *Доаѓања и заминувања*,³⁸ читаеме: *Вечерва во 11.32 пристигна патничкиот воз во кој беа црногорскиот принц Н. В. Данило, неговите сестри принцезите Анастасија, Елена и Ана и министерот Божо Петровиќ и се сместија во хотел **Европа**. Денеска принцот и принцезите, министерот Петровиќ и рускиот конзул Петкович ќе бидат на железничката станица за да ги пречекаат Н. В. принцот Никола и неговата ќерка Милица, кои со брзиот воз во 9.54 ќе допатуваат од Петроград. Кралското семејство ќе се смести на бродот **Греиф**, кој им беше ставен да располагање од австриската влада, бродот веднаш ги крена сидрата и отпатува за Котор. Во првата половина на јули таа година, Петкович го дочекал и војводата Петар идниот сопруг на принцезата Милица, кој допатувал од Русија и го допратил на јахта. Во истата рубрика, забележани се децидно повеќе податоци. *Ноќеска во 23.32 со патнички воз допатува црногорскиот принц Н. В. Данило, неговите сестри принцезите Анастасија, Елена и Ана и министерот Божо Петровиќ. Се сместија во хотел **Европа**. Утринава со брзиот воз во 9.54 допатува војводата Петар од Русија, идниот маж на црногорската принцеза Милица. На железничката станица го пречека рускиот конзул Петкович кој го допрати на јахтата **Сибил** уковена во мариината **Марија Терезија**.*³⁹*

Наскоро потоа во риечкото пристаниште впловила кралската јахта со Петар Николајевич и неговата придружба. *Вчера во 5.14 во нашето пристаниште пристигна црногорската јахта **Сибил** заедно со војводата Петар Николајевич од Русија, свршеник на принцезата Милица, со шест личности како придружба. Петар се сретна со рускиот конзул Андреа Петкович. Војводата патува со наредниот експресен воз во 7.50 попладне. Војводата се враќа во Петроград каде што на девети август ќе се одржи венчавката со црногорската принцеза.*⁴⁰ Два дена потоа во Риека пристигнало кралското семејство. Одново се сретнале со конзулот Петкович, а колку нивните односи биле пријателски и секако доверливи, најдобро го илустрира забеле-

³⁸ La Varieta, Fiume, a. VIII, n. 161, 12 Giugno 1889, s. 1.

³⁹ La Varieta, Fiume, a. VIII, n. 191, 12 Luglio 1889, s. 1.

⁴⁰ La Varieta, Fiume, a. VIII, n. 202, 23 Luglio 1889, s. 1.

лешката за заедничкиот ручек, по што го посетиле *нафтеното пристаниште* и се сретнале со капетанот и управителот на пристаништето. *Вчера, во 4 часот попладне, во нашето пристаниште влови бродот Греиф, управуван од капетанот Вачело на линијата Шеландер, а на бродот беа Н. В. принцот Никола на Црна Гора и неговиот син Данило, принцот наследник, принцезите Анастасија и Милица, со претседателот на државниот совет Божо Петровиќ, заменикот Блашко Петровиќ, со почесната дама... (текстот е нечитлив, б.м.) и неколку членови од послугата. Греиф, пред доаѓањето во Риека, се задржал во Опатија, каде што црногорското кралско семејство го напуштило бродот и било на ручек со рускиот конзул Андреа Петкович. Во 7.10 навечер, црногорското семејство со кочија го посетила нафтеното пристаниште, а потоа и управата каде што им била оддадена почест на рускиот конзул Андреј Петкович, кој тука бил на одмор. Кога Греиф пристигна во нашето пристаниште, неговиот капетан гос.(единот) Мартино Рукавина на принцот во име на поморските служби и на државата му ги понуди својата помош. Н. В. срдечно се заблагодари и замоли да му ги донесат весниците, што капетанот и го направи. Во 7.10 попладне црногорското семејство излегло од бродот и со пажтон го посетија нафтеното пристаниште, па отидоа на железничката станица каде што свечено ги дочека рускиот конзул Андреа Петкович, и рускиот советник на станицата Бела Фесус и капетанот на пристаништето Мартин Рукавина. Во 7.50 црногорското семејство отпатува за Виена.⁴¹ Посетите на угледните личности биле вест на денот и редовно се публикуваат на првата страница. *La Varieta* во текот на 1889 година, објавила пет вести околу дипломатските активности на Андреја Д. Петкович. Притоа не ги вбројуваме написите во кои директно не се споменуваат неговото име и функција.*

Комплетот на дневниот весник *La Varieta* за 1890 година, во Универзитетската библиотека во Риека за жал, не постои. Во редовната *регионална хроника* како ударна рубрика, најнапред се прави краток преглед на најзначајните историски настани,

⁴¹ *La Varieta*, Fiume, a. VIII, n. 208, 29 Luglio 1889, s. 1.

личности и дела во светот од тој ден. Во 1891 година, две flesh информации непосредно упатуваат на Петкович низ дејностите на рускиот конзулат. Првата е *Годишнина*, оти Денеска се одбележува десетгодишнината од доаѓањето на престол на Н. В. Александар Трети, царот на Русија, и на рускиот конзулат се виори знамето.⁴² При крајот на 1891 година, свечено биле одбележани роденденот на Марија Фјодоровна и сребрените јубилеи на царот Александар Трети ина данската принцеза Дагмар (Марија Фјодоровна). Повеќепати за тоа се пишувало во *La Bilancia* и во *La Varieta*. Денеска се одбележува дваесетипетгодишнината од венчавката на Александар Трети, рускиот цар и на данската принцеза Дагмар. Рускиот конзул го истакна знамето.⁴³

На страниците во риечкиот дневен весник *La Varieta*, 19 јануари 1892 година, публикуван е текст за грчкотоличето прославување на Божиќ во локалната црква *Св. Никола*. Репортерот забележува дека меѓу знаменитите гости била и сопругата на рускиот конзул Петкович. *Како што најавивме, вчера со почеток во 10 часот почна прославата на Божиќ во грчкотоличето црква Свети Никола. Мисата ја предводеа господинот жупник Сорак и воениот командант на 79. Јелачиќева пуковнија господинот Пајанатовиќ. Црквата беше подготвена за ваква прослава, а просторот го осветлуваа многубројни свеќи. Високо се виореше српското знаме. Во црквата ги забележавме – мајорот Масимилијан Катинели, полковникот Иваносиќ, српскиот конзул Емилијан Коранду, сопругата на рускиот конзул Петкович, грчкиот конзул Рафтопуло и многу официјални личности на 79. Јелачиќева пуковнија.*⁴⁴ Непосредно преку информацијата сопругата на рускиот конзул Петкович се потврдува податокот на семејната состојба на македонскиот преродбеник што како првична информација ја добивме од *La Bilancia*. Андреја Д. Петкович бил почитуван и познат дипломат, општественик и културен деец, хуман човек кој повеќепати дарувал парична помош за сиромашните граѓани. Оттука насекаде бил присутен и одбележуван како *драг човек*. Новинарските записи за свеченостите и

⁴² *La Varieta*, Fiume, a. X, n. 60, 14-15 Marzo 1891, s. 1.

⁴³ *La Varieta*, Fiume, a. X, n. 254, 9 Novembre 1891, s. 1.

⁴⁴ *La Varieta*, Fiume, a. XI, n. 14, 19 Gennaio 1892, s. 3.

празнувањата во Гувернеровата палата, меѓу знаменитите личности постојано го одвојуваат и конзулот Петкович.

Во *Вечера кај почитуваниот гувернер*,⁴⁵ со многу детали се пишува дека вчера колона од луѓе протекувала во убаво украсениот салон на Гувернеровата палата каде што почитувана-та и љубезна грофица Илона Батани во свilen фустан со кре-маста боја и злато, со бисерен ѓердан и дијамантска круна, се-та блескотејќи од младост, и почитуваниот господин гроф Лу-довико Батани, им укажаа почит на присутните. На вечерата беа повикани: ... рускиот конзул Петкович... Нова средба со бла-городничкото црногорско семејство и со неговите државници е регистрирана во почетокот на јуни 1892 година. Во регионална-та хроника под Доаѓање и заминување читаме: *Вчера, во 3 поп-ладне, допатуваа со брод на унгарско-хрватската компанија Унгарија, се вратија од Котор, Н. В. принцезата Милица, соп-руга на актуелниот принц Н. В. Никита на Црна Гора, Н. В. принцот наследник Данило, Н. Е. Божидар Петровиќ, претсе-дател на Државниот совет, министерот за внатрешни работи Славо Ѓурковиќ, аѓутантот Н. Е. помошник на принцот на Цр-на Гора Владимир Ристиќ. Со воз во 7.45 попладне, на линијата Санкт Петербург, нивното височество со придружбата ќе от-патуваат во Виена, ќе бидат на бањи во Карлбад, каде што ќе останат неколку недели. На доаѓање и на заминување свечено ги дочека и ги испрати рускиот конзул Андреја Петкович.*⁴⁶ Два-есетина дена потоа грофот и грофицата организирале нова заба-ва. *Вечера кај гувернерот* соопштува: *Вечерва, со почеток во 10 часот, кај почитуваниот гроф Лудовико Батани, во чест на укотвените бродови и посади во пристаништето, ќе се одржи вечера. За време на вечерата на плоштадот Марија Елизабета ќе свири градскиот оркестар. На свеченоста поканети се... рус-киот конзул Петкович...*⁴⁷ Следниот ден на страниците од весни-кот под истиот наслов е и повратната, потврдна информација. *Вчера, како што пишувавме за тоа, се одржа вечера во чест на укотвените бродови и посади во пристаништето. Вечерата е*

⁴⁵ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 126, 2Giugno 1892, s. 1.

⁴⁶ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 131, 9 Giugno 1892, s. 2.

⁴⁷ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 144, 25 Giugno 1892, s. 2.

одржана кај почитуваниот гувернер во 7 и пол навечер. Меѓу поканетите беше и рускиот конзул Петкович.⁴⁸ На почетокот од месец ноември 1892 година, одржан е Банкет кај почитуваните гроф и грофица Батани.⁴⁹ Денеска во 7 попладне, како што претходно најавивме, ќе се одржи вечера кај почитуваните гроф и грофица Батани на која се поканети следните гости:... рускиот конзул Петкович, доајен на локалниот конзулски кор. Внимателното читање на веста децидно покажува оти прв човек на риечката дипломатија е доајенот Андреја Д Петкович. Најголемото и посакувано вреднување и именување од еснафот на кој му припаѓаш.

Во 1892 година, Петкович по повод роденденот на царицата го истакнал знамето. Денеска се одбележува роденденот на Марија Фјодоровна, руска царица и сопруга на царот Александар Трети, родена на 26 ноември 1874. По повод одбележувањето на годишнината рускиот конзул го истакна знамето.⁵⁰ Андреја Д. Петкович е дипломат од кариера. Започнал како канцелариски службеник и завршил како државен советник. Според пишувањата на Лукежиќ, во почетокот на 1866 година, се споменува како секретар на рускиот конзулат во Јаша, Романија. Од средината на 1871 година, бил секретар на рускиот конзулат во Крф. А како конзул на царска Русија во почетокот на 1873 година, дошол во Риека. Тука како што видовме минал речиси две децении. На нова работна обврска во 1893 година, заминал во Мимел, Преславје.⁵¹ Колку време се задржал тука не знаеме, како и тоа дали потоа одново бил некаде назначен. Податоците потврдуваат дека речиси три децении, поточно дваесет и седум години бил во дипломатска служба на царска Русија. Животот и работата засекогаш ќе го одвојат од татковината, посебно како руски студент и службеник што само по себе му го удира печатот на најголем непријател, руски шпион, на Отоманската импе-

⁴⁸ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 145, 26 Giugno 1892, s. 2.

⁴⁹ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 255, 5 Novembre 1892, s. 1.

⁵⁰ La Varieta, Fiume, a. XI, n. 273, 26 Novembre 1892, s. 1.

⁵¹ I. Lukežić, isto. Од истиот автор да се види: Andreja Petkovič – carski ruski konzul u Rijeci, Hrvatsko-makedonske književne, jezične i kulturne veze, Zbornik radova 3, nak. Filozofski fakultet, Rijeka, 2011, str. 149-150.

рија. Но, браќата Петкович никогаш не го заборавиле сопствениот корен и не престанале да мислат и да работат за слободата и за иднината на својата татковина Македонија. По тоа прашање Горан Калоџера мошне децидно ги одредува местото и значењето на македонскиот просветител Андреја Д. Петкович. *Definirati Andrejin odnos spram makedonstva zahtijeva cjelovitu sliku njegovog životnog puta, koja je do danas nedovoljno istražena. Unatoč tome, postoje argumenti na temelju kojih možemo govoriti o njemu kao čovjeku, koji je unatoč ruskoj putovnici i visokom diplomatskom položaju, gajio iskrene osjećaje domoljublja prema svom kraju i ljudima koji su tamo živjeli. Dovoljno je samo pozvati se na njegov potpis Bašinoselec, koji je dopisivao uz svoje ime i prezime, čime je evidentno iskazivao svoj lokal patriotizam. Njegov polemički spis (pjesma) Glas iz daleke zemlje ukazuju na osobu koja je istinski suosjećala s patnjama svoga naroda i nudila neka rješenja kako te nedaće poboljšati. Odnarođeni rodoljub to ne bi nikada činio, već bi uživao u privilegijama svoga položaja i ostao izvan dodira s matičnom zemljom. Za razumjeti je da čovjek njegovog položaja i statusa nije mogao energičnije stati uz svoj narod, međutim sve ono što je napravio nepobitno ukazuje na osobu koja nije prekinula kontakt s Makedonijom. Za znanost o makedonskom jeziku svakako je šteta što se on i njegov brat nisu dublje upustili u filološka razmišljanja o posebnostima makedonskih govora. Unatoč tome, ono što su ostavili iza sebe nepobitan je znak da su kao lingvisti uočili bitne elemente koji su ukazivali na specifičnosti i razlike makedonskih govora od bugarskog jezika. Andreja Petković bio je jedan od lučonoša ideje o načinu kako normirati makedonski književni jezik. Sama ta činjenica čini ga neospornim sljedbenikom trećeg, makedonskog puta.*⁵²

Третиот пат според Калоџера ја подразбира македонската опција која што јесно покажува дека Македонците не се ни Бугари ни Срби, ни Грци, тукусе Македонци и нивната татковина е Македонија. Взаемно си принадлежат едни на други, народот и земјата. Ваквите автори вреднувања луцидно укажуваат оти човекот и неговото дело не се мерат според зборовите, туку по нивните големи и трајни татковински дела.

⁵² Goran Kalogjera, *Makedonsko Devetnaesto stoljeće*, izd. Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2012, str. 177.

Информациите од страниците на дневниот весник *La Varieta* овозможуваат проследување на последните четири, односно три години на Андреја Д. Петкович како царски руски конзул во Риека. Тоа се пет (1889), два (1891) и седум прилога (1892) или вкупно четиринаесет нови записи кои првично се соопштуваат. Иако кратки, не ретко флеш вести, тие не само што ги дополнуваат создајбите од новите истражувања за ликот и делото на македонскиот просветител, туку и фрлаат нова светлина врз нив. Припадник е на старо и угледно македонско семејство кое како мецена и како сподвижник се пројавува во многу акции и манифестации за издигнување и просветување на својот македонски народ. Тоа дело и како дипломат во Риека, Петкович го продолжил со дарување материјална помош за сиромашните граѓани, донесувајќи познати руски музичари и ансамбли на гостување, членувањето во народната библиотека и читалиште, учеството во општествениот живот на градот и друго. Работата му овозможувала средби, разговори и пријателства со црногорското кралско семејство, со претседатели на држави, министри, војводи, гувернери, грофови, капетани, воени команданти, високи црковни достоинственици. Сите информации најнепосредно се поврзани со службувањето на Петкович и со неговото присуство на значајните прослави, приеми и вечери во градот. При тоа посебно место имаат податоците за неговата сопруга и за Петкович како доајен на дипломатскиот кор во Риека. Сите тие се аргументи за видниот граѓанин и угледен конзул. Иако станува збор за кратки текстови/информации тие се вредносни зашто сеуште за жал имаме и знаеме премалку податоци од биографијата на овој заслужен, учен и даровиот македонски син. Неговиот постар брат Константин Д. Петкович интензивно создава и објавува и во годините додека бил царски руски конзул во Дубровник, па знаејќи го влијанието врз помладиот брат, одново се поставува прашањето дали и зошто пресекнале творечките предизвици кај македонскиот просветител! Постои ли творечки молк и ако тоа е така на што се должи таа би рекле, немоќ! И натаму ова прашање останува без одговор. Така поетот Андреја Д. Петкович мигновено блеснал во младите години и набргу потоа згаснала неговата творечка звезда.

ЗБОРОТ, ВРЕМЕТО И ПРОСТОРОТ

Дарбата и видовитоста се карактеристични обележја на творците по кои најчесто и се именуваат како луѓе на иднината. Во древноста на цивилизацијата содржани се сите можни поуки и мудрости. Тоа едноставно ќе рече оти нема потреба, уште помалку смисла да се бараат нови правила и мери за нашите мислења и однесувања. Потребно е вслушување во минатите времиња, препрочитување во зборот на претходниците. Нивното искуство е онаа неповторлива книга на животот. Како што нема бегство од себе, од судбината на времето и од проклетството на просторот, така и таа книга потајно се носи во себе. Таа е мисла и смисла во новите предизвици на балканските писатели во нивниот 21. век. И пред нивните собраќа по перо на сите страни од светот. Секој народ ја пее сопствената песна. Таа е негова идентификација, традиција и континуитет, самобитност и непокор. Документ кој најпрецизно го легитимира, одредува и потврдува, го запишува за сите времиња. На почетокот беше и би зборот. Како поглед и мисла, светлина и пат кон посреќното утре. Кон почовечката и почовечна егзистенција. Зборот е алфа и омега. Тој е почеток и крај. Оттука категоријата на измама или прелага не постои. Трудот како единствена мера за човекот и за еднаш дадениот живот на кантар го мери зборот.

Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ мајчиниот збор или зборот на народот го внесуваат во богослужбата и во книгите со точно одредена тенденција нив да ги разбираат и да ги читаат луѓето односно *простиот народ*. Не смислиле и измислиле ништо ново, само се вслушале во со столетија старите завети од светите браќа Климент Охридски и Наум Охридски. При очи не треба да се биде слеп. Луѓето го дишат истиот воздух, ги топли едно сонце и ги милува еден ветер, а нив со својот мајчин збор им се радува и обраќа човекот. Зборот преземен од млекото на мајчиното задојување и од првиот чекор како заодување во животот. Во откривањето на светот. А за тој и таков подвиг потребно е претходно самоспознавање. Него совршено го одредува Теодосија Синаитски во предговорот кон книгата *Утјешение*

грешним на Кирил Пејчиновиќ. Со подигнат и восхитувачки глас директно се обраќа до *љубочитателите*: *еве кључ што отворует срдцето ваше, не кључ от злато или от сребро, но кључ от железно и чилик, што да не се вие, оти среброт и златото ест меко и се вие скоро, но железото со чилик не се вие. Кога да ест отворот сиреч откључот от злато или от сребро, та да не може ковчегот сиреч срдцето мое да отвори, што ми ест таков отвор (кључ). Нека ест од чилик и железно, да та отвори ковчегот, та да не ест от сребро и злато и да не може да отвори срдцето на простиот човек.*

Во животот нема големи и неповторливи нешта. Севкупноста на неговиот сложен мозаик ја создаваат катадневните мали и обични нешта. Оние навидум безначајни и неприметливи детали. Притоа треба да се обрне внимание на податокот оти клучот го отвора срцето на *простиот човек*. Ако само сме го прочитале зборот во понудената варијанта, тогаш ништо не сме разбрале од пораките на Синаитски. Совршенството а со тоа и убавината во човекот и во животот се во едноставноста, не во спротивставеноста на *просто* наспрема сложеното. Зборот покажува, укажува, прекорува, советува, тој е точна, непогрешива ука и поука. Затоа невозможно е било какво недоразбирање со него. Тој не се подметнува, не е интрига, неговата возвишеност ја бара најголемата одговорност од субјектот кој го употребил и на оној кому му бил наменет. Зборот е огледало на човековата душа. Тој е неговото дело по кое влегол во колективно меморирање. Тоа го знаел и Теодосија архимандрит Синаитски. Оттука зборот го мерел и премерувал пред да го запише имајќи ја на ум мислата на народот оти секој збор алтан вреди. Говорејќи човекот не кажува нешта за другите, туку глаголи за себе и кажува што и каков е самиот тој. Така за него заклучува и Харалампие Поленаковиќ оти тие дела *ни го даваат ликот на печатарот Теодосија, карактерот на неговата работа, тенденциите негови, техничките можности, неговото разбирање на книжевното дело, неговото залагање за отворањето на печатницата и за нејзиното одржување, како и неговата улога во*

*ширењето на просветата – преку печатените книги – кај македонскиот народ.*⁵³

Човекот треба да се почитува и сака себеси. Никој друг тоа нема да го направи наместо него. Тоа е мера која што има обострано дејство. Имено само така се сакаат и почитуваат другите и другото кои возвраќаат со иста мера. Така мислеше и веруваше, така опстојуваше и дејствуваше Крсте Мисирков. Негов крст и судбина беше зборот. Војуваше со него до последен здив. Едноставно зашто тој е негово свето тројство. Зборот се негова вера, надеж и љубов. Јазикот е средство со кое дознаваме што мисли, што чувствува и што сака нашиот собеседник, пишува тој. Во него постојат одделни гласовни знакови или едноставно речено зборови за сите мисли, чувства и желби на еден човек. Оттука јазикот за еден народ е негово духовно богатство и наследство во кои се заклучуваат, отпечатени во гласовни знакови или зборови, сите народни мисли, чувства и желби со кои живееле и живее еден народ кои како нешто свето биле пренесувани од едно на друго поколение. Да се чува својот народен јазик и да се брани како светост тоа подразбира да се биде верен на духот на своите прадедовци и да се почитува се она што тие го направиле за своето потомство. Да се откаже човек од својот народен јазик, тоа значи да се одрече од народниот дух. Со тоа не само се објаснуваат стремежите и усилбите на поробувачите, на туѓите интереси и пропаганди кои ја разнебитуваат Македонија, чија што единствена цел е да ја освојат и да ја направат покорна, притоа уште да се откажат од својот јазик и да го заменат со оној на туѓинецот, а со тоа на најдобар начин ја потврдуваат тврдокорноста на поробените народи да го сочуваат своето духовно наследство и посебно јазикот. Ако сакаме да останеме верни на духот на своите прадедовци тогаш *милоста кон народниот јазик иет наш долг и наше прао. Није сме должни да милуаме нашиот јазик, зашто тој иет наш, исто така, како ичо ни иет*

⁵³ Харалампие Поленаковиќ, *Никулците на новата македонска книжевност*, трето издание, изд. Култура, Скопје, 2007, стр. 263.

наша таткоината ни.⁵⁴ Најголема е светоста кон зборот и јазикот, зашто додека ги имаме ја имаме и својата татковина.⁵⁵

Мајсторот ги одбира зборовите и потоа внимателно ги подредува во реченица. Таа е совршена хармонија меѓу мислата и смислата. Оној ист процес кога мајсторот камен по камен ја гради куќата, го создава домашното огниште. Стратегијата на Мисирков има поставено долгорочни и тестаментални татковински задачи. Нив точно ги бележи Блаже Ристовски како жива, како вековита и лековита вода за нов живот. Во постојано движење и акција. *Поимот е в о л у ц и ј а во речникот на Мисирков и на неговите сомисленици ја означува програмата на Новото движење што бара првин национално обединување и изградување на македонската национална свест на народот (поделен од разните пропаганди), оневозможување на туѓинското мешање во Македонија, развивање на самостојната македонска култура, јазик и црква (во рамките на Турција во вид на автономија и под контрола на големите сили), па потоа полно политичко ослободување како независна македонска држава или пак како самостоен и рамноправен субјект во една поширока балканска или словенска заедница.*⁵⁶ Значи, нема друга вистина, таа исто така е една и единствена, а тоа е дека човекот е свој само во своето време и на сопствениот простор.

Во процесите на создавање и на употреба на зборот се воздигнува и човекот. Со него се создаваат усната книжевност на безимениот народен гениј како кристален извор за потекување на авторската уметничка литература. Збор по збор, реченица по реченица, страница по страница летописот на националниот идентитет и непокор се пресоздал во златна книга за чест и достоинство на еден народ. За слава на родот и породот. Појавата на *Зборникот* на струшките браќа Димитрија и Константин Ми-

⁵⁴ Крсте П. Мисирков, *Собрани дела*, 1, подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, изд. Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 2005, стр. 367.

⁵⁵ Блаже Конески, *Македонскиот 19 век, јазични и книжевно-историски прилози*, изд. Култура, Скопје, 1986.

⁵⁶ Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков*, 1, стр. 169.

ладиновци одеднаш ја предупреди и ја запозна Европа со една заборавена и поробена земја Македонија. Старата дама воодушевена од неговите естетски вредности, би додале од генијалноста на духот, се заинтересира кои и каде се таа земја и тој народ со проклета ропска судбина, па веднаш побрза со разни експедиции да ја посетува и да ја истражува. Со децении и векови она што не можеа да го направат ниту една политика и дипломатија, во едно мрачно време на поширок географски простор го спроведе зборот. Како акција од првостепено значење. Така станувајќи и настолна книга на својот народ. Постои ли во подвигот на Миладиновци некаква тајна или со јазикот на трудот некоја магија!? Дециден одговор има Наташа Аврамовска. *Легитимацијата на културното постоење во социјалниот статус на жената – чуварка на акустички компромираното значење на заедницата е легитимација на културната само-битност содржана во усноста на заедницата. Макар графички неразличиви, запишани со исто писмо, подведени под истото татковинско презиме, имено, како **бугарски** – македонските песни во **Зборникот** на браќата Миладиновци ги препознаваме по акустичката блискост со која се огласува нашиот мајчин јазик. А за тоа не е потребно да бидеме лингвисти. Дури ниту писмени. Акустичката слика/значење на нашата општествена врска е претпоставка на секое наше разбирање, препознавање и огласување. Со **Зборникот** на Миладиновци самобитноста на македонската култура стапува во светот на легитимните идентитети на начин на жена. Овој начин на опстојување **Небеска Тимјанова** на **Андреевски** лапидарно ќе го формулира: **Мое име – твое презиме**. Веројатно оваа култура има веќе и несвесно антиципирано нешто од женското вековно историско искуство. Но она што уште еднаш сакам да го нагласам е тоа дека во **Предговорот** на овој **Зборник** на тоа искуство **Константин Миладинов** во неговото аргументирано излагање му избирава легитимитет.*⁵⁷

⁵⁷ Наташа Аврамовска, *Белешки за публицистичката дејност на Константин Миладинов*, Димитрија и Константин Миладиновци (140 години од смртта), изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2004, стр. 170-171.

Статусот на жената е статус на мајката/мајчинството како содржина на татковината. И во овие редови посебно треба да се обрне внимание на авторската забелешка за огласувањето на нашиот мајчин јазик и неговата идентификација како аманет до нас што не бара да бидеме лингвисти, ниту пак писмени. Едноставно од обединетиот и осознаен *прост народ*, по именувањата од Крчовски и Синаитски, повикува да се чува и негува својот национален македонски корен. А тој пак непогрешиво и совршено се потврдува со своите песни и ора, со своите носии, везови и обичаи. Токму тие со математичка прецизност го покажуваат и како самородност го одвојуваат од сите други. Потајната и скриена убавина на *Македонската народна песна* Кочо Рацин ја ситуира во судбината, па оттука *песната на Македонија е нејзина молитва, огледало на нејзината душа и нејзина воздишка. Македонија не создала сложени инструменти. Не измислила инструменти како што се клавирот, така сложен и богат. Таа нема сонати и симфоници. Песната и е проста, проткаена со неискажано многу тага, со едно трогливо спокојство во кое има и плач и мака, но и надеж. Нема потрогливи моменти, моменти што се граничат со екстаза како кога набраната мака, длабока и интезивна, ќе се одухотвори од раката на свирачот на проста тамбура или кавал. На клавир, на тој толку богат и така прекрасен инструмент, преживувањето станува уметнички обогатено од боите на многу тонови. Виртуозот ќе му даде од своето мајсторство, ќе го препушти низ призмата на својот внатрешен живот. Народниот поет, меѓутоа, ќе го испее просто, далеку понепосредно, со нерасипана и исконска чистота.*⁵⁸ Народниот пеач како гласник на народот својата песна ќе ја пее едноставно и *просто*, и таа останува единствена форма на мисла и етика по својата македонски препознатлива непосредност, чедност и искреност. Или со еден збор ете ја фреската на македонските срце и душа.

Зборот има свое време. Во нивната взаемност се меморираат личностите, времињата и настаните кои некогаш биле жи-

⁵⁸ Кочо Солев Рацин, *Проза и публицистика*, избор, редакција и предговор Васил Тоциновски, изд. Наша книга, Скопје, 1987, стр. 180-181.

вот. Времето не стои на едно место, туку тоа немилосрдно и бесповратно минува, зашто едноставно мигот истовремено се прес-торува историја/минато. И тоа има свои ликови и опачини. Има многу и различни значења. *Книжевната историја треба да живее во трите времиња на Историјата кои Фернад Бродел ги разликува како: долгото траење, дури и повеќе-вековно (ама не и трансвековно), потоа, средното време, генерациско (појава на поколение којашто може да се определи со изразите за заедничка форма ментис, за заедница на идеите, на читања, на естетски, идеолошки препораки, толку значајни за определени книжевности, на пример, ибериската или иберо-американ-ските) и, на крајот, кусото време, времето на настанот што го проникнува, го вчудовидува книжевниот простор.*⁵⁹ Формата ментис во ликот и делото на блескотното поглавје во македонската литература Македонскиот литературен кружок во Софија (1938 – 1941) има извонреден пример. Тоа се македонски чеда кои ја имаат судбината на откорнатикот. Нивната татковина е распарчена, разнебитена, домот и семејството се свиваат во нова, туѓа средина, се образуваат на туѓ јазик и го користат туѓојазичниот израз во создавање на својата литература. Но постојат и живеат за својата татковина. Нивна единствена и голема книжевна тема е Македонија што не само ја внесуваат, актуелизираат, туку и беспрекорно успешно ја афирмираат во пошироки рамки. Нивите стихови, раскази, романи и драмски текстови се куршум и динамит во изборување на сопствените национални и социјални права и слободи.

Кружокот се издигнува во една нова и неповторлива заедница на идеи. Стремежот е да се создава своја сопствена национална македонска литература во своја сопствена држава. Сопственоста не е израз на национализам, туку возвишен идеал на образовани и даровити македонски младици спремни во темелите на новите идеи да ги вградат и сопствените животи. Во рефератот поднесен на основачкото собрание на Македонскиот литературен кружок Вапцаров поетски, мошне критички и визионер-

⁵⁹ Даниел-Анри Пажо, *Опита и компаративна книжевност*, изд. Македонска книга, Скопје, 2002, стр. 232.

ски гласноговори: *Не затоа дека треба здраво да се расчистат сите објективни и субјективни претпоставки, туку ми се чини, за нас, како Македонци коишто пишуваат, ни е неопходна една прва емоционална сила, којашто треба да ни ја раздвижи крвта, да ни раздвижи емоционално многу претопени чувства, многу спомени и да не врати на местото на нашата предзначеност. Затоа што, ако последниве години македонската револуционерна борба тапка на едно место, ми си чини дека причината не е во недостигот на теоретичност, дека не е во недостигот на творечкиот однос кон прашањето, туку повеќе на жива движечка сила.* Само поширока масовна работа ќе ја отвори и освои македонската душа и ќе ја поведе во иднината. Во толку долго сонуваната посреќна и почовечка живеачка. А кружочниците како личности се војни кои ги обединуваат во себе револуционерот и творецот. Оној гигант што војува и со збор и со оружје. И бара наместо теоретизирање за едно просто прашање, израз на Вапцаров, чие име е татковината да се преземе конкретна акција. Едноставно зборовите да се заменат со големи дела. Лозунгот е слободна и независна Македонија. *Тоа е најважната етапа од македонското прашање кое ние навреме не го забележавме а за чие преспивање носам лична и организациона одговорност. Да се бара организациона одговорност, секогаш било лесно. Но ако ние тагуваме за својата татковина, ако во нас има капка македонска крв, ако во нас останала капка од благороден патриотизам, овојпат треба да се впрегнеме, ропски да се впрегнеме, за да понесеме дел од одговорноста на едно дело и жестокото величие на една епоха.* Историска и генерацииска е одговорноста пред времето/епохата. Уште повеќе таа е поголема зашто се бара заедничко чекорење рака под рака на мислата и срцето.

Авангардата само по себе ја подразбира и саможртвата како идеал. И истакнува дека треба да се создава таканаречената револуционерна романтика, која е составен дел на уметничкиот реализам. Сите прашања, дилеми и недоумици, порази и порази, успеси и падови треба да се бараат во самите себе. *Зашто ние сме Македонци. И нашето творештво треба да биде во*

служба на македонската кауза.⁶⁰ Естетските и идеолошки препораки на генерациското, средно време Вапцаров совршено ги тестаментира во својата антологиска песна *Земја*. Во почетните стихови обединети се времето и просторот како единствена категорија на судбинското. Една е вистината, а таа е: *Таа земја, / сега што ја чекорам, / таа земја, / в пролет што ја буди југот, / таа земја – своја не ја знам, / таа земја, / простете: е туѓа!* Во раните утрини долга е работничката колона. Луѓето се слеани со ум, со срце, но земјата *чунки не е моја*. Наспрема мрачната и студена туѓина, е *мојата земја* во којашто блескоти пролетта и грмат водопадите од набрекнато сонце. Игра таа во срцето со небото над Пирин, со илинденските песни, со охридските модрина и одгласот на брановите од Егеј. Нов живот/вера се раѓа: *Сал ќе си спомнам, / И крвта в миг ќе сјури / в срцето, кое / се топи некаква нежност... / Мој роден крај! Крај личен... / Лулан в бури, / поен со крв / среде витлавици мрежни!* Два спротивставени и противречни света/времиња – мрачната и морничава туѓина и светлата и топла татковина. Два простора, едно време или уште поточно зловреме. Можно ли е нивното спојување или било какво единство! Мислиме оти Гане Тодоровски го има одговорот. *Без Вапцаров ќе беше посиромашина светската литература и македонското противење пред невремињата и непрекинливото човеково опирање пред темните сили на злото. Од скромен и ненаметлив творец, едвај забележан во својата средина и време, тој прераснува преку својата херојска смрт во трајна, монументална претстава за писател што единствено можел да значи синоним на неразделното единство на зборот и делото, писател што постојано ќе не враќа кон обичните вистини за тоа дека литературата, кога ќе го лоцира својот естетски феномен врз цврстиот постамент на највисоко осмислената морална позиција, станува елементарна неопходност и трајна смисла на животот. Случајот посака, во Вапцаровиот и вапцаровскиот пример да ја добиеме таа прекрасна симбиоза помеѓу уметноста и моралот, помеѓу националното и социјал-*

⁶⁰ Васил Тоциновски, *Жаров бунтар и буревесник*, изд. Мисла, Скопје, 1994, стр. 128-132.

ното одредување, помеѓу интернационалниот алтруизам и интимната човекова исповед, помеѓу општествената функција на поетскиот збор и неизбежноста да се пее.⁶¹ Жива историја за една балканска и уште поконкретно една исклучителна македонска душа. А таа во себе чудесно ги обединува зборот, времето и просторот кои ја создаваат возвишената симфонија.

Идеолошките препораки за ментисот имаат посебни место и значење. Во изборот на темите и мотивите, структурата и поетиката на циклусот од три песни *Вера*, *Надеж* и *Љубов* од Асен Шурдов-Ведров даден е еден вредносен пример. Во импресионистичката слика времето е релевантна категорија која што ги одредува нештата. Време меѓу реалното и иреалното, посакуваното и стварното, сонуваното и жедуваното. Тоа истовремено е и благосостојба на духот, но и состојба на грубата современост. *Ко голем бел галеб / долетан од некоја земја далечна, / ти, прерана, со мирис од темјанушки, пролет, / прелетуваи крај мојот прозорец тих / и в срцето мое разбудено / од твојата фанфарна мелодија, / се раѓа топла вера / за некаква земја, / во која ко волшебен сон / ќе дојде пролетта разнобојна / со цвеќиња, со бели птици / со сонце и простор жедуван.* Сонот и копнежот во песната *Вера*, таинственото исчекување и топлата вера за некаква земја во втората песна *Надеж* имаат конкретна содржина. Во пролетниот ден како првичен податок се открива на правливиот пат заитаниот патник кон татковината. Минале многу дни и години од разделбата со неа. Како вљубена принцеза со плашливи прсти очекува од прозорецот, можност за еден друг живот и свет, да фрли букет од бели нежни далии. Да го облее топла надеж оти некаде, во неговата мала и напатена татковина (имаме нејзино точно одредување) како во сончева градина доаѓаат денови исполнети со слобода, братство и љубов. Категории кои ги осмислуваат и исполнуваат животните и творечки врвици на еден млад комунист и патриот. Треба да се забележи податокот дека овие први објавени песни на Шурдов се во неговите гимназиски денови во Видин. Така пее голобрадото македонско чедо како субјект од бројната македонска колонија на прокудени од

⁶¹ Гане Тодоровски, *Книга за Ванцаров*, изд. Штрк, Скопје, 2005, стр. 5.

Егејска Македонија. Тоа ќе рече дека и пред неговото стапување во редот на Македонскиот литературен кружок, имаме профилиран национален деец и творец. Татковината е тивка и нежна, малечко моме и до неа се упатува прашањето зошто е забрадена во црно и модрите очи во бисери се искапени (*Љубов*). Како молскавица наидува ново време и таа е како разбудена пролет со цвеќа и гулаби, таа е бела птица прокудена простори да прелетува. Филозофијата на белата птица е во нејзината издржливост односно да го совлада времето и само така да дојде до сопственото пресоздавање. И бескрајната љубов кон татковината во завршната строфа е вrameна во времето. *Ти си тивка и убава, / ти си тајсна царица, / ти си бисерна, златна, / ти си моја љубов - / малечка моја татковина / пролет што не видела, / ниту сонце, ни радост.*⁶²

Времето на откорнатикот го исполнува зла судбина. Но таа не може да ги победи националните и слободарски идеи и идеали на младите Македонци. Бугарските фашистички власти без судење ги стрелаат Никола Вапцаров и Антон Попов, да не падне жив во нивни раце од малата мансарда кон смртта полетува Коле Неделковски, а наскоро по завршување на Втората светска војна трагично загинува и Асен Шурдов-Ведров. Единаесетмината членови на Македонскиот литературен кружок имаат единствена цел, а таа е создавање на македонска национална литература. Таа се пишува на својот мајчин македонски јазик. Оттука била голема нивната радост кога во редовите на кружокот стапиле Венко Марковски и Коле Неделковски кои создавале на македонски литературен јазик. Или пак нивниот интерес и воодушевување од творештвото на Кочо Рацин. И тука времето имало пресудно значење. Време на прокуда од домашните огништа, афери и убиства, војна, гладувања и поразии и во нов простор логички бил наметнат туј јазик за употреба. Мудроста на *средното време* на кружочниците децидно како една од битните домашни задачи го поставила барањето за учење на својот

⁶² Асен Шурдов-Ведров, *Вера и љубов*, предговор, избор и препев Васил Тоциновски, изд. Современост, Скопје, 2012, стр. 43-45.

мајчин македонски јазик со кој и единствено би се создавала современата македонска книжевност.

Каде одат зборот и времето, таму со нив е и просторот. Во просторно-временската рамка наш интерес се начините на уредување или преуредување на туѓиот простор. Од разбирлива причина зашто ги следиме животот и делото на дводомните или двотатковински (и повеќедомни и повеќетатковински) автори. Се повикуваме одново на Пажо за *разновидностите на просторното определување, изворните духотомии на мечтаење по туѓиот простор (горе наспроти долу, епифаниските, нагорните движења наспроти пропаста или катаморфите, симболичните слегувања...)*; *двојките што се спротивставени и нивниот книжевен препис со други знаци (транскрипција) (север наспроти југ, село наспроти град, градски наспроти селски, природен простор, далечен наспроти близок...), сите принципи на делење на просторот со давање предност, секогаш кога ќе се даде можност, на спротивставеноста јас (и на најзините замени во културата што се набљудува) наспроти другиот.*⁶³ Зборот е обврска, од времето нема бегство, а просторот не ретко останува несовладан. Имале среќа Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Теодосија Синаитски да живеат и да создаваат на територијата на својата татковина. Имале сопствен простор. Тоа со одбрани зборови кои потоа со префинето чувство за мера Пејчиновиќ ги стокмил во својот епитаф кој истовремено е и негова автобиографија, но и егзистенцијалистички запис со универзални димензии. *Теарце му негово рождение / Пречиста и Хиландар по-срижение / Лешок му е негоо воспитание / Под плочава негоо почивание / От негово свое отшествие / Од Христово второ пришествие / Молит вас браќа негои љубимија / Хотјаштија прочитата сија / Да речете: Бог да би го простил, / Зере у гроб црвите ги гостил!* Блазе си му, каменот си тежи на своето место. Па додал: *Овде лежи / Кирилово / тело / У манастир / и у Лешок / село / Да Бог за / доброе / дело.*⁶⁴ Почива во мир и спокојство

⁶³ Д. Анри-Пажо, исто стр. 116.

⁶⁴ Кирил Пејчиновиќ, *Собрани текстови*, приредил Блаже Конески, изд. Македонска книга, Скопје, 1974, стр. 96.

зашто неговото дело на народниот говор допрело во душата, срцето и мислите на народот дарувајќи му светлина и топлина, разбирање и љубов, доверба и мудрост за простување.

Просторот за генерацијата македонски творци во втората половина на 19. век станува неосвоива категорија која што сама по себе прераснува во трагедија. Во судбините на македонските книжевни близнаци се енигматичната смрт на стружаните Димитрија и Константин Миладиновци и вечното прогонство на Константин и Андреја Д. Петкович. Од таа прекрасна генерација просветители само Јордан Хаџи Константинов-Џинот ја имал среќата да живее и да создава во татковината. А просторот ги изедначил животот и делото на Стојан Христов. Имаат идентична судбина. *Тоа е дело во кое во неразлична целост се открива судбината на еден Македонец што станал Американец и судбината на еден Американец кој останал Македонец. Таа двојна судбина на С. Христов го впира во себе сето негово литературно дело; тие, имено, два слоја, тие две судбински нишки, тие два синхронски тека неизменично се проникнуваат едно во друго низ целокупниот негов раскажувачки опус. Стојан Христов е затоа автор на два јазика, на две истории, на две литератури. Тој тоа и самиот го вели: **Ние сме Македонци по раѓање, Американци по избор... Ние сме усвоени синови и ќерки на Америка, но Македонија е нашата природна мајка и ние не можеме да ја забораваме. Сакајќи ја Америка и должејќи и ја првата верност, ние би биле безвредни синови и ќерки на Америка ако немаме љубов во нашите срца за почвата што не хранеше во нашето детство, за јазикот што го зборувавме како деца и што не го заборавивме.***⁶⁵

Еден од тие синови е и поетот Ганчо Хаџи Панзов. Прогонет од родната грутка, половина од својот живот го минал во Париз и на барикадите во Шпанската граѓанска војна каде што набргу и трагично загинал. Копнее по родниот град, домот и семејство, по своите младешки љубови. Верува дека има еден ден во кој пак ќе им се врати. Прекрасната поема *Ќе се вратам* не е

⁶⁵ Георги Старделов, *Предговор*, Стојан Христов, Мојот американски ацилак, изд. Македонска книга, Мисла, Култура, Скопје, 1985, стр. 9-10.

само негова лирска автобиографија, туку со универзалните, општочовечки мисли и пораки едноставно прераснала во химна на сите прогонети и прокудени луѓе во светот. *Ќе се вратам... / ќе светне зора над нашиот град / ќе се нишаат тихо тополите / и ќе пеат крај Вардар водениците / на Рацин песните / за Ленка / за тутуноберачите / за бесмртноста на љубовта / за бесмртноста на паднатите во борбата / мајки и синови.* Фабуларните елементи во поемата се преплетуваат со непосредното лирско искажување, а поетот ги поврзува не само со фабуларни, туку и со асоцијативни нишки, релевантни за лирската поезија. Користејќи ги искуствата на модерната, ја одбегнува традиционалната епска техника и создава обемен книжевен облик во кој ги обединува наследството од епската поезија со модерниот лирски израз. Неговата лирско-епска природа е возвик на извонредната дарба на поетот, на модерна и сензибилна творечка личност, од сето творештво што останало и што нам ни е познато. Многу години живеејќи, работејќи и создавајќи во Париз, во неговата поезија не помалку и значајно место ќе најдат тамошните и тогашните книжевни струења. Во тоа единство/соединување создадено е дело со повеќе нивоа на значења, мудро и одмерено, достигнувајќи го општочовечкото и универзалното како силен/моќен глас на личното, поединечно препознавање во светот со повратената мера за препознавање на светот во нас.⁶⁶

Од судбината и мудроста на Македонија како неодоив дел од Балканот одвоивме неколку по наша проценка вредни и вредносни примери како ука и поука за поставеното прашање како/што би мислеле и дејствувале творците пред новите предизвици на 21. век. Протекува живот како несопирлива вода, но си останале вечни зборот, времето и просторот. Затоа и на почетокот рековме оти нема потреба да се бараат нови одлуки или решенија и за предизвиците што ги поставува современоста со заитаноста, превртеноста, изместените вредносни системи. Самопочитта како можност за творечки подвиг ја потврдуваат наведените примери на овие страници. Животните и творечки вр-

⁶⁶ Васил Тоциновски, *Враќање нема*, изд. Современост, Скопје, 2012, стр. 294.

вици на македонските писатели се неповторливи ука и поука. Нема друга вистина од онаа нивната формирана од сопствените дарба и трудољубивост, вистина трајно втисната и оставена како аманет во животните и творечки врвици. А тие не разградувале и уривале, туку постојано и неуморно граделе мостови од суница за пријателство, доверба и соработка меѓу народите и државите. Времето и просторот не ретко останале неосвоени тврдини. Но писателот пак потврдил со зборот оти и во неможноста да се употребува мајчиниот јазик се користи туѓојазичниот израз оној на образованието или на другата татковина. Така дводомните/повеќедомните или двојазичните/повеќејазичните автори се ново премостување и освојување на нови вредности. Едноставно тие се оние клучови не од злато и сребро, туку од железо и челик кои ги отвораат сите ковчежиња, срца и врати.

ВЉУБЕНИОТ РАЦИН

За животот на литературата Кочо Рацин возвратил со сопствениот живот. Познато е неговото несебично самодарување на човекот, животот и светот. Тоа е дел од неговиот карактер. Во тоа дарување секогаш како етика и естетика ја имал сопствената мера, притоа никогаш не мислејќи а уште помалку да побара колку за тоа ќе му биде возвратено. Така вљубениот Рацин врз тоа начело го воспоставил совршенството меѓу своите живот и творештво. Бесмртноста на Коста Апостолов Солев остана свет аманет за новите поколенија и времиња со преземањето на името Рацин. Така во смислата на симболот едноставно преземен од љубената русокоса Рахилка-Раца Фирфова во сопствената бесмртност свесно ја вградува метафората за невозвратена љубов. Тој бил човек кој мислел и размислувал со сопствена глава. Бил доследен и непокорен, особено горд и честит. Растргнат меѓу стварноста и копнежите, меѓу грдото и убавото. Свесен за сопствената припадност на *народ на црниот труд* нема комплекси, а во заитаното чекорење кон новото време го измачуваат и болат многуте лаги и лицемерија, егоизмот и кариеризмот, нарцизоидноста и негацијата. Оттука токму во неговата *работничка* и *комунистичка* средина ги доживеал најголемите разочарувања. Се отвориле рани од пријателските и другарски бојкотирања за кои никогаш не бил пронајден мелем.

Но, она што човек го има/носи со себе никој и ништо не може да му го земе. Оттуѓувањето во овој пример станува бесмислено. Верата, надешта и љубовта постојано откриваат и покажуваат некои нови и помалку тајновити патишта на сопствена слобода. А само слободниот човек е среќен човек. Така вљубениот Рацин останувајќи доследен на самиот себе и можел да ги проживее оние малку години што му ги одредила судбината. Да ги живее со сопствена мера и вредности. Не како случајност, таа и не постои во универзумот, туку низ активното практикување на личната филозофија за опстојба и за истражување. Големата љубов кон Раца останала само копнежи и соништа. Но, невозвратената љубов со сопственото величество на возвишеност не

се престорила во утопија. Иако испишувана и со сопствената крв таа се осмислува во времето. А Рацин како човек на иднината секогаш оставал времето да работи за него. Бил непогрешив во таа смисла, па ниту еднаш не си ја допуштил обратната мера. Така својата верност и љубов во одредено време умее да им ги дарува на Невенка Вујик, Румена Хаџи Панзова и Малина Поп Иванова. Покрај нивните имиња можат да се набројат уште некои, но ги одбравме токму нив трите како свето тројство во приказната за вљубениот Рацин.

Првата своја стихозбирка *Антологија на болката* Кочо Рацин ја создавал во текот на 1928. и 1929. година, рековме инспириран и посветувајќи ја на ученичката од шестиот клас на велешката гимназија Рахилка Фирфова. Авторската идентификација ја прави со псевдонимот Рацин, децидно потврдувајќи го како сопствена творечка препознавка во картичката од 6 октомври 1928 година, соопштувајќи и дека: *Го земам твоето име како мое, и за тоа ти подарувам бесмртност*. Знаеме, љубовта останала невозвратена. Атанас Вангелов во студијата *Експресионизмот на Рацин* забележува оти таа како да е напишана во еден здив, монолошки. Таа е инспирирана од жената и изречена како нејзина прослава; жената е нејзино потекло и утока, таа е **внатрешно око**, разум, граматика и јазик во разговорите на светот.⁶⁷ Следува констатцијата: *Напишана и остварена во доменот на други (туѓи) јазички системи, оваа лирика го усвојува во неговите општи видови поетолошкиот речник на експресионизмот, но не успева во една убедлива мера да го изложи низ него сопствениот, личен, индивидуален аспект. Контемплативно-исповедниот тон во неа има изразита доминација, и тој нема да се изгуби во неговата натамошна српскохрватска лирика.*⁶⁸

Психолошката лирика на Рацин во *Антологија на болката* ја градат динамика и интензитет на доживувањата, мотивното богатство е во постојани прекршувања и противречија, асоцијативноста е остра, многу силна и неговите текстовни целини се

⁶⁷ Атанас Вангелов, *Литературни студии*, изд. Мисла, Скопје, 1981, стр. 67.

⁶⁸ Исто, стр. 71.

фрагментирани. Највпечатлива илустрација за тоа се *Записки за бесмртната љубов*.⁶⁹ Започнуваат со констатација на новото доаѓање до саканата жена. ... *Доѓам сломен, повторно до сознание-то: неизлечива е мојата страст кон тебе...* Податокот на реалноста го занемарува надворешниот изглед на нештата и се свртува кон нивната суштина и визија. *О, пламени погледи и агли на малите усни што ја измамуваат воздишката од длабината на душата, во што... во што е вашата моќ?..* Граматичките знаци децидно ја покажуваат фрагментарноста, но и недореченоста, недоумиците, недоразбирањата како логички резултати со себе и со светот. Се свртува против рационалното и позитивното, талкајќи и вестејќи оти ... *Кога–годе во мислите ќе го побарам своето суштество – наидувам на твојот лик... Ох, ти неизбежност!... До кога ќе ја барам Смислата на Бесмислата?...* Единствена стварност остануваат перчињата руса коса, ликот со пламени очи и малите усни на љубовта. И во неа ги стекнува идејните обележја на субјективизмот, анахронизмот и религиозноста. ... *Па сепак, кога во приквечерината, ја оставам по клупите, свијоците и патеките во паркот својата Воздишка... јас станувам бесмртник...* Денот донесува умирачка, а ноќта воскресение. Во темнината и глувотијата на ноќта создава восхит и воздишки, и нив на светлината од денот како запис *ги забодувам со стрелка во хартијата*. Низ пренагласени емоции, со крик, записите се обраќаат до болеста и до смртта, барајќи ја во истовреме бесмртноста: ... *претчувството ми донесува сознание: дека мојата љубов е недостижна... Оваа ми донесува Болка а со неа и уште едно сознание: дека таквата љубов е – бесмртна... / ... Јас, знам за еден Вертер којшто создавал само восхити... и сопствена трагедија: Смрт низ нив... Туку тој остана... Бесмртник...,* сето тоа натопено со патетика.

Во првата песна *Врз крилата на претчувствата* од Рациновата *Антологија на болката* се повикуваат да дојдат визиите на прекрасните ноќи. Умира уште еден ден во раскошниот залез

⁶⁹ Кочо Солев Рацин, Поезија, избор, редакција и предговор Гане Тодоровски, изд. Наша книга, Скопје, 1987. Препевот на Рациновата *Антологија на болката* на Г. Тодоровски, стр. 33-95, го користиме од книгата.

на февруарската ноќ и *По градот се разлива ноќ*. Во тој мрак и молк душата ја впира радоста, чедноста го води крај патот, невиноста ја сака младоста. Во тој миг Рацин соопштува оти: *Мислите ми тонат в надсетилен свет / А мечтите продираат в Бездно. / Во душата ми пуни свиден свет / Натопен в блаженство свездено*. Таа бездна во потопот кај Рацин го поставува збунувачки прашањето зошто ли русата коса го вие и сознава оти *В студенило и очиве се замаглија*. Болките и страдањата како да немаат крај во еднаш и кратко дадениот човечки живот. *Ох, зошто?... Зошто ли ноќва сон не ме маглоса?... / Душата триумфално ми ја освои русата коса...*, крикнува Рацин. И ја завршува песната. Љубовта е доброволна смрт, но во истовреме и апсурд пред кој е исправен поетот и го нагласува со соодветни граматички знаци - прашалници. Свесен за погибијата, сепак ја повикува и ја посакува слатката смрт.

Душевната состојба именувана во песната *Болка*, во завршената петта строфа како школка ја отвора душата и пустошот во неа. ... *Мртвило... полноќ... Тивко се слуша / Липтање здржано на срце преполно рани... / Морничаво одекнува на дното од мојата душа / И со солзите што капат Разумот ќе ми го вчекани...* Болно е сознанието оти соништата се убави само додека не се престорат јаве, а занесот пак крие полет додека не се стори пораз. Постои само една единствена стварност на светот, а тоа е измамата и таа сите ги сити. Оттука се е привид, лага и случајност, вистинити се само лагата и измамата. Младата душа на поетот со горчина ја напојува сласта. Морничавоста и уплатот со радост во чекор ја следат страста и пепел се престорува секоја бујност. Егзистенцијалното правило оти човекот се раѓа да биде сам и несреќен ја имаат полната смисла во овие Рацинови стихови, па тој однапред како да е осуден на тоа. А животот е минливост, бесмисла, апсурдност и парадоксалност. Дали е тоа можно бегство од реалноста! Потврден одговор поетот нуди уште во насловот на песната *Во среќата на сонот*. Идиличната слика во љубовниот танц се открива како финале во четвртата строфа. *Со мелодија што приспива, занесува, / И слухот го пои со Боженствености, / Во катчињата на сладоста го внесува, / И го врзува битието – со Вечноста*. Пијавицата како црв која го врзува битието со вечноста на земјата, од земја настана и земја се прес-

тори, ја има релевантната егзистенцијална нагласка која како невидлива нитка се преплетува во неговите љубовни песни.

Насмевката на љубовта на Рацин му ги втиснува на усните своите значења, на снагата и дава диновски полет и во едно движење се истопува, нестанува. И следат монотонија, чемер, болка и јад. И врз тие урнатини остава млад Кипарис да расне и да плоди волшебна сласт. Пути тој, дење и ноќе шири светлина, сака во секое суштество да вдахне живот. И завршува: *И тој којшто мирис на сон сладок дава / И на душата човекова – Вечност и самовласт... / И мојава душа што го препознава / Се напојува само од изворот на Страста...* Се бара светлина и воздух за уште еден миг од вечноста на животот. Насмевката на љубовта кај Рацин останува во сонот, на изворот од страста. Пролетта е доба кога се одново се раѓа и возобновува. Тие химнични ноти одекнуваат во четирите пеења на *Априлски ноќи*. На пролетта веднаш е и спротивставена ноќта, односно сонувањата за љубовта, за се она што толку многу се посакувало и жедувало, а притоа останале само копнежите. Романтични се сликите на градот: *Го грее градот месечината од сјаен небосклон. / Ја гушкам страшно по твојата улица, врвејќи пополека, / Со копнеж по тебе и со летагрчен сон... / Јас откровението преплашен го чекам...* Пролетта е симбол на раѓање, а ноќта метафора на незбиднатата љубов. Пустелија се престорил животот. *Просурна и нема сјае месечината. / Опој врз сетилата од паркот се пружа!... / Се сонува тука најбезгрижно, чинам... / Без горчини, болки и морничав ужас!...* пее Рацин во втората строфа од второто пеење на *Априлски ноќи*.

Фрагментарноста на поетскиот исказ децидно назначен со трите точки не е само граматички знак, туку и творечка тенденција изразена и во *Априлски бдења во паркот*. Љубовта продолжува да свртува само во сонот. ... *А кога изморен од соништата ги заклопам очите - / ќе ме посетиш ти во сонот... // Тогаш галовно ќе ти шепотам за моите соништа и ќе ти раскажувам за бакнежот што ми го подаваше Априлската Ноќ.. // И знам, - како и ноќеска, ти ќе ми го подадеш сонот...* Тој е единствената можност да се преживее. *И додека спие оваа априлска ноќ врз моите гради – јас страшно те носам под нив, и ќе се спојам со тебе преку неа во сонот...* Мислата постојано се емитира до са-

каната жена. Таа е неспокој, бесоница, хаос во лирскиот дневничен запис, прво пеење во *Атоми на болката*. Интровертното во песната *Пред решението* кога Рацин доаѓа пред клетата судба да моли од реалноста на светот и нештата околу себе, нурнува во длабочините на душата. Зашто малечок е овој свет за него, и *Сега, веќе застанат пред мечтите твои, / Со душа разбранета ко дното на вулканот, / И глув и нем, и мртов и слеп / За сиот останат свет - / Ми шепнат усните зборови по кои / Следат во хор фанфарите на орканот...*

Бескраен сон е љубовта кај Рацин во стиховите *Пред решението*, распослан од бесмислени зборови, пепелави денови, неубав воздив и во љубувањето на летот од птицата. Љубовта за која моли како просјак никаде не ја наоѓа и не ја добива. Има ли крај? Болно крикнува поетот оти *Но, ненајдов нигде – не создадов ништо...* Затоа и останува да се одгласува само кикотот на бесмислата. Љубовта кај Кочо Рацин е моќна сила која немилосрдно ги уништува мислата и чувството, срцето и свеста, го движи животот со огромна сила и со голема моќ го сотрува човечното, убавото, возвишеното. Саканата жена постои, таа не е измислена категорија, таа е реалност и токму од неа се инспирираат и нејзе и се посветуваат љубовните песни. Остануваат тие нем одглас во поетовата душа, зашто Рахилка Фирфова одминува немо крај поетот, ги прима неговите картички, но не возвраќа со ништо. Останува поетот сам со своите песни. Самотно да сонува и копнее, да боледува и тивко и долго да умира. Да ја чека Рацин смртта од заседа во сопствената глувотија. Таа како да доаѓа за награда, а не како казна. Видовитите поети однапред неа и ја прифатиле. Ја разбрале и ја прегрнале како неминовност на егзистенцијата од судниот почеток до неизбежниот крај, како минливост, бесмисла, апсурд и парадокс.

Слободата и љубовта се елементарни димензии на човековото препознавање и пресоздавање. Без нив секако и самата опстојба не би ја имала својата смисла. Во тоа лежи непокорот на Кочо Рацин, пред себе и пред светот. Во молкот и недорекот на незбиднатата или невозвратена љубов на која целосно и безрезервно и се поддал, како високо иградено етичко начело, како поим без кој ако животот нема смисла, тогаш секако без неа тој би бил многу посиромашен и безначаен не само како љубов кон

жената, туку воопшто како љубов кон човекот.⁷⁰ Така Рахилка Фирфова не останала само на нивото да биде книжевен лик (*Антологија на болката, Стихови од младоста*), какви што се во неговите хероини Ленка (Менка) и Вела. Но, наспрема нив поинаква животворна функција имале Невенка Вуиќ, Румена Хаџи Панзова и Малина Поп Иванова.

Истовремено речиси со невозвратената љубов се случува и најголемата љубов на Кочо Рацин која трае со години. Во неговиот живот и творештво неизбришливи, трајни траги ќе остави Невенка Вуиќ, ќерка на учител во Велес. *Стројна и достоинствена жена. Отворен поглед со сјани црни очи. Ретко интелегентна и културна за тоа време, што веројатно е и причина за големите врски и љубов. За тоа можеме да се увериме и по нивните зачувани писма од 1936 / 1937 година. Тоа е период кога Невенка Вуиќ се разболува.*⁷¹ Големата би рекле и неповторлива љубов за жал, останала под сенката на енигматичната Раца. А во неа всушност секогаш и насекаде се преплетува Невенка како поетова сенка. Оттука во овие наши страници неа и ги посветуваме потребните почит и внимание, како што тоа во животот го сторил и самиот Рацин. Во незвршениот концепт на едно негово писмо меѓу другото, читаме: ... *На мојте раце како да се наоѓаат траги од милувањето на твојата коса и се што кај тебе беше како пламен. Тие ме печат. Не ми даваат мир. Силно продираат секавањата и мислите низ сетивата и крвта, вечерва така желни по тебе.* Сочувани се повеќе писма на Невенка до Рацин. Издвојуваме неколку фрагменти. ... *Ти ја знаеш мојата љубов спрема слободата. Барам еден однос кој ќе биде целосно исполнет со неа. Ќе останам крај тебе само тогаш, ако бидам слободна кога ќе сакам. Ропството е нешто што најмногу го мразам. Барам сооднос на љубовта, слободата, човечко достоинство, барам еден обостран однос, современ до искреност.* На нејзините прекорувања ќе навратиме подоцна. За својата голема

⁷⁰ Васил Тоциновски, Гемидиските пораки, изд. Друштво за наука и уметност, Велес, 2004, стр. 41-49.

⁷¹ Кочо Солев Рацин, Животопис, текст и приредување Перо Коробар, изд. Наша книга, Скопје, 1987, стр. 78.

и единствена љубов на друго место кажува: ... *Те љубам од срце. Не се осудувам да ја потценам љубовта на твојата мајка, ако ја споредам со својата љубов. Зашто моето витално, но трагично мајчинство ќе се излее врз тебе. Од мојата љубов сакам да направам симфонија за се што е кај мене најубаво и да ти ја посветам Тебе.* Познати се големата приврзаност, доверба, почит и љубов меѓу мајката Марија и нејзината прва рожба Кочо, на што се повикува Невенка, а тоа јасно дава до значење оти саканиот извонредно добро го знаела и до најскришните и најинтимни нешта. Различна е љубовта кон мајката од онаа кон жената/љубовница што таа извонредно децидно и мудро ја дистанцира од себе самата и во сопствено име пишува: ... *Незнаеш како ми е тешко. Те сакам, мислам на тебе, меѓутоа блокадата на надежта живее. Постојано е до мене. Биди храбар. Ако ме сакаш, поднесувај се. / Најтешка ми е помислата што ти патиш. / Те љуби...*⁷² Тие како да се едно тело и една душа, оттука и страдањата се заеднички во взаемноста на љубовта. Со неа треба да се победат и да се надминат сите зла и несреќи. Тоа уверливо го потврдува и податокот што Рацин го презема нејзиното и тоа станува негово име. Второпечатената песна на македонски јазик *Тутунови берачи* (Наш весник, 1937) е со авторската идентификација Невен Пејко.

Судбина се средбата и љубовта меѓу Кочо Рацин и Невенка Вуиќ. По повеќе од четири децении по трагичната погибија на љубениот (Белград, 1 ноември 1985) своите сеќавања ги почнува: *Велес е нашата судбина – велеше понекогаш нашата мајка, можеби имаше и право, макар и донекаде. Зашто кога од нашиот крај дојдовме во Србија, багажот ни го одмина одреденото место и пристигна дури тогаш откако неколку месеци стоел во станичниот магацин во Велес. Татко ми го познаваше тој град, мошне му се допаѓаше и по неколку години бараше преместување со службата во Велес, кој не маѓенса напреку со својата клима, со атмосферата на улиците, со своите горди и срдечни луѓе. Не се сеќавам да сме имале некој критичен период на прилагодување – едноставно го пренесовме нашиот стил во*

⁷² Исто, стр. 81, 83.

новата средина и го продолживме животот. Брзо стекнавме македонски соседи и пријатели, а некои од тие пријателства траат веќе шеесет години.⁷³ Тоа се времето и просторот во кој ќе се случи и нејзината голема и единствена љубов. Во Велес го запознав Кочо Рацин (тогаш официјално Коста Солевиќ) пред гимназиската библиотека, од која не можеше да ја добие Толстоевата **Војна и мир**. Јас му ја понудив книгата од нашата семејна библиотека на еден ненаметлив начин, така што понудата ја прифати безрезервно и така влезе во животот на моето семејство, најнапред како случаен гостин а потоа како долгогодишен пријател и другар. И пак секако не е случајност што причина за првата средба е книгата, а место е гимназиската библиотека. Првиот впечаток што Рацин го оставил кај семејството засекогаш му ги отворил вратите од домот на Вуиќ. Уште при првата средба мајка ми му рече дека може кога ќе посака да се служи со нашите книги, зашто забележа дека беше импресиониран од нивниот избор и од списанијата на кои татко ми беше претплатен. А таа беше импресионирана од неговата учтивост и од неговото познавање на српскиот јазик. **И ние се трудиме да научиме македонски, а моите ќерки веќе и зборуваат,** - му рече.⁷⁴

Пријателството веднаш прераснало во љубов. Катадневно и насекаде заедно како да биле трн во око на другите. Другарувањето со Кочо не секогаш одеше глатко и без некои замки. Околу нас имаше луѓе и меѓу тие луѓе имаше и тапи душегрижници кои сакаа да не разделат и си вообразуваа дека можат да го направат тоа. Ќе наведам само неколку примери. Така еден ден (а тоа се случи кога бев во осми клас – матурантка) во нашиот стан дојде мојот професор по француски јазик за да им сврти внимание на моите родители дека не е достоинство што се дружим со Кочо, со еден работник и комунист итн. Мајка ми го прими сама, зашто татко ми беше на должност; но не при-

⁷³ Невенка Вуиќ, Кочо Солев Рацин, Секавања на современите, избор, редакција и предговор Перо Коробар, изд. Наша книга, Скопје, стр. 32.

⁷⁴ Исто.

фати никаков дијалог ни дискусија. Таа беше горда жена и не дозволуваше кој и да е да се меша во животот на нејзиното семејство. Едноставно ја повика домашната помошничка и најучтиво ја замоли **да го испрати господином до излезот.**⁷⁵ Предуведувањата и заканите не престанувале. И тие станале катадневие. По извесно време, за време на одморот, директорот на гимназијата ме повика во својата канцеларија и ми рече дека некои луѓе му приговарале поради моето дружење со Кочо. **Зошто се дружиш ти со него?** – ме праша директорот. Во мене пламна некој младешки пркос. **Затоа што е поумен од мнозина ученици, па и од некои професори,** - му одговорив и останав жива. Најнапред ме гледаше вцашено, а потоа се насмеа и рече: **Ајде, ќе почне часот.** (Директорот во личниот живот беше тивок и добродушен, иако беше режимски експонент). После размислувајќи и малку се оладив доведувајќи го ова повикнување во врска со посетата на **Французинот.** Му реков на татко ми дека можеби ќе ме истераат од училиштето поради Кочо. **Нека те истераат, матура ќе полагаш во Скопје или во Куманово** – ми одговори без да ги симне очите од весникот што го читаше. (Родителите ми беа доста пркосни и трдоглави. Не е ни чудо, беа Краишници – мајка ми од босанската и татко ми од хрватската страна – ги делеше само Уна. Сепак матурата ја положив во Велес. Тоа се одбранбените зборови на вљубената Невенка. Нема сила што може да ја одвои од саканиот. Имаше такви и слични интервениции доста, па и од официјални места. Но, ние на тоа отстојувавме и отстојавме.⁷⁶

Невенка Вуиќ не заборава да го спомене односот на Рацин со секој член од нејзиното семејство. Едноставно тој бил нивен човек, сакан и почитуван од сите. *Татко ми многу го сакаше Кочо, му се допаѓаше што беше интелигентен, работлив и што беше комунист (татко ми беше член на Партијата уште од 1919 година).*⁷⁷ Личното сведочење/кажување не го заменува ништо друго. Посебно кога тој однос е изграден врз взаемна почит

⁷⁵ Исто, стр. 32-33.

⁷⁶ Исто, стр. 33.

⁷⁷ Исто.

и љубов. Релации кои ги совладуваат сите сцили и харибди. Невенка му припаѓа на своето семејство во кое владеат разбирањето и хармонијата, меѓусебната припадност што не може да ја повреди ништо надвор од нејзиниот круг. *Пријателството и дружењето меѓу моето семејство и Кочо со секој ден стануваше се поинтимно и посилено, зашто се одвиваше без баналности и здодевност во меѓусебното почитување на личноста, во минувањето преку нашите мали настраности што ги имаме сите. Без користољубие бевме корисни и ние нему и тој нам. Татко ми и мајка ми му помагаа да научи нешто германски, а јас да се снајде подобро со францускиот јазик, што инаку го учеше сам. (Подоцна татко ми му најде вработување како коректор во Скопје, бидејќи Кочо сакаше да премине во некој поголем центар). Што се однесува до нас, Кочо ни одржа курс по историја за својата Македонија: Ни раскажуваше за Кирил и Методиј, за владеењето на царот Самуил, за Крушевската република и за нејзините водачи и за други работи непознати за нас. Читаше некоја книга (мислам бугарска) за богомилите и секогаш не запознаваше со нејзината содржина. Еднаш дојде и целиот одушевен ни соопшти дека македонскиот јазик бил еден од официјалните јазици на своевремениот конгрес на европските верски движења што се одржал во Прага.⁷⁸*

Рацин раскажува за својата напатена земја, но со иста мера и срост се интересира и за родниот крај на своите пријатели. Од нивната Козара, за која посебно сакал да слуша, му донеле подарок на кој многу се израдувал. А тоа била кутија полна со козарачки хумус со циклами и диви јагоди. *Тоа беше подарок малку невообичаен, но беше од срце.* Она малечко човечко срце кое меѓусебно било несебично дарувано и безрезервно му припаѓало на љубената/љубениот. Било едно и единствено срце кое жедувало по среќата и радоста, вербата и иднината, домот и семејството. Копнежот што прераснал во вечна болка со која Вуиќ и ги завршува запишувањата на спомените. *Колку би сакала да појдам во Титов Велес, уште еднаш да го видам родниот крај на нашата младост и на гробот на Кочо да положам макар*

⁷⁸ Исто, стр. 34.

еден цвет во знак на благодарност за нежното и постојано пријателство, за безброј трендафили што ни ги дарувааше.⁷⁹ За-рем ова не е песна посветена на непрежалената голема и единствена љубов. Пролетале годините, се промениле времињата, заминале луѓето, и натаму точно одмерувајќи го животот срцето бие и е мало за човечките гради во кои треба да се прими целиот свет. Нејзиниот Рацин е равенка за копнежот по родниот град на *нашата младост* (љубовта на Невенка и Кочо), да појде на неговиот гроб (нивниот трагичен крај) со еден цвет за нивното нежно и постојано пријателство. Тој еден и единствен цвет (Кочо) како возвраќање за многуте трендафили што и ги дарувал тој.

Да бидеш заедно со некого, да припаѓаш некому/некои, подразбира и слична судбина. Приказната како вековита и лековита вода да има едно корито. *Во нашиот дом Македонија беше честа тема, се разбира заблагодарувајќи му најмногу на Кочо. Така еден ден од друга соба слушнав разговор меѓу него и мајка ми. Кочо и го постави прашањето: Госпоѓо, повеќепати изјавивте дека ја сакате Македонија, а зошто ја сакате? – Моја Босна беше поробена од К. и К. монархии и бевме граѓани од втор ред. Вашата земја е распната на три крста, како не би ја сакала, - одговори.*⁸⁰ Името на татковината е знак на препознавање на младичот, како што неговото име Кочо е мелем на сладострасните рани кои ги обновува Невенка. Таа за сите времиња наспрема ветрови и дождови остана на велешката железничка станица со малото картонско куферче да го чека љубениот Кочо. И ветил оти ќе се врати, а тој го исполнувал секој свој збор. Како што секоја новонапишана песна ја носел кај неа, токму таа и само таа да биде првиот читател и тука првичното има стожерно место и значење. Така еднаш и донел песна напишана на македонски јазик, таа да ја прочита и да го каже своето мислење. Ја читала гласно. Пишаниот збор од саканиот не се чува во себе, тој секогаш се говори гласно, да го чуе и разбере целиот свет. Рекла оти идејата е добра, но отповеќе личела на народна

⁷⁹ Исто, стр. 35.

⁸⁰ Исто, стр. 34.

песна. Возбуден го искинал листот, зашто таа точно го поготила и неговиот сомнеж. Била таа една од првичните варијанти на *Ленка*, но споменува оти тогаш имала некој друг наслов.

Нивната љубов прераснува во најубава/совршена песна. Треба да се отвори нова страница од животните и творечки врвици на втемелувачот на современата македонска литература и со златни букви да се именува Симфонијата на Рацин и Невенка. Зашто потајно нејзинито свето тројство всушност се оние атоми на болката во потргата по самите себе. Како што во животот наспрема видливото/опипливото постојано како тајна која во себе ја има суштината, мислата и смислата на нештата, а тоа се оној таинствен лик и сочувано име закатанчени во поетовото срце. Ковчегот на возвишеното и возбудливо богатство. *Самиот наслов **Бели музри** изгледа дека бил негова опсесија уште од младите денови. Додека уште одев во гимназија имавме обичај понекогаш наутро сами крадеишкум да се измолкнеме од дома и на еден брег да го чекаме изгревот на сонцето. Тогаш слушнав како Кочо мрмори **бели музри, бели музри...** и ми објаснуваше што значи тоа. Ја сакаше природата и тие наши музри. Има и еден стих од истата збирка кој влече корени од тоа наше младешко време. Се секавам добро седевме на сува трева и набљудуваме мравки. Една мравка неуморно нешто пренесуваше, се враќаше и пак влечкаше и така во недоглед. Кочо ја следеше и резигнирано рече: **Роди се човек – роб биди, роди се човек – скот умри...***⁸¹ Како тутунот и зборот се мерел на кантар. А му немало рамносилна цена на мајчиниот збор што во себе се носел со задојување од мајчиното млеко, зборот како провоизговор и како прва стапка во новиот свет. Оттука и забелешката: *Колку Кочо вложи време и совесен труд за да дојде на свет неговата поезија на мајчин јазик, најдобро покажува колку сериозно и одговорно го сфатил она што го работи. Ценејќи се себе си и своето творештво, понекогаш во шега ми велеше: **Внимавај што правиш, ќе одговараш пред историјата. Всушност, тој тука не се шегуваше.***⁸²

⁸¹ Исто.

⁸² Исто, стр. 35.

Како еден од највредните проследувачи и афирматори на личноста и делото на македонскиот поет Перо Коробар ќе изврши мошне корисна работа собирајќи ги спомените на современите кои кажуваат и откриваат многу нови и непознати страници. Како еден од неговите блиски другари и соработници запишал: *Од првите денови на запознавањето со Рацин, дознав за една негова љубов која постојано беше присутна во неговиот живот. Тоа беше Невенка Вуиќ... Во тоа можев да се уверам од разговорите на кои имав можност да присуствувам. Таа разговараше мирно или темпераментно, во зависност од ситуацијата. Една приквечерина Рацин ме одведе во домот на Невенка. Не пречека мајка и без некое изненадување, бидејќи Кочо постојано навраќал. Во ова семејство тој се чувствуваше сосема слободно. При влегувањето во собата, Невенка ја затекнавме легната в кревет подисправена и потпрена на перницата, како си ја чешла косата. Бледицата на нејзиното лице ја правеше уште понежна и попривлечна. Од првите негови и нејзини погледи не беше тешко да се насети што се случува меѓу нив. Жарот на интимата, чинам, како да ги стопи во едно. По отпоздравувањето, Кочо седна отстрана до неа на креветот, држејќи ја сосема нежно за подадените раце кон него. Тој, со блага насмевка ја обгледуваше и уживаше сосредоточен во неа. Вгледани еден во друг, исполнети со длабока искреност и заемна љубов, не го чувствуваа времето и просторот. Кочо настојуваше да создаде ведро расположение, а Невенка се поплакуваше на непроспиените ноќи од болеста.*⁸³

Пријателството од првата средба прераснало во голема љубов. Повторувањата некогаш ја имаат потребата некои нешта никогаш да не се забораваат. *Колку беше искрена љубовта на Рацин спрема Невенка се уверив и од моето заедничко живеење со него во Белград во 1936 година. Во тоа време Невенка беше на лекување во Скопската болница. Со големо нетрпение, речиси секој ден, очекуваше писма од неа, и најчесто му доаѓаа преку писателот Јован Поповиќ или преку сестра му. Сите писма му*

⁸³ Перо Коробар, Рацин спокојно замина, К. С. Рацин, Сеќавања на современите, стр. 116-117.

причинуваа радост, но му нанесуваа и тага. Нејзините писма му го одземаа сонот од очите.⁸⁴ Последната реченица најверливо говори за нивната љубов. Таа и нема да се повтори во вечно заљубениот Рацин. Но, сакаме притоа да преповториме нешто и од пишувањата на Коробар. Дали премолчувањето, што ќе рече и сокривање на нештата е напишано правило кога станува збор во говорење/пишување за големите луѓе, револуционери, комунисти, писатели. Зарем и тие не се луѓе од крв и месо! Така на пример, покрај сите долги и упорни барања, остана непознатата трагична погибија на Рацин. На недобројните големи и свечени државни одбележувања по разни поводи од животот и творештвото на поетот, на со децении чудесните *Рацинови средби*, никој и никогаш не сети да ја повика - да се појави и да проговори по нешто Невенка Вуиќ. А имала и сакала толку многу нешта да каже, да и олесни.

Да се имаат големите луѓе е вистински божји дар. ***Се појави во нашето семејство, за да стане подоцна негов составен дел – вели Невенка. Воделе широки дискусии за литературата, за актуелната политичка ситуација, а со татко и и за марксистичката филозофија. На сите им оставил силен впечаток. Во тие разговори дознаваат дека тој се занимавал и со новинарство и дека бил дописник на весникот **Организовани радник**. Честите навраќања на Кочо во овој дом толку ги зближува, што станува драг и сакан гостин од сите, дури и кучето што го имахме се радуваше при неговото доаѓање – вели Невенка.***⁸⁵ Младите души исполнети се со занес и соништа, во нив започнуваат и завршуваат животот и светот. *Во овој период настапува младешкиот романтичарски занес. – Имавме едно наше место надвор од градот, во близината на тогашната болница. Си го викавме **Волишебен брег**. Им се искрадував на родителите уште во белите мугри и се состанував тука со Кочо. Уживавме чекајќи го изгревот на сонцето. Прочитувавме неколку песни, и потоа пак незабележливо се враќав дома во спалната. И денес мошне живо се присетувам за еден случај со Кочо на тоа сака-*

⁸⁴ Исто, стр. 117.

⁸⁵ Исто.

но место. По раѓањето на сонцето, погледна на земја и ги гледаше вредните мравки како во колона собираат храна и ја пренесуваат во своите мравјалници. Кочо легна испружен на тревата и сосредоточено ја гледаше една мравка која упорно и по неколку пати дури се враќаше за да го пренесе зрнцето храна што го нашла. Бараше и јас да му се придружам во гледањето. На мравката и пристигна помош. Тоа беше повод Кочо да ги започне своите гласни размислувања, кои мене не ме изненадуваа, туку уште повеќе ме уверуваа во неговата длабока и несекојдневна природа, во неговите богати и разновидни мисли и емоции. Го интересираше се што се случуваше во животот и природата. Беше потенцијален љубопитник за се и сеишто. Кочо беше многу внимателен спрема моето семејство. Постои еден убав обичај во народот и во Велес: проштевање на се што се случило непријатно, волно и неволно, во меѓусебните односи, во текот на годината. Тоа е еден ден во годината, во знак на помирување се носи голема бела погача **пармак**. Секоја година Кочо ни носеше таква погача што ни причинуваше голема радост. Или пак на денот кога се зајадуваат цреши: тој ќе донесеше голем грнец, што самиот го направил, наполнет и надворешно украсен со цреши. Неговото внимание кон мене беше големо. Ми подаруваше разни вазни, на кои подоцна во нашата куќа со бои сме правеле разни шари. Посебно го сакаше сликарството. Правеше услуби да се изразува и преку цртежи. Скицираше портрети од моето семејство.⁸⁶ Дали овие страници од незавршениот автобиографски роман *Волишебен брег* можат да бидат поттик за нов роман, покрај *Антологија на болката* од Јордан Леов! Во националните литератури со голема културна традиција не е повод, туку тоа е стратегија на уметничко пресоздавање на усната книжевност (посебно во осовременување на јазикот што ја подразбира и нејзината читливост) и создавање на книжевни дела во кои, во убава смисла на зборот се *прерасакажуваат* животот и делото на големите луѓе. За жал, тоа не е и македонска практика. Освен гемициите (имаме пет романи на таа тема во современата македонска книжевност) со ретки исклучоци, тие и такви теми и

⁸⁶ Исто, стр. 118.

мотиви останале закопани во мрак и прашина. Сигналите до потомствата останале глас во пустина. Јалов аманет, пуст завет.

Кочо Рацин во мислите и во срцето насекаде ја имал својата Невенка Вуиќ. Пресреќен што таа не била само сон, туку чудесна стварност и магичен копнеж за иднината. Рацин и Коробар споделуваат иста соба во Белград. Почесто го гледал како правел напори да го создаде/нацрта нејзиниот портрет. Еден ден му дал фотографија од љубената направена на некоја полјана. Тоа било задолжение пријателот да го нацрта нејзиниот портрет. Предизвикот бил прифатен со радост и задоволство. Но, другарот не бил задоволен од сработеното. *Едноставно зашто за мене беше тешко да го предадам во цртеж она што тој го носеше во себе за неа*, запишува Коробар. Рацин ја сакал и музиката. Невенка говори како додека нејзината помлада сестра Ружа свирела на виолина, па нагласува оти тие двајцата многу се почитувале и сакале (Ружа и Рацин, б.м.) Кочо ќе се налактел на масата, со раце го покривал лицето и занесено ја слушал. *Кочо уживаше во цвеќињата. Во секој цвет наоѓаше некаква содржина што ја поврзуваше со човечкиот живот и навиките. Често се шетаваме во природа и беревме полски цвеќиња. Букетите беа големи. Одвај можеа да се држат во една рака. Колку и да беше ослободен од предрасуди, му беше непријатно да ги носи цвеќињата низ градот, кога беше со мене*, раскажува Невенка.⁸⁷ Како најубав цвет тој си ја имал и ја носел во своето срце. Таа му припаѓала само нему, та затоа и била најслатка тајна.

Дали е единствено правилото во кое нема исклучок оти само слободниот е и среќен човек! Во својот запис *Изливи на младешка љубов* Раца Фирфова Ѓоргова меѓу другото, запишува: *Кон средината на 1928 година, Кочо преку ученичката Невенка Вуиќ (која беше два класа постара од мене) ми испрати подготвена стихозбирка што ми беше посветена мене. Таа носеше наслов **Антологија бола**. Текстовите беа испишани со рака на шпартани листови, добро поврзани, а на насловната страница беше испишан текстот **Антологија бола** со печатни букви.*

⁸⁷ Исто.

*Песните претставуваа излив на младешки љубовни чувства.*⁸⁸ Само тоа и само толку. Неверниот или невнимателен, занесен и вљубен поет имал погрешен избор. Оттука мислиме со полно право во едно од своите писма Невенка и предупредува и преко-рува оти тој ја знае нејзината љубов кон слободата, та и бара таков однос кој целосно ќе биде исполнет со неа. Бара да побегне од големата Рацинова сенка и порачува оти ќе остане крај него само под услов да биде слободна кога ќе посака. И бара, инсистира на сооднос во љубовта, потребна е иста возвратна мера. Слободата е човечко достоинство, та затоа *барам еден обостран однос, современ до искреност*. Со право тоа го бара, зашто тој е еден и единствен. И да не заборава оти во едно писмо и пишува оти неговите раце се траги од милувањето на нејзината коса, го печат и не му даваат мир, мислите навлегуваат и копаат низ сепилата и крвта. И крикнува оти вечерва е толку зелен по неа. Те љубам од срце, и нагласува и опоменува.

За домот и семејството на Павлина Хаџи Панзова, Рацин го врзувало повеќегодишно блиско и верно пријателство. По повод шестмесечниот спомен од трагичната погибија на нејзиниот прв син Ганчо Хаџи Панзов во Шпанската граѓанска војна на јавен собир држел беседа и тогаш првпат ја прочитал песната *Испанска балада*. На средбата во затворот Рацин меѓу другото, и кажува на Павлина како полицијата однедаж упатнала и му ја одзела песната што му ја посветил на големиот јунак за човечки права. Но, тој неа ја имал во срцето, а песната пак ќе ја пее целиот народ и ќе го слави неговото херојство. Оттука сметаме оти тој е автор и на народната песна која тогаш била мошне популарна, се пеела и се играла насекаде. По истиот повод е присутен и во домот на загинатиот револуционер и поет. Впрочем, по кажувањата на многумина сограѓани и современици, тој честопати бил во нивниот дом. Како мил и почитуван другар со кого долго седеле и разговарале. Блиски роднини на семејството истакнуваат оти Рацин блиско соработувал и другарувал по партиска линија со Руменка. Во Рациновиот фонд во музејот во Ве-

⁸⁸ Раца Фирфова Ѓоргова, Изливи на младешка љубов, К. С. Рацин, Сеќавања на современиците, стр. 62.

лес, инв, бр. 45 е документот *Како одговор на писмото од управата на полицијата во Скопје, Пов. бр. 5442 од 22. 12. 1935 год. од околскиот началник со Пов. 1912 од 14. 1. 1936 год.* кој известува:

Према предњем тражењу те Управе чест ми је доставити следече:

На дан 11 овог месеца т. г. у 8.20 часова отпутовала је за Скопје Хаџи Панзович Руменка, студент филозофије из Велеса.

За време њеног поравка у Велесу није се могло ништа сумњиво приметити ма да је чешче виџена у друштву са комунистима Капчевичем Трајком из Велеса и Солевичем Костом из Велеса, који је дана 9 овог месеца отпутовао за Скопје о чему је и та Управа извештавана под Бр. 33/36 год.⁸⁹ Братучетките на Румена Хаџи Панзова раскажуваат оти тоа пријателство продолжувало и во Скопје. Рациновото заминување наскоро потоа во истиот град се споменува и во полицискиот извештај. Внимателниот проследувач посебно треба да обрне внимание за времето од кое потекнува оваа полициска кореспонденција (1935 и 1936), што децидно укажува на пријателство кое трае подолго и од пред погибијата на Ганчо Хаџи Панзов. Рацинов близок другар и соработник бил и најмладиот од тројцата браќа Благој Хаџи Панзов. Нивното пријателство траело со години. Во ракописниот и во машинописниот дневник запишани се бројни нивни средби, разговори и акции. Еден фрагмент впечатливо ја илустрира таа и таквата поврзаност.

*Ете го Кочо како се спушта по стрмната улочка од Матови накај новата куќа на Аџо Шукар. Имавме договорено средба. Откако Кочо ги изговори вообичаените зборови **Ке победиме**, другарски ми ја стисна раката и тргнавме во правец кон Саармале.*

Одамна ме мачеше едно праише врзано со личниот живот на Кочо. Се плашев Кочо да не донесе решение да се ожени со некоја девојка, недостојна за неговите квалитети и авторитет со кои тој се ползуваше меѓу нас другарите и граѓанството. Кога дојдовме до Саармале, собрав кураж и му реков: Кочо,

⁸⁹ Васил Тоциновски, Враќање нема, изд. Современост, Скопје, 2012.

зошто не се ожениш?, ние твоите другари сакаме од тебе да остане потомство. Кочо се наежи и ми рече: **А, бе Благој, незнаеш ли, јас сум венчан одамна. Кога го виде моето чудење, Кочо добави: Јас сум венчан за марксизмот и револуционерна-та борба, за Партијата. Вторпат ќе се женам кога ќе победиме. Тогаш три дена и три ноќи сакам да свират зурли и тапани, така што да чуе цел Велес и јас самиот, дека Кочо Солев се жени со слободна Македонија. Ќе победиме, така заврши тој наш разговор. Јас не го беспокоев повеќе.**⁹⁰ Станува збор за фрагмент/детал кој бара и контекстуално читање кога станува збор за блиско/интимно дружење. Се случува однапред договорена средба. Значи, случајности пак нема. Другарскиот стисок на раката е потврда за верност и почит. Но, веднаш се јавува по велешки јансата како знак на равенство меѓу блиски/сродни души. Имено Благој одамна го мачело едно прашање кое длабоко го засегнува личното чувство на Рацин. Стравот се открива директно како што потоа протекува и целиот разговор. Дали можеби немало да одбере девојка за своја жена која не би одговарала на квалитетите и на авторитетот кој тој го уживал не само меѓу неговите другари, туку и пошироко меѓу велешките граѓани. Собрал кураж и го прашал зошто не се жени. Тоа ќе рече оти прашањето долго се носело во себе. Него го оправдува и додаваката оти неговите другари сакаат да остави потомство.

Одговорот на Рацин е едноставен и искрен и тој длабоко извира од срцето и мислите на вечниот идеалист. На онаа група луѓе и во времето на кое безрезервно му припаѓале Румена и Благој Хаџи Панзови. Но, не можеме, а во другарската грижа да не ја препознаеме и братската љубов на Благој. Патријархалното семејно воспитување подолгата врска меѓу Румена и Рацин, тие не се постојано заедно само на велешкото корзо, туку тој е чест гостин и во нивниот дом, секако го посакува и како свој член од домашното огниште. Родот и породот биле висока етичка мера во егзистенцијата на познатата и од сите сакана учителка Павлина Хаџи Панзова. За нивната ќерка и сестра, која била мошне убава и умна девојка, квалитетите на Кочо Рацин биле идеални

⁹⁰ Благој Хаџи Панзов, Дневник, стр. 1-2.

и за нивно животно спојување. Притоа, секако треба да се обрне внимание и на неговата идентификација која не го содржи псевдонимот Рацин. Тој во полициските документи и не е можен. Но во личната идентификација, како и во пишувањата на Благој, тој е дециден оти Кочо Солев ќе се жени со слободата. Она Рацин со ништо како да не треба да ја омаловажи и повреди почитта, довербата и љубовта со Румена Хаџи Панзова. Тоа пријателство секако продолжило и подоцна со нејзиното заминување во Белград на студии по германистика. Во белградските средби и акции на Кочо и Благој, таа ќе биде тема на потсестување/разговори и по нејзиното трагично удавување во Дунав.

Трагиката како судбина од невозвратената љубов неминувано се вградила во сите врски на вљубениот Рацин. Таа е тема во романот *Антологија на болката* од Јордан Леов.⁹¹ Да се вслушаме во циклсуот песни *Малина Поп Иванова* на Ката Мисиркова-Руменова.⁹² Како мото земена е втората строфа од Рациновата песна *Печал*. Тие се вовед во една голема и неповторлива љубов. *Нема ли срце, нема ли / срце – на срца срцето, / срце – ширини широко / срце – длабини длабоко - / цел свет да збере, па да е / за вија гради малечко?* Во втората песна *Бакнеж* поетесата остава неколку интригантни забелешки. Откако го дава податокот кој го одредува просторот Св. Наум, конкретно е одредено и времето со 20 март 1961 година. Па се кажува поводот за нова творечка авантура што ќе ја предзвика вистинско откритие. А тоа е мигот *кога дознав за љубовта меѓу Рацин и Малина*. Циклусот го составуваат девет пеења со вкупно двеста и десет стиха кои со директниот говор, епскиот исказ и со документаристичката постапка можеме да ги именуваме како еден мал поетски љубовен роман.

Од првата средба се огласува Тој со решителноста оти оддалеку ги препознавал безбожниците. Исповедноста исто така, е искрено признание: *Јас ја осознав болката*, по првиот прочитан лист. Оние кои се оголени и немаат никому да му се доверат за сопствената празнина. Мигот е единствен во откривање на *бож-*

⁹¹ Јордан Леов, *Антологија на болката*, изд. Мисла, Скопје, 1968.

⁹² Ката Мисиркова-Руменова, *Малина Поп Иванова*, Скопје, стр. 51-60.

јата бездна и тој однадеж се престорува во јавен восхит и крик: *Малина / Јас свеснобудно ја видов / Височината твоја*. Со малку и одбрани зборови се запишува биографијата на *Првата жена со висока диплома, / Не паѓа како што сакаат тие - / И го убија таткото, потоа и мажот, / Таа остана на брегот / И долго патува...* Се отвора бескрајниот и безнадежен пат на прогонетиот. Ако името само по себе не е целосна идентификација, та може да предизвика некаков сомнеж, поетесата добавува нови биографски податоци. Братот и се убил среде вардарскиот мост, а тајните остануваат заклучени со голем катанец од кои понешто останало во бескрајно саканата татковина. Вљубениот Тој имајќи ја во срцето признава оти *Ти прва осозна дека нашата земја / Е жедна за бакнеж*. И ако љубиш некоја жена прашај ја за коренот, прашај ја каде е родена. Таму се националните традиција и континуитет, каде Отец Наум го осветува машкото лежиште на што имала објаснување од Свети Петар. Дарувањето и соединувањето се свети мигови. *Бакнежот треба да е напоен со сок / Од дабово дрво на прастара земја, / И дрвото да е самонико / Без грев и прелуба срамна*. Тогаш таа го бакнува неговиот глужд, а тој пак својата чедна земја. Како да ги споила/обединила иста судбина. Во еден миг внимателно ќе забележи оти Таа не му рекла дека презимето било дар од првата детска љубов. А љубовта меѓу нив е полна со седефни зборови како бунар исполнет со кристална вода.

Потоа следуваат нејзините седум обраќања/песни. Тагата и болката се немерливи во туѓата што подразбира и непозната земја. Оттука дилемите и непознатиците се престоруваат *Виор во мислите*. Студени и морничави ветришта. *Ги најдов и мајката и уката. / И со силна духовна храна / Се нагостив, сал тебе од мислите / Не те извадив. / Знаев, ветрот не расфрли. / Тебе таму, мене вamu-онаму, / Црн ураган со рачиштата ме крена*. Се разнебитуваат срцето, душата и мислите. Ветриштата ги расеале на различни и далечни страни, но Тој останал постојано нејзина мисла. Таму никој не можел да го најде. Оттаму никој не можел да и го земе. По чемерните стрмнини Таа е расфрлена на неброени парчиња (туѓа земја, убиен маж, осамен син) а родниот град Кочани не е само сопствена легитимација туку виор во нејзините мисли. Во пеењето *Исповед* следиме две нивоа на ка-

жувања кои се остваруваат паралелно со тенденција за нивно изедначување. Столетните ропства и тирании (белегзија) од оние *што јазиците ни ги кастреа* се туѓите интереси и пропаганди *врз земјата македонска голема* и нејзиното разнебитување и распарчување. Наспрема трагедијата на македонскиот народ е проклетството на неговата ќерка. И тука, во туѓина немерлива е тежината кога мракот и мразот ќе паднат *врз босоногата девојка со име Малина*. Колективното и личното меморирање се возвишуваат во светоста на песната од безимениот народен гениј. Песната со која опстојувал и верувал во иднината македонскиот народ. Ја запеала *Ми огреала месечина од Солуна до Тетово* како географска карта на татковината во која *Ама мракот си има своја сила, / Злоба ко ламја, една глава сече, / Три одеднаш прережува*. Огреала јасната месечина ама не го покажала патот на вербата и на иднината.

Таа одважна и тажна си го кажувала само името, зашто сите знаеле за Сибир и треселе пазуви, но никој не чул за нејзината земја. *Јас – со песната, со месечината / И со огрејсонцето ве бројам, / А многу сте, / Не ќе можам да ве собирам*. Таа горда и непокорна жена прераснува во симбол на татковината. Оттука и во наредното пеење *Псалм* нејзиниот е глас на земјата македонска. Повредена и со лутина гласно го искажува националното проклетство. *Зошто кај нас се се урива / А во светот се гради?* Откорнатикот - Таа босонога скита во оваа *мразевина*, а тие делии во *нашата земја* со векови припишувале лажни драми и мелодрами. Се отвораат душата и срцето за исповед. И Таа нему му се обраќа со директен говор. *Одново ја слушам мелодијата / На твоите песни* додека само ги отвора усните и бара да не говори така *Кон нашиот единствен дарник!* Треба да се обрне внимание на зборот единствен. Сам по себе тој посведочува и кажува многу нешта. Се отвориле многу рани, земјата крвави и нема кој да и стави мелем. Саканиот и единствен дарник Таа извонредно суптилно го пресоздава низ неговите стихови. Со болот што ќе стивне, со златниците врз градите на ткајачката, со размножување на тутуноберачите или со оној кој нема куќа а ќе ја гради во својот сон. Сама и прогонета близу Северниот Пол го цица мразот без да знае кој ја казнил. Што останало од еднаш и кратко дадениот човечки живот! *Осамена ќе мечтаам по моите*

/ *Оризиви полиња, далечни ми се рацете / Коренот да го помилувам, / Не ќе можам да и направам градина / на мојата татковина Македонија. Последните зборови/стихови се директен говор/порака до саканиот: О, пријателу, / Сите очи во ист миг ме бакнуваат, / А белезијата исто гради краси, / Јас, Малина Поп Иванова, тоа го прави. Полното име и презиме не се срамот од себе и гласно ја признаваат љубовта.*

Жената ја отвора сопствената душа како школка. А во неа е бисерот. Му порачува да стави медовина врз усните на бадемот, маслинките, гранчето, гулабот и нека ги пушти да ја сеат слободата. Така и говорело срцето кога неговите песни со голема сончевина од југот се нашле во нејзини раце. Во тој миг се соопштува дел од најскришната интима. *Не сум јалова ораница / Осветлена под небото ѕвездовито.* Првата позната страна од таа вистина е нејзиниот син од стопанот што го изгубила во белиот Сибир. Но, дали тоа не е и признание оти во неа е заврзан нов плод од нивната врска. Потаму соопштува оти во сибирските пространства со доушни убавини ја хранат спомените и болките по *нашата татковина*. Дали Тој не е нивна мисла и смисла. За тоа ни дава право нејзината признателност оти катадневно, а тоа ќе рече неуморно неговиот глас го множи со својот слух и пее, постојано пее. Песната точно упатува на него со цитираните стихови *Ако кука не направив / Кука во твоето срце иградив*. Тој е грешникот од првиот стих, таа со својата љубов е грешница во возвратниот втор стих. Така на своите ученици им ја раскажувала историјата на светот, додека во мислите како што вели ја крои нејзината и неговата, односно нивната заедничка историја. Потајните приказни на современиците откриваат оти тие планирале да формираат свој дом и семејство, но судбината го посеала злото. Никогаш повеќе не се виделе. Останале само спомените. Идентична тажна приказна со онаа на Ганчо Хаџи Панзов, најстариот брат на Румена, кому Рацин му посвети свои стихови, а опеана во прекрасната поема *Ќе се вратам*. Никогаш не се врати од Шпанската граѓанска војна кај љубената Жанета која во својата утроба го носеше нивниот син.

Наспрема сите непогодии, потоната во виришта и тињи во *Осмо(то) писмо* додека сонува како да е икона од наш прастар храм завештана од раката на зографот се издлабува името и пре-

зимето Малина Поп Иванова. Потпис што е идентификација со традицијата и континуитетот на нејзиниот народ Македонци и нејзината татковина Македонија. Писмото како форма на исказ се практикува во сите пеења. Во *Псалм* тоа и директно се посочува на почетокот од песната: *И ова писмо ќе остане затворено / Во мојата душа*. Далечината ја убива признава, но веднаш одлучно додава оти таа не се менува. Во азискиот атар го сонува Кочани со брегалничкиот шум, како секој опијанет воин од сопствената слобода. А светот е втурнат во голема и крвава војна. Жива е со синот в пазуви и сираците ги учи да ја запаметат старата европска историја.

Големата војна го пеплосала светот. Но копнежот е вечен. Коренот длаби и боли. Затоа со поглед ги моли ѕвездите *Сакам да се вратам* и притоа ништо не е кажано конкретно. Треба да се прелета бескрајното небо и да се стигне до гласот што новостите ќе ги каже како *синцирот-ѓердан со големи букви*. Стихови кои асоцираат на љубениот Тој. Во вториот дел од песната иако сонот и реалноста се преплетуваат, создаваат мошне конкретни слики кои ја составуваат и ја осмилуваат приказната за Таа и Тој. Се сонува или се копнее сеедно, еден ден да седнат околу топлата софра и со подадени раце ко ангели да ја запеат нивната песна. Да се исполни дадениот збор, да се оствари аманетот. Тажна е нивната приказна исполнета со минливоста и бесмислата, апсурдноста и парадоксалноста на егзистенцијата. Но, длабоко вкорената во сопствената национална припадност. *Долго те лекував, / Болен Дојчине, една краста се рони, / Друга од мајчина му се раѓа, / Како да сме им ги отвориле портите / На невидниците, па влегуваат, болен Дојчине, / Ко река од извор бликната...* Раскошна е убавината пред смртта. Заедно и нечујно си заминуваат на оној свет. Затоа тој миг и никогаш не се заборава. На рамото и долетува бел гулаб. Ја обзема страв од помислата да ја крене раката. Срцето говори едно, усните друго, додека синот ја милува по образите. Чедото мисли оти е утка што ја пее песната за Болен Дојчин, а таа има конкретен одговор. *Од југот ми дотурија силни болки, / Го убиле најголемиот поет. / Сакам да знам со каква завист / Го спасурија бездушниците... / За сега да го заменувам со / Болен Дојчин.*

Приказната за Кочо Рацин и Малина Поп Иванова убавината ја поседува како тајна. Ката Мисиркова-Руменова тоа доследно и суптилно го остварува во циклусот песни насловен со нејзиното име. Лирската тажна историја за Тој и Таа колку ја покажува ништожноста на човекот и на животот, нивната трагична судбина, писмото од кое нема бегане, во истовреме е воспев на секој неповторлив миг од опстојбата и истрајувањето. А тој треба и мора да се живее полнозначно, полнокрвно, постојано да биде прва и вечна љубов. Човекот да се самопобедува и пресоздава, да ја освојува светлината, добрината и иднината, зашто секаков друг и поинаков однос е предавство и кукавичлук. Древното правило поучува оти историјата ја пишуваале победниците. Во битката со револуциите и со животот Рацин и Поп Иванова се губитници. Така нивниот *поетски љубовен роман* кажува многу нешта кои нема да ги сретнеме во ниту една друга книга. Убавината секако се крие и во податокот што Тој и Таа останаа трајно да си припаѓаат еден на друг.

На Четвртиот конгрес на КПЈ во Дрезден (5 - 15 ноември 1928) Рацин е единствениот делегат од Македонија, а неговиот говор оставил силен впечаток. Бил избран за член на Централниот комитет на КПЈ. Еден од ретките и скржави записи оти *за време на паузата, Рацин беше во постојана придружба со другарката Малина Поп Јованова (Галина). Таа беше во привременото раководство на ЦК КПЈ, а на овој Конгрес ја избраа за член на ЦК. Колку ми е познато таа од Македонија е дојдена во Москва уште во 1924 година на студии на Комунистичкиот универзитет на националните малцинства (КУНМЗ).*⁹³ А животот на Рацин заради неговите политички и револуционерни активности секојдневно прераснувал во се поголем ризик. Како да се живеело од ден за ден. Властите и полицијата будно го следеле секој негов чекор. Но, никогаш не го напуштила онаа негова длабока увереност која секогаш јавно ја говорел *ќе победиме*. Љубопитен и немирн дух, со немерлива љубов кон човекот и кон животот, доследен си останувал и во љубовта/односот кон жената. Покрај сите замки и непознатици кои го следеле насекаде, секој миг бил и чудесен

⁹³ Мито Станисавлевиќ, На Четвртиот конгрес на КПЈ во Дрезден, К. С. Рацин, Сеќавања на современиците, стр. 216.

женски поглед и насмевка, сласт и контакт, едноставно тогаш бил големо и непослушно момче. Така за загрепските илегални денови раскажува неговиот близок другар и собрат по перо Оскар Давичо, а и во карактер кога станува збор за жена, кога го криел во домот на семејството од својата сопруга.⁹⁴

Жената е голема и света љубов. Возвишена и неповторлива како што е тоа љубовта кон човекот, животот и светот. Атомот на Рациновата болка во филозофијата секој миг да се чувствува и да се живее полнокрвно, полнозначно се остварувал и во неговиот однос кон жената. За неа размислувал и пишувал песни, раскази, есеи и публицистички текстови. И дружбата со неа била голема радост. Ни малку случајно имињата на љубените жени станувале негово име, со познатите псевдоними Рацин и Невен Пејко. Неминовно вљубениот Рацин во тие односи станувал и неверен маж (Вуиќ) и грешник (Поп Иванова). Впрочем како и секој маж, како секој човек воопшто. Но, знаел да љуби, бил нежен и внимателен, разговорлив и добронамерен, интересен и интригантен, умел да се дарува и да возвратува со иста мера. Да биде свој, едноставно еден и единствен, човек кој умел да ги отвора човечките срца и да се вгнездува во нив. Љубовта и почитта на саканата жена заразно би рекле, се пренесувала и врз членовите од семејството (Вуиќ и Хаџи Панзови). Останувал горд и достоинствен и кога љубовта не му била возвратена, кога безмалку бил понижен и обезвреднет, но и тогаш кога таа била обострана. Секоја негова нова љубов и како сопствено сведочење потврдува оти била чудесна, нежна и магична *синфонија*. И се предавал до последен здив. Ништо ново и непознато, зашто тоа е една од битните знаки од карактерот/природата на Рацин. Останала вредносна вистината дека и прстите на раката не се еднакви. Оттука секако од многуте љубови на Кочо обврска е да се извлече, покаже, потврди неговата најголема љубов. Како мера која најмалку може да биде само задача на денот. Со своето време и взаемност, со нежноста и топлината, по добрината и довербата, по широчината и длабочината од отвореноста на срцето и душата таа најголема љубов несомнено е онаа што ја именуваат и ја осмислуваат Кочо Рацин и Невенка Вуиќ.

⁹⁴ Од разговорот со Оскар Давичо, Загреб.

РАЦИН – ДВА БРЕГА И ДВЕ СТРМНИНИ

Во животот ниту еден миг не е ист со друг миг. Одминува брзо и никогаш повеќе не се повторува. Оттука единственото и како естетска категорија ја чува мерата на човечкото дело како трајна вредност. Историјата е неуморна во сопствената раздвиженост и динамичност, па логички катадневно ги мери и преме­рува, ги вреднува и превреднува нештата кои ги исполниле и ос­мислиле нејзините традициија и континуитет. Така многу нешта биле избришани и заборавени, како никогаш и да не биле. Но, многу нешта едноставно како да ја надживеале и самата историја. Останала онаа вековита и лековита вода да дотекува и да ос­вежува меѓу два брега и две стрмнини. Си стои таа во своето ле­жиште со точно одредени време и простор. Како миг за вечно колективно меморирање. Вода што никогаш и никој не ја совла­дал, или според природните закони не ја препливал. Едноставно, а познато е тоа егзистенцијално правило, оти многу нешта во животот остануваат едни и единствени, во најубавата смисла на зборот недостижни. Таков си останал и втемелувачот на совре­мената македонска литература Кочо Рацин меѓу неговите два брега и две стрмнини. Недофатлив во сите значења и димензии на неговите хоризонтални и вертикали.

Нема друг таков пример во македонската практика каков што е Рациновиот, кому му се посветени недоброј страници. Во тој фонд се неколку десетици монографски трудови чии потпис­ници се бележити домашни и странски автори. И уште по толку десетици помножено неговата библиотека ја разубавуваат по­себни зборници меѓу кои значајно место имаат оние од научните собири на традиционалните Рацинови средби. Неговиот лик го оживотвориле многу ликовни уметници кои притоа создале сво­евидна ликовна биографија за големиот човек, поет и револуци­онер. Зрачел и значел низ карактеристиките на моќните медиу­ми – радиото, филмот и телевизијата. Најголем дел од неговите стихови станале подлога на бројни музички дела. Не само затоа што е лектирен автор, туку како природно задолжение неговиот македонски народ наизуст ги знае неговите стихови. Секојднев-

но се потсетува на нив, ги гласноговори како утеха и помош. Но, притоа треба да си признаеме оти не создадовме една и единствена книга за комплексноста и за вредностите на личноста и делото на Рацин. Забелешката воопшто не е критика. Неа ја имаме како чест и достоинство од непореклив аргумент за неможноста да се совладаат двата брега и двете стрмнини насобрани во животните и творечките врвици на великиот Кочо Рацин.

Поетот Рацин со децении е инспиративен врток за своите собраќа по перо од сите страни на светот. Во 1998 година, го приредивме изборот *Поетите за Рацин*, издание на Друштвото за наука и уметност од Велес. И од тој миг всушност, се покажа оти и оваа книга е само прв обид/резултат од тој вид. Поетите имаат потреба да се потсетуваат или поточно да се повикуваат на својот Рацин. Посветувајќи му ги своите песни, тие испишуваат една нова, оригинална и поинаква во суштина лирска биографија која не се содржи во ниту една друга книга за него. Нивното множество е импресивно. Тие се припадници на разни и различни генерации, поетики, автори и аворитети. И во помалку од петнаесетина години дотекоа толку нови творби кои сами по себе ја наметнаа потребата од нова, втора книга исполнета со мисли и пораки од несекојдневната Рацинова појавност. Поетовата слобода соопштува и докажува многу вистини, открива тајни и разгатнува дилеми, носи нови хоризонти и исцртува поинакви слики. Така и не самопомислувајќи на една логична претпоставка оти животот и светот би опстојувале и без поетите, зошто не, но притоа додавајќи дека без нив тие би биле беспоговорно посиромашни.

Наспрема честите расправи во историјата за македонска книжевност околу нејзиниот основоположник, поетите се единствени за сопствениот апостол. Немаат ронка сомнеж, непознатица е дилемата. Новиот живот е *Рацин* на Гане Тодоровски. *Ги учеше, им велеше во мракот ним, / Тој, светлозборецот наш, Рацин, / Вашето си е ваше, но ако земете / Рано-рано да се крстите, / Повтете да го чините тоа / Кога по небото се распослани / Белите мугри македонски, / Бидејќи токму тогаш / Имаат сила молитвите!* Неговата личност и дело се своевидна синтеза на македонствувањето. Равенство се на традицијата и на континуитетот во македонската книжевност. Татковински ама-

нет што се пренесува од колено на колено. Залагајќи се за нив, во негов стил милуваше да каже и да преповторува оти *та нели не сме тиква без рачка*. На нив упатува и насловот од песната *Богомилска, Рациновска...* Поетот прераснал во божество. Тој е збор и мисла на човекот. Идеа и идеал кој води во поседување на добрина, љубов и разбирање. Во освојување на среќата, радоста и иднината. Тие и такви стихови ја отвораат песната. *Бог е таму каде што е! / Повти сили да го сетиш, / Кога веќе не умееш / Со очите замижани / Среди бел ден да го видиш... / Бог е таму кај што сакаш / Со мислите да го допреш...* Од темнината и незнаењето се излегува со просветлување на мислата и на душата. На нивното складно, рака под рака чекорење. Друг пат нема. *Не ќе можеш да го допреш, / Тој секогаш е вон допир... / Обиди се да го сместиш / В троа мисла доброторна: / Добрината човекова / Пат отвора накај Него. / Памети ја ваа средба - / Бог е сепак – умогледба!*

Рацин е таа жива птица на зборот во циклусот *Белите мугри* на Цане Андреевски, што како глас се издигнува над темната бездна и како вода го мазни чакалот шумолејќи му на уво за *меракот – да се биде*. Мугрите кои се во постојана употреба. *Белите мугри на грнчарот / извадени од длабок бунар / го шират своето небо / оти се ослободена енергија, чиста, / што пулсира низ векот*. Еден човек прераснува во синоним на својот народ. Поединечното и колективното се една судбина. Приказна на националното опстојување, самобитното истрајување, на македонскиот непокор. Во директен *Разговор со Рацин*, Христо Петрески со реторика во функција на јавно говорење покажува колку тој – поетот е наша сознајба и пресоздавање. Зборовите да не беше тој, повторувани на почетокот од секој втор стих сами по себе го наметнуваат сомнежот ќе бевме ли и ние тоа што сме! *Да не беше Ти, Рацине, / ќе ја узнаевме ли некогаш – едноставноста. / Да не се родеше Ти, Рацине, / кој ли ќе ја раскажеше македонската мака. / Да ане пееше Ти, Рацине, / како ли ќе ја нарекувавме љубовта. / Да не самуваше Ти, Рацине, / со кого ли ќе ја споделевме нашата тага. / Да не сонуваше Ти, Рацине, / кој ли ќе го разбереше сега нашиот сон*. Злата судбина на поетот за жал, во второто пеење, со многу прашалници го поставува стравот до кога со грозното самоуништување.

Во новите утра бескрајно се множат поразиите. Превртено време во кое нема, не останало човек. Многу луѓе, ама човек никаде. Само подлизурковци и политиканти, злобници и интриганти, бездарници и гробари. Така *Утринска(та) достага...* на Петре Бакевски ја содржи додавката како поднаслов *потсетување, на Рацин*. Итаат Тие преку ноќ, според народната мудрост во матно уловот е богат, да станат духовни и материјални достоинственици. *Се будам во рани зори, мугри бели, / Боже, како Рацин сон во песна стивнал, / Во достага сам со самотии врели, / На потомци да им шепне – да се вивнат!* Потаму од песната се магли, несоници и грижи, пред да се изусти нешто зборот се замрзнал. Останал длабоко закопан во душата. Како и поетовото заминување во вечноста, оставајќи ја својата смрт како загатка, а тоа ќе рече оти посеал многу дилеми и стравови, така и Бакевски ги завршува утринските вежби по гласноговорење на вистината. *Дали да помислам: кришум се двоиме, / Имам ли утеха – по тебе да одам, / Заеднички молкот да го освоиме - // Ил да кренам раце, како што правеле, / Со стравот, во мисли, тајум да си бродам - / Куришуми со звезда – в планина мамеле!* Лицемерие се кажувањата оти вистината и само вистината треба да се кажува, секој сакал само неа да ја слушне. Какво лицемерие! Во поставеното прашање *До каде надолу* од Радован П. Цветковски најнапред точно се одредуваат мерите за човекот од кого се бараат бројни одговори. По неговиот збор денеска се мери зборот што го носи Вардар. Со него се мери и денот над деновите што сега се замрачени. Оттука, оправдана е постапката на директна комуникација: *Кажу, Рацине / како до лебот насушен / Сега амбарот ни е празен*. Неговата трајност, односно ликот и делото на македонскиот градител се раздиплуваат во нивните универзални и општочовечки димензии. Сега која песна ќе ја искова за да може да се врати, зашто *Те чекаат, Рацине, / армати со празни раце / Да пееме таговно*. Таа национална димензија доаѓа како признателност оти *сите не научи како да создаваме песни (Нашиот Рацин)*, но и како загриженост зашто *твојата судбина и денес сите не боли* (во истата песна) и таа *твојата смрт (е) национална коб (Големият Рацин)* од Ивица Максимоски.

Кочо Рацин е човек со трагична судбина. Неа му ја одредил самиот карактер. Бил човек кој чекорел пред сопственото

време. Човек кој и припаѓал на иднината. А неминовно животот поинаку и не му се оддолжил. Неразбран и омаловажен, бојкотиран од другарите, непожелен и забранет. Во време на сопствено то појавување да признаеме дека илегалната *Бели мугри* и не можела да има пошироко влијание и значење. За жал, славата и признанијата доаѓаат по ослободувањето и по трагичната неразјаснета поетова смрт. Речиси идентична приказна со онаа на Никола Вапцаров. Но, нејсе и така било, но битно е што токму тој ги одредил сите патишта за идниот развој на современата македонска книжевност по кои безрезервно заитале и до денешни дни чекорат генерациите автори во неа. Но, Рацин како да го претчувствувал сопственото брзо заминување од животот, та полнозначно го живеел и го исполнувал секој миг од него. Да се вслушаме во пораките од дамнини кои ни ги упатуваат неговите современици. Оние кои живееле, се бореле и создавале со него. Заеднички го споделувале и доброто и злото. Нив мораме да им одадеме не само признателност, туку и одредена предност пред другите. Како луѓе најблиску до можната вистина за Рацин. Во гората како змија се извива колоната од луѓе, потоа се извиваат *ора народни* и сите ги исполнува голема радост зашто *секој на мајкин јазик зборуе*. И почетокот на народната веселба се отвора со стихотворбата *Ленка* од Рацин. Од маките аргатски занижани од Томе кои како морници ги полазиле сите, се рецитираат Радован Зоговиќ и Коста Абраш, та заиграле срцата и вечност се престориле - како се краде време в приказни, така се крадело време в планина. Треба да се обрне внимание оти Венко Марковски во осмото пеење на поемата *Чудна е Македонија* челното место му го отстапува на Кочо Рацин.

Во забранетите теми е и велешанецот Јордан Лазаревски-Цвајот. Другар од детството, еден од најверните и доследни Рацинови пријатели, но, се знае засекогаш премолчуван. И додека оние кои ни оддалеку не го имале видено, станаа негови соборци и истомисленици и само затоа направија куќи и палати, така пееше Рацин, та изнапишаа и многу приказни за него.

Сам и во темните кошиња, будно набљудуван, молкум и со загриженост ги следеше сите одбележувања на значајната и бескрајно корисна меѓународна книжевна манифестација *Рацинови средби*. Никој да го праша и види, да седне со него, а тој не

се лути. Едноставно, зошто некој заради него да си има проблеми, да му го загорчи животот. Тоа на сопствена кожа најдобро го знаат голотооточанецот Цвајот и неговото семејство. Одишка нашол во пишување на стихотворби. Но, и тие биле забранети, па светлината на денот ќе ја видат по неговата смрт. Тогаш само привидно можел да не им смета на многумина. Во поезијата на својот другар го гледал патот кон иднината, ја започнува песната *Рацин*. А зад неа стоел човекот *тмурно, весел / со длабоки искрени чувства / и сокриена насмевка / со тих глас и непоколеблив тон / ќе победиме / Искрени бидете сите / еден према друг пролетери*. Времето со себе ја носи и својата генерација на идеалисти. Ги користиме податоците од песната. Заедно биле во логорот Ивањица. *Падна во немилост, / од другари свои / бојкот*, та самотијата и молкот едноставно го убиваат. А тоа го прават другарите со кои дејствувал и на кои им верувал. Со преbledното лице, со солзи во очи, *чисти, бистри*, му рекол: *Времето се ближи ќе докажам / доследно го следам патот на социјализмот / Секој час сум спремен живот да дадам*. Не требало тоа да го прави, зашто другарите веќе му је земале мерата.

Го исполнил зборот, паднал за социјализам и слобода, пее Цвајот, а своите дела ги оставил како симбол и пат за младите поколенија. Неговите дела стоеле на видно место во библиотеката. Следуваат стихови кои кажуваат и откриваат некои битни податоци. Во Градската библиотека *Гоце Делчев* во Велес (б. м.) *Ги реди и брише, со плавата коса / бесмртната љубов твоја, / што надимак си даде. / Раца / Презрен беше пролетеру!* Се однесува на Раца Ѓоргова, директорка на библиотеката (б.м.). Презирот на гимназијалката што припаѓала на угледните и богати велешки семејства е логична возвратена мера на лудоста за љубов на човек кој не и припаѓа на нејзината класа, па и без прашање за свое го земал нејзиното име. Дали таа ароганција е повод на онаа сепак *возвратена љубов* со сочувување на дописните картички со стихови од младини и на *Антологија на болката*. Така бесмртна станала неговата верба со искажаните/ напишани зборови за русокосата, по што следуваат и Рациновите стихови оти откинува од срцето атом на болката и го подарува неа да го престори во сласт со неговите мртви солзи и трага остава името Рацин. Оваа тема е наш интерес во одделен текст. Сега е мртов и

е прогласен за херој. *На чело од лева страна лежиш, / симбол си за мртви и живи пролетери.* Неговиот дух е жив, во душа го носи народот. *Стани да видиш, кој делата твои ги реди и брише / Стани да видиш од стомни и ибрици каква вода тече.* Тече водата, но не може да ги избрише Рациновите рани и болки.

Непрежалот по поетот исто така, останал вечен. Спомени-те се чуваат и се негуваат. Се раскажуваат, потсетуваат и опоменуваат. Во нив и најмалиот детал има свое место и значење. Ако Цвајот точно го кажува поетовиот гроб *на чело од левата страна лежиш* на некогашните партизански гробишта на Св. Пантелејмон, тогаш да се вслушаме во тагата на Олга Новачева од песната *Мојата жал*. Попусто минат годините без него, без трага од тагата што го вознесе по светот. *Жал ми е што не можам / на гроб да му појдам / и скришно да прашам / дали се уште го боли,* соопштува вториот катрен. Гробот е последната трага што се остава зад себе на кој може да се дојде за поплакување и за издишка. Сведоштво оти човекот некогаш бил и опстојувал. Но, во новата Спомен костурница пак под земја и без одвоено одбележување во заедничката гробница со сите други се нашол и единствениот Рацин. Притоа, сакаме да истакнеме дека секој партизан е одвоена и сопствена приказна. Се актуелизираат прашањата кои доминираат во поезијата од овој избор за самоуништувањето, за злобата и омразата, за смртниот куршум кој дебне од секој агол и во секое време. Тогаш немаме право за самопофалба околу создавање на митот за Кочо Рацин. А таа пак самопофалбата, веруваме нема да дојде прилепена за нашата малоумност или неукост, сеедно. Злосторството е сторено, може да се прости, но тоа никогаш не се заборава. Затоа и мајката Марија Солева не престана да го бара одговорот за смртта на својата најмила рожба. Очекувано, одговор никаков и никогаш не беше даден. Поетот секогаш треба да го побараме во неговите песни. А тој пак како трајна инспирација останува единствено да постои во стиховите што му ги посветуваат собраќата по перо. *Знам, мајчинската болка не стивнува, / плачат ли мајките - / плаче и Пирин со Балканот,* пее Павел Боржуков во *Мајки на убиените поети* и крикнува: *Мајко на Кочо Рацин, / нема смрт за твојот син, / додека има живи поети.*

Културните народи од бележитите личности, дела и настани создаваат посебни истории и приказни. Тие имаат сопствени споменички обележја. Така пред себе и пред светот да ги покажуваат сопствените вредности и трајности. Само на тој начин се сочувува нивната индивидуалност. Не се поместуваат тие во заеднички гробници и во глобални меморирања. Додека има живи поети, порачуваше Боржуков, ќе живее и големиот поет. Тој *Поетски Прометеј* на Васил Дрвошанов е поука повеќе во таа смисла. *Прометеј го украде огнот од боговите / и им го донесол на луѓето. / Ти, Рацине, трагаше по зборот / и го откри извориот пев / па му го даде на народот / да пее на македонски јазик.* Издигнат на митолошки пиедестал во песната *Вечнопис* на Мирослава Спироска децидно е одредено: *Денес кога ја впиваме / Рациновата филозофија, / ја надраснуваме во душите / свенатоста на стихијата.* Духот провева во долгата партизанска колона што на раце три дена и три ноќи ја носи ранетата Вера (Ацо Шопов), во глумата штама останува Калина сама по веста за погибијата на саканиот или мајка Благуна која на разбој ја исткајува својата судбина со смртта на синот (Владо Малески). Во виорните денови на Втората светска војна во која стрвните мршојади на трпеза се гоштеваа со младото тело на Рацина.

Стих по стих, песна по песна несетно се испишала нова историска читанка за Кочо Рацин и за нас. Велиме и за нас, зашто да не заборавиме оти тој е наша етичка и естетска мера. Должност и право на нашето македонствување. Во завршниот катрен од *Матни води течат* Тихо Најдовски со јазикот на *осамата* признава: *Неразбран бев, полн со болен чемер / нека, пишано ми било така / ако е судбина да се живее и љуби / логично е и смртта да се сака.* Голема среќа е да се даруваш на другите и притоа да не пресметуваш колку и како ти се возвратило за тоа. Едноставно понекогаш таа возвратена мера не постои. Зашто просто во *Подарок од Рацин* Славчо Ковилоски читаме оти на својот народ *ја даде душата и своето сонце.* Поетовата смрт е најчест мотив на прокуда и осуда. Ката Мисиркова-Руменова во *Големиот молк* од бунар го вади длабокиот рез на опомена *кој ти ја застага глумоста.* Со право таа не бара и не сака да слушне никаков одговор. Таквата постапка е бесмислица. Седнат *На разговор со Рацин* Димо Н. Димчев со детска чедност ја завршу-

ва средбата. *Ти завидоа, па наместо круна / Курушумот ти го тргнаа. / Дури и коските ти ги намачија, / Но сега во бронза те извајаа / и Така за смрт нема да знаеш!* Од пишаното не се бега. Ниту пак од националниот срам. Застанат пред поетовиот споменик во неговиот роден град Велес, Добре Тодоровски во песната *Да беше поинаку, а не можело да биде поинаку, резигнирано заклучува: Било за да биде, / од пишаното не се бега. / Без тебе и во зборот / и во денот / сме помалку.* Едноставно, зашто *Зрното на цветот / во земјата е светлина, / неограничена бесмртност,* дошепнува во посветата *На Кочо Рацин* Иљаз Шабан.

Кочо Солев – Рацин е наша македонска *Книга на сонцето*. Тој е наш глас на идентификација во светот и возвратена мера за препознавање на светот во нас. Мудроста пререкла оти човекот не е човек по тоа што ќе го каже и направи, туку по тоа што ќе го осознае и премолчи. Така и го завршува своето поетско послание Никола Алтиев. *Безброј / бедници / сред / замјата Библиска, / со опулот / присакуваа да ја приграбат, / во срцето / вечен / конак да и направат...* Судбината на откорнатиците и нивната однапред проколната љубов открива помалку познати или пак се тоа некои забранети страници во циклусот *Малина Поп Иванова* на Ката Мисиркова-Руменова. Љубејќи го животот, еднаш и кратко дадениот човечки живот, Кочо Рацин во него ја љубел и жената. Една од тие негови како по некое непишано правило фатални љубови е и таа со Малина. Се сонуваат од пепелта одново да се создадат својот дом и семејство. Во Рациновски манир низ сукобот на светлината и мракот до неа долетал белиот гулаб и ја спарил. Синчето ја милува по образите, мисли оти е утка што ја пее песната *За Болен Дојчин, а јас му велама: / Од Југот ми дотурија силни болки, / Го убиле најголемиот поет. / Сакам да знам со каква завист / Го спастрија бездушните... / За сега да го заменувам со / Болен Дојчин...* Извонредна илустрација оти не е митологија, туку Кочо Рацин е наш македонски мит.

Тој е стварност што е нераскинлива врска со минатото и уште повеќе обврска кон иднината. Тој е мисла и смисла во катадневието. Се пребарува по поетовата биографија и во судбините на неговите книжевни јунаци. Препознавањето се разоткрива на сите страни. Поетот е молитва, тој е света книга, зрак од светлина и надеж во поубавото утре. А сето кога како да е де-

нес напишано, се создава во овој миг од стварноста на човековото секојдневие. Колку многу се насобрале тага и болка, разочарување и поразина, невера и носталгија. Посланети се сонштата и копнежите, идеите и идеалите, надешта и очекувањата. Пеплосани се човекот, животот и светот. Првртено е времето. Недоброј колини од гладни и изнемоштени, папсани и разочарани, невработени и изгубени луѓе. Затворени фабрики, пропаднати златни занаети, катадневие со штрајкови. Ваквата Рациновска актуализација како да прераснува во релеватна книжевна тема која најверливо од своја страна ги потврдува вонвременските димензии на животните и творечките врвици на Кочо Рацин. Тоа е тема која сама по себе бара сопствена елаборација, но притоа должни сме да го нагласиме нашето македонско колективно меморирање во единството, во нераскинливата врска со нашиот Рацин кога станува збор за освојување и зачувување на македонските национални и социјални права и слободи. И на тој план тој пак ги има првото и првично место и значење.

Кочо Рацин своите живот и дело ги создава во една сопствена филозофија на егзистенцијата. Над универзумот ги надиградува своите искуства и создајби, умења и дарби. Не ретко поетите испишувајќи одредени судбини или пораки кои имаат посебна вредност, во своите размисли и судови се повикуваат на нашиот Рацин. Во исписот за *Тетин Ристе* Блаже Конески така едноставно и мудро неговиот живот го собира во торбуле: *Таа живот се знае - / аргатски зори и мрази, / неа ја опишал еднаш за секогаш / нашиот Кочо Рацин*. Со него почнува и одата *Во друштво на поетите македонски* од Љубомир Груевски. Прозивката на своевиден начин е и добројување на мртвите и на живите мајстори на зборот. Со малку и одбрани зборови авторот создава антологија од пресоздавачи на светот кои луцидно се идентификувани со нивните творечки подвизи. Во таа средба именувана како средба со смртта која внесува кошмар во сонот и тоа е судниот миг кога се поставува прашањето а кај сум јас? *Во срамнето село пелистерско / ко на бел крилест коњ / над Куќата наша / македонска / без високи шимишир порти - / Јавам / и знам / Пак сите ќе сме заедно / на судбинската средба што иде*. Се заврзува *Тешкото* на чие чело е учителот Блаже, до него се Вапцаров и Смирненски, а потоа тука се Егејски и сите други,

овоземски и надземски, Црноземски или со еден збор тоа се македонските поети. Колективното поетско меморирање не се бара во делбите и во именувањата по најразлични аршини кои станале наше национално проклетство, туку во заедништвото што сите ги собира по татковската крв и по мајчиниот јазик. Како на кантар измерени зборовите се нанижуваат низ многу прашања и исчудувања кои прераснуваат во крик против самоуништувањето. *Света земјо, / Света песно / До кај сме?! / За кај сме?!... // Сите ли сме?! / Тука ли сме? / Заедно.*

Ножот на историјата е меѓу сонцето и срцето. При посета-та на поетовиот дом во Луковдол Тодор Чаловски својот *Запис за поетот* го дополнува со потребната посвета на Горан Ковачиќ. Судбината на поетот и неговата жртва за татковината се свет чин. *Песните ги кинат тајните уплакани / ја веат пепелта пред буђењето на светот / и јас го чувствувам пркосот Горанов, Рацинов / на сите што го заветтаа навраќањето на мракот / како високо ги наткрилуваат нашите животи / умножувајќи го слободно прстенот на убавината.* Во бројните контекстуални споменувања/повикувања на Рацин, тој е и во етидите *Поетика на јазикот*, односно во *Успение – успех* од Душко Наневски. Создавањето и значењето на зборот во јазичната лабораторија од еден ист корен, тоа ќе рече и со исти значења, има сопствен знак/симбол/збор во секој јазик посебно. Во српскохрватскиот *успон* како извишување и *успињем се* како се искачувам, ја имаат поетската логика и генеза во древниот збор *успех*. Или онаа прагматска изрека оти ништо не успева како успехот. Но, сите работи имаат две страни, два лика. Сите се еднакви во раѓањето и во смртта. Одмаздата на амбицијата за лажен успех од своја страна пак, е сродна на онаа библиска максима оти се е само суета. Оттука светот не ја цени вредноста, туку во правилото без исклучок го цени успехот. И за крај, Наневски како можен заклучок нуди еден оригинален *зрак од К. Рацин* со два стиха: *Срце – порта највисока / Срце – куќа најширока.*

Татковината се носи во срцето и на крај од светот. *Македонија* во мислите е виножито додека Благица Дафовска чекори по улиците на Торонто и чувствува како таа ги зближува континентите. Нејзин поттекст е онаа мисла на Конески оти татковината е таму каде што ни е и мајчиниот јазик и додека го поседу-

ваме својот јазик ја имаме и нашата татковина. Ја среќава во училиниците, учебниците, во цагорот и насмевките на учениците. *Во предавањата те чувствувам / Како бескрајна светлост / Во вековната славјанска молитва / И благословот на Св. Климент.* Татковината се сонува и за неа се пишуваат песни. *Со песните на Рацин, / Вапцаров и Миладиновци / - те возвишуваме / Низ времето што тече.* Да се обрне внимание оти прв се споменува Рацин. Тоа е битно, добива вредносна мера, зашто златното правило поучува оти во животот нема случајности. Во неговата хармонија сите нешта однапред се точно премерени и одредени. А тоа само по себе го подразбира совршенството. Негов дел е осамата.

Честопати Петре Бакевски својот поет го бара во читањето на тишината. Под насловот *Мапата на ледените предели на осамата* е додавката *Делото (...)* *ќе и се врати сега на својата мапица и ќе најде свои достојни следбеници!* (*Кочо Рацин, 1940 год.*). Читањето на Рацин е сложен процес. Тоа е мошне тешка и одговорна задача. Внимателен прочит не бараат само зборовите, мислите и пораките, туку треба да се побара и смислата меѓу редовите, притоа никако да не се испуштат од вид и белините. Не се тоа само празни простори. *Потајум сирнувам во големото поле на твојата душа, / Знам, на квалот му ја довикуваш смртта, / Тагата е распослана по ледените предели на осамата, / Проколната е сето што го расејува зборот забранет во дишењето, / Да имаше гроб - / Црвените ружичи ќе те напојуваа од сончевите утра на татковината.* А таа како да е проколната па се растегнала по мапите на водите, по светкавиците на ноките, по црните шами на болката, меѓу огнови и пеплишта. Премолчена е немоќта да грмне од небесата на зборот и во нејзината судбина се вмешува поетот. Меѓу двата брега и двете стрмнини се татковината и поетот. Со тенки линии на моливот во блед запис тој си ја менува душата. Болката и тагата и за него си остануваат вечни. Зашто *да имаше гроб* на него барем можеше ако не друго малку да се поплаче, да и се олесни на душата.

Кажувањата немаат крај. А сите се во потрага по можната вистина. Едни говорат оти: *Отаде големата вода, отаде времето во некое друго време, / Разделена е по светлината на криставањето, / И останува како болка што одсвонува / Во ехото на*

големото своно / Подизгубено во жолтите предели на забора-
вот! Други пак глаголат: Нагрисан е коренот на небесата, / И
од нив сушите ни ги бркаат птиците на опстојувањето, / Се
криеме во белата кошула на очајот, / И преку неа, ја освојуваме
далечината на непознатото, / Како подмолно таа сирка во ду-
шата, / Потпалува, разорува, урива, / Ги кине тенките конци на
спокојот, / И со неодгатливи јазли ни ја ежи кожата на сонот,
/ Да се отпатува по таговните патеки на неповратот! Збору-
ваат така луѓето и тоа е нивно право. Но, пословичното љубо-
питство на авторот без што и не постои, не опстојува творешт-
вото бара да види што тоа се случува во душата на субјектот.
Во нејзината длабочина и тишина, во молкот и непроболот. Да-
ли тишината сама по себе ќе ги рече/одгатне тајните и вистини-
те. Отаде големите води на неспокојот, / Додека потајум сир-
нувам во големото поле на твојата душа, / Додека по замагле-
ните неба на своето исчезнување, / По темните цариградски
свезди, / По босфорскиот ветреј на нашата заедничка тага, /
Ти ги пребројувам годините на молкот, / И твојата невидлива
прошетка по небесата!

Колку многу болки и таги се насобрале во поетовата Раци-
нова душа. Се престорила таа во пустина. Недогледна јалова те-
риторија. Во неа секој нема пристап. Таа привилегија ја имаат
само одбраните добронамерници, судбинските талкачи и сонце-
љубивите авантуристи. И секако добрите и даровити поети. *И по*
јансите на мојата помисла на тебе, / Ја цртам - со тага, со
болка, со плач, со грч / што ми го стега дишењето, / Мапата на
нашето заедничко талкање / по свездите на песната. Заминува
поетот од животот, се враќа во земјата од која и дошол на овој
свет, но по него вечна останува неговата песна. Како недоброј
стрели таа напаѓа/гаѓа од мапата на свездите, од Цариград до
Олимп, и од гласот на Зевс до планинскиот врток, од стрелите
на предците до последната цел на уништувањето. Гори мапата
на човековото опстојување/ истрајување. Времето е неизвесност
и опасност. Како дамаклов меч надвиснуваат многу дилеми, не-
познатици и стравови. Бегаат ли птиците пред огновите, дали од
сушите ќе се вратат водите, ќе се пребројува ли остатокот од та-
гата на зајдисонце, дали се премачкуваат златните бои од фрес-
ките на нашите светци и нештата му се препуштени на малтерот

на времето! Колективната и судбината на поединецот, на поетот се во постојан судир, не во конфликт, или уште поточно во една продолжена надградба. Од општото, заедничкото Бакевски му се враќа низ директен говор на својот мил поет. *Дали – додека те барам / во нашата заедничка тага, / Додека ме повикуваш на враќање / на големите крилја / на летот до татковината, / додека го изедначуваме нашиот говор / со тивкиот / шепот на травот, / Дали дотогаш ќе талкаме по небесата / И ќе се сретнуваме, потајум, во шепот.*

Шепотот кореспондира со осамата. Тогаш и максимално можат да се изговорат/кажат многу нешта, дури и она што потајум се сокривало или премолчувало. И пак логички, мора да остане неизговорен дел од тајната/вистината. Едноставно, *Зашто само мапата на небото - / Ни остана заедничка татковина!* И одново се одгласува македонската неукост, би рекол вроденото отсуство на самопочит, *Да имаше гроб, си жали авторот, Тешко ќе ни ги прецртуваа мапите!* Оставени сами на себе, тешко нам. Кој да не почитува и сака, ако тоа самите за себе не го направиме и практикуваме. Зошто не пуштаме од заедничкиот котел во пеколот да се избави некој ако за тоа му се даде можност! Болката длаби, отвора неизлечиви рани, останува најчесто премолчена, та затоа човекот и има потреба за гласна исповед. И тоа не е грев. Но каде да го стори тоа! Ако ни беше сочуван Рациновиот гроб, народе мој и татковино моја, тогаш *Него ќе го чуваа твоите живи ѕвезди.*

Спомените се вистинско и немерливо богатство. Тие љубоморно се чуваат. За себе и за светот, за минатото и за иднината, за поколенијата. Тие се дел од нашето колективно опстојување и истрајување. Ги имаме само дотогаш додека како најлични и мирисливи цвеќиња катадневно ги милуваме со добар збор и мил поглед, им додаваме капка свежа и чиста вода за долго да ни виреат. Зашто идат години, а нив никој не им побегнал, кога ништо повеќе не можеме да ветуваме и да исполнуваме, та почнуваме се повеќе да се сеќаваме. Ги немаме ли спомените, и нас не нема. Книгата *Рацин – два брега и две стрмнини* е тематски избор, на крај од умот ја немавме помислата за било какво антологиско одредување. Таа доаѓа како неминовно продолжување на веќе спомнатата книга и останува како подотворена врата за

можна и трета книга. Дури и како идеја повеќе, на пример, за еден избор на странската критичка мисла за личноста и за делото на овој знаменит македонски син. Како една нова потврда за првичноста и за единственоста на нашиот Кочо Рацин. Човекот чие срце во себе копнееше да го собере целиот свет, та да биде малечко и во градите јуначки. Не потсетува тој на минатото, не предупредува и не прекорува во сегашноста, не води во иднината. Ако не му беше големото/величествено книжевно дело можеби и не ќе го забележевме/заушивме од причина како што има запишано Конески оти во универзалноста и трајноста на одговорноста пред пишаниот збор е еден благороден и питом, едноставен и скроман, трудољубив и честит човек. Токму затоа многумина поети во записите за денешното превртено и грубо време, во сликите за запустени фабрики и голема светска економска криза, за колоните невработени и гладни луѓе, како одбранбено оружје го имаат својот Рацин. Како традиционален национален штит против глобализацијата и обезличувањето на човекот, животот и светот.

ВЕРА И ЉУБОВ ОД АСЕН ШУРДОВ-ВЕДРОВ

1.

Името и делото на Асен Шурдов-Ведров се трајно поврзани со блескотното поглавје во македонската литература Македонскиот литературен кружок во Софија (1938 – 1941). Во есента, втората половина на месец октомври, по подолги подготовки во домот на младиот студент по литература Ведров било одржано основачкото собрание на Кружокот. Во годините на неговото опстојување и дејствување ќе се вгради со сопствено место и значење во традицијата и континуитетот на македонствувањето. И пак за жал, како да останал понастрана и подзаборавен од сите негови дванаесет редовни членови. Во нашите истражувања и во времето на појава на книгата – документи за *Македонскиот литературен кружок*,⁹⁵ во илустративниот материјал немаше ништо за Асен Шурдов-Ведров и за Антон Великов-Беломорски. Многуге години потоа на интензивни истражувања и благодарјќи на приватните -домашни архиви беше откриен соодветен фонд од фотографии, ракописи, епистоларија. Така на светлината од денот дојде и книгата раскази *Под родната стрea* од Великов.⁹⁶ Речиси истовремено за *непознатицата* Ведров дотекоа исто така, помалубројни, но извонредно вредни и оригинални документи. Во нашиот монографски труд *Тројцата кружочници*,⁹⁷ системно беа проследени животните и творечки врвици на

⁹⁵ Македонскиот литературен кружок, Софија, 1938 – 1941, документи, избор, превод, редакција и белешки Васил Тоциновски, изд. Архив на Македонија и Матица македонска, Скопје, 1995.

⁹⁶ Антон Великов, *Под родната стрea*, превод и поговор Васил Тоциновски, изд. Феникс, Скопје, 1998.

⁹⁷ Васил Тоциновски, *Тројцата кружочници*, изд. Култура и Институт за македонска литература при Филолошки факултет *Блаже Конески*, Скопје, 1998, стр. 82-151.

Ѓорѓи Абациев, Асен Шурдов-Ведров и Антон Великов-Беломорски. Секако, притоа, треба посебно да се забележат и прилозите во македонската книжевна периодика кој откриваат и потврдуваат многу нови податоци од животот и делото на овој бележит и горд Македонец, поет, преведувач и новинар.

Во битолското списание *Развиток* со кратка библиографска белешка првпат во препев на македонски јазик беа објавени пет песни од Ведров: *Надеж*, *Писмо*, *Одговор*, *Беба* и *Коледе во село*.⁹⁸ Во рубриката *Духовен архив* на весникот на Друштвото на писателите на Македонија *Стожер* публикувани се три поетски наслови: *Љубов*, *Вера* и *Од циклусот Деца*. Песните се пропратени со кратка биографска белешка и со фотографија – портрет која воопшто е прв илустративен публикуван материјал за Ведров кај нас.⁹⁹ Две години потоа, во истата рубрика на *Стожер* поместен е нашиот текст *Асен Шурдов-Ведров поет на пркосот и убавината* и како илустрација дадено е ликовното дело *Македонскиот литературен кружок* од академскиот сликар Иван Керезиев. Во него е и поетот, а авторот е негов редовен член. За првпат воопшто се објавува подоста споменуваната и барана стихотворба *Крали Марко и Црна Арапина* и наградената песна *Инспираторот*.¹⁰⁰ Појавата на ракатката стихотворби на овој кружочник во одделна книга е повеќе од неопходна потреба за македонската литература. Притоа, воопшто не мислиме дека таа ќе промени и ќе донесе некои нови естетски вредности во неа, но несомнено е мал и вреден поетолошки влог. Со неа меѓу другото, иако на таа сме укажувале повеќепати, би требало најпосле да биде корегирана и една *книжевна неправда*. Во сите досегашни изданија за Антон Попов, а тоа беше прифатено од грешката во првиот поетски избор на овој автор од Михаил Смотракалев, се поместувани и песните *Вера* и *Љубов*. А тоа се всушност две од трите првообјави на Асен Шурдов, ученик во шестиот а клас, во *Јубилејниот албум на Машката гимназија во Видин за 1932 година*.

⁹⁸ *Развиток*, Битола, год. 35, бр. 1-2, 1998, стр. 117-126.

⁹⁹ *Стожер*, Скопје, год. 2, бр. 20, април 1998, стр. 42.

¹⁰⁰ *Стожер*, Скопје, год. 4, бр. 34-35, септември-октомври 2000, стр. 40-41.

2.

Асен Шурдов роден е на 16 јуни 1914 година во Видин. Мајка му и татко му по националност се Македонци, а нивните семејства биле дел од бескрајните колони бежанци кои ја напуштале родната Македонија за време на ужасите и теророт на балканските војни. Да бидат што подалеку од злата и несреќите се населиле длабоко во периферијата на Бугарија. Еден од ретките негови другари и соработници Михаил Сматракалев забележува оти Асен бил Македонец и тоа му претставувало посебна чест и гордост. Насекаде и пред секого тоа го истакнувал. Но, притоа не се сеќава точно од кој дел на Македонија потекнуваат. Во нашите истражувања меѓу неговите сограѓани да дознаеме нешто повеќе за Асен и за неговите, редовно го добивавме одговорот оти тоа не било бугарско семејство. А македонските доселеници во градот ги имало подоста и тие формирале своја колонија која била мошне активна, позната и почитувана. Татко му Иван бил работник кој макотрпно го заработувал парчето леб за домашните. Мајка му ја имала грижата за домот. *Семејството имало многу деца. Бидејќи од шесте деца дома бил најмал, и сите оделе на училиште, тој уште во предучилишната возраст научил да чита и да пишува. Се пројавил како ретко љубопитно дете. Во ученичките денови, како гимназијалец, учествува во работнички кружок и со жедни очи голта и слуша што се изучува таму. По природа пргав, тој е еден од неговите најактивни членови.*¹⁰¹

Како припадник на работничката класа уште во ученичките години застанал на страната, а набргу потоа и во челните редови во борбата за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи. Се вклучил во Ученичкиот марксистички кружок. Книгата и читањето биле негова најголема љубов. Тие откривале многу тајни и ги отворале сите патишта кои воделе во иднината и до посреќните, а тоа можеле да бидат само слободните луѓе, животот и светот. Во неговиот детски свет

¹⁰¹ Михаил Сматракалев, Македонскиот литературен кружок, изд. Мисла, Скопје, 1993, стр. 5, 116.

Максим Горки израснал во величествен јунак, прераснувајќи во единствен образец за тоа какви треба да бидат човекот и творецот. Едно од ретките писмени сведоштва за Асен Ведров, е сеќавањето на неговиот професор Георги Томалевски. Првпат го сретнал во една од училиниците на Видинската гимназија каде бил именуван за професор. Тоа биле посебно тешки и неизвесни времиња за младите. Она што особено му оставило впечаток бил огнениот и нежен поглед на Асен. *Наскоро се запознав со него и со неговото скромно семејство, кое ја имаше сочувано својата патријархалност. Не беше минало многу од почетокот на учебната година и јас веќе бев близок со Асен. Со него разговарав на различни теми, го советував кога мислев дека тоа е потребно, дознав за многу негови скришни сониишта, го слушав внимателно, кога во почетокот срамежливо, а подоцна веќе со доверба ми ги читаше своите стихови.*¹⁰²

Пргавиот и бунтовен момчак уште како ученик во гимназијата ќе ги напише своите први стихотворби како нова можност и надеж да се искаже револтот на националната и социјална обесправеност и на тиранијата, но уште повеќе и вербата во побавата и посреќна иднина на човештвото. Записот на неговиот професор, како и првите објавени стихови, децидно потврдуваат дека творечките почетоци потекнуваат од 1930 година. Тогаш имал шенаесет години и бил ученик во првиот клас на гимназијата. Растел и чекорел пред сопственото време. Предвреме созревал и ја оставил трајната трага за себе. На тоа непосредно упатува и професорот. *Асен беше најдобриот и најдораснат за својата возраст и со дарба која счудоневидува и со која ги пишува своите чудесни – не младешки, а веќе зрели стихотворби. Разбрав тој беше роден поет и во една рецензија за него напишав: Тие стихови не беа редови на почетник, на наивен момчак, зашто во нив имаше нешто обмислено, зрело, сочно и бескрајно нежно. За мене не остана тајна каде се упатуваат, каде одат тие ентузијазирани момчиња. Ги следев во гимназијата. Се*

¹⁰² Литературен фронт, София, год. 26, бр. 49, 3 декември 1970, стр. 6.

обидов да им помогнам, колку што можев, но огиот кој беше разгорен во нив, беше голем.¹⁰³

Трpezата во работничкото семејство не секогаш можела да ги нахрани гладните усти. Но, душата и мислите на Асен ги исполнувале домашната среќа и топлина, љубов и разбирање, доверба и почит. Тие го облагородувале и го збогатувале, се вградувале во неговиот карактер. Анонимниот пишувач именувајќи го како *Верен син на работничката класа*, меѓу другото, ќе запише оти *уште како ученик се вклучува во работничките кружоци и е еден од нивните најактивни членови, а подоцна станува и член на ЦК на РМС (Работнички младински сојуз, б.м.)* Неговиот сограѓанин Ангел Тодоров во својот запис забележува: *Кога во почетокот на 30-тите години понекогаш одев во мојот роден град Видин, со радост гледав, како меѓу гимназијалците веќе се одвојува група од комсомолци со интерес за литературата, собрани во таен литературен кружок. Меѓу нив посебно се одвојуваше Асен Шурдов (роден во 1914 г.), кој уште во тие години го имаше земено псевдонимот – Ведров. Со тој псевдоним тој стана познат во средината на прогресивната младина во Софија, каде што дојде да живее по завршување на гимназијата во 1934 година.*

Најверен животен сопатник му била книгата. А негови најсакани писатели биле: Максим Горки, Христо Ботев, Владимир Мајаковски, Александар Сергеевич Пушкин, Михаил Лермонтов, Пејо Јаворов, Хајнрих Хајне и Волфганг Гете. Во тајниот ученички литературен кружок пред врсниците редовно ги читал своите стихотворби. За нив знаат и неговите професори. Така ни малку случајно, деведесет и четвртата страница во Јубилејниот албум издаден по повод педесет годишнината на Државната машка гимназија *Цар Симеон* и дваесет и петтата годишнина на Државната женска гимназија *Антим I* се поместени трите песни на Асен Ведров, ученик во шестиот а клас. Редоследно тоа се творбите *Вера*, *Надеж* и *Љубов*. Насловите сами по себе ги откриваат исконските вера, надеж и љубов во егзистенцијата на човекот, животот и светот. Ги потврдуваат оптимизмот и борбе-

¹⁰³ Исто.

ниот дух на тогаш осумнаесет годишниот гимназијалец и луцидно го дообјаснуваат неговиот псевдоним. Ведров како верба во човекот и во животот, во слободата и во иднината. Како што забележуваат неговите современици псевдонимот им бил познат уште тогаш, односно Шурдов така се идентификувал јавно, но него не го користи и во првата творечка објава.

По завршување на матурата со своите дваесет години Асен во 1934 година, дошол во бугарската престолнина. Во 1932 година бил формиран Амаатерскиот театарски ансамбл при Народното читалиште *Петар Берон* на чело со Филип Филипов. Негови најактивни членови биле Асен Шурдов, Митко Григоров и Велко Маринов. Во годините на монархофашистичката реакција од неговата сцена се разгласувале и се афирмирале револуционерните принципи на домашните и на странските драмски автори. Оваа активност ги проширува и ги збогатува животните и творечки врвици на Ведров и во театарската уметност, а во која се вградуваа и остаиваа свои траги неговите современици и пријатели Никола Вапцаров, Кочо Рацин, Антон Попов, Венко Марковски, Михаил Сматракалев, Антон Великов и други. Со доаѓањето на Асен во Софија се преселило и семејството Шурдови. Еден од неговите најблиски и верни пријатели и соработници Михаил Сматракалев ќе остави најповеќе податоци за него. Во тоа време и *се здружува со млади комунисти, а подоцна и со писатели и поети и самиот започнал да пишува со актуелна борбена содржина. Станува член на БОНСС, активно учествува во неговите акции и за тоа е исклучен од Универзитетот. Во својот стан тој ги сокривал комунистите кои биле следени од фашистичката власт. Кај него засолниште наоѓал и Кирил Драмалиев. Активен, дружељубив, начитан тој бил избран за член на ЦК на РМС.* Во други свои белешки Сматракалев ќе дополни дека бил студент по литература на Слободниот универзитет во Софија и објавувал стихови во прогресивните весници.

Во 1935 година, го објавува своето присуство во книжевниот живот. На страниците од весникот *Младешки преглед* ја публикува песната *Пролетен поздрав*,¹⁰⁴ а во литературниот

¹⁰⁴ Младешки прегледъ, София, бр. 21, 9 мартъ 1935, стр. 2.

зборник *Сигнали*, во кој учествуваат дваесет и еден прогресивен писател, е застапен со стихотворбата *Писмо*.¹⁰⁵ Соработката со редакцијата на весникот *Жар* ја одбележува најплодоносната творечка 1936 година, за младиот поет и новинар. Прва творечка објава му е песната *Бриселскиот конгрес*.¹⁰⁶ Во првиот број ќе го бјави подолгиот новинарски прилог *Кај Ефтим Дедов, директор на в. Левски*.¹⁰⁷ Тема на интервјуто е бугарскиот спорт, неговата општествена функција и масовност, формирањето на Фудбалскиот сојуз, спортот во Германија, Италија и во други земји. Тоа ќе рече оти Ведров на страниците од весникот не се јавува само како поет, туку и како новинар. Во поетскиот зборник *Жар 1936*, претставен е со песната *Одговор*.¹⁰⁸ Во поговорот *Поезија на новото* Младен Исаев меѓу другото, забележува дека *љубовни теми обработуваат Д. Вежинов, Б. Овесјанин, Л. Стрелков и А. Ведров. Но додека последните двајца ја изразуваат социјалната изостреност на љубовните мотиви и со тоа создаваат стихови на поуниверзални значења, првите двајца пак изразуваат ограничени субјективни расположенија*. Овие редови претставуваат и прв критички одглас за поезијата на Асен Ведров, како што ја потпишал стихотворбата, кој ја нагласува нејзината универзална димензија. Рецензија за Зборникот ќе објави и кружочникот Васил Александров кој меѓу застапените автори го одвојува и Ведров како поет на нежни и убави љубовни стихови. На неговите страници потоа, ќе се појави и кратка белешка потпишана од А. Станчев и А. Ведров озаглавена *Кон нови песни* во која младите поети се повикуваат со свои стихови да соработуваат со редакцијата, во која веќе јасно е изразена и потребата од печатење на посебен поетски зборник.

Ваквото обраќање во име на редакцијата, потоа објавеното интервју со Ефтим Дедов, присуството на страниците од весникот со свои стихови, јасно укажува дека Ведров е новинар и соработник, член на редакцијата на весникот *Жар*. Во него ќе ги

¹⁰⁵ Сигнали, София, 1935.

¹⁰⁶ Жаръ, София, год. 1, бр. 7, 31 мартъ 1936, стр. 3.

¹⁰⁷ Жаръ, София, год. 1, бр. 1, 20 февруарий 1936, стр. 3.

¹⁰⁸ Жаръ 1936, София, 1936, стр. 7-8.

објави и стихотворбите *Беба*,¹⁰⁹ и *На Максим Горки*.¹¹⁰ Со последната учествувал на конкурсот за поезија распишан од весникот *Жар* и тоа била единствената наградена песна. Смртта на големиот руски писател и буревесник на новото време е непосреден повод за нејзино пишување, а тоа е автор кој не е само негова омилена лектира, туку претставува и образец на човек на творец, каков што наоѓа и во личноста и делото на Христо Смирненски чии стихови ги зема како мото за својата песна. Појавата на поетскиот зборник ја одбележува и редакцијата на весникот *Современик*, која на своите читатели топло им го препорачува да го набават и да го прочитаат, а меѓу застапените автори го забележува и Асен Ведров. *Новогодишниот лист на бугарската литература за 1937 година*, го претставува со подолгата песна *Коледе во село*.¹¹¹ Првпат се сретнуваме со псевдонимот Бодар Ведров, кој го откриваат и на кој не упатуваат и бугарските извори. На страниците од весникот *Академик* со авторската идентификација А. Ведров ја објавува стихотворбата *Инспираторот*, посветена на Христо Ботев.¹¹²

Во втората половина на месец октомври 1938 година, по подолги подготовки ставени се темелите на блескотното поглавје во македонската литература Македонскиот литературен кружок во Софија, кој постои и активно дејствува од 1938 до 1941 година. *Најпосле се определија и датата и местото на основачкото собрание. Во текот на есента 1938 година, (октомври) се одржа тоа бележито собрание на улица Љулин, бр. 20, во станот на Асен Шурдов, со псевдоним Ведров, кого дотогаш не го познавав. Се собравме вечерта. Присутствуваа следниве основоположници: Никола Вапцаров, Михаил Сматракалев (Ангел Жаров), Антон Попов, Кирил Николов, Ѓорѓи Абаџиев, Тодор Јанев, Васил Александров, Антон Великов (Беломорски), Георги Деспотов, Иван Керезиев, Паскал Николов и уште двајца-трој-*

¹⁰⁹ Жаръ, София, год. 1, бр. 24, 4 август 1936, стр. 2.

¹¹⁰ Жаръ, София, год. 1, бр. 19, 30 јуни 1936, стр. 2.

¹¹¹ Новогодишен лист на българската литература, София, 1 јанури 1937, стр. 11.

¹¹² Академикъ, София, год. 2, бр. 6, 2 јуни 1937, стр. 3.

ца што не ги познавав и чии имиња и сега не ги знам. На тој прв состанок најважен и најинтересен беше рефератот на Никола Вапцаров, што беше напишан со голема умешност, со богат јазик и со поетска сликовитост. Тоа беше инспиративен, вапцаровски реферат. Мислите што ги изрази беа во смисла дека ние треба да се вклучиме во борбата на нашиот народ за ослободување, дека треба да слеземе поблиску до луѓето, до нашите Македонци, да им влееме храброст, да ги изразиме нивните маки и неволи, да им го покажеме најправилниот пат за постигнување на нашиот голем идеал, да пишуваме за нив, да ги разбрануваме со новите идеи на нашето време и на тој начин да ги приврземе за борбата, да го расчистиме и распламтουμε нивното македонско национално спознание и сериозно да почнеме да работиме над уметнички творби што ќе ги создаваме. Тоа беше еден срдечен повик до синовите на македонскиот народ да ги вложат своите сили и талент во корист на славната борба за правда и слобода. Рефератот на Кољо, прочитан мошне уверливо, здраво ги **фати** срцата на слушателите. Тоа навистина беше еден нов реферат и по форма и по содржина, кој целосно се разликуваше од нашите дотогашни на состаноците и нелегалните средби, во кои основната тема беа внатрешната и меѓународната состојба и напишани или произнесени на шаблонски, строго партиски јазик, пишува Михаил Сматракалев.¹¹³ Тоа ќе претставува и нов, вистински почеток на современата македонска литература.

Македонскиот литературен кружок имал дванаесет члена: Никола Вапцаров, Михаил Сматракалев, Антон Попов, Асен Шурдов-Ведров, Ѓорѓи Абациев, Антон Великов-Беломорски, Коле Неделковски, Венко Марковски, Кирил Николов, Тодор Јанев, Иван Керезиев и Васил Александров.

Таа 1938 година, во весникот *Нова камбана* ја објавил песната *Сан-Ви-Шу*.¹¹⁴ Периодичното издание на *Новогодишниот лист на бугарската литература*, соопштува една суштинска вест за младиот поет. Во пообемниот текст *Меѓу писателите*,

¹¹³ М. Сматракалев, исто, стр. 21-22.

¹¹⁴ Нова камбана, Софија, год. 3, бр. 516, 3 февруариј 1938, стр. 4.

редакцијата правејќи своевиден рекапитулар на автори и дела кои ја одбележале книжевната 1938 година, ги навестува и идните творечки резултати. *Поетите исто така интензивно создаваат. Речиси сите поети од помладата генерација подготвуваат поетски книги: Јор. Цабрвин, Л. Стрелков, Бурин, Н. Ралев, Ас. Ведров, В. Георгиев и др.* Овој податок децидно покажува дека името на Асен Ведров во генерацијата млади творци веќе има избрано сопствено место. Тоа не е непознато на читателите, исто така и за професионалните писателски кругови. Иако малубројни, објавените стихови на Ведров се веќе забележани од критиката, а тој пак како поет не е само случајна/инцидентна појава. За него литеатурата не е само задача на денот, мигновен предизвик и резултат, туку е долгорочна творечка определба со јасно изразена тенденција во неа да се остави трајна трага и со објавување на одделна книга. Како резултат на долга и системна книжевна амбиција и работа, заокружени со крајниот подвиг меѓу две корици да се каже и покаже тоа што се има и што се носи во себе. Тоа ќе рече дека покрај кружочниците Никола Вапцаров, Михаил Сматракалев, Венко Марковски, Коле Неделковски и Ѓорѓи Абаџиев, со своја книга требало да им се приклучи и Асен Шурдов-Ведров. За жал тоа и не се остварило. Во честите полициски претреси и прогони, неговото поетско дело засекогаш и непознато било уништено.

Во 1939 година, излегува од печат зборникот *Жажда*. Со стихотворби и раскази застапени се дваесет и девет автори. Асен Ведров се претставува со песната *Инспираторот*,¹¹⁵ која во 1937 година беше објавена во *Академик*. По повод неговото излегување на страниците од весникот ќе биде објавена поголема рецензија која уште во самиот наслов *Еден добар почеток* јасно ја истакнува не само потребата, туку и квалитетот на литературата со која се претставуваат младите автори. Споменувајќи ги поодделно поголемиот дел од авторите, ќе забележи дека меѓу оние творби со слободна тематика и универзален карактер се и *Асен*

¹¹⁵ Жажда, Софија, 1939, стр. 25-26.

Ведров со стихотворбата **Инспираторот** во која се пее за Ботев.¹¹⁶

Деталите понекогаш кажуваат и значат повеќе од недоброј факти и пишувања кои и го градат нивниот мозаик. Во своите записи за тие времиња, настани и личности Ангел Тодоров ги забележал и нив. *Вапцаров понекогаш седнуваше со нас, колку да ни се обрати се некое прашање, но имаше своја маса (друштво) составено од млади писатели и новинари. Добро ги познавав. Сите беа Македонци. Меѓу нив посебно се истакнуваше талентираниот публицист Коста Веселинов (подоцна тој почина во еден од фашистичките логори). Поткован со марксистичката теорија, тој големо внимание му посветуваше на Лениновото учење за националното прашање и напиша и статии, и цели брошури на таа тема. Кога понекогаш седнував на нивната маса, го забележував вниманието, со кое неговите другари, вклучувајќи го и Вапцаров, го слушаа. Трагично загинаа и други членови од тој круг најблиски Вапцарови пријатели. Коле Неделковски, млад поет, човек со чувствителна нежна душа, кој целиот се беше вцрвенил, кога со автограф ни ја подаруваше својата малечка поетска збирка, загина како херој – учесник во една од тогашните конспирации (при провала на полицијата во неговиот стан тој се фрла, за да не падне жив фатен од крвниците, од прозорецот на високиот кат, каде живееше). Асен Ведров, кого, како мој сограѓанин (од Видин, каде израсна), го познавав од дете, пишуваше убави стихови и си личеше меѓу тогашните млади поет комунисти.*

Потоа пишува за нивните средби во Софија по завршување на Втората светска војна, во Министерството на одбраната, кога како млад веќе бил мајор, за неговото доброволно заминување на фронтот во одбрана на Кула и за трагичната погибија. *Имено за Антон Попов е добро познато, та нема потреба да зборувам за него. И тој беше талентиран поет, многу скромен и дури срамежлив, но кога по апсењето (по конспирацијата, по која го уапсија и Вапцаров) главаторот на политичката полиција Гешев разбрал каков е уделот на Антон Попов, извикал*

¹¹⁶ Академикъ, София, год. 4, бр. 11, 1 април 1939, стр. 4.

*пред своите потчинети: Ако овој го оставам, ќе ја запали Софија... Имаше и други во верното друштво на Вапцаров – поетот Ангел Жаров (сега познатиот правник Михаил Сматракалев) и други. Во него како трајно сведоштво запишани се неколку релевантни констатации. Друштвото на млади писатели и новинари кои постојано биле заедно во кафеаната *Средец* не ги зближува само творештвото. Нивните идеи и идеологии, партиски определби и етички ставови за човекот и за животот, туку пред се и над се е фактот дека тие сите беа Македонци. Тоа национално одредување се висока свест и совест и во формирањето на Македонскиот литературен кружок, јасно и децидно искажано во инспиративниот реферат при неговото формирање од уводничарот Никола Вапцаров. Потоа тука е националното прашање како основна и целосна тематска определба во новинарското и публицистичко ангажирање на Коста Веселинов. Токму неговите искажувања на таа тема биле слушани со најголемо внимание. Сите до еден Македонци, комунисти и хуманисти, интернационалисти и борци за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи, и дека тие се добиваат со сопствена борба и жртви потврдени и низ судбините на Вапцаров, Попов, Неделковски, Веселинов и Шурдов.*

Овој дел од записот на Тодоров е увод во еден друг детал. Негова тема се творечкото љубопитство и интереси. *Кај нас, на масата на партијците – писатели, дојде Асен Ведров и покани некои од нас - ми се чини освен мене Ланков – да одиме кај нив, за да се искажеме како **арбитри** по прашањето, за проблемот по кој расправале без успех. Се покажа, дека Вапцаров го заштитувал романтизмот (не само романтиката како посебност на социјалниот реализам), а некои од другарите воопшто биле против секаква романтика. Спорот продолжи и пред нас. **Ние треба да бидеме социјалистички реалисти** – тивко, но самоуверено повторуваше Вапцаров, - но има и карактери кои повеќе сонуваат, кои и со романтизмот, доста тој да е револуционерен, можат да бидат корисни. Нашето **арбитрирање** заврши во корист на социјалниот реализам, неизбежен метод на*

комунистите, во восприемањето на романтичарите како сојузници.¹¹⁷

Тие времиња ги бележи и Георги Томалевски. *Асен ја имаше завршено гимназијата. Тој ја мина и воената подготовка. Еден ден на улица Љулин 20, го сретнав веќе пораснат и мажествен, цврсто застанат на свои нозе. Почнал да соработува во многу весници и списанија и тогаш дознав, дека добил и награда за стихотворбата по повод смртта на Максим Горки во весникот **Жар**. Домот на Љулин стана сврталиште на видни ремсисти. Семејството, посебно во ликот на сестра му Нада, му даваше голема поддршка и соработка во состаноците и во нелегалната дејност. Таму доаѓал и Никола Вапцаров и уште многу други пријатели на Асен. Со задоволство ги читав идејните и лирски редови, се радував, зашто растеше еден поет и бев убеден во успехот на неговото творештво.*¹¹⁸ Одвојуваме неколку белешки на неговиот гимназиски професор кои ни го откриваат и доближуваат Ведров како карактер. Одгласувајќи се по повод шестте месеци од неговата погибија нагласува: *Всушност моето изненадување повеќе беше неочекувана потврда на нешто, што беше основен белег на неговиот карактер. Да ги бара најтешките, најопасните и најодговорни места во својот живот и во работата. Не знам што направил на Кула, кога германските окупатори сакале да навлезат на наша територија, но дознав, дека таму го добил унапредувањето со кое бил поставен во чин мајор. Ако не беше Кула, ќе беше некое друго место, зашто Асен сакаше нечујно и честито да ги надминува опасните длабнатини на животот.* Во овие редови се открива младиот и буен темперамент кој секогаш во животот и во работата ги барал најтешките искушенија. Со нив тој и самиот се совладувал и се пресоздавал, се превоспитувал и се победувал, се проверувал и се подготвувал за нови и поголеми битки. *Но Асен Шурдов-Ведров учествуваше во таа борба, зашто беше поет, иако малкумина можеа да уживаат во непосредната*

¹¹⁷ Ангел Тодоров, Избрани произведения, том втори, изд. Български писател, София, 1987, стр. 295-296.

¹¹⁸ Литературен фронт, София, год. 26, бр. 49, 3 декември 1970, стр. 6.

нежност на неговите стихови. Поетите не умираат. Не умираат и тие, кои како црнокожите Индијанци, доблесно и честито го извршуваат својот долг.¹¹⁹

Од таа 1939 година, сочуван е и еден извонредно вреден прилог како израз на пријателство, доверба и соработка. Во последните мигови од истекот на годината Коле Неделковски му ја подарува штотуку отпечатената стихозбирка *Молскавици*. Во горниот лев дел од внатрешната насловна страна, со црно мастило е посветата: *На / поетот / Асен Ведров / 30 – 12 – 1939 г. / К Неделковски*. По повеќе годишни истражувања во архивата на Михаил Сматракалев ја пронајдовме и често споменуваната и коментирана песна на Асен Ведров *Крале Марко и Црна Арапина*. На редовните состаноци на Кружокот се читале новите творби на неговите членови, како и од оние од опкружувањето и по нив се водела дискусија. Една недела порано творбите биле отчукувани на мажина за пишување и размножувани за да можел секој да ги добие и прочита, па потоа и да го искаже своето мислење за нив. Како форми и содржини на работа се практикувале конкурси или пак така именуваните *домашни задачи* по зададена тема. Од тие творечки обврски настанала и родољубивата песна на Ведров која предизвикала интерес и високи оценки од кружочниците, но не била објавена.

Весникот *Литературен критик* во 1941 година, е последното творечко засолниште на кружочниците. Никола Вапцаров и Михаил Сматракалев се негови уредници од шестиот до деветнаесеттиот број. Неговите страници се исполнети со прилози од членовите на Македонскиот литературен кружок кој полека и сигурно, и по многу нешта трагично згаснува. На неговите страници Ведров објавува песна од циклусот *Деца*.¹²⁰ Во видинскиот *Литературен круг* публикувана е стихотворбата *Бура*.¹²¹ Фотографиите на Асен Шурдов-Ведров се вистинска реткост. Во архивата на Сматракалев наидовме на една групна фотографија, мал формат, на која меѓу другите е и тој, стои прв од лево. На

¹¹⁹ Народна војска, Софија, год. 2, бр. 354, 5 ноември 1945, стр. 2.

¹²⁰ Литературен критик, Софија, год. 1, бр. 6, 27 февруари 1941, стр. 7.

¹²¹ Литературен круг, Видин, год. 1, бр. 12, април 1941, стр. 2.

нејзината позадина со црно мастило дадени се ретки сведоштва. Своерачно информира оти таа е направена во *средината на декември 1941 год. на неговата свршувачка со Зомболка во с. Порта*. Следува духовита забелешка според која *стариот не дава да се доближам*, на свршеницата според строгите правила на домашното патријархално воспитување, па допишува/одредува оти *свадбата ќе биде за нова година*. По трите точки соопштува оти ќе кумуваат Леро Дошнич и Граф Лалковски негови другари од војската. Во долниот десен дел од фотографијата, збиено во два реда и одвоено со вертикална црта стои *Асен Шурдов-Ведров / и неговата свршеница*. Немаме податоци што потоа се случило.

За време на Втората светска војна Шурдов бил фелдфебел-школник во Белогардчик, потоа како поручник бил мобилизиран во Југославија, но насекаде ги извршувал задачите на Партијата. Неговиот дом во текот на 1942 и 1943 година бил најсигурно скровиште за многу илегалци. Од касарната во Видин, во 1944 година, успеал да изнесе камион со оружје за партизаните. Девети септември го поврзува одново за родниот град. Во тоа време германските војски биле на западната бугарска граница и го освојуваат градот Кула. Извонредно тешката и одговорна задача да се раководи со ослободувањето на градот била директна наредба до Асен Ведров. За херојството и за ослободување на Кула бил унапреден во народен мајор.¹²²

Сопствениот живот Асен Шурдов-Ведров го живеел полнотечно. Како да чекорел пред сопственото време, како да знаел оти во него нема долго да живее, та требало што поскоро и што повеќе да се приграби од него и да се остави својата човечка и творечка трага. Пишува и објавува стихови, другарува и соработува во Македонскиот литературен кружок чии години ги одбележуваат и неговите најплодни творечки пројави, работи како новинар и како актер во аматерската група на Народното читалиште *Петар Берон*, во редовите на македонската прогресивна емиграција, во БОНСС па до активното учество во виорот на Втората светска војна. Тоа време и активности можат да се проследат на страниците од весникот *Народна војска*. По повод

¹²² Недовршени песни, София, стр. 366-367.

уписот на нова генерација во *школата за резервни офицери*, ќе се јави со поголем новинарски текст во кој мошне афирмативно пишува за професијата офицери – тие верни синови и чувари на слободата на татковината.¹²³ Текст кој е нов прилог за новинарските ангажмани на Ведров, и потврда повеќе оти уште како студент соработувал и бил член на редакцијата на весникот *Жар*. Во истиот број, стр. 2, публикуван е и обемниот текст *Љубов кон војникот и познавање на неговиот карактер / Големитот фелдмаршал Суворов и војниците*, под кои стои податокот оти тоа е превод од Асен Шурдов (Ведров). Големитот воин и стратег се повод за нов прилог во кој авторот Ведров во обеман новинарски текст пишува за *основниот тактички поглед на Суворов*.¹²⁴

Асен Шурдов-Ведров трагично загинал на 4 мај 1945 година, на триесет и три годишна возраст. Последната творечка објава на страниците од весникот *Народна војска*, во истовреме ја донесува и информацијата за неговата погибија: *На 4 о. м. извршувајќи ги професионалните обврски во Видин загина нашиот добар другар, пријател и соработник, народниот офицер Асен Шурдов. Смртта, која што дојде така неочекувано, е неподносливо тешка за неговите блиски, на кои Асен им беше гордост и надеж. Таа е тешка и за неговите другари и пријатели, кои го губат храбриот и срдечен човек. Таа е тешка и за обновената народна војска, на која што тој и се имаше посветено и со тело и со душа. Асен искрено и честито ја даде својата младост, своите сили, својот ентузијазам во борбата за посреќни денови на Татковината. Уште во ученичката клупа учествува во работничките кружоци и се бави со литература. Во тоа време тој ќе напише топли, бодри и чувствителни стихотворби, кои ги потпишуваше со псевдонимот Ведров. Со тоа име Асен беше познат меѓу младинските и литературните средини. Непосредно по 9 септември кога германските војници се обидоа да удрат во Бугарија, еден млад потпоручник, ја организираше одбраната кај Кула и со својот подвиг покажа невидена хра-*

¹²³ Народна војска, София, год. 1, бр. 89, 25 декември 1944, стр. 2.

¹²⁴ Народна војска, София, год. 1, бр. 106, 15 јануарий 1945, стр. 2.

*брост. Тој беше Асен Шурдов. За подвигот кај Кула и во Татковинската војна и за неговото учество во ослободителното движење, беше унапреден во чин мајор. Асен Шурдов беше поставен за командир на гвардејската дружина **Георги Бенковски** и за воен командант на гр. Видин. Асен стана љубимец на војниците. Тој беше пример на скромен, храбар и посебно дисциплиниран командант. Со целиот оган во својата млада душа тој и се оддаде на воената професија. Мајорот Асен Шурдов беше се зафатил да ги изучува руската воена тактика и стратегија. Тој посебно се интересираше за класиците на воената наука Суворов и Кутузов. Резултат на тие негови проучувања беа и статиите кои ги објавуваше во нашиот весник. Неколку дена пред неговата трагична смрт, добивме нова статија за Суворов, која денеска, исполнети со болка, ја објавуваме во весникот. Нека биде вечен споменот на другарот, пријателот, поет и борец, народниот офицер – мајор Асен Шурдов-Ведров.¹²⁵*

3.

Името и делото на Асен Шурдов-Ведров нераскинливо и трајно се поврзани со Македонскиот литературен кружок. Таа врска го открива и го идентификува како поет. Во по многу нешта судбинскиот период меѓу двете светски војни за Македонија, го одредува и го афирмира конституирањето на современата македонска литература. Како голема и единствена тема на голема врата се внесува македонската тематика во литературата и се создава творештво/книжевност на македонски литературен јазик. Секако дека напишаното од Ведров не го вбројува во првите редови на основоположниците на современата македонска литература, но во таа генерација тој е личност која што има сопствено место во севкупните движења, процеси и резултати на пишаниот збор. Трајните вредности на Кочо Рацин и Коле Неделковски, Венко Марковски, Мите Богоевски и Ацо Караманов, Никола Вапцаров и Антон Попов, Ѓорѓи Абациев и Михаил Сматракалев, и има тука уште многу заслужни и вредни имиња,

¹²⁵ Исто, стр. 2.

не ќе можеа секако, да бидат тоа ако околу нив не беа и многуте нивни современици, соборци и соработници, другари и истомисленици кои пожртвувано се вградувале во традицијата и континуитетот на македонските самобитност и непокор. Ведров како и најголемиот дел припадници од неговата генерација војувал и со збор и со оружје. И во таа борба го вградил својот млад живот, како Рацин, Вапцаров, Попов, Неделковски, Караманов, Богоевски, Левката, Димов-Мал Кире, Парѓовски и недоброј други.

Израснат и образован во туѓа земја и на туѓ јазик, со своето творештво им припаѓа на онаа бележита колона од дводомни писатели, секако едно од вечните и актуелни прашања на книжевноста. Неговиот живот и неговото дело доаѓаат како мисла и смисла од сопствената човечка и творечка егзистенција, и како потреба со одредено значење во неодминливата реченица оти темелите на блескотното поглавје во македонската литература Македонскиот литературен кружок биле ставени во станот на младиот македонски студент по литература Асен Шурдов-Ведров на улица *Љулин* број 20. И уште: тој не е само меѓу присутните на основачкото собрание, туку е втемелувач и еден од одбраните дванаесет редовни членови на Кружокот.

Како приврзаник на социјалниот реализам Ведров е и поет на социјалната литература. Таа назнака е суштинска и во животните и во творечките врвици на младиот човек кој постојано сонувал за новиот човек и за новиот живот исполнети со љубов, слобода и добрина во нивниот универзум. Тоа е поезија која што не само немолосрдно ги жигосува социјалните разлики и неправди во старото и гнило капиталистичко општество, туку мудриот и образован марксист јасно покажува дека само борбата, револуцијата и умот на луѓето, можат да се изборат за нов и поправеден општествен поредок. Социјалното и националното се неделива целина од револуционерното чувство и акција и низ поетските ангажмани на Коста Абраш и на Кирил Манасиев-Вечерин, на пример. Оттука Ведров е пред се поет кој регистрира, коментира и критикува, тој во истовреме е и буревесник на новото време кое ќе го донесат сопствената борба и сопствените жртви. Заминувајќи прерано и од животот и од творештвото Асен Шурдов-Ведров остава зад себе трага за помнење и за по-

чит во книжевната традиција на неговата татковина Македонија.¹²⁶

Националното самочувство е возвишен човечки и творечки идеал на Асен Шурдов-Ведров. Тоа уверливо и со убави естетски резултати го потврдува во своите први песни *Вера*, *Надеж* и *Љубов*. Тие веднаш го потврдуваат како автор со автохтона поетика, како префинет лиричар чии стихови ги исполнуваат раскошни симболи и метафори, а мислите и пораките се сложени и многузачни. Како што забележува книжевната критика станува збор за оригинален, би додале тој е роден поет. Овој би рекле, циклус песни е своевидно свето тројство. Зборовите се одбрани и медовкусни, мислите се мелем за сите рани и сомнеж, а пораките пак се златоуст и како бели птици се вселуваат едновременно во мислата и во срцето. Остварено е совршенство на хармонијата. Зборовите и стиховите се малубројни, но многузачни се поимите и аманетите од еднаш и кратко дадениот човечки живот. Почетните стихови од *Вера* иако се само неговестување прераснуваат во топол и мил галеж. *Ко голем бел галеб / долета од некоја земја далечна, / ти, прерана, со мирис од тем-јанушки, пролет, / пролетуваши крај мојот прозорец тих / и в срцето мое разбудено / од твојата фанфарна мелодија, / се раѓа топла вера.* Химничното (*фанфарна мелодија*) ги подзасилува мислите и чувствата, па оттука имаме и помножена *топла вера*. А таа е *за некаква земја*, непозната, зашто ниту е именувана, ниту пак се открива низ конкретни гранични обележја, но од друга страна точно е одредено оти е тоа земја *во која, ко волишебен сон / ќе дојде пролетта разнобојна / со цвеќиња, со бели птици / со сонце и простор жедуван*. Земјата е простор жедуван и пак останува загатка, но во вториот дел од песната како најубав сон се покажува нејзината реалност со доаѓање на разнобојната пролет, со цвеќиња и со бели птици, со посакувани сонце и простор. Тоа е земја на среќата и на радоста, на детството и на младоста, на слободата и на иднината.

¹²⁶ Васил Тоциновски, *Со живот за живот*, изд. Современост, Скопје, 2005, стр. 180-192.

И во песната *Надеж* пак е разнобојната, но сега и *подрањета пролет* до која поетот упатува директно прашање: *ќе минеш ли тивко / ко правлив патник / заитан за татковината / невидена од многу дни. Патникот – пролет прераснува во субјект кој чекори по патиштата заитан кон татковината.* Одеднаш и земјата добива конкретно име/именување па надешта на патникот е во сопствениот корен. Оттука пролетта *невидена од многу дни* ја носи и незвесноста, а поточно можноста *или со своите прашиливи прсти, / ко принцеза вљубена / низ отворениот прозорец ќе фрлиш / букет од нежни бели далии / да ме облее топла надеж.* Белото како знак на првичното, единственото, неповторливото, чедното (бел галеб, бели птици, бели далии) понесено од честа и достоинството на националното чувство водат до крајната/совршена цел. Многуге непознаници и неизвесности ја отвораат златната школка, а на светлината од денот нештата се загнездуваат во дланката. Се е толку чисто и јасно, познато и мило, *оти некаде, во мојата / мала и напатена татковина, / ко во сончева градина / идат дни, исполнети / со многу / слобода / и братсво / и љубов.* Минуваат деновите, седмиците и годините, минува целиот живот. Само надешта си останува вечно во срцето и во мислите. Со сопствениот здив ги возобновува соништата. Ги грее и топли копнежите. *О, небесно чиста пролет, / зошто тивко мина / ко преморен патник / и утеха не донесе / и радост бодрa на моето срце?...*

Љубовта е сподвижник на историјата. Таа покажува многу и различни, но секогаш имала само едно единствено лице. Исто како и вистината. Се отсликува таа во првата строфа на песната *Љубов. Ти си тивка и нежна, / ти си малечко моме... / зошто си в црно забрадена / и очите твои модри / в бисери ти се искапани?* Вториот катрен сеуште ја задржува како првично обележје двозначноста. И натаму чувствата имаат химнично разгласување. *Ти си пролет разбудена / со цвеќа и со галеби - / бела птица прокудена / простори да прелетува.* Пролетта како постојана присутност не е само време, не е само мерна категорија, таа прераснува во смисла, во филозофија за татковината. Една и единствена бара нештата кои се однесуваат за неа да бидат обмислени и стокмени, а тоа на свој сопствен чудесен начин го остварува младиот поет. За миг во себе како да го обединил даро-

виот човек со оној - зналецот. Конкретната слика за татковината како стварност во завршната строфа ја покажува нејзината тажна историја окована во ропства и тирании. *Ти си тивка и убава, / ти си тажна царица, / ти си бисерна, златна. / Ти си моја љубов - / малечка моја таковина / пролет што не видела, / ниту сонце, ни радост.* Милата татковина, тоа нежно и малечко моме за Ведров, таа *земја далечна*, по која се тагува и боледува. Таа рана неизлечива. Земјата за која така возвишено и неповторливо пеат и кружочниците Вапцаров, Неделковски, Сматракалев и Попов.

Светото тројство е судбина и во приказната на Асен Шурдов-Ведров. Во животот нема случајности. Нештата го имаат сопствениот ред, ги поседуваат субјективните значења, го носат личниот пален знак. Така поетот своето творечко објавување го прокламира со *Вера, Надеж и Љубов*. Под светоста на тоа тројство е и неговата трагична погибија. Таа и не го чека новиот роденден, а требало причекување од дваесеттина дена, па ја запечатува смртта со дуплирање на тројката. Каква иронија! А колкупати само во трите песни се возвеличува и се копнее по пролетта која ги возобновува човекот и животот, доба на сите нови раѓања, симбол на младоста и убавината, а во неговиот највозвишен мај на оној свет си заминува нежниот и мил Асен. Лицето и наличјето на опстојбата ги исполнуваат шесте катрени на стихотворбата *Бура*. Љубовта кон девојката во таа февруарска вечер се престорила во копнеж да полетаат двајцата далеку над побеленото поле, а снегот нека се простира бескрајно. Идиличната слика како да е мила фотографија од детството. Снегот ги покрил сите патеки, бурата ги занишала старите шуми, додека санката јури надалеку и во срцата пламти љубовта. Се формираат две целисти кои истовремено се обединуваат во големо волшепство. Па да нема, да не се кажува, ветрот нека завива од една и *твоите очи – звезда среди мракот / да горат – и со мене да си сал ти* од друга страна. Таа и тој се центар на светот, смисла на животот, идеја на истражувањето. И конкретно во таа бурна, февруарска ноќ ги бара нејзините мали раце да ги стопли и додека нештата одат и одминуваат нека пејат нивните вљубени срца. Интензитетот на доживувањето кое прераснало во слика ја исполнуваат пожелбите ветрот да ги развева црните кадрици од

нејзината коса, да ги прегрнат снежни облаци, бурата нека бунтува во нивните срца додека тие се заробеници на волшебниот љубовен свет. Големата и немерлива љубов како тема во *Бура* во завршните стихови се претопува во епската дименазија на пејзажот. Уморните коњи *своето виорно бегство* никогаш, никогаш да не го сопрат, а звонците в сон нека пејат и нека редат волшебни песни.

Романтизмот со јасно нагласена револуционерност во *Воини на татковината* пее за љубовта кон родната земја. Сликите се конкретни, пораките гласни и јасни. Првиот од четирите катрени на стихотворбата го отвора новото блескотно утро. Долините, шумите и високите планини со сопствената големина го навестуваат *одлучниот миг кој доаѓа за сите верни синови*. Се раздишува историјата на татковината, на својот корен, на сопствените дом и семејство, идеите и идеалите на поробениот и распарчен народ. Нејзините синови растеле и се челичеле во неволји, се родиле во зло време, но *Татковино, веќе сме мажишта / и секој за битка спремен*. Песната на оружјето ќе ја брани, со оган *Ќе биде пресретнат лошиот враг! / И кој ли може да ги мине / Татковината и татковскиот праз?! Татковината* застанува на чело од колоните на своите чеда кои пораснале во младичи и мажи и сега се бестрашни борци за нејзината слобода и иднина. Прадедовскиот аманет се пренесувал од колено на колено. А тој точно советува и опоменува оти своите национални и социјални права и слободи се избираат со сопствена борба и со сопствени жртви. Нивното единство, татковината и синовите / воини на татковината грмнува во химна која повикува и порачува: *Води не в борби сурови, / сред нас биди ко орел! / На смрт, на подвиг сме готови - / води не ти со устрем смел!*

Припадник на работничката класа Асен Шурдов-Ведров уште како дете ги почувствувал сите поразии на социјалната нееднаквост и загрозеноста на елементарните човекови права и слобода. Ако животот и светот не се слободна мисла и смисла на истрајувањето, без слободата не постои и среќниот човек. Паразителни се сликите меѓу богатите и сиромашните, меѓу среќни и несреќни, весели и тажни, бодри и немоќни, здрави и болни луѓе. Две различни планети. А сите се од крв и месо. Со еден и единствен човечки живот исполнет со егзистенцијалната минли-

вост и бесмисла, апсурдност и парадоксалност. Егоизмот на човекот го превртело времето. Разликите меѓу луѓето станувале големи и непремостиви амбиси. Поетовите чувства и емоции ги заменуваат болка и револт, резигнација и назадоволство. Оттука и во исписот говорат уништените идеали, пеплосаните копнежи и визији, отпорот и бунтот. Уверливоста е содржана во користењето на јас формата, директен говор низ писма и одговори, што и ја нагласува документарноста на поетовите инспирации. И за чудо, како дел од автономната поетика на Ведров, во неа има пак толку топлина и љубов, нежност и доверба, разбирање и сочувство. Во првата строфа од стихотворбата *Писмо* читаме за намерата тоа да биде напишано, но и примено и разбрано. *Сега, додека дожд несетно удира по прозорците / а над градот, ко работнички пендрак, / ноќта сред трескотници и чад се спушта / една чудесна желба во срцето ми се плиска.*

Втората строфа е реминисценција од минати времиња, мисли, слики, доживувања и чувства. Тие си остануваат трајно втиснати во спомените на човекот. Има ли човек без минато! *Верувај, желба восхитена лулее, / но не писмо, а туку нежен збор / да напишам веќе не можам - / ко дожд од пролетно небо, / одненадеж, / мојата нова нежност / се разлеа по тебе - / ти крај мене мина ко есенски ветар / и остави детишите некакво / да плаче и воздивнува глупаво...* Интригата е воспоставена. Детството е одамна минато време, а сега ги нема ни плачот ни воздишките. На некогашната идилична слика, на времето исполнето со очекувања, со безброј идеи и идеали, му се спротивставува сликата на реалноста, на современоста со сите грубости, зла и несреќи. *Но животот денес лета по други релси - / нема рицари бели и замоци закатанчени, / вишинов цвет не стрчи од косите на сите / и месечината не погледнува ко вљубена принцеза. / Ноќта во периферните населби / се провлекува ко глутница волчја - / со чекори тежки безработните се враќаат / а гладот сите ги притиска в грло...* Животот е безработица и гладување. Ги нема насмевките од лицата на луѓето. Добриот збор за поздрав и за утеха е заборавен. Сам со себе човекот тагува и боледува, гладува и умира. И тоа е ничија грижа.

Се менува времето, се менува и човекот. Мртви се некогашните нежни и романтични младичи, фантазери и вечни тра-

гачи по убавината и по љубовта. Мртов е и некогашниот средношколец, оној поет на чудесни и нежни песни, сонувач на иднината и фантазер на среќата. *Некогашниот сентиментален поет / веруваш ли, тој мртов е веќе - / денешниов со груб пендрак / го чисти патот свој / и во сонината и приказни не верува.* Во својата поетска автобиографија Ведров децидно го дефинира сопствениот поетски развиток како логика на човечкото и на творечкото истрајување. Тоа е воочливо и со првично прочитување на песните *Вера, Надеж, Љубов* или *Бура*, не само земени како поетски никулци, споредено со она што активно и со одговорност пред пишаниот збор го создава потоа. Но, животот е вечна борба. Човекот во него катадневно се идентификува, се спознава и се пресоздава, а тоа од него го бара затрчаното време кое минува и одминува и никогаш повеќе не се враќа. Пеејќи за суровоста и за грубоста на стварноста, а тоа го прави искрено и отворено, критички, поетот не е меланхоличен, а ни малку песимист. Тој верува во добрата волја и во позитивната енергија на човекот. Верува и го очекува утрешниот поулав и посрекен ден. А во нив највисоко се издигнува личното задоволство што ете со верба, надеж и љубов се напишала нова песна. Па завршната строфа од стихотворбата *Писмо* ја имаме како свовиден поетски манифест. *Сега, додека дожд несетно удира по прозорците / а над градот, ко работнички пендрак, / ноќта сред трескотници и чад се спушта, / не гледаш ли – писмо едно, / до тебе и до моите другари / исполнето со бодрост, оти напишав...*

Песната е дијалог, таа воспоставува комуникација и има моќ/функција да мобилизира. Стихотворбата *Одговор*, со посветата *На Милка*, ги потврдува овие тези, а посветата пак упатува на директниот повод/субјект за разговор. Таа е далеку од него, ги делат многу километри. Но во *таа ноќ немирна и снежна* со нејзиното писмо како бела птица долетал и споменот за неа. *Малечка моја, прва моја пролет, / ти си лута, оти сега ти сама си / но сред мемливата келија / секој нежен ред до тебе / ми се чинеше бесмислен.* Белата птица, *малечката моја* како *прва моја пролет* можат да бидат и првата љубов. Стигнало писмото кое останало без одговор, зашто смета дека секој ред до неа од мемливата келија нема смисла. Социјалната состојба го пеплосува животот на младичот. *Денес, кога со лутина стрвна / ветрот ме*

шиба в лице / и ѕидови бетонски го преградуваат патот мој / од устреми набележан, / бурите да ме сопрат не можат / верувај, ти ги крепиш моите раце челични. А тие челични раце се на бунтовникот, незадоволникот од ропскиот живот, раце на револуционерот, на борецот за народни права и слобода. Оттука ноќите се исполнети со чад и трескоти, но кога од нејзиното писмо ќе го погалат бодрост и срдечност, тогаш како жерави во жедуваните простори долетувале многу блескотни спомени за неа, далечната. Тоа е љубовта која ги покренува сите мисли и акции на човекот, тоа е таа локомотива што историјата ја движи напред.

Во завршната строфа авторот транспарентно го слави новото општествено социјалистичко уредување со среќни и задоволни луѓе. Наспрема темнината и мемлата, неизвесноста и стравот, очекувањето и поразитата одеднаш се отвораат нови хоризонти. *Малечка моја, несетна моја радост, / утре не чекаат нас рамните полиња, / И кога ќе бидам весел тракторист / нашата љубов во оган ќе расцути / ко вишина распукната во пролет.* Вербата во човекот и во животот се непоколебливи. Оттука и се повторуваат стихови од првата строфа. Таа од него е далеку со многу километри, ги дели голема далечина, па наместо ноќта од првата строфа сега тоа се недоброј ноќи, исто така немирни и снежни, во кои *писмата твои и поздравите смели / ги прават стапките мои решителни и одмерени.* Горостасноста на човекот е во неговиот борбен дух/ентузијазам пред кого не постојат никакви пречки до крајната цел на долгиот и макотрпен пат – слободата.

Од циклусот *Деца* сочувани се две песни. Првата од нив *Беба* е жесток револт против социјалните разлики од кои се изродуваат многу општествени потреси и трагедии. Беба долго ќе се протегнува во леглото и ќе ја пробуди сонцето нечујно влезено низ тешките свилени завеси. Со сонлив глас ќе побара слушавката Веса брзо да ги спушти, оти сака уште малку да поспие. Подоцна стигнува појадокот од бисквити, млеко, чоколадо и торта, *а ти нервозно ќе забележиш - / Нели ти реков – заслади го повеќе млекото!* Едноставно плива таа меѓу задоволство и веселба, по напорното учење таа прва се разбира, ќе отиде на одмор и закрепнување на море. На овој свет за неа нема невозможни работи. Во автомобилот ќе натрупа играчки од некоја насмевната заветрина, а кога би можела, со татковите пари би си

откинала една ѕвезда. А до неа бдее и стравува понижената и обесправена слугинка, која исто така е само девојче. *Над твое-то легло преморено ќе бдее служавката, / зашто мамичка и татенце / цела ноќ се скитаа по кабареата, / а ти каприциозно и разгалено девојче, / растено меѓу раскош и лицемерие, / полека ќе ги склопиш млечнобелите клепки / и ќе заспиеш во мирен сладок сон.* Во втората песна од циклусот, со истиот горчлив вкус Вадров говори за сиромашното дете од периферијата на големиот град. За оние милиони гладни и страдни кои се далеку од очите и од срцето на светот. Оставени сами на себе. Со сопствената голема болка. *Дете, / дете, / од мајка родено и ти си / и ти жедуваш за среќа и убавина, / но патот твој не е послан со макови / и никој не застанува, / срцето твое / со збор убав еден да го згрее.* Во директниот говор секоја строфа почнува со удвојување на зборот дете, што судбината ја издигнува на ниво на трагедија. Во неговите очи не греат радоста и восхитувањето, а во образите нема крв и свежест. А и тоа жедува по сините небосклони и по сонцето, и неговото срце магично трепери, но тоа кутрото останало нерасцветана мајска ружа што е поганета од гнасотиите. И во завршната четврта строфа поетот буревесник го најавува новото време. И човекот и животот во него се нови. Нема да остане ништо од *гнаското минато*. Пораката е директна до детето: *родено и растено во периферните населби - / утре очекувај топлини и грижи, / очекувај илјада сонца запалени - / оти радост ќе стигне во домовите / и ти ќе бидеш со топлина сакано.*

Асен Шурдов-Ведров е поет на урбаната средина. Но, секако има што да се види и да се запише од селото. Нему му ја посветува стихотворбата *Коледе во село*. По поетиката таа и припаѓа на онаа група условно одредени како епски песни во кои покрај темите и мотивите се користи дијалошката форма и создава би рекле, мали драмски агитки (*Крали Марко и Црна Арапина, Бриселскиот конгрес, Сан-Ви-Шу, Инспираторот*). Тоа се и подолги творби во кои сликите си имаат сопствена динамика, брзо се менуваат и донесуваат неочекувани пресврти. По десет страдалнички години се враќа во селото. Оцаците над куќите чадат, селото е исто, само луѓето се други. Двориштата мирисаат на пресно ѓубре и на крвавица. Во какви тешки калишта тука дишат луѓето! Го пресретнуваат дечиња, кротко се насмев-

нуваат со сините очички и го поздравуваат со другар. Кога заминал ги оставил во колевка, а сега го пресретнуваат со другар. Навратува во крчмите во кои мажите постојано се собрани на бескрајни приказни. Пушат *контрабанда* завиена во весник, се расправаат и ги средуваат работите. Дај, Иванчо уште по две, се провикнува батко Станчо, сега е празник, на есен ќе платат и започнува *долга песна*. Учителот Пенчо со мака во вревата чита весник. Чита за војната во Европа и за победата во Мадрид, додека момчињата шепотат со пламнати лица и голтаат бели плунки. Наведнати над домашното огниште до вжештениот вршник и во венчалните алишта жените го спремаат со мака качамакот. Но, нема топол ручек во секоја куќа.

Во училишниот двор дречи црвена плаката. До вечер во читалиштето *Зора* ќе се прикажува пиесата *Надежда* од селскиот живот. Насобрани околу несокојдневната вест се случува театар. Што е тоа, прашува старата баба, а момчакот до неа одговара - театар. Кога, пак прашува, до вечер, добива нов одговор. Времето неповратно бега. *Белоруна ноќ / легна над полјата / некаде далеку / кучињата ја лајат. // Снег длабок и чист, / трупа бело руно. / Месеџот блескоти / и ноќта налева / со тешко вино, рујно.* Во темнината *малечки црни групи* брзаат да си купат карти, та Коледе е единствено, а и театар има само оваа вечер. Потоа почнува веселата ноќ. Трешти грамофонот, се вијат ората. Бабите населнати околу гледаат и коментираат, се распрашуваат за она што не го знаат или пак не им е јасно. Господ да чува, како не им се срам, не може да се начуди баба Дона. А момите *облечени во купечко* младешки играат. Се одвојува Минчовата Рајна која работи во фабрика, модерна е, со сечени косички, напудрена, фустан над колено, та неминовно се поставува прашњето кого таа љуби. Си одбрала лика прилика, кажува таа до неа, велат оти го сакала Илјчо на кметот. Уф, воздивнува баба Дона, не и е прилика, ќе го уништи. Тука е и младиот студент со црвена капа и со густи мустаци. Горделив е, сите да го видат, ама невешто се плетка во ората. Ах, какви глупачки, коментира гласно. Но, вистинскиот живот треба да се живее секој миг. Тој не е ниту мудрост, уште помалку било какво надмудрување. Ефектно на тоа упатуваат завршните пет стиха: *Потоа фрла поглед / во аголот, каде / чудесен танц извива / со некој си војник, / млада ученичка.*

Во третата група се стихотворби посветени на одредени историски ликови чии личност и дела оставиле трајни траги. Нивното значење и зрачење во времето во кое живееле и дејствувале се идентификувало во *epocha* по нивното име (Крале Марко, Христо Ботев, Максим Горки). Тоа се челници на народите во нивната борба за слобода и среќа, за справедливи и просперитетни општества, за безбедна и сигурна иднина. Луѓе кои не жалеле сопствениот живот да го дадат и да го вградат во идеалите на колективот кој умеел да ја возврати љубовта, почитта и довербата и да ги воздигне на piedestalot – идол. За нас најинтересна е стихотворбата *Крале Марко и Црна Арапина*. Составена е од осумнаесет катрени со послободно вкрстено римување еден – три и два – четири. Епската димензија е назначена и со нејзина графички одбележана поделба во четири дела. Првата строфа е увод како енигма од исчудување оти со години Крале Марко и Црна Арапина не биле битка, со претпоставки дали со години собираат сила или пак моќта во нивните гради исчезнала. Вториот дел од стихотворбата го составуваат осум катрени. Од светот на нереалното (прашања, дилеми, претпоставки) првите стихови не воведуваат во стварноста. Во неа нештата се опишани и познати. Од далеку се задава црн облак и брзо се создава црна бура. Драмата е неизбежна и ја потврдува далечниот татнеж и трагите оставени во патиштата. Ете го доаѓа Тој ситот во железо и со него уште сто Арапи. Патот им е обележан со крв, а каде ќе минат лисјата капеле.

Црната бура е чума по која останувале само смртта и недоброј гробишта. *Убиле многу колнати робови / освоиле до четири страни. / Пиле тажи на пресни гробови, / а јунаци точат јатагани. // Ограбиле жито и волови, / младите ги заклучиле во темници. / Ноќе кришум непокорни колат, / а по нив се робови – врвници.* Тоа е сила/зло што го покорила целиот свет (*освоиле до четири страни*) и го престорила во гробишта. Завладеале мракот, стравот и неизвесноста. А отаму потајно доаѓаат звуковите од припремањето на јатаганите од јунаците. Тиранијата и ропството имаат универзални димензии. *Закатанчиле извори студени / и чешиците со железни плочи. / Ги нема веќе шарените промени - / кој ли смее вон да искочи?* Катадневното е молк и трепет. Не се знае дали ќе изгрее утрешниот ден. Животот сек-

нал метафорчки и моќно опеано со закатанчените студени извори и со железните плочи на чешмите. Водата како извор на животот, како надеж и вера наспрема железните плочи како множество од тешки окови на насилството и на ропството. Животот е вечна борба, па се открива нова противречна слика како потреба за уништување на мракот, стравот, смртта. *Само делија Крали Марко броди / коњот Шарко ми го води. / Многу тешки побуди му се зенгија, / на половина му е сабја френгија.*

Како јастреб гледа и го бара Црна Арапина кој насекаде ги секнал водите и ги донел гладните години. А злото е тука, галопира и се престорило во орканска бура. *Иде бура – стија се извива - / иде таа Црна Арапина. / Каде мина се се превива / и децата в колевка молкнаа.* Во мртвата тишина уверливо се навестува трагичниот миг кој се опчекувал со години. Поетското совршенство е постигнато во третиот дел на стихотворбата. Тој не е само кулминација на трагичното, туку трите строфи го затвораат триаголникот на светото тројство. Драмата ја има сопствената совршеност. Сите нешта се точно мерени и премени. Се очекува пресудата. Крали Марко го повикува на средба лутиот Црна Арапина, да види како неговата врела крв ја сака милата татковина. Журнале еден кон друг, се засилил делија Крали Марко, се засилил Црна Арапина. На сите страни се пролевала топла крв, а некој од нив требало за загине. Хармоничноста како светост е и во самиот настан. *Војувале три дни и три ноќи - / светла месечина застанала да гледа. / Кој ќе падне не се знае уште - / не се знае последната победа.*

Дамна минатите времиња живеат и се раскажуваат меѓу луѓето. *Оттогаш останала песната - / стара песна за јуначко време. / Народот ја пее – не остава душата / ден славен в гради да му дреме.* Завршниот четврти дел од стихотворбата има шест строфи. Тоа е нова песна/аргумент и за македонствувањето на поетот. Низ устата на Крали Марко говори/глаголи Асен Шурдов-Ведров. Тој е еден од потомците, горд и непокорен син на народот кој ја пее песната и со неа во душата му пламти вечниот оган на љубов и за одбрана на татковината. Таа е колективна свест и совест. *Навечер моми пеат и извиваат, / по полињата орачи ја пеат - / како дошла самовила Ѓурѓа / и му дала в рака боздугана тешка.*

Легендите и преданијата ја дополнуваат и ја разубавуваат творбата. *Го чула преку гората, морето, / оти војува сам против стотина - / како брзо дошла на полето / и му дала сила непобедима.* Воздишката ех, доаѓа како далечно ехо од минатото. Можеби и како крик оти токму така и се случило, како што е опеано во песната. Дамна било кога тука беснеел Црна Арапина. Но, дошол Крали Марко на широко и рамно поле, и се пресметнал со *таа гадурина*. А со него дошле новото време и среќниот и слободен живот. Двете завршни строфи имаат химнична функција. *Се откатанчиле извори студени, / се урнале старите темници. / Излегле моми во нови промени - / ослободиле робови - врвулици. // Потекле чешми стокоритни / расцветале афиони по полињата. / Оттогаш стапки од копита / останале – да припомнуваат за борбата.* Крали Марко го носи новото време и новиот живот. Тој е симбол на среќната и просперитетна иднина. А во неа се среќните и слободни луѓе. Оттука зборовите се нанижуваат на чудесниот бисер токму со тие и такви знаци – откатанчиле, извори, студени, урнале, излегле, моми, нови, промени, потекле, чешми, стокоритни, расцветале, афиони, полиња, стапки, копита. Треба да се обрати внимание дека сите зборови се искажани во нивната множина. Јунакот загинал, но тој со своите дела останал трајно да значи и да зрачи во колективното меморирање на некогаш поробените и обесправени народи.

Стихотворбата *Крали Марко и Црна Арапина* според нас е една од најубавите творби на Асен Шурдов-Ведров. Таа е создадена во неговата мила средина на Македонскиот литературен кружок. На одреден начин е уште еден аргумент на неговото доследно македонствување. Неисцрпното богатство на македонската усмена книжевност е непресушен изворник за создавање и на индивидуалната/уметничка поезија. Од неа почнуваат зародиште, развојните процеси и естетските дострели на секоја национална литература. Поетот како да работел по точно и строго одредените принципи кои ги проповедаа Димитрија и Константин Миладиновци. А таа, песната е историја на еден народ, единствена и една песна што ја има и ја исполнува секој народ. Симбол на неговата истрајност и иднина, на неговиот дух, мелем на сите рани и верба во утрешнината, како што прокламираше Кочо Рацин.

Революционерниот дух доаѓа до целосен израз во стихотворбата *На Максим Горки*. Во неа за првпат и единствено го користи прекрашениот стих на Владимир Мајаковски. Како мото се користат стиховите на Христо Смирненски во кои се открива оти пред погледот се издигнува вулкански столб, вулкан од подвиг и копнеж, и гледаш оти целата земја не стигнува да се погребе едно срце. Споменатите имиња секако се негови омилените автори кои имале пресудно значење и во неговото писателско профилирање. Секо збор е стих или знак на равенство испишан во коса вертикала како симболи за еден човек и за неговото дело. Именки на одредени историски мисии. Денеска од советското радио стигнала една тревожна вест која го *смачкала* светот. Вертикалата соопштува оти починал и со големи букви се испишуваат неговото име и презиме Максим Горки. Во вториот дел, посебно графички одбележани, тагува козакот од бескрајните степи, весларите по Волга и Дон, работниците во уралските рудници и амалите од црноморските пристаништа. Најпосле – нова вертикала *буревесник*(от), (како и претходната испишана со големи букви) на сончевите денови, со мисла гневна и сурова, со огнено срце кое било исполнето со љубов и стремеж. И во третиот дел од сите страни се разгласува смртта за големиот човек и водач. Од снежните сибирски полиња, од водите на надојдената Волга и од цветните кримски градини пристигнуваат тажни колхозници и со себе ги носат поздравот за разделба и восхитот од *твоеето дело*, зашто едноставно за многу луѓе направил да блесне *сонцето*, како нова вертикала испишана со мали букви.

Пред смртта на усните *огреала* насмевка, зашто таму каде што вчера биле мрак и гладување, каде што куршумите среде ноќ врештеле, и завивал бесниот непријател, таму сега е сонце и пространство, по полињата итаат бригадите од трактористи, фабриките татнеле ритмично и младината радосно пеела, покажува четвртиот дел. Завршната целина се извишува со *почина* и во хоризонтала со името на починатиот Максим Горки, испишани со големи букви, но и потоа нова вертикала *мајката* (големата татковина), големи букви, со љубов и радост бдее над нив, а Саша, Хохола и Павел бестрашно ќе ги водат во копнежите за сончевиот свет. И завршните химнични стихови оти во срцата на сите наместо болка гори восхит, зашто ТИ умирајќи, се раѓаш, а по

сврзникот и е последната вертикала *живееш*, со мали букви. Ќе се споменуваат неговото име и дело, а во срцата и во мислите на луѓето вечно ќе живее.

Од посветените/актуелни песни *Инспираторот* за јунак го има Христо Ботев. Долги строфи и стихови ја карактеризираат оваа негова стихотворба. Тие сами по себе укажуваат на големите историски заслуги кои во себе ги обединил и ги остварил националниот револуционер и поет. Но, неговите значења имаат пошироки универзални димензии. Тоа го покажуваат и воведните стихови. *Балканот за тебе тагува и пее / и шепне шумата во тивките ноќи / за чудните бестрашни момчиња, загинати во бојот нарамен* кои луцидно сведочат за улогата на водачот во сенародната борба. Во колективното дејствување, авторот со конкретни податоци говори за историјата. За големата битка и за него, тој поет со немирно, пламено срце, кој *со крвта сопствена испишувајќи го највоинствениот свој стих - / во борбата кој падна и склопи очи, / за навек останува во срцата на живите - / за него Балканот ќе раскажува и тагува, / за него младите песни ќе пеат / за него во борбата за пример ќе го имаат за знаме.* Декларативниот тон се провлекува и ја одредува песната како таква.

Втората строфа ги октрива стравотиите од многувековното турско ропство што сета земја ја облеало во крв. Батак и Перуштица уште чаделе од големите битки. Бесни потери пирувале по селата, бурните и горди момчиња се лулееле на црните бесилки, додека пригушени и потресни повици за последната битка ги парчосувале свездените ноќи. Ропството било неподносливо. Па наспрема посилниот непријател со оружје народот се кренал на борба. Набргу кутриот народ бил *столчен*. Но желбата за слобода, стремежот да се биде сам на себе господар биле поголеми од секакви тиранија и војска. *И ете / поетот / со верна дружина / на Веслец и Вола со куришум објави: / не сакаме веќе окови да влечеме, / власт нема над нашите глави, / спремни да паднат во борбата...* Се претураат сеќавањата и спомените. Минале години, но Христо Ботев останал вечно да живее во срцата на својот народ. И тој не е само минато, туку уште повеќе е знак кој ги отвора и ги покажува патиштата во иднината. Кон нив се чекори под неговото знаме. Тој е постојана инспирација. *А бури,*

кога не облетуваат со јарост, / и дожд не плиска непрестано, / те погледнеме ли тебе, / ги збиваме нашите стројни редови / и со цврсти раце знамето го чуваме. / Зашто меѓу нас и ти си - / поетот со јуначко воинствено срце / и наш жив инспиратор. Строфа која недвосмислено потврдува дека стихотворбата (наменска) е своевидно оддолжување кон личноста и делото на великиот револуционер и поет.

Тој диши и пее меѓу и во нив, ги води во животот и во бесстрашни подвизи, а неговите дело и жртва им даваат кураж и надеж. Со својот народ е и во депресивните денови и во црните мисли. Доволно е да го погледнат и ниско не била наведнувана ропската глава, туку смело чекореле напред. Зашто тој ги научил како многу се сака и колку многу треба да се мрази непријателот. Така низ просторите на Балканот како чудесно ехо се одгласуваат песните за храбриот водач и за големиот поет. *За него Балканот сеуште тагува / народот ги пее неговите бесмртни песни / и го носи во своите гради. / А во пролет, кога ќе разлистата гората / и невечер кога ќе потреперат ѕвездите, / на Ботев тогаш се разгласува заветот - / момчиња, / кој ќе падне во борбата народна / за навек во срцата живее.*

Драматуршкиот поетски исказ користен во стихотворбите *Коледе во село* и *Сан-Ви-Шу* посебно доаѓа до израз во *Бриселскиот конгрес*. Како во првата песна (верски празник), така и во оваа тема е историски настан. Првата сцена е *Пристигнување*. На големата железничка станица во Брисел допатувала *бодрата младина* од сите страни на светот. Од далечни и прекуокеански земји биле минати граници и телени мрежи. На едно место се жолтоликиот брат и другар од Јапонија, веселиот русокос момчам од Фјордовите, смелите од Урал и Волга, момче и девојка од легендарниот Нил, русокоси девојки од Шведска чии лица биле како насмеани утра и на крај делегати од далечната и малечка Бугарија, со бестрашен поглед и раце груби од работа. Втората сцена не е именувана, но графички е одвоена, па првиот стих условно може да биде и негов наслов *Младино, имај збор!*... Песната е записник од текот на Светскиот младински конгрес во Брисел. Прва говори христијанка од Шведска. - *Над нас висат облаци црни - / на војната очите крвјосани / кон младите гледаат сред жед... // Ќе почне светска војна!... / Јас издигам повик*

во мракот - / дајте леб и наука за сите, / дајте мир и љубов на народите!... Нејзините зборови ги откриваат целите и задачите на собирот. Војната носи само зла и несреќи. Од нејзиниот мрак се огласуваат барања секој човек да го добие своето парче леб и за сите да се овозможи образование. *Науката за сите* значи просветлување и очовечување, зашто само човекот кој знае и умее може да ги создава вредностите на животот. Противречностите во него се содржани и во зборовите на јапонскиот студент. – *На светот – во главите на другите, / од земјата на изгревот сончев / почудесна приказна нема - / по полињата цутат нежни лотоси / и младите со флаута ги приспиваат љубените... // Не, браќа по судба - / црн ѓавол ја гнети земјата наша / и не шиба свирепиот ветер.*

Какви треба да бидат човекот, животот и светот покажува во своите поздрави рускиот делегат. Животот како песна, а иднината просперитет. – *Од далечната Волга дојдов / каде се кипи сред изградба. / Ние смело вивнавме во просторите / и во пустините трактори пуштивме. / Да го сочуваме мирот меѓу народите, / да создадеме посреќен живот / и во срцата наши да цвета пролет.* Ведров не прераскажува, туку прецизно ги слика настаните и во таа доследна постапка на директен говор се пренесува како заклучок *Резолуција*(та). Како нова сцена во вториот дел/чин. *Делегатите едногласно решија - / за повеќе мир да се борат, / напред да чекорат устремени / и Светскиот нов Курир / да се најде по целиот свет. / И на крај - / беспоштедна / војна / на војната!...* Тоа е гласот од татковината на социјализмот кој уверливо повикува оти нејзиниот пример треба да го следи целиот свет.

Третиот дел е *Заминување*. Место на дејствието е оној од првиот дел, големата железничка станица во Брисел. Масовноста на собирот на светската младина од една и динамичната и забрвтана современост од друга страна се покажани со *трупањето* и со *бранувањето* на народ на еден ограничен простор, многуте возови гласно дишат под полна пара, а над сето тоа се протегнуваат *раце срдечно*. Збогувања, пожелби за нови средби и видувања, да не се забораваат и пораки да си пишуваат писма. Всушност не станува збор за збогување, туку само за идно, ново довидување. Едногласно ветуваат оти ќе ги урнат сите граници

и телени мрежи, зашто светот жедува за мир. Се разменуваат мали предмети за спомен. Срцата бијат радосно, очите пламтат со бодрост. Насекаде се откриваат нови глетки. *Гледаат – пролет и сончеви зданија / гледаат планиран труд / и радосен - / нема веќе граници / и брани / нема веќе татнежи / и пискотници, / а картечници, / пушки / и тенкови / под труд се престоруваат / во автомобили, / машини, / трактори.* Се создава или се пресоздава новиот живот.

Универзалните теми и мотиви во поезијата на Ведров впечатливо се потврдуваат и во стихотворбата *Сан-Ви-Шу*. Пределите во Кина *денеска* се откриваат со други слики. Наместо чај и ориз полињата се послани со трупови. По бреговите на Сучан и Јанг-Це нема сливи и салови, туку тие се обоени со крв. *А јапонското дрско банзај / зловештво лебди во Кина.* Трестата чепејски бранители го потсетуваат целиот свет оти кинезите јуначки се борат и умираат развевачки го знамето, без своите ножови да ги забиваат во сопствениот стомак. Вториот дел од стихотворбата графички одвоен како целина, е катрен. Сликите со темни гамии јасно ја предвестуваат трагедијата. Ноќта била немирна и без ѕвезди, по небото патувале црни кораби, додека ветрот на октомври од дрвјата ги откинувал бакарните лисја. Третата сцена го открива долгото и опасно патување на Сан-Ви-Шу. Втор ден како ја барал Осмата армија чиј храбар војник бил неговиот брат. Одед да го прегрне војникот – херој, а тој со желба да биде во борбените редови со својата труба што ќе повикува и ќе мобилизира во новите напади. Сам чекорел додека ноќта над него како ѓавол надвиснала шумејќи и натежнувајќи со мракот. Само во непознатите далечини непрестано се огласувале огнените истрели кои ја буделе мрачната ноќ. Местата се непознати, се пробива низ густе грмушки и жолти треви, но одот му е смел. Го бодри мислата оти војниците на Шенан се бестрашни и будно ја чувале границата. А го разјадува сомнежот и никако да најде одговор зошто *се ова е Кина, а се дели на две.*

Четвртиот е клучен дел во стихотворбата. Тоа е драмата која во себе ги обединува поединечните, лични човекови страдања и трауми со оние на народот, со судбината на колективот. Одненадеж во темнината блеснува проектор. Штракнува затворац од пушка. Гласот вика стој, бара лозинка и наредува да не мрдне.

Будниот стражар граничар брзо на нишан ја дигнал карабината. Стој, не пукај, се одгласува Сан-Шу, не пукај. А и каде да бега сега, молневито размислува, каде да оди во оваа мрачна ноќ во која го згрешил и патот. Се приближуваат еден до друг и заврзуваат разговор. По прашањето и одговорот од каде е, војникот одговара оти тука е друга Кина, а тие двајцата се непријатели. Не-пријатели, се чуди момчето, *Та зарем не си и ти Кинез... / Та нели веќе сите ќе ја браниме татковината...* Доста се приказните, се лути и забележува оти е дете, а веќе зборува како старец. Ќе ти го пронижам срцето, војникот ја стегнува карабината и мирно нишани во целта. Ете, само за еден миг очите на Ви никогаш повеќе нема да ги видат шананските оризови полиња и златесто обгорената треба што брзо би потонала во мракот. Не пукај, вели момчето, со кундак лесно може да му ја разнесе главата. И порачува: *а куришумот / чувај го / за Јапонецот, / кој пустоши и сее смрт / и со крв го попрска оризот наши.* Има право, согласен е војникот, нека бидат куршумите за непријателот, и му го покажува патот кој го води до неговата цел.

Катренот како пета слика го открива чистото, студеникаво и бистро утро. Просторот го надлетуваат сиви птици. По патот се следат забрзаните и бодри чекори на Сан-Ви за Шанзи. Стиховите како да се своевидна увертира во иднината во која ќе царуваат слободата, среќата и благосостојбата. Наспрема очекуваната средба со братот како разврска на драмата, авторот своите творечки тенденции кон универзалното и општочовечкото луцидно ги воспева во завршната строфа. *Ќе минат железните ѓаволи, / ќе стивне и топовскиот татнеж / и над сета слободна Кина / ќе расцүти жедувана пролет - / небесата ќе блеснат, облеани во сонце, / топол ветер ќе го милува оризот, / кулаци нема со колички да трчаат / и за грст ориз не ќе се продаваат девојките.* Ова се стихови кои најилустративно ја потврдуваат поетовата умешност во обединување на патриотското со социјалното чувство и така неговиот глас станува уверлив историски миг кој сам по себе како книжевност ги избирава и своите естетски вредности и достоинства.

Од поетското творештво на Асен Шурдов-Ведров сочувани се и познати ни се петнаесет стихотворби. Несомнено тие се само дел од она што го создал во краткото и прерано прекинатото

творечко опстојување. На тоа упатуваат повеќе податоци. Релеванти се два. Од циклусот *Деца* останати се само двете публикувани песни. И уште позначајна е информацијата оти младиот поет веќе ја имал подготвена за објавување својата прва поетска книга. И радува сознанието оти по скоро шест децении сепак, на светлината од денот доаѓа неговата поетска објава како *Вера и надеж*. Како негова трајна човечка и творечка трага во традицијата и континуитетот на жедуваната татковина Македонија. Збогатена со првично публикување и на едно мало богатство од ракописи, фотографии и документи. Поетската реч на Ведров и самата прераснува во соништа и копнежи, радости и таги, идеи и идеали за поубави и посреќни луѓе, живот и свет. Патриотското, татковинското со револуционерното и социјалното се отворен и моќен повик на сопствена борба со која ќе се урнат старите светови и системи. Со сопствени жртви можат да се извојуваат човековата чест и достоинство кој му се природно дадени. И да се оправда името човек. Зашто тој не е само симбол и метафора на опстојба и на истрајување, тој е мисла и смисла на цивилизацијата која сосема јасно го подразбира и она возвишено и најсвето правило за себесовладување и самопресоздавање. Најголемото човечко зло – војната е исто така човеков изум/дело. Има ли нешто вон од човекот што ќе се спротивстави и ќе се бори со војната! Идеалот да се биде слободен и среќен човек го посведокува во хармонијата на зборот и делото и нашиот македонски поет и борец Асен Шурдов-Ведров.

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА И БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Секоја национална литература има автори и дела кои претставуваат нејзина идентификација. Тие се совршено равенство. Името на еден автор е знак по кој се препознава и се помни книжевноста како естетска вредност и претставува своевиден симбол на нејзините традиции и континуитет. Мирослав Крлежа во современата хрватска книжевност и Блаже Конески во современата македонска литература се синтези на пишаниот збор на своите мајчински хрватски и македонски литературни јазици. Само по себе се епоха во културните движења и процеси, дијалози и расправи кои неминовно го одбележувале 20. век. Нивната човечка и творечка акција во пресудни мигови имале историски, судбоносни димензии и значења. Оттука сами по себе како неминовност се наметнувале сомнежите, одрекувањата, клеветите и негирањата на нивните животни и творечки врвици и постигнувања. Не ретко нивниот глас останувал осаменост во пустина (Крлежа) или пак дело од капитално значење се именувало како плагијат (Конески). Но, вистината е една. И во новите времиња и невремиња кога се изговара името на Крлежа се мисли на хрватската литература, и обратно ако се говори за хрватска литература тогаш неизбежно се гласноговори за Крлежа. Истото тоа се однесува и за Конески и за македонската книжевност. Нивните другарување и соработка се малку познати, уште помалку се толкувани и вреднувани.

Книгата *Krleža i Makedonija* од Огнен Бојаџиски,¹²⁷ првично и опстојно раздиплува многу нови и непознати страници од поставените релации. На промоцијата на избраните дела на Крлежа во Скопје,¹²⁸ одржана на 18 ноември 1983 година, Гане

¹²⁷ Ognen Bojadžiski, *Krleža i Makedonija, fragmenti*, nak. Prometej, Zagreb, 2005, str. 214.

¹²⁸ Избраните дела на Мирослав Крлежа на македонски јазик во пет тома во издание на *Наша книга*, Скопје, 1983 година, ги содржат *Баладите на Петрица Керембух*, новелите *Хрватскиот бог Марс*, романот

Тодоровски забележува: *Krleža ostaje u našoj svijesti kao autor najsugestivnije književne riječi koju su poznavali južnoslavenski narodi otkad se riječ bilježi. Bio je Volter našeg vremena. Bio je višetomni kroničar svete i proklete Ilirije, bio je pisac pronicljivog uma i neimar asocijativnih pohoda golih, gladnih i bosih slavenskih putnika koji ponесени животним еланом допјећају од Самоједа и онкрај сибирских тајги до Сплита и Охрида, bio je pisac koji je dao svojevrsni pečat umjetnosti Titove Jugoslavije, književnik koji je zagovarao i преуређивао u djelo ideju vječne ljepote i apsolutne istine... Bio je i остао велики пријатељ Македоније и македонске културе.*¹²⁹ Делегација на Струшките вечери на поезијата на 19 септември 1979 година, го посетува во неговиот дом во Загреб и му го врачува *Златниот венец*, престижното признание за кое никогаш не даде согласност, постојано го одбиваше со предлог тоа да му припадне на помлад поет. Во подолгата средба и разговори, најчести се дијалозите меѓу Крлежа и Анте Поповски. Откако му ја врачил наградата следи забелешката:

- *Sad ste Makedonac - kaže Popovski.*

- *Bio sam ja Makedonac davno prije Vas. Koje ste godine рођен као Македонска?*

- *Rođen sam 1931.*

- *Sa mnom je bilo ovako: idete, kao dobrovoljac, u Skopje 1913. da se борите на страни српске војске, баš u vrijeme Bregalničke битке. I u hotelu drugoga дана доказујете српским официрима да тамо нико не зна српски и чудите се кад вас сутрадан ухapse.*

- *A jesu li Vas vezali? – pita Popovski.*

- *Vežali jesu, ali ne zadugo. I nije to ni važno. Dogodilo se nešto normalno: jer stižete s krivim papirima i priznajete sami da su vaši papiri, odnosno putne isprave, krivotvorene, nemate identiteta. A u hotelu u društvu s oficirima, kao dobrovoljac stoprocentno*

Враќањето на Филип Латиновиќ, Господа Глембаеви и други драми и избор Есеи. Преведувачкиот тим е репрезентативен: Илија Милчин, Георги Сталев, Ефтим Манев, Димче Билјановски, Атанас Вангелов и Гане Тодоровски.

¹²⁹ Гане Тодоровски, *Неодложни љубопитства*, изд. Мисла, Скопје, 1987, стр. 232-243.

*oduševljeni, dokazujete im da tu zapravo nitko ne govori srpski i da je ovdje jezik i narod koji nisu srpski i, prema tome, što mi radimo ovdje. Oficiri, dabome, gledaju jednoga majmuna i jave to načelstvu, dolaze žandari i hapse čoveka. Idiot stoprocentan! Dakle, tu nije bio nikakav visok stupanj svijesti, ali svakako sam, dakle, bio prije tebe Makedonac. I, evo, zato sam i dobio ovaj Vijenac.*¹³⁰ Во своите аналитички пристапи за Крлежа како човек и како творец, Бојациски упорито настојува длабоко да се внурне во мислата и во смислата на зборот и на постапката. Оттука луцидно запишува оти: *Književnost i njena povijest, sami stvaraoci, svjedoci su temeljnog određenja gdje se rodila njihova muza, gdje je rodno mjesto njihove eksplozije-implozije u stvaralačkom smislu: treba li nabrajati imena i lokacije? I apostoli koji su propovijedali Radosnu vijest nisu ni znali otkuda dolaze i kamo idu, da bi danas ljudi slavili razne svece kao svoje pa tako i razne književnike kao svoje. Sudbina Riječi je sudbina Logosa, ona dolazi iz nutrine Čovjeka, upućena je Čovjeku i živi s njim, da bi trajala dok traje Čovjek. Možda je K. Čašule u pravu kada pokušava proniknuti u Krležin odnos prema Makedoniji: s jedne strane ga je privlačila, a s druge odbijala. I to je sudbina stvaraoca – ljubav i mržnja; privlačnost i odbojnost.*¹³¹ Пркосот, достоинството на отворениот и на слободниот творечки ум како карактеристики на Крлежа, авторот добро ги илустрира со констатацијата на неговиот секако еден од најдобрите македонски пријатели Коле Чашуле, покрај државникот Крсте Црвенковски и професорот Блаже Конески.

Како општественик и писател Мирослав Крлежа се дружел, соработувал и се допишувал со Коле Чашуле, Блаже Конески, Харалампие Поленаковиќ, Венко Марковски, Димче Коцо, Ксенија Гавриш, Анте Поповски, Гане Годоровски, Блаже Ристовски, Ацо Шопов, Матеја Матевски, Симон Дракул, Јован Стрезовски. Неговите македонски и македонистички врски остануваат трајно посведочени во системниот и аналитичен труд на Бојациски откривајќи многу нови и помалку познати нешта запишани во книги, весници и списанија, понудувајќи авторски

¹³⁰ О. Bojadžiski, isto, str. 135-136.

¹³¹ Isto, str. 149.

записи и епистоларија кои првично се публикуваат. Така не се само забележани соодносите кои се интерес на оваа ретка и вредна книга, туку сите тие се коментирани и вреднувани што и трајно го тестаментираат трудот *Krleža i Makedonija*.

Изговорениот збор се помни и уште полесно се заборава. Па така како никогаш и да не бил јавно кажан. Но, запишаниот со себе ја носи големата одговорност пред мислата и пред зборот. Тие се тапија, тестамент, апсолутна вистина. Како општествени битија и како творци така мислеа, се однесуваа и дејствуваа Крлежа и Конески. Едноставно од причина зашто со самото раѓање беа предодредени да бидат знаменосци и втемелувачи, визионери и создавачи на нови цивилизациски вредности. Сами по себе тие се нови луѓе. Одбрани луѓе кои припаѓаат на иднината. А нивни заеднички големи љубови се песната и расказот, драмата и театарот, есеите и записите, претурањето на историјата, магијата на јазикот и потрагата по смислата на зборот, создавањето на нови зборови и на трајни цивилизациски проекти (енциклопедии, речници, прирачници). Имаат и заеднички поетски украс – *Златниот венец* на најпрестижната светска манифестација *Струшките вечери на поезијата*. Мајчиното млеко ги задоило со завет постојано да создаваат нови дела и вредности. Оттука човековата себичност и самодопадливост, злобата и омразата судбински би рекле, ќе им бидат предодредени цел живот да ги дебнат, напаѓаат, глодаат и одрекуваат. Но, древната мудрост рекла и пресекала оти никој никому не му го ископал гробот, туку било ископано само сопственото вечно почивалиште.

Проследувајќи ја хронологијата на македонските врски на Крлежа од средбата со Венко Марковски (1937), Огнен Бојациски како следна можна средба со македонски писатели ја претпоставува онаа на Конгресот на хрватските писатели во Загреб, 1946 година, со делегацијата во која што биле Блаже Конески, Ристо Крле, Радослав Петковски и Борис Бојациски. На почетокот од шестата деценија на 20. век Крлежа бил понесен од идејата за создавање на едно ново списание *Danas*, старо и добро познато име што му значело многу. Како директор и главен уредник на Лексикографскиот завод имал извонредна можност за контакти и за соработка со многу југословенски културни работници и писатели. Како човек од збор и од акција анимирал по-

доста можни соработници од сите републики. Од Македонија изборот паднал на Блаже Конески. Тоа го потврдува писмото од Скопје, од 12 мај 1952 година, што Бојациски го користи од оставнината на Крлежа (сиг. 4161).

Drug Miroslav Krleža, književnik – Zagreb

Poštovani družo Krleža,

*Posle sastanka u Zagrebu zauzeo sam se ovde da Vam pošaljem bar neki makedonski prilog za prvi broj časopisa **Danas**.*

Meni će teško ići, naročito u ovom momentu, jer nemamo od ranije pripremljenih stvari.

*Održao sam sastanak sa nekoliko drugova koji bi mogli da surađuju. Dobio sam obećanja od Kira Miljevskog da će mi napisati prikaz knjige **Socijalistički pokret u Makedoniji** od D. Zografskog (ova knjiga izlazi i u srpskom izdanju), i Dimitar Mitrev mi je obećao da će mi dati jedan članak o tome kako se pod ruskim pritiskom vrši revizija bugarske istorije.*

Ne verujem ipak da će ovi članci biti gotovi do prvog juna.

Ja sam skupio i nekoliko naših pesama, to ću Vam poslati, a nadam se da će bar jedna ući u prvi broj.

*S najlepšim pozdravime i poštovanjem,
Blaže Koneski.¹³²*

Новото списание на жалост никогаш не ја видело светлината на денот. Како и многу други идеи и проекти што ги имале и за кои јавно се искажувале Крлежа и Конески. Во 1966 година, во Македонија се праваат подготовки за одбележување на еден извонредно значаен јубилеј, а тоа е 1050. годишнината од смртта на Свети Климент Охридски. Претседател на Иницијативниот одбор бил универзитетскиот професор Блаже Конески. Во тоа име се обраќа со писмо - молба до Крлежа, датирано со 15 февруари 1966 година.

Mi Vas najlepše molimo da primite članstvo u Odboru i da time doprinesete da proslava 1050-godišnjice Klimentove smrti dobije u značaj koji joj se pridaje. U prilogu ovog pisma dostavljam

¹³² Isto, str. 101-102.

Vam predloženi sastav Odbora za proslavu... Nadam se da ćete prihvatiti naš poziv i unaprijed Vam izražavamo svoju zahvalnost.

S osobitim poštovanjem,

*Predsjednik Inicijativnog odbora
Prof. Blaže Koneski¹³³*

Писмата на Крлежа непосредно ги одразуваат односот, почитта и приврзаноста кон Конески. Четири дена потоа испратен е одговор. Љубовта кон личноста и делото на знаменитиот македонски деец внимателно се препознава со обраќањата *драг другар* и *срдечно Ваи*. Заблагодарувајќи се на поканата што секако му претставува чест и задоволство да биде во Одборот за честување на јубилејот на еден од творците на словенската писменост, најдобриот ученик на светите браќа Кирил и Методиј и заштитникот на древниот Охрид, посебниот епитет кон традицијата и континуитетот на македонската писменост и дипломатски и другарски е согласност и замолба да бидат љубезни и да го внесат во почесниот Одбор. На крај од писмото следуваат потпис М. Крлежа, од левата и датирањето со Загреб, 19. 2. 1966 г., од десната страна.

Dragi družo Koneski,

Zahvaljujem Vam na ljubaznom pozivu, molim Vas budite ljubazni i izvolite me uvrstiti u počasni Odbor za Klimentovu proslavu.

*Srdečno Vaš,
M. Krleža¹³⁴*

Великанот Мирослав Крлежа меѓу другото, бил човек кој постојано чекорел пред сопственото време. Знаењата и информираноста, доследноста и ентузијазмот, отвореноста и бескомпромисноста ги вградувал во секој проект по што биле идентификувани како дела од неговата творечка лабораторија. Така дошол и до идејата за уште еден значаен визионерски проект, како

¹³³ Isto, str. 83.

¹³⁴ Isto.

што пишува Бојациски, а станува збор за печатење на посебни изданија на енциклопедијата на македонски и на словенечки јазик, како и на српски јазик со кирилично писмо. Ваквата идеја е највозвишеното признание за Крлежа како енциклопедист. Со писмо од Загреб, на 30 јануари 1968 година, му се обраќа на својот долгогодишен пријател и соработник: *Dragi moj Koneski*. Секој збор бара внимателно читање. Поточно премерување на нивните значења кои точно одредуваат едно и единствено взаемно човечко и творечко другарување. Човекот има многу пријатели и соработници, но само на оние најблиските, оние кои најмногу се саќаат и почитуваат, можат да им се кажат нешта што на никому друг не се кажуваат. Тие остануваат само меѓу нив, изречени во четири очи. На тоа Крлежа упатува уште во првиот ред: *Pišem Vam prijateljski, u četiri oka (diskretno), da me savjetujete, to jest s molbom, da se informirate o samome načinu (modus procedendi) kako da se pristupi ovoj stvari o kojoj Vam pišem, s neba pa u rebriu, bez ikakvog uvoda*. Се бараат неколку работи меѓу кои совет, информација како да и се пристапи на одредената тема/прашање а за што му пишува од небо па во ребро и без никаков увод, а таков однос може да имаат само двајца најдобри и верни пријатели. А тие имаат слични или идентични гледишта и мера по многу прашања од животот и од творештвото.

Во вториот пасус од ова подолго писмо се конкретизира прашањето. *Pretpostavljam da Vam je poznato da naš Zavod (Leksikografski) štampa Drugo izdanje Opće enciklopedije (u šest svezaka) i da su se tri sveske već pojavila, a četvrti i peti su u štampi tako da bi čitava edicija po planu trebala da bude završena do početka 1969. Interes je za ediciju golem, prolazi veoma dobro, a tržište nije ni izdaleka zasićeno*. Информациите јасно говорат оти Енциклопедијата како проект има капитално значење, работите околу уредувањето и печатењето се одвивале добро и според планот на Заводот, и тоа што секако е најбитно е нејзиниот пат до читателите. Интересот бил голем, одлично се продавала, а пазарот ни оддалеку уште не е заситен. *O problemu o kome Vam pišem mislim da smo već razgovarali, a govorio sam o tome prije dvije-tri godine sa drugovima Crvenkovskim i Minčevim, i oba su u okviru našeg razgovora bili u principu skloni ostvarenju te zamisli, naime da se Opća enciklopedija štampa kao makedonska opća*

enciklopedija na makedonskom jeziku. Редови кои потврдуваат оти по тоа прашање веќе имале разговор двајцата великани, што било тема и во контактите на Крлежа со неговите македонски пријатели Крсте Црвенковски и Никола Минчев кои биле согласни околу реализацијата на една ваква идеја за општа македонска енциклопедија.

Во продолжение Крлежа директно и конкретно пишува за својата идеја. *Sama ideja, dragi moj Koneski, da bismo doista pristupili organizaciji štampanja i izdanja makedonske enciklopedije mislim, po svemu, da je aktuelna, i ona bi trebala da bude varijanta naše Opće enciklopedije, jer bi se taj posao svršio relativno brzo, po liniji najmanjeg tehničkog otpora. U takvom slučaju, dakako, trebalo bi organizirati u okviru naše redakcije specijalnu makedonsku redakciju (kao što smo to učinili i u okviru Enciklopedije Jugoslavije). Makedonska redakcija trebala bi da vodi kontrolu nad prevodenjem tih tekstova iz svih potrebnih makedonskih aspekata sa eventualnom dopunom i proširenjem nekih tema iz same makedonske problematike, a sama masa enciklopedijskog teksta kakav jeste mogla bi ostati.* Обраќајќи му се интимно/пријателски со драг мој Конески, Мирослав Крлежа е извонредно конкретен и практичен по сите прашања околу идната македонска енциклопедија, а пријателството го потврдува и советодавниот контекст на пишувањето што сам по себе е реткост и исклучок. *Ovaj posao je golem, ali u svakom slučaju potreban, a tehnički manje složen nego što se to na prvi pogled pričinja. Dvije knjige godišnje predstavlja tempo i vremenski razmak u okviru koga bi čitav posao mogao biti svršen u roku od tri godine maksimalno.* Оваа секако ни малку лесна и едноставна работа треба да биде под грижата на институција од највисок ранг, каква што е Македонската академија на науките и уметностите. *Inicijativu za taj posao mogla bi da preuzme Makedonska Akademija, a za financiranje toga izdanja (koje će u svakom slučaju biti znatno jeftinije od originala) trebalo bi se posvetovati s Republičkim Izvršnim vijećem Makedonije.* Неговите практичност и добронамерност отворено се искажуваат и во призивршните редови. *Ukoliko bi ste se lično odlučili da preuzmete formalnu inicijativu, molim Vas da me obavijestite, da koordiniramo naš postupak, jer je za naš Zavod važno, budemo li stvorili pozitivnu*

odluku, da se posao pravovremeno planira, s obzirom na naše druge mnogobrojne zadatke.

Мирослав Крлежа добро ги знае писателските и научничките пориви на својот македонски пријател, интересите и преокупациите како човек и како автор, неговите многубројни ангажмани како општествено битие. А од сето тоа многу нешта им се заеднички. Конески пишува песни, раскази, преведува и препејува, истражува и неуморно создава нови дела. Така и го завршува своето писмо: *Oprostite mi, dragi Koneski, što Vam ometam u Vašim raznim preokupacijama, ali mislim da je ova stvar u svakom slučaju vrijedna i dobra da se primimo toga posla. Srdačno Vas pozdravlja, Vaš M. Krleža.*¹³⁵ Писмото на Блаже Конески од Скопје, од 10 април 1968 година, потврдува дека тие имале соодветна комуникација и меѓу овие две јавувања. Направени се потребните консултации околу енциклопедијата, се бараат пријателски совети и македонското расположение по прашање на проектот е позитивен.

Dragi druže Krleža,

Javljam Vam se, kao što sam obećao, posle povratka iz inostranstva. Ja sam ovih dana imao prilike da konsultujem druga Crvenkovskog u vezi sa Vašom inicijativom da se Opća enciklopedija prevede na makedonski. Kao i ranije, i sada on smatra da je to vrlo srećna ideja i da treba ispitati mogućnosti da se ona sprovede u delo.

Dogovorili smo se da Vam ja to saopštim i da Vas zamolim da angažujete nekoga u Leksikografskom zavodu koji bi mogao da nam izračuna koliko bi približno sredstava moralo obezbediti odavde za makedonsko izdanje. Mi bi smo u međuvremenu ovde razmislili o našim mogućnostima da učestvujemo efikasno u izvođenju celog projekta.

Ovde pomišljamo i na jednu drugu stvar – da možda ne bi bilo loše da iz Enciklopedije Jugoslavije izvučemo makedonski deo i da ga sa nekim dopunama štampano posebno. Ja bih Vam bio zahvalan ako mi javite šta Vi lično mislite o tome i kako bi se Leksikografski zavod postavio posebno kao nosilac autorskih prava.

¹³⁵ Isto, str. 85-86.

Verovatno bi posle svih prethodnih obaveštenja, a naročito pošto bude jasno koliko sredstva treba angažovati za celi poduhvat, trebalo bi uslediti i sastanak kod Vas u Zagrebu ili ovdje, da bi se sve поближе razmotrilo.

*Najlepše Vas pozdravlja,
Vaš Blaže Koneski¹³⁶*

Интересите за овој капитален проект се обострани. Договарањата се водат меѓу двајца најеминентни претставници на хрватска и на македонската литература и култура, а во нив се вклучени и највисоките државни раководители. Тоа го илустрира и новото писмо на Крлежа, напишано како одговор на писмото од Конески, што уследува по шест дена, датирано со Загреб, 16 април 1968 година. Откако му се обраќа со *драги Конески* и се заблагодарува на писмото од 14 април оваа година, директно и конкретно одговара на сите прашања и дилеми. *Što se tiče same teme, ovako stoje stvari: LZ (Leksikografski zavod) poslat će Vam nekoliko varijanti predloga, što se tiče ideja, a isto tako i cijena. / U Enciklopediji Jugoslavije i u Općoj Enciklopediji (ELZ) ima Makedonike dovoljno da se dopuni do nekog originalnog izdanja i to je samo tehničko pitanje kako da se organizira sam posao. Što se takvog separata tiče, da se Makedonika iz Enciklopedije Jugoslavije odštampa kako posebno izdanje, tome neće biti nikakve smetnje. / Copyright L. Z. neće biti u pitanju, što se tiče odstupanja autorskih prava samog Zavoda. Poseban problem predstavljaju geografske karte, prilozi u dubokotisku i četvorobojni prilozi, a te cijene sa cjenikom poslat će Vam L. Z. ovih dana. / Interesantnije je u svakom slučaju izdanje Opće enciklopedije na makedonskom jeziku kao neka varijanta originalnog makedonskog leksikona. / Predračunski elaborat takvoga izdanja poslat ćemo Vam isto tako kao podlogu za eventualne razgovore. / Pozdravljam druga Crvenkovskog, srdačno Vaš / M. Krleža.*¹³⁷ Отворен за секаков вид на соработка, Крлежа несебично советува, дава предлози и отвора нови идеи. Ваквиот однос според нас не е само професионална одговорност, туку се

¹³⁶ Isto, str. 86-87.

¹³⁷ Isto, srt. 87-88.

должи и на многугодишните пријателски и творечки врски меѓу двата великана.

Тоа само по себе го потврдува новото писмо на Крлежа, упатено до Конески три дена потоа, поточно на 19 април 1968 година. Дава дополнителни објаснувања и информации до *dragиот Конески*, децидно пишувајќи: *U vezi s mojim posljednjim pismom o pitanju Makedonske Enciklopedije šaljem Vam na razmatranje u prilogu nacrt predračuna za ovaj poprilično složen, a u svakom slučaju ne manje važan posao. Cifre, navedene u predračunu su stvarne. Kako se radi o cijenama trajno flukturnim, treba imati u vidu da se predračun kreće u okviru današnjih, stvarnih cijena koštanja, a kao što je u samom predračunu naročito naglašeno, bez dobiti i marže za eventualni rizik. / Šaljem Vam u prilogu isto tako prve tri sveske drugog izdanja Opće enciklopedije na uvid. / Očekujući Vaš odgovor, pozdravljam druga Crvenkovskog i Vas srdačno, Vaš / M. Krleža.*¹³⁸ Желбата да се успее и проектот да биде реализиран е обострана. Работата се одвива меѓу двајца извонредни интелектуалци и професионалци, а со нив се и највисоки државни раководители, како најверниот македонски пријател Крсте Црвековски, кого Крлежа не пропушта а редовно да го поздрави.

Односот на Мирослав Крлежа кон Блаже Конески е извонреден пример за човечки и човечен израз на почит, љубов и доверба. Во таа смисла сакаме да истакнеме два примера. Откако бил во Македонија, Енес Ченгиќ на 14 јуни 1973 година, го посетува во неговиот дом. Крлежа веднаш забележува и бара: *Nemojte zanovijetati, kao boga Vas molim, nego pričajte kako je bilo u Makedoniji.* Оговорот е краток со *добро*, дополнет со поздравот од Конески. И следува коментарот: *Simpatičan čovjek. Pridonio je tome da Makedonci imaju danas izgrađen književni jezik. To je dobro. Mnogo toga što se događa u Makedoniji poslije rata, dobro je. Bilo je već odavna vrijeme da se Makedonci konstituiraju kao nacija; njihova je budućnost velika...*¹³⁹ Внимателно премерување

¹³⁸ Isto, str. 88.

¹³⁹ Enes Čengiћ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 4, nak. Globus, Zagreb, 1986, str. 114.

бара секој збор. По пријателската забелешка *симпатичен човек*, Крлежа точно ги одредува местото и значењето на Конески во заорувањето на најдлабоката бразда во конституирање и афирмација на македонската нација. Многуге нешта кои после војната се случуваат во Македонија се добри работи и нејзината иднина е голема. А во тие историски збиднувања и постигнувања основоположничка улога по многу прашања и во повеќе области има токму Конески. И уште еден мал фрагмент. На средбата од 19 мај 1977 година, Крлежа директно го прашува Ченгиќ што работел денеска. Тој одговара оти бил на ручек со македонскиот Вук Караџиќ. *Значи, со Блаже Конески*, констатира Крлежа. Да, цел ден бил со Блаже, откако го испратил во прошетка го сретнал скулпторот Франо Кршник, малку поразговарале и ете дошол кај него. Да се биде со тројца генијалци во еден ден, додава весело Крлежа, па тоа било и премногу. Македонскиот Караџиќ како именување на Конески веруваме оти Ченгиќ го презел од Крлежа. И нестрпливо прашува *а што кажувал Блаже*. Говорел за тоа како им предавал на студентите, за неговиот приод кон традицијата и друго. Исто така, зборувал за хипертрофијата на интелектуалци кои практично немале каде да се вработат.¹⁴⁰

Кореспонденцијата меѓу Мирослав Крлежа и Блаже Конески што е интерес во текстов опфаќа период од шеснаесет години, почнувајќи од 1952 до 1968 година. Но, треба да се одбележи оти таа е само дел од повеќедецениските контакти и соработка на двајцата големи автори во периодот од втората половина на 20. век. Идните истражувања во архивата на Конески можеби ќе отворат нови страници кои ќе побараат дополнителни коментари и вреднувања. Бројни нови и непознати страници од хрватско-македонските врски кои ги нуди и подзаборавената книга *Krleža i Makedonija* на Огнен Бојаџиски. Крлежа и Конески како исклучителни личности и автори беа воспевани и наградувани, но толку повеќе во истовреме беа критикувани и омаловажувани, негирани и премолчувани. Нивното време беше раздобје на промени, на апсурди и парадокси, на противречности и измами.

¹⁴⁰ Enes Čengiĉ, *S Krležom iz dana u dan*, knj. 2, nak. Globus, Zagreb, 1986, str. 231.

Злочесто како и секое друго време. Како општествени и творечки битија, како активни и самосвојни автори и авторитети и не можеа да им побегнат на егзистенцијалните стапици кои ќе остават траги во нивните животни и творечки врвици. Сложеноста на времето и на животот никогаш не била проблем за луѓето кои биле и даровити и зналци. Сопствениот енциклопедиски карактер Крлежа и Конески силно го втиснаа и оставија свој вечен знак на идентификација во тековите и резултатите на 20. век. Односот на Крлежа кон Конески истовремено го одразува и неговиот однос кон Македонија. А тој е исполнет со човечка и човечна верност, доследност, разбирање, почит и љубов. Само слободниот човек е среќен човек. Тоа како голем пријател на македонскиот народ го искажува во разговорот со Анте Поповски, при примањето на *Златниот венец* на *Струшките вечери на поезијата* во 1979 година, кога на забелешката *сега сте Македонец*, луцидно ќе рече оти Македонец бил многу одамна пред него, како доброволец во 1913 година.

Крлежа негувал посебни симпатии и љубов кон Македонија. Нив ги посведочувал не само со пишан збор, посебно во романот *Знамиња*, туку постојано се интересирал и за случувањата во неа, за нејзината култура и книжевност, за нејзиниот напредок и иднина. Благодарейќи му токму нему првпат македонската фреска раскошно му е претставена на светот на големата *Изложба на средновековните уметности на народите на Југославија*, што речиси до совршенство ја организираше и ја постави во Париз, во 1950 година. Оттука ни малку случајно во списокот на негови добри пријатели, истомисленици и соработници има и многу Македонци. А било привилегија да се биде пријател на Крлежа. Но, тоа во истовреме било и проклетство. Новинарката Ксенија Гавриш е меѓу одбраните пријатели на Бела и Мирослав Крлежа. Во писмото до Бела и исечокот со написот од *Нова Македонија*, меѓу другото, читаме оти тој бил *вистинска бомба* тука (Македонија, б.м.), и какви неверување, завист и прашање па од каде ти кај Крлежа? Како, како успеала во она што на многумина не им успеало!¹⁴¹ Крлежа со право сам ги избирал своите

¹⁴¹ О. Bojadžiski, isto, str. 146.

пријатели. Оттука Конески уште повеќе можел да ги навлече врз себе човековата злоба и омраза. Прашањата кои се тема во сочувваната епистоларија и акција во нивната би рекле, просветителска работа, се прашања кои имаат општочовечки, универзални димензии и значења. Тоа само ги зголемува одговорноста и сериозноста на нивните другарување и соработка. Не ретко биле исправени да донесат суд или одлука по прашања од пресудно, историско значење за своите народи. Тоа секогаш го правеле со меѓусебна почит, доверба, разбирање и љубов. Поимите ги повторуваме од причина зашто тие имаат суштинско значење во односите меѓу Крлежа и Конески. За големите умови не постои нерешлив проблем. Тоа го потврдуваат и тие, постојано во секој свој збор и во секоја нова акција извлекувајќи ги уката и поука од оти треба да се биде и трајно да се остане на сопствениот корен. Самиот да се сакаш и да се почитуваш, да не очекуваш некој друг тоа да го стори за тебе, зашто такво нешто никогаш и никаде не се случило. Тоа впечатливо го илустрираат согласноста на Крлежа да биде член на Одборот за одбележување на големиот јубилеј на Свети Климент Охридски, втемелувачот на македонскиот јазик и книжевност и грижата за издавање на Македонска енциклопедија. Позитивната енергија и сите знаења на човекот, на Крлежа и на Конески, треба да се искористат за големи и трајни дела. Зборот се слушнал и се заборавил, но делото останува трајна, неуништлива трага. Тој има право така да мисли, често ќе нагласува Конески, но древната мудрост упатува оти никој никому не му ископал гробот освен што го одбележал сопственото вечно почивалиште. Порачуваат тие меѓу редови и посакуваат долг живот за своите непријатели за да можат да ги видат нивните работа и резултати. А тие пак и по толку години заминување од животот, не оставаат светлината на денот да им се порадува и да ги возвеличува. Еден ден животот и светот сепак нештата ќе ги постават на нивното вистинско место.

ПОЕТСКИ СУДБИНИ – АНКА ПРИЗМИЌ ШЕГЕ И ДАНИЦА РУЧИГАЈ

Животот е еден и единствен. Оттука на различни страни од светот можат да се случуваат повеќе или помалку идентични судбини. Од причина што во опстојувањето нема случајности. Проследувањето на опстојувањето со неговиот логичен хронолошки ред, точно ги одредува појавите и манифестациите, личностите и нивното дело. Можноста на грешка притоа е минимална. Историјата ги премерила и ги поставила на нивните вистински места и значења. Почеста за прва поетеса во богатата поетска традиција на островот Корчула безпоговорно и припаѓа на Анка Призмиќ Шега (1918, Вела Лука). Иако станува збор за мал твореки опус од две стихозбирки, Горан Калогоера е дециден во заклучокот: *No, to je sasvim prihvatljiv poetski materijal na temelju kojeg se mogu donijeti određene vrijednosne sudove e njenom pjesničkom umijeću. Anka Prizmić Šege sklona je slobodnom, nerimovanom stihu, koji možda ponajbolje odgovara dinamičnoj i tematski šarolikoj produkciji njene imaginacije. Čitatelj ima osjećaj da dugo i ustrajno radi na svom stuhu, pogotovo zbog bogate asocijativnosti koja proizlazi iz stihovlja. Njeni ponekad škrti i nerimovani stihovi odraz su snage njenog pera da duboku misao, pa čak i određenu filozofiju života pretoči u par dojmljivig stihova: Oluje su zamke / za malene barke, / ako nisu jake / izdržati more.*¹⁴²

Во традицијата и континуитетот на современата македонска книжевност двете поетски книги трајно ја впишаа вечно младата прва македонска поетеса Даница Ручигај (1934, Скопје). Искра Чоловиќ и Свето Стаменов меѓу другото во своите расудувања забележуваат дека таа *со својот сензибилитет, неконформизам, творечка енергија и животна храброст, не помирувајќи се со патријархалните предрасуди и стереотипи за жената на овие простори, ја подотвори вратата низ која достоин-*

¹⁴² Goran Kalogjera, *Korčula koje više nema*, nak. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, 2005, str. 229.

ствено и со дигнитет ќе тргнат повеќе модерни, самосвесни и еманципирани жени на македонската поезија. Мораме да признаеме, сакале или не, дека во тоа време преполно со табуа, нејзината појава и творечка енергија преточена во стихови, претставува авангарда. По малку шокантна, но искрена, чиста без задни мисли типично девствена. Скриена длабоко внатре во душата, но достапна за оној што сака да проникне и да осознае нешто што било недостапно, а сепак на дофат. Зашто, нејзините стихови се учебник за вдахнување, продуховување, потсетник на минатото и пасош за иднината за генерациите млади поети.¹⁴³ Самобитната појава и творечката енергија на Призмиќ Шега и на Ручигај се повод за испишување на овие страници кои откриваат и потврдуваат две сродни поетски души кои донесуваат нови етички и естетски мери во прекројувањето на втората половина од 20. век. Децении на привиден мир и благостојба во светот, на едно време што има лице но никако притоа не го покажува своето наличие, со строги морални норми на мислење и однесување кои не трпат размислување со сопствена глава. Како во два различни света, на две географски карактеристични точки со сопствена историја и традиција, со тоа како самородни културни и јазични жаришта и ментална склопка се покажува универзалноста на поетскиот спев. А за тоа како избор ни се нудат животните и творечки врвици на две први дами што само по себе колку е привилегија, толку повеќе е и одговорност пред пишаниот збор.

Уметноста сама по себе го подразбира и авторското вградување во творечкиот подвиг. Оттука и она древно правило кое укажува оти книжевното дело може да биде и неповторлива автобиографија. Песната како писмо на мислата и на чувствата безпоговорно ја бара искреноста. Таа не трпи лага, заобиколувања, интриги. Тие никогаш нема да ја создадат фреската на срцето. Оттука да се отвори душата како школка на светлината од денот и од неа да потечат сите приказни и вистини ни малку не е

¹⁴³ Искра Чоловиќ – Свето Стаменов, *Почитуван овоземен читателу!*, Даница Ручигај, *Сребрени ноќни игри & Заробеници на ветрот*, изд. Делфина 3, Скопје, 2003, стр. 13.

лесна и едноставна работа. Секаква импровизација брзо се идентификува и самоуништува. Притоа и не се потребни многу зборови. Неограничените простори ги има мислата. Исповедно во песната *Ruke moje* само со три шкрти стиха *Loveći snove / Ruke moje / ostale su prazne* авторката го создава својот автопортрет. Рацете за работа и за милување со сопствениот говор не оставиле простор за било какво дорекување. Трите стиха го изградиле светото тројство за еднаш дадениот човечки живот. Оттука и во песната *Ojađena mladost* таа се осознава како жив океан преполн со многу соништа и ласкави ветувања. А времето минувало тивко и полека, во купче ги натрупало исушените гранки, додека разочарано строго ветрот се следи. Се силеме со телото додека немаме разбирање за духот (*Inercija tame*) па саморазголнувањето се отвора како неизлекувана рана. *U tom stanju / snaži se žudnja, / kuju se oružja, / od oružja / utržak je tuga. // A sve tjelesne moći, / sniježni vjetar nosi / inerciji tame, / određenoj luci, / Luci bez nade.* Телото е извор на животот. Од него потекуваат и неиспеаните песни што ќе ги завршат птиците (*Eho*). Нив ќе ги слуша нежната душа на поетесата будна во крошните на дрвјата и вечно ќе живее додека тие постојат и во забрвтаната пролет кога светот се обновува и препородува.

Тагата и болката се неминовни животни сопатници. Нив не им се потребни зборови за идентификација. Во песната *Šutnja* таа е уморна слушајќи едни и исти зборови. Уморна како и платното од лажни бои и како други песни од непотребни букви. И во совршенството на мигот кој го создава тишината нештата се на виделина: *Zar šutnja / nije jača... / od suvišnih / riječi, // kad se / rumeni suton / zagrli s morem // U tišini / bez riječi.* Градот е мртов (*Prošla sam ulicu*) со тивки и празни улици, а во доцните часови над нив висат само уличните светилки. Внатрешниот немир во Призмиќ Шега се обединува со надворешниот ефект на сликата и се гради една целина. Светилките како надеж неочекувано, изненадувањето секогаш е поетско возвишување, заличуваат на згаснати, мртви очи од кои во бескрајната глупотија потекува теснобната самотија. А во неа и единствено може да се спознае поразителната вистина. Во директен говор/обраќање до *Moji dragi* првата строфа го открива мигот/состојбата во кои *Mnogo toga / od vas me dijeli / moji dragi, / zlobne kiše, / oblaci tmasti.*

Следи строфа на јасно искажан став кон реалноста: *Ne zbunjuju me više / slatke riječi vaše / slatkim vinom / u čaši / moji dragi*. Вечната потрага по чедноста/вистината како мудрост и како мото ја посведочуваат завршните стихови. *Čistog zlata / talog se ne hvata, // zlato i u tami svijetli / moji dragi*. Во тој возвишен чин на егзистенцијата може да се бара и толкува етичката димензија на субјектот.¹⁴⁴

Само слободниот човек е истовремено и среќно битие. Оттука Калогера и запишува оти: *Sloboda njenog umjetničkog izaraža u slici, kamenu i stihu preča joj je od svega. Istinska emotivnost, duboko proživljavanje napisanog, meditativnost prepuna simbola, aluzija i metafora bitne su odlike njenih sthova. Ono što u čitatelja i mogućeg analitičara izaziva zebnju jesu mračnost, pesimizam, melankolija, strah i neizvjesnost kao temeljni osjećaji koje prikazuju njene pjesme. Njene ulice su mrtve, crni plaševi i tužne vrbe, mrtve ptice, prazni oblaci, prazna duša, jabuke krvavov cvata, umorno more, crno jato, mrtva voda, zlobne kiše samo su neke od odrednica koje ukazuju na pjesništvo mračnih, sumornih, depresivnih i optužujućih tonova. Uočavajući pjesnikinjину osobnu sklonost preispitivanju, moralnim, etičkim i opće životnim dilemama uranjam u ispovijednu poeziju kontemplativnog usmjerenja kojoj ne nedostaje osjećaja za prijeme, njegovu prolaznost i nadolazeće ništavilo.*¹⁴⁵

Саморазголувањето е пален знак во животот и во творештвото на Даница Ручигај. Таа пее искрено за своите чувства, мисли и доживувања. Во исповедното автопортретирање нема ограничувања и дилеми, се кажуваат и најскришните, најинтимните нешта. Користејќи ја јас формата се обраќа *Погледни ја рекава* до човекот со кого повеќе не си припаѓаат еден на друг оти таа го однела првиот ден по разделбата. Апсурдот во егзистенцијата го спротивставува сама на себе, не како обвинување или покажување, туку како логика. *Реката премногу зборува / Разделбата требаше / Да остане само меѓу нас*. Опкружена од зли

¹⁴⁴ Стиховите се од Anka Prizmić Šege, *Breme svijesti*, nak. Centar za kulturu Vela Luka, Vela Luka, 2000.

¹⁴⁵ G. Kalogjera, isto, str. 229-230.

јазици таа во својот краток животен век војуваше со сопствените простор и време, со малограѓанштината и интригите кои немаат крај. Оттука реката премногу зборува и за нивната тага ќе знаат сите мориња. А тие неминовно ќе тагуваат. Секој миг како и животот е неповторлив. Во погледите на вљубените тогаш *Во Катланово* во вжестеноста на летниот ден изникнале сите сонца и израснале сите треви. Создавањето и уништувањето добиваат во премерувањата иста функција. *Тогаш на оној рид / Ги однесовме сите сонца. / Во нашите погледи / Се родија сите наши деца, / тогаш / Се сеќаваш и умреа. / Кога сонцата се изморија / Во нашиве очи / Ги склопивме / тогаш. / Нашите очи се неплосаа.* Болна е вистината. На врвот од ридот се случуваат и искачувањето/победата и падот/поразот. Стожерни теми кај Ручигај се љубовта и бесмртноста кои произлегуваат и постојано се надоградуваат со грчката митологија и нејзиниот дуализам. Тие се она што го одржуваат и осмислуваат човечкиот живот и ја оставаат можната трага за него. Почетните стихови во песната *Љубов* ја содржат севкупната филозофија на опстојување. *Ти таму внатре / Што ми седиш како икона / И ме уништуваш / Да бидам само жена.* А владарот и бунтовник седи таму облечен во нивната крв и месо и бесрамно ги лаже со нивната очовеченост. И кулминира отпорот/револтот на поетесата. Свесна притоа за последиците кои можат да значат и крај/уништување гласно бара да излезе од храброста на времињата и да им подвикне на сите сомнежи. Нека ја покаже и докаже сопствената храброст со нивната крв и месо и да ги распарчи своите вртлози, да ги извади иконите што мамат голотиња, но ништо не може тој владар и бунтовник. Едноставно зашто тој е само злосторник, а неговата бестелесност е нивната суета. А сепак некој ја измислил љубовта.

Љубовта е почеток и крај на човекот, животот и светот (*Зошто се превиткуваш*). Таа ја исполнила пролетта и ги преполнила очите, срцето, сонот, ја зоврела крвта. Саканиот треба по неа да ги собере сопствените посеани соништа. А таа како од мајка родена тука е: *Ќе ја заборавам / Плодноста на својата облина. / Ќе заборавам една лудост / Од скршени прешлени. / Па ќе ја раскинам уснава / На две половини / Да не затемнее. / Дај ми, или ќе се заколнам / Да ми оставиш во наследство / Од тво-*

јата крв / Една лудост, / Една тага. / Една љубов. Потоа во некои и нечии неплодни ниви ќе ги венча неговите очи што ја имале бојата на тревите. Но останува притоа дилемата дали треба да биде погребан зборот што направил гнезда во нивните месо и крв. Митолошкото отворање на душата во песната *Сребрени ноќни игри* трага во слатките ноќни игри кои се случуваат далеку од очите и срцето на светот. Но, човекот со самото раѓање е осуден да биде сам и несреќен. Последните стихови се би рекле, своевиден тестамент на жената/поетесата: *На ноќва сребрена / На играва сребрена / На овие огнови / Огнови што ме испекоа / Како клетник проколнат / Како жена маѓесница. / Огнов ме изгоре / Родов ме проколна / Ти не ме слушаш.* Можат ли да се одгатнат тајните на љубовта и на жената. Да се искаже и притоа осознае нивната магија! А се било толку едноставно и древно, еднаш за секогаш дадено, та оттука таа болно крикнува: *Сакав едноставно да го доживувам се она што се случува меѓу луѓето отсекогаш.* Ако бараме пример во кој еден автор се самоидентификува себеси така искрено и чедно, независно притоа колку е болна вистината, е токму оваа песна на Даница Ручигај еднаш запишана и тоа никогаш повеќе никој друг во било кое време не ќе може да го пресоздаде во естетска вистина. Таа точно знае оти сите божемно сакаат да ја слушнат само вистината, но бегат од неа како смртоносен оган.

Во светото тројство како дел од мислата и смислата во постоењето на авторката од оваа песна за илустрација понудуваме три фрагменти. Беснеат распојасаните луѓи и во сите времиња само луди мисли се озаконуваат во просторот. Надворешниот ефект што го предизвикува пејзажот длабоко копа во човековата душа. *Лом во коските станало / Се во очаен неред се втурнало / На ова тело клада заковале / По секаде трње израснале / А подолу од моите нозе пустелија / Простор на поткрепеност.* Спојувањето на жената со мажот е единствен миг. Блаженство, крик и болка. Немење, спознавање и надеж. Во тој чин се спојуваат небото и земјата. Еротското случување во субјектите владее/господари со пространствата и времињата кои потоа сластно го преземаат на себе. *Голем маж луда снага донсеува / Ветров се заакал да ја изместува / Да ја поднишува тишината / Сакаш ли да се заплеткаме / Во неразмисленост / Да им допуштиме и*

на / Рацете и на нозете / Да не допираат до ништо / И да биде-
ме само лесно повевање / На нешто што не е значајно / Ако мо-
жеме. Мудроста подучува оти во животот нема ништо големо,
туку сложенитиот егзистенцијален мозаик го градат катадневно
малите и обични нешта. Затоа големината е во тоа колку и како
се даруваш во конкретниот миг/настан/доживување кои чекорат
рака под рака со мислата и смислата. Во таа тенка линија меѓу
животот и смртта, љубовта и омразата, вистината и интригата
Ветрот ќе ме претвори / Во сенешто / И нема да постојам //
Од луда жена ништо не полудува / Важно здрави деца може да
раѓа. По оваа неочекувана мисла што удира народски речено ка-
ко гром од ведро небо, поетесата ја спротивставува логиката со
заклучокот по кој песната и ја насловува. Цивилизацијата е тол-
ку стара што нема ништо ново да се измисли во неа освен признанието на Ручигај оти таа само сакала едноставно да го дожи-
вува се она што отсекогаш се случувало меѓу луѓето.

Во поетското писмо на Призмиќ Шега и на Ручигај суштествува една посебна *длабока вистина*. Во нивниот спев таа добива автохтона димензија и станува знак на равенство меѓу жената и поетесата. Таа не ретко се шепоти, се говори полугласно, не заради некаков страв или од одредено премолчување, туку од неминовноста за нејзиното величие. Таа не се кажува секому и било каде, таа ги бара сопствените приматели и состојби. Во песната *Zapitaj tišinu* со малку зборови Шега несебично ја отворила/распослала душата притоа воопшто не плашејќи се од тоа колку таквата постапка е болна. *Zapitaj tišinu / Duše moj nemirni, // Tko ono – u mrklom mraku / više // Možda se to / mudra Sova čudi – mojoj šutnji.* Тишината и темнината добиваат митски димензии и влегуваат во срцевината на длабоката вистина. Но, постои ли премолчена/неизустена вистина! Како тогаш во животот опстојуваат бесмислата, апсурдот и парадоксот? Стиховите сместени во *Zvona* се дециден одговор на ваквите дилеми и прашања. *Ječe zvona / sažimlju se misli / prepliču se / zvuci i daljina, / između njih / duša moja luta / praznim oblakom / nepoznata puta.* Минуваат де-новите, месеците, годините, столетијата. Биле и минале нештата, се наталожила прашина врз нив и како никогаш да не биле. Животот е вечна борба што постојано се разгорува заедно со *Rastom prašine*. Се преплетуваат црвените и црните конци на не-

преболот. Имале ли воопшто некаква смисла човекот и животот!
Doma me nema / ni u plaveti / ni u pameti / me nema / ali / tu sam.
 Интригата оти и ме има и ме нема сама по себе бара одговор а
 каде тоа е таа. Следи изненадување: *tu kraj vas / rastom praznine /
 prašine drva / u aleji sjena.* Глуви и слепи за другиот/другоста ис-
 поведноста сега се заменува со молитва: *ako prođete, / molim vas
 / usporite korak, // bez riječi / i zvuka zvona / prođite tiho, / tiše od
 ptice, // tiše od molitve.*

Ако го бараме *Ono čega više nema*, авторката како додав-
 ка/дообјаснување во заграда точно го одредува предметот на по-
 трага а тоа е човечноста, порачува наше загледување во мудрос-
 та на небото и во светоста и тишината на ѕвездите. Да се загле-
 даме и во движењето на брановите од далечните океани кои ќе
 ни кажат нешто повеќе за сенките на бродовите и за огнената
 сол на дното од морето. И ако го бараме тоа што веќе го нема
 (човечноста) да му се помолиме на Богот за светлост на видот во
 пределите кои не ги гледаме, зашто едноставно во нив не умее-
 ме да гледаме. Истиот оној Бог што прераснал во опсесија кај
 Даница Ручигај. Новиот миросглед е вечна потрага за *длабоката
 вистина* и во песната *Generalštab mraka*. Народната мудрост
 укажува оти не е злато се што блескоти. Глупост е загледувањето
 во кичот на медалји од олово, бронза и злато на градите од
 моќните генерали пред кои се трепери и се умира од страв. Так-
 виот кич во хоризонтала без враќање нема никакво значење пред
 вратите на рајот. Едноставно е тоа и таквото правило во живо-
 тот, зашто ако духот не свети посилено од медалјите тој не може
 да мине низ рајските порти. Во генералштабот на мракот господа-
 рува камениот закон. Човекот не е човек по тоа што ќе го ка-
 же, туку по тоа што ќе го осознае и премолчи. Во таа транспа-
 рентност шесте стиха од песната *Plaši me* прекорнуваат: *Ne plašim
 se / laveža pasa / ni žamora zrikavaca / noću, / Plaši me mudrost
 Sove / očima / iza oblaka.* Точно се одредени мерата и средството
 за длабоката вистина, а тоа се прочитете.

Ако се нема искреноста како етички однос кон себе и кон
 другите Даница Ручигај строго предупредува *Не допирај се до
 тој гребен.* Ако тоа се направи на рацете ќе се отворат болни и
 неизлечиви рани. За нив лек нема. *Просторите го голтнаа / Ќе
 се загубиш меѓу невината / Помеѓу вистини што не се до-*

преле / До ниеден ваков гробен / Што те измачува / Не допирај се повеќе до ништо. Во Осаменост стожерен предмет пак се рачете кои се озабуваат во просторот што е само мртва закана. Болката го допира сопственото дно. Понатаму во *длабоката вистина* нема пат ниту за Ручигај. Сите нешта можат да се совладаат и победат, но ништо и никој не ја победило осаменоста. Во очекување да се случи нешто: *Солзите го исчистија телото / Вкус на празнотија се разлива / По целата раздражност. / Горчливо ги свиткувам усните / Се е во безграничен мир / И потоа се осмелувам / Да и ги видам очите / на жената ОСАМЕНОСТ / Стара вештерка што не плаши.* Како човек на идното/ново време поетесата неуморно војува иако е свесна оти тоа е битка со ветерници. Дали тогаш борбата има смисла! Но зарем не е поголемо предавство помирувањето со сите лажни норми на мислење и однесување, немирење со табуата на малограѓанштината и на патријархалноста! Во примерот на нашата поетеса тоа подразбира самоуништување. А живот е еден и треба да се живее. Иако со ништо не може да го спореди, во песната *Името ти е маж*, мажот што се љуби и што се вселил во нејзината крв, и додека ја подзема слободоумно соопштува оти не си ни ти, не е ни тој зашто *Претставата за тебе / Ке биде завршена / Во еден безимен круг.* Обожаваниот предмет на сладоста не е отфрлен. Тој едноставно е судбина во самопризнанието оти *Твојот крст е мојата моќ.* Секој ден е нов. А жената (поетесата) пак ќе му поверува и пак ќе го побара кога ќе почувствува оти осаменоста е неизлечива жаловост. *И пак ќе те побарам / Да дојдеш нов обновен маж / Ова тело широко женско / И овие рамења растворени / Ке те побараат / Да дојдеш едноставен / И да не бидеш еднолик. / Дојди обновен.* Промената/промените се постојани и вечни заедно со секој нов миг во времето, просторот и човекот. Жената само така и таков може да го прифати и саканиот маж.

Од нив, од тие промени не се откажува ниту тогаш кога тие се *Илузија* во мислата растргана по *невиденост*. Дарбите кои се дадени со благослов од оној Господ *Што се за ртил во машкоста твоја / И очите синевини. / Ако заповедам да ми се / Предадеш / Без знамиња бели, / Во погледот носи синевина / Да те распознаам.* Земјата ќе се преврти со сета црневина, а таа тогаш

ќе се заљуби. Ќе влезат едно во друго љубовта и еротското да ги превртуваат времињата во топлата утроба. Бескрајно е множењето/расплодувањето. *Машокоста да ти ја претопам / Та род да се изроди, / Синевина да запее, / Кукавица љубоморно да закука / За своето самување.* И во стиховите од *Седумте ветра* исконското се наметнува со седумте судни дена во една недела како етичка и естетска мера. Просторот е неспокоен зашто *седум ветра ме проколнале* кои завиваат и донесуваат се повеќе проклетство. Кој од нив е најголемиот? А таа го има само своето тело. Причината е во првиот ветар кој и го дал името *Жена Седум ветра седум клетви*. Се редат ветровите и одминуваат, ама седмиот, во родот нејзин донесува ново проклетство. Тоа како да е во неа со самото раѓање. И пак од Господ дарувано. Или е само судбина. Но точно се знае притоа оти жената го има само своето тело.

Постојат напишани правила во животот и во творештвото. Тие имаат длабок корен во своите земја и небо. Таа нераскинлива врска е препознатлив знак во делото на големиот/добар автор. Но, тоа не е доволно ако останало на рамништето на националната препознатливост и притоа не ја остварува возвратната мера во творечкиот резултат. А тој не постои ако светот не се препознава во него, како што и самиот тој треба да биде негова слика. Во универзалноста на уметноста се остваруваат општочовечките стремежи, идеи и идеали. Како што исто така, утопија е човекот кој постои, ако воопшто постои, сам за себе. Сликите на нераскинливата поврзаност со родното поднебје кај Анка Призмиќ Шега и кај Даница Ручигај¹⁴⁶ ги поседуваат тие и таквите мириси, вкусови и бои. Во песната *Stari brod* Шега со карактеристичен предмет, живи бои и импресивни слики испишува една нова автобиографија. *Na bjelini žala, / naslonjen na bok, / napušten, / osamljen, / snom o moru, / leži stari brod, // nagrižen sumnjom / diše zadnju sol, // živo more / svoju bol.* Во таа група на творечка идентификација се и песните: *Pučina, Probudi se vjetro, Vjetar, Plava mekoća, Oluje, Usnuh lađu, Razorni vjetar, Milosrđe božje.*

¹⁴⁶ Даница Ручигај, *Сребрени ноќни игри&Заробеници на ветрот*, изд. Делфина 3, Скопје, 2003, стр. 252

Даница Ручигај во *Балада за загубеното* занемена пред небото што се спуштило над куките и пред ѕвездите што лазат низ проколнатите улици го има поразителното чувство: *Чувствувам како те одминувам тебе, / Се одминувам себе, можеби и некого / Кого уште не сме можеле да го забележиме / По овие улици по ова небо и по овие ѕвезди / По кои не можеме да се препознаеме. / Те чувствувам повеќе тебе / Кога го оставив и своето небо и своите ѕвезди.* Таа папочна врска со поднебјето доминира и во песните: *Не се смирува ветрот, Импресија, Ја отворив раната на пределот, Затворете ја малодушноста, Прошка од водите и ветрот, Соновите не заспиваат, Оплакување.* Тие врски се обострани и разновидни. Призмиќ Шега нив ги посведочува и како сликарка,¹⁴⁷ а Ручигај е редок од оние примери кога нивните современици ги земаат за главен лик во своите книжевни дела. Така меѓу другото, остана овековечена и во романот *Чардак и на небо и на земја* од Александар Алексиев.

Категоријата на минливост како дел од егзистенцијата суптилно проверува во поетските писма на Анка Призмиќ Шега и Даница Ручигај. Неа како пустина во песната *Sluh bez sluha* во самиот наслов ја идентификува Шега. Во глувотијата прерасната и во јаловост нештата бескрајно се повторуваат. *Tamo / gdje samiju noći / sluhom / bez sluha, // hodom / bez vidnog puta, / hodom / bez uskrsnuća.* За отворената рана нема лек. Нема ниту утеха. Далеку некаде се насетува крајот или поточно бескрајот на опстојувањето, зашто *tamo / gdje se vertikale / lome, / u grotlu suza / bez ganića, /mrak bespomoćno / traje // traje bez / svanića.* Минливоста е магичен круг. Во него нема ниту влез ниту излез. Дали тоа не е смрт!? Уште повеќе ако се именува како ништавило. *Krug ne mogu prerasti / Od iskona je nedjeljiv / U krugu se mogu samo razapinjati / krvariti / plakati, / briseći ruke / na ništavilu.* Значи во неа немоќни се и рацете кои содаваат нови форми и содржини во животот, оние раце кои го менуваат светот, рацете што милуваат и казнуваат. Едноставно, затоа и болката е поголема во песната *Prolaznost* со сознанието за нејзиното прифаќање и

¹⁴⁷ *Izložba slika Omiš i gradovi svijeta*, iz zbirke Ante i Gracijele Munitić, Omiš, 2002.

помирување. Оеднаш како отровен меч надвиснува сознанието за човековата немоќ и неговото ништавило пред нормите на животот. *Ne mogu / zaustaviti vrijeme / što nijemo se cijedi / kroz / moje prste, / moje lice, // mogu samo / svakim danom / tiho // obrisati suze.* Во песната *Bojim se* личната драма прераснува во колективна трагедија. Минливоста како немоќ на единката, на субјектот се пресоздава во судбина на народот, станува проклетство во колективното меморирање. Тоа моќно е изразено низ повеќе симболи и метафори. *Bojim se crnog jata / Ukletog kljuna Gavrana / u gnjilom cvjetanju // Tužnog zvuka zvona / kad nebo nadjača. // Bojim se eto / i vampira žednog / na prsima Hrvata / Na kućnom pragu.*

Тие и таквите стравувања од миговите минливост болно одекнуваат и во песните на Даница Ручигај. Неутешно е сознанието оти *Во твоите очи веќе нема место за тага / Биди спокoјна заради својот роденден / Низ него пролетаа сите есенски птици.* Остануваат спомените и сеќавањата, старите пожолтени сеќавања и длабоки воздивнувања. По она што било и минало како еден единствен миг пеплосан и таговен. Паднатите жолти лисја се златници на привремено потсетување оти реалноста сепак била тука со/околу нас. Трагичното како неповторлива состојба крвари во *Амбис фрлен в срце од претчувства.* Може ли да се заборава минатото и да не болат следите од него! Студенило и темнина се наталожуваат и преморени се двата брега од исчекување каде што се создаваат кршни линии во беспаке. *Двата брега изморени / Ја собраа снагата на водите / И се однесоа. / Во амбисот никнаа борови / Со рамења до бреговите / И се заррлија / Водата ги однесе / Во срцето на рибите.* Личната драма кулминира во песната *Молчењето.* Таа е позната и прецизно именувана. Состојба во која што молкот е посилен од болката на искорнатите корења. Паѓањето е пропаст, а соништата се престориле мала полна чаша од која што пијат туѓи усни. *Остана само ураменоста на исчезнатото. / Покри ја ракава крената / По невозможности. / Запеј ја химната на изморените. / ЧУВСТВУВАШ, / Ова е моето последно молчење.* Секој стих е нова состојба на духот кој страда и го предвестува задниот/суден час. Како фанатичен вљубеник во грчката митологија и култура Ручигај честопати на своите собраќа по перо им говорела: *Кога ги читам де-*

лата на старите Грци имам впечаток дека сум живеела тогаш, многу, многу одамна, со еден збор, отсекогаш сум живеела. Таа има свој Бог, самата е Бог, верува во нив и неповторливо ги љуби, ги чувствува и почитува нивните свети книги/правила на мислење и однесување. Затоа секој збор и постапка ги бараат своите строги мери со кои ги имаат полнозначноста и смислата на етичко дејствување. Чедноста на чувствата и на болката се само *Секавање* содржано во тростишие што според нас ја има функцијата на свето тројство пред кое се моли и во што верува поетесата. *Само една изветвена рамка / Над згаснатиот пејсаж остана / Бледникава стара и безболна.*

Лирскиот субјект се идентификува со употреба на карактеристични симболи и метафори кои ги одредуваат мигот, времето и просторот. Тие се онаа папочна врвка со себе и со светот. Во нивниот избор се определивме за каменот, птицата, земјата, рибата и морето кои кај Анка Призмиќ Шеге и кај Даница Ручиѓај имаат судбинско/пророчко значење. Така тие прераснуваат и во знакови на идентификација за автохтоноста на поетскиот говор. Станува збор за две извонредно емотивни жени. Како авторка што доаѓа од еден чудесен остров, Шеге пее за морето, песокот, рибите, бродовите, каменот. Со нив се остваруваат/нагласуваат сликовитоста и одредена симболика која што не секогаш е лесно да се декодира.¹⁴⁸ Чекори таа по патиштата на *Planina*(та) во која биле испеани најубавите песни. Времето се бори по шумолењето на лисјето. И во третата и четвртата строфа: *Punim / imenom / nazvat se Planina // da budem dio / tihe jeke, / u kojoj se / davno već / nastanilo vrijeme.* Наспрема мирот и спокојството како состојба на душата, во песната *San* нештата се очекување и неизвесност. Натезнале сомнежи и стравови, двојби и недоречености. Апокалиптичното се подзакрива во сонот иако е толку опишливо и препознатливо. Но интригантното добива нова димензија. Каменот и земјата сраснуваат *Sanjajući noć / Komad po komad / tonula je zemlja, / s trnja / s kamenja / cijedila se krv / živo toplu.* Во тоа мртво длабоко паѓање нема ни верба ни надеж. Не постои враќање. Водата има разорна моќ. А сонот се случува ту-

¹⁴⁸ G. Kalogjera, isto, str. 230.

ка пред нејзините очи. *Ispred očiju mojih / mutna rijeka je tekla / puna olovo tjelesa*. Минатото време сепак е знак на стварно-то/збиднатото. Трагите/гласовите се одгласуваат во сегашноста. *Iz utonule zemlje / još se čuje jeka / s vodom u krilu / u kojoj nema meda, / Meda za osmijeh*. Мигот е нераскинлива алка/врска на минатото со иднината.

Човековата *Duša* е тврдокорна како камен. Има ли каменот своја болка! *Duša se / pustinjom / miči, / ako oblak / i zaluta / u taj / prostor mični, // ne može / pomaknuti / kamen / u praznoj duši*. И во песната *Tužni obriz* доминираат голата земја и неподвижниот камен. Поетесата самоволно повикува да биде распната на гороломниот крст. Таа не се сомнева и не се плаши од себе, туку загрижена е за судбината на душата. *Ispred vas stojim / gledam vas u lice / k'o i vi mene. // Evo tu sam, / derite kožu s mene / do opake volje, / koža je ionako / tužni odraz slike, / gola zemlja, / nepomični kamen. // Ono što svijetli, / duh je / Gdje ćete otići / kroz nebesku putanju / ako ga nemate*. Даница Ручигај своите копнежи, соништа и гревови ги кажува гледајќи им на луѓето в очи. Во директно обраќање *Кoj ги испи ноќва очиве* прашува и точно знае оти *Радоста во топла солза истече / Очиве камен станале / Еден извор од црни крилја истекува*. И таа на рамена го носи сопствениот крст. Парадоксално, а распната е на него. Чека *Испружена меѓу две нерамнини* и фрлена во пеколот нема каде да оди. На едната рамнина не може да се издолжи и да ја почувствува, а *Во другата / Камени жижи наредени / Ќе ме изгорат*. Ниту новиот ден не донесува решение (*Наутро*) во кој станува пламенен јазик, очите ќе истечат и нема каде да ги собере, а утрото ја залепува до воздухот во нејзиното излегување од телото. Тука некаде како да е крајот. *Не можам да чекорам / Воздухот е камен. / Мојот грч низ просторот / Не одекнува, а пролет е / Камењата ќе бидат обвиткани / Од зеленило*. Каменот не е само метафора, туку тој прераснал во мисла и смисла на човековото постоење (*Затворете ја малодушноста*). Во комуникацијата со светот бара да се затвори малодушноста *Во непросирните камења од сеќавање* за да не ја види грозоморната слика на хаосот во која што *Змии лазат по каменестите предмети*. Се бара спокојство од помодрените раце што попусто чекале преградка, а *Камењата не ќе се распадат / Ако успееш да ја отвориш сво-*

јата мисла. Само слободниот човек е среќен човек. Но има ли смисла таа толку позната максима да му се кажува на светот – лицемер и интригант. Промените се неминовни. Оттука незабежано неговите раце (мажот) ќе направат ветар, а мислите ќе му бидат исушени и достапни за секој порој. Тогаш: *Камењата ќе го кренат / Знамето црно симболот / На едно умирање и еден нов живот.* Каменот е стожер на поетските идеи и во песните *Кобно се движи патот* и *Соновите не заспиваат.*

Птицата не е само родовски знак на жената, туку претставува единство/совршенство и со многу битни божји дарови што само тие ги носат/поседуваат како егзистенцијални придобивки. Противречни се расположенијата во сликата *Mrtva ptica*. На Анка Призмиќ Шеге и биле доволни само пет кратки стихови за создавање на уверлива/неповторлива порака која што гротескно укажува на апсурдот и парадоксот како целина. *Na ulici / vidjeh mrtvu pticu / dok druge / njihane vjetrom / na grani pjevahu.* Проклетството на птицата/жената е таа слика и кај Даница Ручигај во песната *Не, не зборувај ми за очите што се исушија.* Во нив имало една птица која ќе долета многу блиску и му порачува на непознатиот да ја исцеди крвта од розите. *Птицата ја Убија. / Дојди не плаши се / Очите веќе немаат сјај / Затоа дојди / И отвори ги сите зелени лисја / Нека влезе пролет / Птиците на пролет се радуваат.* Птиците и одредени состојби (ластовици, кукавица или раскршена птица, две ранети птици, да се убие птицата, птиците и пролетта, птиците пред заминување) се своевидна филозофија за слободната и убава жена. А таа сама по себе се судрува со етичките и естетските ставови и судови на средината која што неретко ја отфрлува и казнува. Ручигај за нив пее во: *Илузија, Исповед, Едно утринско враќање, Темни и непроѕирни се чувствата, Смирувањата се многу подвижни и немирни, Последниот настан, Осамен разговор со љубовта.*

Митолошкото доаѓање и неминовното враќање во земјата е своевиден препознатлив знак во поетското писмо на Шеге и на Ручигај. Во земјата се раѓањето и умирачката, човечкото и човечното вкоренување, родот и породот, тагата и болката на личната/субјективна припадност. Со неа надмината е мерата за припадност/поврзаност со поднебјето. Мисловната димензија има универзални значења. На прекрасен начин Шеге тоа го демон-

стрира во песната *Tiho u zemlji*. Станува збор за нејзиното величество песната која како таква не подлежи на прераскажување и било какво толкување. Може само да се исчита: *Tiho u zemlji / Dom moj / Od prašine raste. / Raste tiše / Od gluhoće ribe / i od rasta trave, / U kojoj noć / ne pomiče sate, / u Sjenama / Što nekad cvjetaše / Rumenilom jabuke*. Како топли и плодородни ветрови таа протекува во крвта. И само по себе се наметнува авторовото прашање *Želim znati*. Што тоа се случува во утробата со крвта, земјата, ветерот и ноќта!? *Umorna od toka / vlastite krvi / želim znati / zašto me zemlja / lovi, / kad vjetar / pjeva u noći*. Се бараат простор и можност за ново слободно полетување. Да се побегне од тесниот и смрдлив кафез. Да се оттргне од канците на смртта. И не е тоа само *San* во кој што земјата потонува парче по парче додека капела *крв живо топла* од трњето и камењето. Преду-предува *Imam sluha* за раскошните бои од очите кои ги допираат нејзините раце. За љубов без непотребни зборови кои и премногу ги има во животот, а тие *smetaju mi sluhu / k'o krupa / natopljenoj zemlji*. Наспрема штуроста на зборот понекогаш е земјата вечно родна и плодна. Таа дарува живот, храна, благостојба и родовски припаѓа на жената. Тие и таквите противречности се тестаментирани во песната *U zemlji mojoj: Kružnom putanjom / mutno vode rastu. / S plačom / koraci dječji nestaju. // U Zemlji mojoj / jabuke krvavo cvjetaju. // Pitam ja Vas, / koji to psi / tako bijesno / izoračeno laju*. Кучињата лајат, лоши луѓе идат. Не е на добро. Таа превртена слика на времето/времињата можеме да ја забележиме и во песните: *Suhi pijesak zime, Ne postoji treća zemlja, Danas je dan mrtvih*.

Единството меѓу жената и земјата Даница Ругичај манифестно го соопштува во песната *Жена*. Тоа го гласноговораат почетните пет стиха: *Земја сум. / Здивот твој донеси го / Како јужен топол ветер / Ке ја испијам твојата пролет / Да ме оплоди*. Се бара здивот на мажот за да се почувствува небото. Натопена е од оние исти дождови кои го задоиле да израсне. *Дај ми ја убавината / На твојот здив / Жена сум, повикува/бара, а за возврат ќе го надои да израсне Со раце претопени / Во жедта на поилото*. Вечноста во димензиите на љубовта и сласта во обединувањето/спојувањето на жената и мажот се *Едно утринско навраќање* со мисла за опстојување во идните времиња. До-

дека топлината е само краток измамнички напор за помирување таа посакува токму утрото, како нова радост, можност, верба, љубов, не било кој друг дел од времето, да ги понесе во недоглед, но двата завршни стиха се конкретно предупредување: *Да се вратиме во нашите куќи / Измислени за спокој*. Почитта и довербата, љубовта и соработката судбински ја заковуваат во *задавениот воздух* во стихотворбата што почнува со стихот *Мирис на пресна земја по секавањето*. И пак свето тројство: пресна земја, мирис и секавање. Но, за жал противречните нешта на возвишеното, убавото, мирот се побројни и ја пеплосуваат човековата душа. Во *Затворете ја малодушноста* поетесата оставена сама на себе се прашува: *Зошто си толку тажна во оваа песна / Што изникнува од земјата*. Таа верува во луѓето, животот и светот. Животот е вечна борба, па затоа и се дошепнува: *Не слушај ја упорноста на црнотијата / Наполно свршување ќе ја доврши намерата / И потоа се се претвора во обичен крај*. Земјата е судбина. Човекот судбински е врзан за неа. Оттука и констатацијата *оти заробеници сме на тишината и земјата* во песната *Последниот настан*. Вечниот извор на живот - земјата (*Прошка од водите и ветрот*) почнува со ветувањето *оти Ќе ја закопам сенката своја под првото парче пресна земја*, па наспрема огромната вода што нема дно, како што во животот не може да се види тоа исто дно, но затоа пак разумот е бескраен стремеж со кој *Бескрајно се испружени рацете на нив пресна земја / Поле суво исушена јаловица*. Потребна е ведрата мисла (*Кобно се движи патот*) со која што ќе се совладаат нерамнините и височините, недоразбирањата и омразата, клеветите и интригите. Потребно е да се излезе од себеси, умешно да се извади ножот, та нели животот е вечна борба, да се ослободи ведрата мисла *За едноставно одминување / Тешко и неизодливо е / Ова отворено газење по земјата*. Се закопале нештата, со нив и еднаш дадениот живот, а во бескрајните небесни синедини се извишува крикот *О плачи плачи црна земјо моја (Оплакување)* како можна епска приказна за тажната судбина. За злосторството на времето и на животот врз човекот. Со почит кон љубовта, се обраќа до мажот, нека ја изнесе жената натежната за да им се отстапи ноќта на оние кои го донесуваат родот. *Оти ние ги преселуваме / Зелените дршки на цветот / Во оваа црна прецрнета земја*. Немерливи се тагата

и болката. Толку искрено, би рекле неповторливо испеани, како што тоа можела да го направи само Ручигај. На денот кога се закопуваат сите мртви, во мигот кога ја заробуваат недопирни сенки, како последна предупреда едногласно се јавуваат мислата и срцето: *Отворете ги сите врати / Нека влезе судбината / Чукањето е за почитување / Судбината белите ковчези на смртта / Моето тело растргани рани / По ветрови што молеа дождови / Зошто од порано не ги молев дождовите / Смртта твоја ќе беше / Само за нас обајцата.* Совршеното двојство меѓу жената и мажот, небото и водата, земјата и каменот, доброто и злото, крвта и ножот, животот и смртта.

Паразитите се студенило што како морници се распространуваат во телото. Во сите видови вода си опстојува рибата. Во песната *Breme svijesti* Анка Призмиќ Шега извонредно импресивно ја отвора сопствената душа како школка. Во неа се сите познати и неосознаени, видливи и потајни вистини. *Razapeta bremenom svijesti / sve više ličim / na oblutak bespomoćni / koji se klati između / dubina mora / vjetra i hridi...* Трите точки се знакови на бесконечното човеково спознавање и патување. И децидно се одредува: *Ako me netko zapita / znam li što o ribi / reći ću... / ... Ne znam! / To zapitajte hridi / pučinu / i vjetar...* Вкопувањето во земјата не е бегство. Природно на човекот му е дадена способноста за приспособување. Жилаво се избира за своето место под сонце, пуштајќи што подлабоки корени во земјата. Личниот подвиг е далеку од видот и слухот на светот. Нештата се случуваат *Tiho u zemlji* и враќањето кон себе е строго доверлива работа. *Tiho u zemlji / Dom moj / Od prašine raste. / Raste tiše / Od gluhoće ribe / I od rasta trave, / u kojoj noć / ne pomiče sate, / U sjenama / Što nekad cyjetaše / Rumeniлом jabuke.* Релевантна состојба е глувоста на рибата. Таа има своја нова слика во песната *Suhi pjesak zime*. Насловеноста на стиховите точно ги одредуваат темите и мотивите кои ги исполнуваат двете строфи. *Slušam žamor mora / obala dalekih, / Valova / kad ih vjetar diže / gluhoњijetom ribom / na suhi pjesak zime.* Отфрленоста на глувонемата риба се одгласува таговно во шумолењето на морските бранови и молкот на сувиот песок в зима. Студенило насекаде. Замор и немоќ. Малодушност и покорност. Субјектот и сам не може да се препознае. *Plačem tiho / u tjesnoći sobe / za sve ono / pijesku ostavljeno, / dok i*

dalje život / oko mene teče / mutnim slivom rijeke / u umorno more.
Душата е море, голема и длабока вода, но малаксала и нема здив.

Даница Ручигај во песната *Амбис фрлен в срце од претчувства* ги открива двата преморени брега, а исчекувањето создало *крини линии во беспаке*. Бреговите ја собрале снагата на водите и однеле се. Оставиле пустош зад себе. И пак враќање/почеток нема. *Во амбисот никнаа борови / Со рамења до бреговите / И се загрија / Водата ги однесе / Во срцето на рибите*. Тој и таа во бескрајот на играта (*Ти и јас*). Создадени еден за друг и безрезервно си припаѓаат взаемно, зашто неа ја создало неговото море да му биде бран. Му го одзема просторот од рацете кои мируваат. Голема е љубовта/врската како и немерливото море. А таа ненаситно го зема сето додека тој: *Ми лежиш по мене / И ми се молиш / Ме проколнуваш / Со сите риби / Што мируваат / Да запрам*. Да му се подаде таму долу, но таа е негов бран и ќе ја исплиска машката немоќ по песокот да ја проголтаат малите нерамнини. Го заплискува таа над површината додека длабоко долу ја продолжуваат вирови. Прераснува во негов збор, го разигрува и го однесува низ себе. Тој не верува што се случува, но говорот во јас формата убедливо потврдува оти го исплискала во малите вирчиња. Зарем не гледа колку е немоќен без неа. А таа го милува и нежно му пее *Мирна водо / Море мое / Под мене*. Проклетството со сите риби го однесуваат на дното тој (мирна вода) и таа господарка што го има за свое море (под мене) та љубовната игра и гревовите ги очистува водата. Тоа би рекле оти претставува опсесија и знак на равенство за љубовта и за немирот на Ручигај, таа убава и вечна жена, која што самата беспрекорно се идентификува во насловите на своите поетски книги *Сребрени ноќни игри* и *Заробеници на ветрот*.

Просторната припадност на Анка Призмиќ Шега сосема сфатливо најuverливо ја одразува морето. Тоа само по себе е сопствена приказна. Тоа е дел од нејзиниот живот. Или поточно таа и морето се едно тело и дух. Извонредно прецизно тоа се покажува во песната *More*. Нивната хармонија е совршенство што резултира од обединувањето на двете големи љубови на Шега – поезијата и сликарството. Минимализмот исто така, се следи до перфекција. *More / Moje more / Obala sam pješčana. // Svakim danom / Nemoćna spuštam se / Prema tvojoj utrobi*. Носталгијата

доминира во песната *Sjene* каде што сите убавини на морето се воспеваат како спомени и размисли за она што било и поминало. Но морето е тука, тоа е вечно, и сведочи за нивната автентичност. Ако сме сенки од пресекнати мориња зарем тоа не кажува оти сме биле капки во тие мориња, ги наметнува сопствените расудувања. Тие треба и да се потврдат. Сенките биле тие облаци, огнови или води кои не ја менуваат формата зашто сенките засекогаш/вечно остануваат само сенки. Апсурдот во егзистенцијата е нагласен во *Žalosni prizor* со молскавично менување на сликите и боите. Една слика влегува во друга, едно расположение се вградува во нова состојба и во бескрајноста се разјапнуваат нови простори и значења. *Život je / laskavo more / iscrpljeni veslač / modroga beskrajja, / vjetrom iza leđa / što ga valja / od luke / do luke / i obratno, / od žalosnog prizora / na širini oceana*. Во вечната потрага/патување се откриваат и осознаваат нештата во кои постојат бројни вечни тајни. За нив нема одговор, не постои решение, тие се неодгатливи. Субјектот, времето и просторот во песната *Neispitano more* постигнале совршено рамновесие. *Otkrih srce / neispitanom / moru, // pustih ga ploviti / tihim valovima // i opako / siloviti vjetar / vrati mi ga // pustinjom ranjiva*. Приведуваме уште еден пример со песната *Ne postoji treća zemlja*. Исписот е во прво лице и тој тенденциозно го сугерира автобиографското. Тоа ќе рече оти само по себе станува збор за вистина над сите вистини. Патува со бродот чие што име е Земја со полни едра од секакви ветрови. Мора да го издржи ова патување. Да се истрајат морските тегоби, тортурите на брановите, студенилото на мразот, зашто не постои трета Земја. Како што во истовреме човекот не може да излезе и да побегне од сопствената кожа.

Се поставува прашањето ако Шега пее за морето зашто таа го има своето море, како релевантен знак на врската со сопственото поднебје, тогаш од каде море кај Ручигај. Во потрага по одговорот ќе ни помогне поетесата со писмото во кое се користи директниот говор. Во песната *Прсти* се прашува добрината дали се секава оти токму тие ги носат проклетствата. Нека ги земе нејзините девет прсти, само еден ќе сочува за прстен, се повикува добрината ако ја има. *Инаку ќе ги закопам / Во море од лудување*. Дообјаснувањето е во песната *Ти и јас*. Големата вода на плима и осека, на љубовни игри, или на лудувања како што

тоа и прилега на Ручигај, се нивните души и срца. Таа е бран што сластно и пожртвувано му се предава нему зашто тој е морето што ја создал. Водата е совршено прочистување. Во тоа совршенство согоруваат копнежите и желбите, соништата и фантазиите, задоволствата и вечната жед за нив, та нормално треба да се побара *Прошка од водите и ветрот*. Именките од кои првата е во множина, а втората е еднина имаат суштинско значење. Се преплашиле рацете свиткани во птичји лет и надвиснале над езерската вода две издолжени мисли. Поставена е мисловната дијагноза на љубовната игра. За нејзината моќ сведочи и податокот оти тие (мислите) се продолжени длабоко во дното на еден месечев сјај. Но, и тоа не е доволно зашто просторот отвора нови врати и во една огромна вода без дно. Тагата и болката од душата со стиховите излегуваат на светлината од денот што само по себе подразбира и нивно материјализирање. Ако Даница Ручигај е поетеса со папочна врска за родното поднебје и притоа нејзина човечка и творечка светост е *длабоката вистина* дали тие можеби не се нови тага и болка за изгубеното/одземеното македонствување на нејзиното/нашето Беломорие!

Анка Призмиќ Шега и Даница Ручигај се поетеси кои својот слободен и немирен, би додале љубопитен дух, уверливо и естетски вредносно го пресоздаваат како трајна трага за себе во слободен, неримуван стих. Неговата белина, може таа да се толкува и како чистота, безпоговорно соодвествува и е најверен одраз на енергичната/динамичната и особено на разновидноста во репродукција на нивните фантазии/имагинации. Така и ја создаваат автохтоната теорија/филозофија на општественото опстојување во еднаш и кратко дадениот човечки живот. Во нивните поетски слики доминираат стравот и неизвесноста, надвладуваат меланхологијата и песимизмот, не ретко победуваат молкот и темнината. Оттука во нивните песни не се само присутни, туку не ретко имаат и судбинско одредување депресивните, страдалничките, мрачните и оние нивни карактеристични тонови на обвинување. Шега и Ручигај се извонредно емотивни жени. Така секој нивен збор, секој стих и секоја песна претставуваат изпис и ја формираат фреската на срцето на која што се регистрирани најразлични мигови од богатството на нивното духовно и физичко опстојување. Она што ги одвојува е поетиката. Шега како по

некое напишано правило ги корсти кратките стихови и песни. Шкрта е на зборови, како што веќе забележавме неограничените пространства и припаѓаат на мислата и така ги создава своите импресивни поетски слики. Ручигај пак максимално го користи долгиот стих. Ако Шега внимателно ги одбира потребните зборови за порака, тогаш македонската поетеса исто така со големо внимание го практикува нивното редување. Како камен по камен кога се гради куќа, а тие двете се во трајна потрага по сопствената вечна куќа, внимателно ги реди и подредува за да ги имаат строго одредените место и значење. По тие патишта и со мислата и срцето хрватската и македонската авторка според нас, ги оставиле сопствените трагови во тековите и резултатите на своите национални книжевности.

ЃАКОМО СКОТИ – АНТОЛОГИЧАР НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ

Името и делото на Ѓакомо Скоти (1928, Савиано, Италија) трајно се вградени во традицијата и континуитетот на македонската книжевност и култура. Како преведувач се вбројува во оние одбрани автори кои најдлабоко ја заорале браздата во приопштување и афирмирање на македонскиот збор во светот како непореклив аргумент за идентитетот на Македонија. Тоа ќе рече оти тој е еден од оние гласноговорници на македонската вистина која што со векови војувала за сопствените национални и социјални права и слободи. Неговата прва *Антологија на македонската поезија* од 1965 година, доаѓа во време кога современата македонска поезија се открива и именува како *светско чудо*. Во тие пионерски чекори кон припадноста на светската литература со препевите и со преводите на италијански јазик Скоти на одреден начин ги подотвора вратите за брза и непречена книжевна афирмација. Тоа ќе рече оти се вбројува во нејзините основоположници. Повеќе од пет десетлетија или половина од едно столетие е верен другар на македонскиот народ и на неговата книжевност. Едноставно речено градител е на многу мостови на пријателство, доверба и соработка меѓу народите и државите. Судбината едноставно посакала Скоти своите животни и творечки врвици да ги состави во свето тројство. По националност Италијанец, по одбирот на татковината Хрват и по една голема би рекле, пеповторлива љубов Македонец. А тоа да признаеме е вистинско и немерливо богатство.

Како човек и творец кој приопштува автори и дела од една во друга јазична и културна средина Ѓакомо Скоти создава сопствена и единствена лична карта. Тој се приклучува кон онаа група на книжевни трудбеници, а со тоа застанува во одбрана на традицијата и континуитетот на македонската книжевност наспрема теориите за нејзиниот дисконтинуитет. Од создавањето на словенската писменост и јазик, од глаголицата до денешни дни таа како и другите јужнословенски литератури столетијата ги

исполнуваат со мислата и смислата, со значењата и вредностите на усната и на писмената книжевност. Скоти поеднакво ги сака и е извонреден познавател на македонската народна книжевност и на современата македонска литература. На прсти можат да се избројат преведувачите на македонското духовно богатство кои за ваквата мисија мора истовремено да бидат трудољубиви, даровити и знајци. Пак не следи светото тројство. Кога пишува за современата литература ниту во еден миг не ги заборава нејзините втемелувачи (Кочо Рацин, Венко Марковски) од кои и по-текуваат вековитите и лековити води на поетскиот говор. Како по некое непипшано правило најголем број антологии на современата македонска поезија, што е поразителен факт, не ги вклучуваат токму оние автори кои се нејзини алфа и омега. Скоти оди и потаму. Дваесетиот би бил ништо без својот претходник Девенаесетиот век. Во неговата втора половина исполнета со противречности новата македонска литература ја разгласуваат Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Григор Прличев отворајќи ги неограничените просторства на уметничкиот исказ. Но, и нивната опстојба не би била можна без авторите од првата половина на деветнаесетиот век Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ и Теодосија Синаитски. Ги одвојуваме авторите за кои пишува Скоти. Со нив завршува апокрифната книжевност која ги исполнува вековите по создавањето на глаголицата. На почетокот од светот и векот бил и останал зборот. Затоа усната книжевност е најверниот чувар и моќен израз на народните копнежи, соништа и стремежи. Секој народ ја пее својата песна. Таа е негова молитва и вера. Оттука во преведувачкиот опус на Скоти посебно место и значење има и македонската народна книжевност.

Во традицијата на една национална литература Ѓакомо Скоти ги бара тенденциите и нејзините индивидуални можности и перспективи. Единствено со нив може да се дојде и да се одберат трајни естетски вредности. Составувањето на секоја антологија само по себе подразбира оти таа е избор на најдоброто, на највредното во неа како автори и како книжевни творби. Обединувајќи ги книжеvnата историја како неминовен процес од една и теоријата, поточно естетската вредност како врно книжевно правило од друга страна антологичарот застанува пред одговор-

носта на зборот. Таа е непогрешлива, и никогаш не простува. Времето постојано ја става на проверка. Творечката лабораторија на Скоти, овој пат се одредуваме за него како преведувач и антологичар, па најдобро според нас тоа би го прикажале со посебен приод кон неговите пет книги - антологии од македонската народна и уметничка книжевност. Притоа не би се задржувале на илјадниците страници преводи во весниците и книжевната периодика, ниту пак на одделните преведени книги од современи македонски писатели.¹⁴⁹

Антологијата на македонската поезија,¹⁵⁰ претставува своевидна лирска историја на македонската усна и уметничка поетска реч. Уште во неговата прва македонска антологија Ѓакомо Скоти ги потврдува своите знаења и умења, мерата за вредности и чувството за дистанца. Во предговорот, стр. 7-42, аналитички се проследува македонствувањето низ историјата и дипломатијата, многувековното национално опстојување низ буни и востанија, низ царства и револуции, со создавањето на сопствени материјални и духовни вредности. Во таа смисла посебно место и значење имаат јазикот и писмото. А тие пак порачуваат оти јазикот треба да се сака така како што се сакаат својот народ и татковината. И притоа да не се заборава апсолутната вистина оти додека се има својот мајчин јазик човекот ја има, ја поседува и својата татковина. Литературата постојано се напојува и извира од животот. Таа е негов верен одраз. Но, таа отсекогаш била и останува нешто повеќе од самиот, од обичниот живот. А народната песна е едно од совршенствата во кое генијот на безимениот народен творец доаѓа до полн израз. Така во оваа антологија авторот се определил како поетски почеток, а во тоа има сосема право, за осум народни песни. Тие се сопствен избор, исто како и оние од уметничкиот круг, зашто Скоти во тоа време немал избор од македонски антологии кои сосема сигурно би го упатува-

¹⁴⁹ Ѓакомо Скоти препеал и превел поетски книги од Кочо Рацин, Славко Јаневски, Блаже Конески, Матеја Матевски, Анте Поповски, Петре Бакевски и романи од Бирис Вишински и Божин Павловски.

¹⁵⁰ Giacomo Scotti, *Antologia della poesia macedone*, Casa Editrice Maia, Siena, 1965, s. 129.

ле кон антологиски автори и творби. Тоа ни малку не е лесна задача, но притоа треба да се одбележи оти била и неповторлива можност да се создаде и да се формираат сопствени антологичарки вкус и мера.

Кон овој избор вклучени се поети од новата македонска книжевност (Константин Миладинов, Рајко Жинзифов и Григор Прличев) и основоположниците на современата македонска поезија Венко Марковски и Коста Рацин. Посебноста на Скоти како антологичар сакаме да ја истакнеме со две констатации. Меѓу трите песни од Миладинов не е вклучена *Тага за југ*, најдобрата елегична песна, македонската химна и знакот за идентификација на мајчниот македонски збор и говор, знамето на македонствување. Но, преведувачот и антологичарот Скоти не го заборавил сопствениот долг. Тој потоа ја препеал оваа чудесна песна на Миладинов која што доживела бројни изданија. Овој маестрален препев како што го именува книжевната критика, науверливо ги потврдува модерниот поетски сензибилитет на Скоти кој длабоко нурнува, го разбира и сочувствува со македонската копнежлива душа, ја доживува вродената носталгија на откорнатикот по родниот крај и неминовниот патос како генетички код. Овие вредносни искази ги забележуваме од потреба за соодветна мера кога станува збор за преведувачката умешност. Во мугрите на современата македонска литература имаме две големи историски вистини Марковски и Рацин. Првиот на македонски литературен јазик ќе остави обемен поетски опус, а притоа не смееме да заборавиме оти тоа е сепак првиот автор на сеуште некодифицираниот македонски литературен јазик. И денеска многумина и не ретко сакаат да му го изборат челното место. Застапен е со една песна. *Алтана* како негова творечка равенка. Рацин пак добива место за три песни. Меѓу нив е и антологиската *Ленка*. Сосема јасно Скоти се одредува за овој поет како основоположник и тоа го покажува мошне луцидно. Историски Рацин се јавува по Марковски, па така на овие страници го следи својот современик и брат по судбина и по перо. Но, квалитетот и квантитетот се различни категории како да порачува антологичарот. И најодзади, она суштинско прашање какво и колкаво било влијанието на секој поет поодделно во перспективите на нивната национална книжевност. Современата македонска литература без-

резервно тргнала по патот што го отворил Рацин. Тука и Скоти е непогрешив. Ја потврдува својата човечка и творечка мудрост.

Во посебен циклус претставени се поети од првата генерација во современата македонска литература. Тоа се Славко Јаневски, Блаже Конески, Ацо Шопов и Гого Ивановски. Првите тројца се автори без кои и денеска не може да се состави ни една антологија. Внимателниот читател ќе забележи оти приредувачот внимавал на секој детал. Првиот и третиот поет застапени се по три, а Конески со четири песни. Се обрнало внимание и на бројот од страниците. Четири за Јаневски, по три за Конески и Шопов. Одбирот на најубавите песни на што се инсистира во секоја антологија е подреден на вкусот на приредувачот и тука не може да има никакви забелешки. Неколку песни што ги одбрал Скоти навистина се антологиски зашто почесто биле одбрани и публикувани како такви. Естетскиот принцип во овој пример е целосен. Со две песни на две страници е застапен Ивановски. Тоа е автор кој не суштествува во идните престижни македонски презентации ни во земјата ни во странство. Но, тука е покажана една друга карактеристика на вреден и умен проследувач на поетскиот збор. Во времето на појавата на антологијата Гого Ивановски е автор од кругот на основоположниците на современата македонска поезија. Активен, наскоро згаснува како име, за кого се пишува и тоа доста пофално. Тоа ќе рече оти неговите име и дело се реалност во книжевната историја. А тој пак е едно од оние имиња што е избрано да го потврди присуството на многу други, потврдувајќи го принципот оти да се изберат антологиските поети и песни меѓу другото треба да имате голема можност да ги одвоите најдобрите од корпусот творци на одредени поетика и време.

Тие начела Скоти ги остварува и во третиот циклус со претставниците на втората поетска генерација. Авторите кои го донесуваат европскиот поетски модернитет и она што секако посебно треба да се одбележи е тоа оти притоа секој создава сопствена поетика која што мошне јасно и строго го идентификува како поетски субјект. Тоа се Србо Ивановски, Матеја Матевски, Гане Тодоровски и Анте Поповски. Име што е одвоено од нивното опкружување е Цане Андреевски. Новата генерација поети на голема врата би рекле, агресивно, но полетно и творечки ги

продлабочуваат и ги прошируваат пространствата и толкувањето на модерниот поетски сензибилитет. Со нивната појава се совпаѓа и големата светска афирмација на македонската современа поезија. Во четвртиот дел се антологиските имиња Влада Урошевиќ, Радован Павловски, Богомил Ѓузел, Петар Т. Бошковски, Петре М. Андреевски и Јован Котески, а од опкружувањето со по една песна се Стојан Тарапуза, Александар Поповски, Гордана Михајлова и Зоран Јовановиќ. Најубавите и најкрупни бисери го нанижуваат антологискиот ѓердан. Ама тој може да биде таков само ако од морето се извлечени и подредени вистинските бисери. А дека тоа правило го имал на ум и го практикувал Скоти уверливо го покажува во последниот циклус во кој со по една песна претставува уште девет автори. Меѓу нив се и првите македонски поетеси кои се посведочија со книга Даница Ручигај и Евгенија Шуплинова.

Во приопштувањето на поетската реч од една во друга јазична и културна средина Ѓакомо Скоти настојува што повеќе да ја сочува нејзината изворна оригиналност. Да се препеат поетски идеи и идеали, мисли и пораки, да се претстави поетот во неговата основна форма и содржина. Поинаков пристап во препевот би бил создавање на нови песни и поети. Според нас ваквото преведувачко правило произлегува од фактот што авторот и самиот е писател па многу добро, непогрешиво го познава, толкува и вреднува оној што го преведува. Речиси нема книжевен жанр во кој не се посведочил, па тоа творечко љубопитство го посведочува и како преведувач. Кога станува збор за македонската книжевност неизбежно притоа треба да се запише неговата приврзаност и љубов кон македонскиот народ и Македонија. *Преку делото на Скоти, за Македонија конечно ќе се чуе и во Италија а тоа ќе значи големо откритие за големата книжевност на малата земја. На тоа италијанската критика ќе рече: македонската книжевност е во срцето на Европа и во контакт со европските авангарди.*¹⁵¹ Како нивен пријател ги позна-

¹⁵¹ Елена Кипровска Кнежик, *Кој е Ѓакомо Скоти и кои се неговите заслуги во афирмирањето на македонската книжевност*, Македонски глас, Загреб, год. XX, бр. 83, мај-јуни 2013, стр. 24-25.

ва традицијата и континуитетот, јазикот и културата, судбината и националниот менталитет, ги знае нивните соништа и копнежи, идеи и идеали, возвишувања и поразии, победи и порази. Таа душа на телото се вселила и во душата на поезијата. Така Скоти ги чита и ги преведува.

Наскоро потоа, две години по *Антологија на македонската поезија*, во 1967 година излегува од печат *Македонски расказувачи*.¹⁵² Изборот и автор на вториот предговор е Милан Ѓурчинов, а Скоти е потписник на првиот предговор, преводот и белешките. Воведниот текст е прекрасна студија, стр. 5-40, во која што хронолошки се проследуваат историјата и опстојбата на библиската земја Македонија. Од најстари времиња до првите цареви, вековните стремежи на македонскиот народ со сопствена борба и жртви да се идентификуваат преку изборување на своите национални и социјални права и слободи, создавањето на словенските писмо и јазик, опстојно претставувајќи ги најзначајните автори на 19. век, појавата на ВМРО и на Крсте Мисирков, буните и востанијата, Илинден и Крушевската република, војните и погубните туѓи интереси и пропаганди, Втората светска војна и создавањето на ДФНР Југославија и националната и културна македонска еманципација и афирмација. Скоти и сега потврдува оти да се биде одличен преведувач на една национална книжевност, треба да се биде уште подобар зналец на нејзините историја, традиција и перспективи. Нам ни останува да забележиме оти страниците на оваа книга ги исполнуваат дванаесет автори со седумнаесет раскази.

Ако останало нешто недоречено од првата антологија и секако од немерливата љубов кон безимениот гениј на македонската усна книжевност Скоти тоа го афирмира во *Македонски народни песни од средниот век до денес*.¹⁵³ Тој го има сопствениот концепт во создавање на македонските книги и доследно го применува и во ова дело. Уводниот текст, стр. 11-27, ги пот-

¹⁵² М. Ѓурчинов – G. Scotti, *Naratori macedoni*, Casa Editrice Maia, Siena, 1967, s. 264.

¹⁵³ *Canti popolari macedoni dal medioevo a oggi*, a cura di Giacomo Skotti, Longanesi & C., Milano, 1971, s. 159.

врдува големата љубов и верба во библиската земја Македонија. Нејзината историја и народната песна ги одредува како највисоки етички и естетски принципи кои најуверливо ги покажуваат автентичните корени, самобитност и непокор. Таа и нејзиниот народ се нешто посебно и различно од нејзините први соседи и за жал во истовреме најголеми крволочни непријатели, од јужнословенските и од европските народи кои како по некое неписано правило постојано и нанесувале нови и нови зла и неправди. Со воодушевување пишува за Кузман Капидан, Марко Крале, Болен Дојчин, Сирма Војвода, за комитите и ајдуците, за Гоце Делчев, Питу Гули, Миле Поп Јорданов. Посебно внимание посветува на собирачите и на издавачите на македонската народна песна. Процесот бил започнат од истакнати странски фолклористи кои едноставно ја подотвориле вратата на таткото на македонското просветителство Димитрија Миладинов. Со неговиот помлад брат Константин на својот напатен и поробен народ му ја подаруваат златната македонска книга *Зборникот* (1861, Загреб). Не претеруваме ако речеме оти за Скоти тој (Димитрија, б. н.) е божество, поагајќи од примерот со големиот далматински писател Томазо и преземајќи го неговиот модел дека единствената вистинска поезија е онаа создадена од народот.

Шемата на циклусното подредување на творбите е преземена од Константина Миладинов. Во девет тематски целини поместува осумдесет и пет наслови. Од тоа немерливо богатство Скоти ги избира најголемите бисери, оние песни кои прераснале во своевидни народни химни од борбата на Марко Крале со Црна Арапина, за смртно болниот Миле Поп Јорданов до девојката Билјана која што во охридските езерски води го бели даровното платно. Оттука и ни малку случајно што народната песна не била само акција (Цепенков, Шапкарев, Зографски, Икономов), туку е и извор за пресоздавање во уметничка, авторска поезија (Џинот, Жинзифов, Константин Миладинов, Константин и Андреја Д. Петкович). Народната литература е вистинско чудо за Гакомо Скоти. Што е невозможно во животот и во светот, тоа е уверлива реалност во творештвото. Пресоздавањето на човекот, животот и светот се голем негов предизвик. Како автор кој свои-

те дела ги создава со однапред подготвен концепт, се посведочува и во книгата *Македонија раскажува – бајки и магии*.¹⁵⁴ Националната определба е содржана во самиот наслов. Народното творештво е сместено меѓу два авторски текста. Краткиот вовед, стр. 5-8, во кој е даден прегледник на собирачката дејност и завршниот текст, стр. 95-114, во поетичко толкување на фолклорот преку играта, орото и носиите кои конкретно и материјално ја потврдуваат и дообјаснуваат народната уметност. Одрани се осумнаесет бајки и двеста осумдесет и една магија. Белешките од кои книги и изданија се преземени творбите претставуваат најдобра илустрација за информираноста и упатеноста на Скоти во македонската народна книжевност.

Литературата е и големо пријателство. Тоа не се искажува со убави зборови, туку со големи и вредни дела. А круна на пријателството меѓу Ѓакомо Скоти и Македонија според нас е неговото дело *Пушка пукна на планина*.¹⁵⁵ Покрај многуте нешта запишани до сега, за ваквата констатација право ни дава и податокот за неговиот издавач Македонското културно друштво *Илинден* од Риека, чиј почесен член е Скоти. Македонската епска народна поезија испишала сопствена историја на вековните идеи и идеали за идентитетот и непокорот на Македонија. Во неа се преплетуваат патриотските и националните чувства и оптимизмот во сопствената борба и со сопствени жртви за изборување на слободата и иднината. Во епското платно на македонствувањето на најубав начин се покажуваат универзалните вредности на човекот, животот и светот. Само слободниот човек може да биде среќен човек. Во неговата книжевна и културна афирмација посебно место и значење има токму Скоти. По краткиот предговор следи поетското наследство поделено во пет циклусни целини. Првите шест неисториски (митолошки) песни со необичноста на ликовите, со судбините и случките се своевиден увод за создавањето на историјата како аргумент која во себе ги обеди-

¹⁵⁴ Giacomo Skotti, *La Macedonia racconta, Favole e magia*, Casa editrice istriana Žakan Juri, Pola, 2006, s. 119.

¹⁵⁵ Giacomo Skotti, *Spara il fucile sulla montagna – Canti popolari mitologici ed epici della Macedonia*, MKD Ilinden, Rijeka, 2010, s.

нува реалноста и сонот, можното и невозможното, чудесното и страшното. Универзалноста на злото дотекува како река на предупредување. Тоа е нагласено во првите стихови на познатата песна *Црна се чума зададе* со сета драматика на состојбата: *Црна се чума зададе / там долу в Македонија / там долу Демир Капија. / Кој ќе се јунак избере / чумата да ја пропади?* Но тука е големиот јунак, народниот заштитник. *Избрал се јунак, изнашол / млад Делчев, Гоце војвода, / тој појде в Македонија / да ја пропади / од жална Македонија.* Датирањето на појавата на македонските историски народни песни е при крајот на 14. и почетокот на 15. век кога почнува и петвековното турско ропство на македонскиот народ. Во циклусот од четири песни за легендарните јунаци секако централно место му припаѓа на јунакот над јунаците во епските песни на јужнословенските народи Марко Крале. Од тие идеализирани јунаци во овој избор е застапен и мошне популарниот војвода Момчило.

Народните песни за ајдуците и комитите носат еден нов и поинаков уметничко-естетски квалитет. Во третиот циклус со девет песни опеани се турското ропство и тиранијата, настани и случки од крвавото катадневие на македонскиот народ. Од нив се појавува ајдутството како форма на национално движење за слобода во втората половина на 15. век. Јавувајќи се како индивидуална борба во која основен мотив била личната освета, таа има логичен почеток во изразување на севкупниот народен протест/побуна против социјалните неправди и зла и на стремезот за слободен живот и среќна човечка иднина. Така во 19. век со неминовното распаѓање на Турското царство ајдучкото движење во Македонија прераснало во организирана сенародна борба потврдена со многу буни, востанија и револуции. Ајдуците и комитите прераснуваат во прекрасни легендарни ликови (единаесет песни во четвртиот циклус) како единствени и неповторливи симболи на народните борци и заштитници, страв и трепет за непријателот, негување и јакнење на борбениот дух и националната свест. Ликот и делото на Делчев, Гули, Поп Јорданов не се само лична/индивидуална приказна, туку тие во истовреме прераснале во колективно меморирање. Така повеќе не се само метафора, туку страници од живата и стварна историја на македонскиот народ. Уверливиот уметнички реализам ја испишал нас-

толната книга за родот и породот, за историјата на Македонија и на нејзиниот македонски народ, нивната борба против сите ропства и тирании, владеења и поделби на територијата на татковината. Летописната книга на нејзиното единство доаѓа до полн израз во песната *Болен ми лежи Миле Поп Јорданов* во која додека мајката го оплакува своето чедо, од сокаците се одгласува песната на неговите другари. А таа е ука и поука, вековен татковински завет: *Бог да го прости Миле Поп-Орданов, / Миле Поп-Орданов за народ загина, / за народ загина, за Македонија!* Граматичкиот знак извичник не е само повик, туку и опомена за иднината и за новите македонски поколенија.

Во традицијата и континуитетот на сознавање и афирмација на македонската национална мисла нераскинливо се поврзува со борбата за нивно извојување и со партизанското движење како тема во завршниот петти циклус со избор од шеснаесет песни. Вековниот пат од трње кон ѕвезди во борбата за слобода и социјална еднаквост создава своевидна хроника за борците против фашизмот, за страдањата по затвори, логори, за прогони и интернации. Секако притоа сите тие имале и одразувале сопствени идеи и идеологии, но нивната единствена цел биле слободата, самостојноста и иднината. Ѓакомо Скоти секој циклус го проследува со кратки и содржајни текстови кои македонското народно епско творештво во контекст на општествено-политичките и културните прилики го доближуваат и го дообјаснуваат до италијанскиот читател. Неговите значења на поставената тема се дополнуваат и во текстот *Од гуслари до наши дни* кои се еден значаен и значенски дел од создавачи и афирматори на народната книжевност. Опстојно и аналитички во есејот *Песната нема господар* Скоти пишува за комплексот не само на македонската книжевност туку и култура пошироко низ кои уверливо се покажуваат сопствениот/индивидуален континуитет содржан во поимите Македонци и Македонија.

Ни малку случајно Ѓакоко Скоти посебно внимание и посветува на манифестацијата *Во чест на св. Кирил и Методиј* во базиликата *Сан Клементе* во Рим. Со писмото и јазикот на селовенските просветители во 9. век словенските народи влегоа во големото европско семејство на културни народи и беше разбиено светото и клето тројство на господарите јазици. Солунските

браќа логички бараа да мислат и да работат на свој јазик еднакво како и другите народи зашто го дишат истиот воздух, ги имаат истото сонце и вода, еден краток и неповторлив живот. На мајчиниот јазик со задоеното мајчино млеко низ столетија ја создавале својата народна книжевност. На својот народен јазик пишувале книги и ја извршувале богослужбата првите македонски писатели Крчовски и Пејчиновиќ. Така се стигнало до генерацијата на Рацин, Марковски и Коле Неделковски кои пишувале на македонски литературен јазик. Јазикот чија што афирмација денеска се шири низ дејноста на лекторатите по македонски јазик ширум светот. Скоти исто така, со должна почит пишува за собирачите на народното творештво и дава селективна библиографија на најзначајните зборници и книги од таа област досега.¹⁵⁶

Големиот пријател на македонскиот народ и на неговата култура Ѓакомо Скоти со десетолетија постојано и истрајно со дела го потврдува пријателството, оданоста и трајноста кон нив. За него подеднакво интересни и вредни се тековите и резултатите и од народната и од уметничката литература. Така авторот и зналецот Скоти на најуверлив начин ги посведочува единственоста и посебноста, самосвојниот развој на еден народ и на неговата материјална и духовна култура. Зборот и делото потврдуваат оти тие си припаѓаат сами на себе. Не се ничиј приврзок, најмалку некаков најромантичен дел од историјата на друга земја и народ. А вистинскиот пријател е повикан постојано и неостапно да ја говори само вистината. Љубовта и почитта, довербата и соработката секогаш одат заедно. Срцето и мислата имаат ист чекор. Оттука личноста и делото на Скоти возвратно ги уживаат должните македонска почит и респект. Во прекршената деветта деценија од животот сам по себе се наметнува како порака народниот благослов кој едноставно пожелува - што ќе му дофати раката, да му се позлати.

¹⁵⁶ Васил Тоциновски, *Мост од сунница*, изд. Hrvatsko književno društvo, Rijeka – Академски печат, Скопје, 2011, стр. 35-39.

СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ РАСКАЗ

Во тековите и резултатите на современата македонска литература појавата на првата книга раскази на македонски литературен јазик *Расстрел* од Јован Бошковски во 1947 година, е датум во историјата на македонската белетристика. Со неа се заокружуваат процесите и жанрите во забрзаниот развој на книжевноста и нејзиниот влез во големите семејства на европската и на светската литература. Нејзината појава не е случајна и осамена. Таа е резултат на традицијата и континуитетот на македонската литература која низ историските премрежија, ропствата, делбите и преселбите немала континуиран живот и најчесто била создавана на туѓојазичен израз. Проследувајќи ги животот и делото на првиот македонски просветител Јоаким Крчовски, знаменитиот Блаже Конески децидно запишува дека од сите негови книги најзначајна е *Чудеса пресвјатија Богородица* објавена во 1817 година, и *можеме да ја сметаме таа книга како прва збирка раскази или приказни преведена на народен македонски јазик. Тие раскази произлегуваат од традицијата на апокрифната литература, често изненадуваат со една причудлива фантазија, делат многу сличности со народната приказна. Не можеме просто да се ослободиме од впечатокот дека еден народен раскажувач, како Марко Цепенков, го усвоил често повторуваниот израз во неговите записи **невидим бист** имено од оваа книга на Крчовски.*

Од средновековните раскази со Јоаким Крчовски во текот на 19 век, сликите од народниот живот низ творечката постапка на авторска идентификација се обликуваат во раскази објавувани на страниците во многу весници и списанија, календарчиња и алманаси и како посебни книги. Печатењето на расказот *Прошеда* од Рајко Жинзифов, во списанието *Братски труд*, Москва, во втората книга за 1862 година, во историјата на македонската литература се одбележува како прв уметнички расказ. Потоа книгата на Ефрем Каранов за *Румена војвода* (1886) покрај нагласената документарност со преземањето на името на познатата историска личност

како име и на творбата, ја проширува и со поднаслов дека станува збор за вистинска приказна, уметничка репортажа, запис или оглед од Осоговските планини. Спиро Гулапчев ја *стокмил (составил)* приказната *еден расказ* за *Дедо Стојан* (Киев, 1885) и веродостојно ја дополнително со поговорката *има ли ум, ќе има и напредок* употребена како поднаслов. Коста Шахов војувајќи со моќта на пишаниот збор како раскажувач и во разгласувањето на вистините за Македонија како врвен новинар и публицист, во својата прва книга *Зугра* (1893), децидно забележува дека неговата приказна е *од животот на македонските бугари во 1880-1 г.* Во 1895 година, објавил уште две книги проза. Првата *Миленко е расказ од народниот живот* и втората книга *Несреќниот Стојко* е исто така *расказ од животот на западните Македонци*. Судбинското како лична трагедија јасно е назначено и со употребата на личното име како наслов на книгата.

Од животот на *Марваците* потекува и сторијата за *Дедо Вељо и дедо Мито* (Сер-Скопје, 1891) на Стојан Божов, авторот на *Отец Пафнутиј* и *Светогорскиот вампир* (1892). Во обемниот раскажувачки опус на народниот и реалистичен писател Никифор Поп Филипов, пишувајќи под непосредно влијание на Иван С. Тургенев, посебно место имаат новелите *Мило за драго* (1894), *Не била таа* (1896) и *Бирникот дошол* (1899), сите именувани како *записи на ловецот*. Еден од најинтересните раскажувачи на македонскиот книжевен 19 век, Васил Пасков целосно свртен кон епопејата на Илинден и легендата Гоце Делчев, во 1895 година ја публикувал повеста *Брак* како вредносни страници *од неодамнешното минато на македонскиот бугарин*. Последните два реда се и предупреда и пораки оти *Тешко на човекот без слобода, роб да гние! А Македонија?* со сопствена борба и жртви треба да ги извојува своите национални и социјални права и слободи. Тое се теми и мотиви во расказите на М. Георгиев Македонски и Пејчо Драголевски. Како емигрант во Париз, во 1895 година, Христо Калчев ја напишал книгата *Црни денови или страдањата на Македонските Бугари* (1899) и приказните множински ги именувал како *раскази*.

Животот на македонскиот народ бил само повод повеќе раскажувачите да го пресоздаваат во литература со која испишуваат една своевидна историја за катадневието на човекот, неговата

работа и труд, стремежите за подобар живот и посреќна, почовечка иднина, за неговата опстојба и истрајност и за неговите соништа до слободата и возвишеноста. Тоа се темите и мотивите во расказите на Петар Поп Арсов, Атанас Раздолев, Петар Стојков, Михаил К. Шатоев, Димитар Г. Молеров, Ст. Иванов, Арсени Костенцев, Зафир Белчев, Евтим Спространов, Кочо Г. Молеров. Во оваа плејада од творци посебно место и значење има Марко К. Цепенков. Неговото капитално дело како собирач и афирматор на македонската усна народна книжевност ја има трајната вредност во творечкиот подвиг на пресоздавање, на сопствен запис во кој го легитимира својот несекојдневен, генијален дух на раскажувач со неповторливи естетски вредности. Најилустративен пример на таквата постапка е антолиската приказна / расказ за *Силјан штркот*.

Раскажувачката традиција во годините меѓу двете светски војни ја продолжува нова генерација на писатели кои во истовреме се борци и со оружје и со пишан збор. Нивната богата и разнородна новинарско-публицистичка и писателска активност извира од идеите и идеалите на светото македонско револуционерно дело и ја заорува најдлабоката бразда во конституирањето и афирмацијата на македонската национална мисла. Во таа генерација бележити творци се: Арсени Јовков, Сребро Јанакиев, Стојан Христов, Ангелко Крстиќ, Вестала Тимчева, Кирил Манасиев-Вечерин, Илија Кушев, Михајло Велиќ, Димитар Миленски, Томо Смиљаниќ-Брадина, Михаил Сматракалев, Антон Попов, Ѓорѓи Абаџиев, Антон Великов, Васил Ивановски, Константин Коњаров, Кочо Рацин, Кире Димов-Мал Кире, Ацо Караманов, Паскал Паскалевски.

Новата извојувана битка за македонски литературен јазик по Втората светска војна не само што го продолжува делото на претходниците, туку забрзаниот развој на современата македонска литература само за неколку децении ја афирмира и ја вградува во општочовечките, универзални димензии и вредности на книжевноста. По новата преродба како една неодминлива фаза која се градеше на релациите од неисцрпните извори на фолклорот кон книжевноста и со народниот реализам со варијантите на фолклорно-реалистичкото и борбено-реалистичкото до идната фаза на социјалниот реализам. Во македонската практика како задоцнет одглас од европската книжевност, социјалната литература има

нагласена фолклорна и будителска функција и таа првенствено е израз на револуционерната идеологија на работничката класа. Притоа, секако не треба да се заобиколат експресионистичките и други тенденции во рамките на социјално-реалистичката книжевност. Овие би рекле, уводни фази се неминовност во така именуваната *книжевност на конституантата* во која се остваруваат две суштински димензии, две извонредно значајни перспективи, а тоа се литературата на Народноослободителната борба и Револуцијата и конституирањето на македонскиот литературен јазик и правопис и на повоената книжевност.

Во првата *Историја на македонската книжевност 20 век* од Миодраг Друговац, објавена 1990 година, во Скопје, прецизно е проследен и коментиран развитокот на современата македонска литература. Во првата фаза на народниот и социјалистички реализам и поетиката на интимизмот, ги следиме внатрешните процеси од реториката на колективизмот до народно-реалистичките варијанти на регионализмот и социјалистичкиот реализам, поетиката на интимизмот и секако пресудните аспекти на книжевната конфронтација. Тоа бележито поглавје на жестока расправа меѓу реалистите од една и модернистите од друга страна кое се простира во временската дистанца од 1951 до 1956 година, исполнува шест години, и претставува несомнено најплодно време на творечка расправа за суштината и за иднината на книжевното творештво. Во барањето на вертикалните вредности во литературата, со расправиите низ пишаниот збор се остваруваат протејскиот дух на реализмот, синтезата на психолошкиот и лирскиот реализам, интегралниот реализам, како и новата лирска и лирско-епска чувствителност. По таа фаза на модерната книжевност се разгрануваат авангардните тенденции, естетскиот еклектицизам, критичката поезија, посебно интересните лирски, митски и магиски конституенси на реализмот, критичкиот реализам во неговата нова перспектива, фантастиката, прозата на документот. Се множат новите тенденции, се нагласуваат присуството на фрагментот и аспектите на постмодернистичката поетика. И секако древното правило по кое делото е единствена мерка за човекот и за творецот, а не расправиите, на кои притоа нималку не им го омаловажуваме значењето, тоа ќе рече и не е битно што се мисли и како се размислува, туку што се напишало. Низ тие егзистенцијал-

ни норми апсурдот или парадоксот го потврдува и македонската практика. Славко Јаневски како еден од челниците на реалистите се оствари исклучиво како извонредно модерен автор, а пак Димитар Солев од противничкиот табор на модернистите е бесспорно реалистичен раскажувач. Во тие книжевни конфронтации сопствено место и значење имаше и расказот.

Првата генерација раскажувачи во современата македонска литература не ја имаше само основоположничката улога, туку за среќа, добар дел од неа оствари и трајни естетски вредности. Во неа се Славко Јаневски, Блаже Конески, Стале Попов, Владо Малески, Коле Чашуле, Ѓорѓи Абаџиев, Јован Бошковски, Јордан Леров, но и Иван Точко, Мустафа Карахасан, Радослав Петковски, Иван Мазов, Димче Маленко, Томе Момировски, Јован Камберски, Јован Поповски, Коце Солунски. Модерниот раскажувачки сензибилитет на Благоја Иванов на најубав начин и назначува и отвора нови теми и нови поетики и тоа е автор со посебно место во генерацијата на Димитар Солев, Симон Дракул, Владимир Костов, Бранко Пендовски, Мето Јовановски, Томе Арсовски, Борис Вишински, Петар Костов, Цветко Мартиновски, Јован Стрезовски. Неповторливата дарба на Живко Чинго, раскажувач со високи светски достоинства, е најава повеќе на нова генерација раскажувачи и на нови вредни книжевни дела. Еднаш посаденото семе се множи и дава плодови, та и бројноста на авторите е се поголема: Петре М. Андреевски, Ташко Георгиевски, Бранко Варошлија, Влада Урошевиќ, Петар Ширилов, Ката Мисиркова-Руменова, Јован Павловски, Миле Неделкоски, Оливера Николова, Трајан Петровски, Радмила Трифуновска, Гордана Михаилова Бошнакоска, Паскал Гилевски, Михаил Ренцов, Димитар Башевски, Божин Павловски.

Во 1979 година, во Берлин, на германски јазик се појавува *Антологијата на 28 југословенски млади раскажувачи*, меѓу кои се и тројца македонски автори: Зоран Ковачевски, Митко Маџунков и Васил Тоциновски. Се надградува модерниот творечки сензибилитет и се отвораат нови теми и мотиви. Доминира дарбата на Васе Манчев, Драги Михајловски и Крсте Чачански, потоа тука се Петре Бакевски, Трајче Крстески, Алдо Климан, Живко Новески, Ефтим Таковски, Љупчо Силјановски. Неминовно секоја нова генерација како да има свој предводник, би рекле знак

на идентификација. Нови високи естетски вредности донесува Венко Андоновски и донесуваат уште Блаже Миневски, Христо Петрески, Јагода Михајлова Георгиевска, Јадранка Владова, Александар Прокопиев, Томислав Османли, до најмладите Гоце Смилевски и Жарко Кујунџиски.

Литературата непосредно извира и го изразува животот, но таа во истовреме отсекогаш била нешто повеќе од самиот живот. Прераснува таа во своевидна историја на времиња, настани и личности кои некогаш биле живот, во книга со податоци и аргументи кои не можат да се најдат во ниту една друга историја. Самата литература станува историја, односно гради систем меѓу себе и историјата во кој сликите се пресоздаваат и добиваат исто толку трајни естетски вредности какви што се оние на историјата-наука. Извонреден пример на историска белетристика со неспорни достоинства имаме во Ѓорѓи Абаџиев. Сите генерации би рекле, со подеднаква љубов и загриженост трагаат по историските вистини кои во истовреме се и корени на македонското битување. Идеалот за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи, вечниот устрем кон посреќна и почовечна иднина, македонскиот непокор, потребата да се почитуваш и да се сакаш себе си со поуката оти ако тоа ние не го направиме, да не очекуваме дека некој друг тоа ќе го стори за нас, во раскажувачката постапка ги добиваат релевантните општочовечки и универзални димензии. Исклучителен пример за тоа е Венко Андоновски.

Историските перспективи во македонскиот расказ потекуваат од легендите и преданијата, од најстарите времиња, многуте војни, тирании, делби и преселби до миговите на нејзината современост кои одново се исполнети со едно превртено време, недоверба и омраза, кризи и поразии, со војна. Посебни поглавја во македонскиот раскажувачки дискурс се епопејата на Илинден и на Втората светска војна. Придобивката, а со тоа и остварувањето на вековниот идеал за сопствена држава не е само историска, ами и книжевно-естетска вистина. Печалбарството исто така, е една од оние теми кои се јавуваат како последици на општествените состојби и е одраз на економските кризи кои прераснуваат во трагични судбини на поединецот и оттаму се врежуваат во колективното меморирање. Во таа рамка на потрага за заработувачка се сместуваат извонредно болни и поразителни слики за напуштените

села и разнебитените домашни огништа, пропаѓањето на семејството како елементарна општествена категорија и предуслов за опстанок на човештвото, пустошот во душата и предвременото стареење на жената, а мажот печалбар болен и осакатен прераснува во божја казна. Овој филозофски систем на истражување во еднаш дадениот човечки живот е посебно присутен во македонската драмска литература, та оттаму тие исечоци од животот како вековита вода потекле и во краткиот прозен жанр.

Една книжевна тема нема сопствено временско ограничување. Анемичната македонска книжевна критика забележувала дека селото, руралното доминира во расказот како идилична слика, како сочуван спомен од детството и младоста, како тага по минатото, секако во педесеттите години на дваесеттиот век под непосредно влијание на руската книжевност, а на штета на урбаната градска средина. Сликите од селото иако низ еден реалистички дискурс а кои прераснале во соодветни естетски димензии (Симон Дракул, Цветко Мартиновски) добиваат сопствена сатисфакција низ нивното раскажување и со децении подоцна во негова модерна апликација која високо се вреднува (Васе Манчев). Големината и динамиката на градот, за чие отсуство беше загрижена истата таа критика, била само непрочитана тема. Неговото катадневие, малиот обичен човек, животот по улиците, маалата и населбите, кафеанските денонокија, изгревите и залезите на градот имаат свои прекрасни страници (Славко Јаневски, Благоја Иванов, Влада Урошевиќ, Владимир Костов, Димитар Солев). И во едните и во другите примери стожерен авторски интерес е човекот. Низ длабењата во неговата мисла и душа, во текот на свеста се претураат сликите кои колку се во склад меѓу внатрешното и надворешното уште повеќе се стремат всушност, да ги покажат противречностите и разликите како минливост и бесмисла, апсурдност и парадоксалност на егзистенцијата.

Во таквиот прозен дискурс забележуваме некои поспецифични методи во користењето и елаборацијата на материјата. Документот, историската фактографија, вчерашниот ден кој сам по себе е веќе минато, тоа ќе рече историја, спомените како мемориран контекст се творечка специфичност за извонредниот раскажувач Димитар Солев. Конкретни и познати личности од подалечно-то или поблиско историско минато, или и наши современици, нив-

ните животни и творечки врвици се пресоздаваат низ постапките на исто така извонредниот раскажувач Петре Бакевски. Авторовото дарување на другите има посебна димензија. Пишувајќи за минатото време кое апсолутно го одразува авторовото човечко и творечко искуство, писателот создава книга како завет и аманет, како ука и поука, како потврда оти се доаѓа од мајката земја и заминува пак во неа, но останува вековнината на зборот. Како пример ја наведуваме книгата на кратки лирски прозни записи/раскази *Дневник по многу години* од Блаже Конески.

Оригиналноста и вредноста на современиот македонски расказ доаѓаат до полн израз низ секако блескотниот пример на Живко Чинго. Појавата на неговите книги *Пасквелија* (1961) и *Нова Пасквелија* (1965) се датуми за помнење и знак на идентификација за овој жанр во македонската литература. Неговата појава и неповторлива вредност им пречеа на веќе етаблираните државни писатели. Можеа ли да го уништат? Имаа ли смелост да го одрекуваат и доблест да го запоставуваат! Ја немаа моќта боговска на својот собрат/бог да му го дадат местото под сонце кое природно му следува. Па така му се залепи божемното *влијание* од Исак Бабел и таа лага ја подфати сивото катадневие. Се откриваше и се бараше магичниот реализам, новото и оригиналното кај Маркес, многу задоцнето секако, по појавата на нашиот Чинго. Непосредно по појавата на неговите две книги раскази, во 1966 година, Милан Ѓурчинов видовито ќе констатира: *Во разавојот на нашата прозна книжевност двете книги за чудната и немирна земја Пасквел значат многу повеќе од едно нужно освежување. Тие воведоа во нашата книжевност еден млад, витален и непосреден раскажувач кој посуверено и посмело од многу други наши прозаисти, го разгранува епидермот на животот и ја открива својата вистина за луѓето и земјата на својот Пасквел, исполнет со бои што горат и страсти што непрестајно се сменуваат. Суштественото, судбинското проговорија низ нерутинска искреност, вонредна непосредност, душевна чистота. Во поплавата на **направена литература**, на прецизно изрежираниите вербални претстави на реченицата, Чинго како да ни ја враќа исконската првобитна чистота на зборот. Тој пишува јасно без да биде згоричен, пишува искрено без да биде наивен, пишува непосредно-емотивно, загрижено, имајќи го пред себе својот идеал, без да биде*

сентиментален. Способноста да го доловува суштественото и за него да не троши многу непотребни зборови е бездруго најсигурниот белег на неговиот извонреден раскажувачки талент, залог за неговите идни продори во светот на големата уметност на епското. Така и се збидна. Кога се споменува името на Живко Чинго притоа се мисли и на македонскиот расказ, а кога се зборува за македонскиот расказ во истовреме се говори за Живко Чинго.

Новите генерации а со нив и новите времиња неминовно го одразуваат незадоволството со естетските критериуми на минатото и логички бараат нови перспективи. Ваквиот однос ни малку не значи негација на резултатите од писателите како нивни претходници, туку напротив тие се само надградба во традицијата и континуитетот која ја има трајната смисла ако се посведочува низ сопствени поетики. Тоа се неминовни периоди кои доаѓаат заедно со секој нов генерациски книжевен бран во една национална книжевност. Почетоците со Јаневски и Конески до Чинго и не би ја имале вредноста ако не се пресоздаваат и продолжуваат со нови имиња и дела. А тие се многубројни и тоа е онаа голема среќа за иднината на современата македонска проза.

Внесувањето на постомодернистичката постапка е израз на незадоволство од минатото од една и одредување на сопствен творечки знак за идентификација од друга страна. Доминираат притоа интертекстуалноста и метатекстуалноста кои отвораат перспективи за нови и поинакви исчитувања, за сопствени читателски ставови и заклучоци, размисли, и критериуми за егзистенцијата воопшто. Во еден прозен исказ се вградуваат делови од повеќе видови писмо. Дијалогот како релевантен двигател на прозното дејство преземен од драмата, историјата или минатото со конкретни документи или аргументи, записот, репортажата, епистоларијата (Димитрија Дурацовски) или пак алегоричката која во себе ги содржи и почетокот и крајот на човекот, животот и светот (Ермис Лафазановски). Раскажувањето во прво лице, нараторот јас, ја има творечката тенденција за уверливост на приказната која треба да ја прочитаеме, а луцидно ја доловува доживеаноста на случката или настанот, на времето или просторот како кругови во кои се пресоздаваат во литература. Еден од релевантните знаци на најновата македонска проза е фрагментарноста, од-

носно величието на фрагментот кој одеднаш се престорува во севкупен живот (Жарко Кујунџиски) кој во истовреме е и се и ништо. Можеби е тоа равенка со нашето катадневие, со превртениот живот и бесмислениот свет на почетокот од новиот век.

Личниот човеков став прераснува во своевиден книжевен експеримент и во кој чудното, необичното стануваат поетика на знак за идентификација на еден автор. Деструкцијата на урбаната катадневност исполнета со нелогичности и невозможности и во разнебитувањето на писмото како графички систем се еден сопствен, нов поглед за универзумот (Христо Петрески). Ако тој *експеримент* е потешко спроведлив во еден прозен дискурс на убедлива документарност (Блаже Миневски), тогаш извонредни можности дава постапката на вградување слика во слики, приказна во приказни, расказ во разкази. Нивната читливост која произлегува и од текстот во кој се обновуваат авторовото детство и младоста, животот во својата улица и маало, во сопствениот град, едноставно минатото кое некогаш било живот е лирски обоено и извира како најмил спомен оттргнат од пожелтените страници на албумот (Томислав Османли).

Писателот подразбира меѓу другото, личност која чита и која подоста знае за книжевноста. Значи, треба да се обединат дарбата и ученоста во испишување на сопствени страници. Како да се исплетат свои раскази во кои уверливо се препознатливи страници од други автори, а кои не ретко раскажувачот и гласно ги одредува и именува. Може ли воопшто од туѓи текстови да биде создаден нов, свој текст! Тоа во македонската практика мошне уверливо и според оценките на книжевната критика успешно го реализира Оливера Ќорвезировска. Секако, нејзиниот пример ни дава за право да веруваме во иднината на краткиот прозен жанр во македонската книжевност и во неговата постојана тематска и естетска возобнова. Неа и досега ја потврдија многуте антологии на македонекиот расказ кои излегоа во земјата и во странство.

Пишувајќи за аспектите на македонскиот расказ Петар Т. Бошковски ги маркира традицијата и универзалноста како негови естетски достоинства. *Раскажувачкото творештво на современите македонски писатели во изминативе три децении колку што се стремеше кон знакот на универзалното, толку едновременно настојуваше да даде што покреативен одговор на прашање-*

то за препознатливоста на своето духовно потекло. Во тој контекст, ние ставаме ваков акцент врз Марко Цепенков зашто кај него најмногу приличи раскажувачкиот дух во минатиот век. А прикзната за Силјан Штркот, која великолепно ја искористува метаморфозата како средство за постигање на релјефен приказ на реалниот живот, во стилот на Цепенковата интерпретација претставува веќе мошне јасна еманација на македонската проза од пазувите на народното кажување. Тоа е еден од примерите што ни даваат право да речеме дека македонскиот народ, наспроти долгата историја на неслобода и туркан во небиднина, низ процепите на невремето протнал како аманет доволно покажи на творечко величие не само во народната уметност, туку и во индивидуалното творештво од разни периоди, за да ја потврди вистината дека уметноста е вечна способност на сите средини и народи.

Пишувајќи за краткиот расказ во современата македонска литература Благоја Иванов констатира оти неговата чудесна можност за најразлична композициска, содржинска и стилска трансформација е неограничена, и таа секогаш ќе го фасцинира творецот, откако еднаш веќе се опробал во него. Како што тоа може да се рече воопшто за уметноста, така и за овој жанр со сигурност може да се тврди дека не е можно да се закостени во една универзална и универзитетска форма. Неговата привлечност пак, за читателот ќе биде толку голема, колку што ќе биде самиот тој совршено изведен. Неговиот опстанок во литературата натаму пред се ќе зависи токму од тоа мајсторство".

Свртени кон иднината како неминовност и како перспектива, одвојуваме и дел од размислите на Данило Коцевски за младата македонска проза. Она по што заслужува внимание нашата млада проза, и што би требало посебно да се потенцира, се истражувањата кои не беа толку нагласени во современата македонска проза, а тоа се: рушењето на одредени конвенции, повеќе или помалку успешно остварени кај одделни автори. Се забележуваат извесни јазичко-стилски, мотивски или прозодијски специфики, често не постојат ликови во онаа класична смисла, се izdelува лирската нарација, се наративизираат некои чисто поетски елементи, колажирање на не така цврсто поврзани асо-

цицијации, разни **хибридни** форми во духот на опитото непочитување правила и мешањето на жанровите, итн. Дел од тие нови творечки предизвици се илузија на стварноста, односно нејзина деструкција, фасцинација со апсурдното, потоа филозофијата на фрагментарноста, мешањето на жанровите, релациите метатекстуалност-маниризам-постмодернизам, функциска и индициска проза.

Тековите и резултатите на краткиот расказ се дел од традицијата и континуитетот на современата македонска литература. Во овој текст направен е обид мигот на краткиот прозен жанр низ неговите знакови на посебност и препознатливост како сегашност да се поврзе со минатото и притоа да ги отвори вратите од сопствената тајна соба во иднината. Задоволството од нив им се препушта на читателите. Едноставно зашто мислата преточена во збор станува трајна порака од човек до човек.

РАКОПИСНОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО НА КОНСТАНТИН ТРЕНЧЕВ

1.

*Копнете во македонската душа и во македонската земја,
нурнете подлабоко и ќе го слушнете нејзиниот глас.*

Константин Тренчев

Чудни и неодгатнати се патиштата во животот, светот и човекот. Се преплетуваат како историја и судбина. Тоа ти е некакво златно правило во кое единствено не постои исклучокот како таков. Во нив се вградиле животните и творечки врвици на доктор Константин Тренчев. Почнале од татковскиот ген и мајчиното млеко, од првиот поглед, збор и чекор и се престориле опстојување. Со божја дарба, трудољубивост и чесност, со верба и љубов кон човекот, со највозвишената мера за домољубие се посветил себеси на другите и на другото како потврда на сопствениот корен. Како чест и достоинство за своите предхоници и за сопствениот род и пород. И пак како проклета судбина на отфрлена, заборавена и непризната вредност во традицијата и континуитетот на македонствување. Таква отсекогаш си била и останала историјата макеа, како што и светот е тркало па не остава кога тогаш сметките да се пресметаат и превреднуваат. Народната мудрост вели оти се простува, ама не се заборава. А незаборавот има посебна тежина кога на светлината од денот го донесува оној најблискиот, оној со твоја мисла и крв, откинат од душата и најмногу што се сака и му се верува. Така од темнината и прашината на закатанчените простори нови страници за животот и делото на доктор Тренчев испишува неговата ќерка Оливера Тренчева именувани како *Македонија – незгасната желба во време без надеж*.¹⁵⁷ Раздиплена книга која што претставува монументален споменик за еден прекрасен човек и човекољубец

¹⁵⁷ Оливера Тренчева, *Македонија – незгасната желба во време без надеж*, изд. Македонска реч, Скопје, 2012, стр. 374.

што прераснал во колективно меморирање. Едноставно зашто судбината на единката е верен одраз за судбината на татковината во чие што име се постоело и дејствувало. Недоброј се таквите страници во летописот на библиската земја Македонија.

Но, да почнеме така како што налагаат мислата и смислата на егзистенцијата. Константин или именуван од своите и како Коста Тренчев се родил на 15 мај 1895 година, во малешевското село Владимирово. Како трето машко дете на Никола и Софија Тренчовски, по браќата Ѓорѓи и Ефтим и сестрата Велика. Вишнеел во крај каде секоја куќа била полна со ајдуци, комити и војводи. Така бунтовнички и револуционерно скроени по раѓање биле и Тренчовци. Дедо му Цоне во сеумдесеттите години на 19. век бил еден од главните бунтовници за разрешување на црквоното прашање и најжесток противник на митрополитот Јеротеј и на грчката Патријаршија. Рамо до рамо со легендарниот Димитар Поп Георгиев Беровски војувал во Разловечкото востание. Свои неизбришливи траги во родниот крај оставил и неговиот татко Никола Тренчовски. Како активен член на МРО се истакнувал со своите квалитети како организатор и агитатор, а токму негова била заслугата за ширење и омасовување на Организацијата. Семејни одлики на Тренчовски биле чесноста, искреноста и отвореноста, нивниот авторитет меѓу луѓето. Така и ни малку случајно бил избран за благајник на месната организација во Владимирово. Со својата решителност и храброст брат му Игнат бил во првите редови од четата на малешевскиот војвода Христо Котруле.

Во бунтовното Владимирово го завршил основното училиште и се формирал во бестрашно дете постојано затрчано по вистината, правдината и иднината. Малото овчарче секогаш имало нарамено две торби. Врсниците му се исчудувале гласно викајќи по него: *Еве го пак Коце со две торби*. Во своите спомени за безгрижното и босоногот детство ќе запише: *Се секавам на летото во 1906 г., кога бев ги запладнил овците под едно дрво со голема сенка при чешмата на Габери, од каде што патот се делеше за Пехчево и за Радовиш. Во тоа време поминаа со коњи двајца градски облечени луѓе и еден селанец. Се врнаа и седнаа крај чешмата да се одморат и напијат студена вода. Двајцата градско облечени луѓе ме видоа дека јас чета, и ме запитаа, дали*

ода на училиште, и зошто носа две торби. Им реков дека ода, сега поминав со одличен успех, за четврто одделение сум. Носа две торби, едната за книгите, а другата за леб. Ме запитаа што носа со лебот? Одговорив – сол, урда, понекогаш и сирење. Тогаш меѓу себе тивко си рекоа: Тоа дете кога ќе порасне нема да биде овчар – што го чув и јас.¹⁵⁸ Од најрани години негови најголеми љубови биле книгата и читањето, нешто подоцна и пишувањето. Прогимназијалното образование го оформил во Скопје. Незгаслива била жедта за освојување на нови знаења и за непознати простори. Иако татко му се противел, Константин бил смртно заинтересиран и се запишал во Военото училиште во Софија. Ваквата би рекле, невидена храброст на момчакот се должи на фактот што во него учел и се челичел апостолот на светото македонско национално револуционерно дело Гоце Делчев. А тој ги исполнувал соништата и копнежите на Константин кој секако потајно посакувал во себе да биде барем дел од големото чедо на напатената и поробена татковина Македонија. Да биде горд и непокорен Македонец. Работите потоа така и изгледаа.

Во Военото училиште бил меѓу најдобрите и највредни ученици. Постојано читал и го проширувал сопствениот светоглед. И оној значаен податок дека токму во тие години Тренчев почнал да пишува, онака како хоби, првин лирски песни, па драмски текстови и хуморески, во кои внесувал елементи на блага сатира. Но подоцна со младешки занес и порив ќе почне да пишува и патриотски песни посветени на големите македонски револуционери.¹⁵⁹ Тоа не било само младешки занес, ниту пак задача на денот. Создавањето литература била негова творечка преокупација што ќе се остварува до последните мигови во животот. Едноставно, литературата за него била возвишено пресоздавање на животот. Се надвиснале црни облаци и катадневно се множеле човечките трагедии во Балканските војни (1912 – 1913). Имено, во 1913 година, за време на Втората балканска војна, кога грчките војски вршеле невиден терор низ Малешевци

¹⁵⁸ Исто, стр. 121.

¹⁵⁹ Исто, стр. 123.

јата, животот го загубиле мајка му Софија и сестра му Велика. Всушност, веднаш по палењето на селото Русиново, бегајќи од Владимирово, тие биле фатени од грчките насилници. Биле силувани и сверски убиени. Истата година и неговиот брат Ефтим Тренчовски, отргнат од сопругата и двете ќеркички, бил мобилизиран во бугарската армија и испратен на боиштата против грчките војски. Учествовал во битките кај Негрита, каде што бил заробен и депортиран во злогласниот логор на грчкиот остров Трикери. Тука за навек ги оставил своите младешки коски.¹⁶⁰ Тогаш Константин Тренчев едвај имал осумнаесет години. Военото училиште во Софија со одличен успех го завршил во учебната 1914-1915 година.

Од училишната клупа голобрадиот потпоручник на бугарската армија Тренчев се нашол во виорот на Првата светска војна. Во борбите на Солунскиот фронт минал четири долги и тешки години. Војувал во составот на Единаесеттата пешадиска македонска дивизија на фронтот на Кајмакчалан, Беласица, Криволак и Дојран. Секојдневно се гледале очи в очи со смртта. На 6 ноември 1915 година, бил сведок на погибијата на знаменитиот револуционер и војвода Христо Чернопеев, командант на Првата чета на Шестиот полк на Единаесеттата македонска дивизија. Ако во Военото училиште теоретски се наоружал во освојувањето на нови вредности, тогаш Првата светска војна го покажала лицето на најголемото зло за човештвото што како дамаклов меч виснал над главата на младиот и правдољубив Македонец. Тие црни времиња Константин Тренчев подоцна ќе ги запише во своите спомени. На нив посебно се задржуваме не како на историско сведоштво, туку како најуверлива потврда за неговата писателска дарба. Дневниот запис прераснал во прекрасна литература. Се пресоздал со силата и моќта на неговото книжевно величество фрагментот. А таквата постапка е аргумент за модерниот поетски сензибилитет на Тренчев. Ќе си земеме за право да нагласиме, да истакнеме оти токму низ овие страници до полн израз доаѓа авторот Тренчев, па и нема воопшто да претераме

¹⁶⁰ Бранко Белдедовски, *Од пазувите малешевски*, Скопје, 2012, стр. 132.

ако додадеме оти тоа е она најубавото од неговото богато и разнородно ракописно книжевно наследство.

Наспрема минливоста и неповторливоста, апсурдот и парадоксот на егзистенцијата се поставува хаосот или уште поточно пеколот именуван војна. *Се бориш, убиваш или те убиваат, а знаеш ли зошто? Не!... Морбидни слики, расфрлени делови од тела, унакажани лица, локви крв... Миризба на смрт... Се прашиуваш каде е вината... чија е... Ужас околу тебе, ужас на сите страни... Уништени животи и судбини на десетици илјади млади луѓе, а многу и во цутот на младоста...*¹⁶¹ Стварноста станала еден недогледен тунел. Ветришта те внесуваат во него и те снемјува. Како никогаш да не си бил, не си постоел, не останало ниту име ниту спомен за човекот. А сакал не сакал во одбрана на сопствениот живот се престорил во крволочен свер. Останал сам со себе ниту на земја ниту на небо. ... *Ја гледам долгата врвјулица на заробеници изморени, истоштени, ослабнати, непрепознатливи, како во очај и молк го следат патот на неизвесноста, на злокобната судбина, патот до ужасот кон островот Трикери, кон тоа пусто змиско гнездо, кон островот на ветровите, што вршишат и брановите што рикаат, кон патот на вечноста, кон глувата гробница на нивната младост... Горка судбина Боже!... Напатени души во молк без трунка надеж, без светол зрак... фрлени на другата страна од вербата... Се е тука ужасно... пусто... Само, небесниот свод остана да сведочи за ужасот нивен, за судбината на страдниот човек... за кобната судбина на брата ми.*¹⁶²

Фрагментите во спомените на Константин Тренчев низ имресивни слики ги откриваат сета бесмисла и минливост, парадоксалност и апсурдност на егзистенцијата. Тие недвосмислено ја најавуваат и трагедијата на својот автор. Наспрема минатото и историја, над нивната прав и мемливост, над нивната истрошеност и немоќ, се спротивставува новата литература, новата уметност воопшто и секако еден од нејзините најбитни и суштински искази – фрагментот како рожба на новото време. Токму со ко-

¹⁶¹ О. Тренчева, исто, стр. 129.

¹⁶² Исто, стр. 126.

ристењето на фрагментот Тренчев и го прави предизвикот и речиси невозможниот резултат во кој кажал се што имал намера да каже и притоа не оставајќи никаков простор за туѓи дополнувања или дообјаснувања. Оттука тој постојано, би рекле неуморно ја има целосната одговорност пред пишаниот збор. Фрагментот е рожба на новата уметност, пишува Гео Милев и додава оти новата уметност е фрагментарна. Во остварување на својата задача, на уметничкиот ефект, уметноста се користи со минимум средства. Нагласката дека фрагментот не е само една одвоена мисла, всушност него го издигнува како суштина на сета уметност. Стилот доведува до фрагмент. И Милев точно одредува: *Стил: синтеза: фрагмент*. Целосната оствареност на стилот го раѓа фрагментот и стилот го создава уметничкиот ефект. Во тоа е и големата моќ на фрагментот, на фрагментарната уметност.¹⁶³

Било во кое време и било каде папочната врска на Константин Тренчев со родното Владимирово била нераскинлива. По завршување на војната се вратил дома. Во договор со домашните решил да студира на Медицинскиот факултет во Виена. Што подалеку од крвавиот и мрачен, неспокоен и непредвидлив Балкан. Семејниот ген и во ваквата одлука го потврдува европскиот интелектуален профил на Тренчев. Секој почеток е најтежок, а потешка од првата студентска година како да немало. Имал скромни познавања од францускиот јазик, сите сили ги вложил за што побрзо совладување на германскиот, а за да може да ја избори и горчливата корка леб дополнително работел. Ако трудот и единствено ги носи резултатите, тогаш тој е исплатлив во овој пример. Меѓу најдобрите студенти се вброил и тој, посебно истакнувајќи се на вежбите по анатомија и по хистологија. Не постои поспокојно или позлочесто време во опстојбата/историјата на Македонија. Студиите и дејствувањето во Виена во периодот од 1921 до 1928 година, се доба на речиси секојдневни, постојани и континуирани манифестации и акции за афирмација на нејзината вистина и решеноста до последен здив да се води борба за ослободување и обединување на татковината.

¹⁶³ Васил Тоциновски, *Нашите тажни страници*, изд. Академски печат, Скопје, 2005, стр. 67-76.

Токму Виена тогаш станала еден од најголемите македонстички центри во Европа.

Студентот Тренчев се приклучил во работата на Македонската федеративна организација (МФО) која што во Виена бележела извонредна активност и големи успеси. Тука доаѓале Тодор Паница, д-р Филип Атанасов, Славе Иванов и други, со кои соработувал и другарувал. Моќта и иднината на еден народ се во нејзините младост и интелигенција. Тие смело и бескромпромисно ја разгласувале вистината за Македонија и за македонскиот народ, за нивниот идентитет како народ кој има сопствена историја, традиција, јазик и култура. Од Грац, Виена, Берлин, Париз, Лајпциг, Женева, Прага, Букурешт на дошла сама по себе потребата за единство во таа борба, па од 5 до 8 јануари 1925 година, на Основачкото собрание во Лајпциг се формирал Македонскиот студентски сојуз. Со сета душа и енергија во нивните акции несебично се вклучил и Тренчев. Притоа од многуте бурни случувања, секако треба да се одбележи појавата на весникот *Македонско сознание* во Виена, чиј прв број излегол на 15 декември 1923 година, и опстојувал до јули 1925 година, а покрај Кочо Хаџи Риндов како прв главен уредник и Георги Карамитрев, како главен уредник на весникот одредено време работел и Константин Тренчев. Во тој период, весникот објавувал статии кои отворено агитирале и го образложувале ставот на федералистите дека независна и обединета Македонија како рамноправна членка со другите балкански држави во една Балканска федерација е најдоброто решение за отвореното македонско прашање. Покрај тоа, во весникот биле објавувани и теми од македонската историја, вековните борби за нејзино ослободување, пропагандите на соседните земји и за многу прашања околу теророт врз македонскиот народ, за човековите права и слично.¹⁶⁴

Новинарско-публицистичката дејност на Константин Тренчев претставува мошне значаен и неодминлив дел од неговите – живот и борба. Таа е тема сама по себе која што веруваме нема долго да чека да ја доживее сопствената научна елаборација. Во

¹⁶⁴ Б. Белдедовски, исто, стр. 135.

книгата на Оливера Тренчева *Македонија – незгасната желба во време без надеж* во делот именуван *Прилози*,¹⁶⁵ поместени се шест текста. Тоа се *фрагменти од записите*. Тоа се негови *гледања, поимања и размислувања, пишувани во Виена, како одговор на многуте пласирани неvistини и фалсификати за Македонија, коишто стигнале до видни општественици, политичари, писатели, журналисти и др.*¹⁶⁶ Иако пишувани пред девет децении текстовите на Тренчев по актуелноста, аналитичноста и мудроста и денеска се вреден аргумент кој како да изникнал од нашата современост. Историските собитија на македонствувањето би сакале да ги проследиме токму низ овие негови трудови чија што единствена и голема тема е Македонија. Поделени се во три циклусни целини: *Македонија во моето време*, четири текста, *Дејноста на македонските студенти во Европа* и *Односот на Европа и светот кон Македонија*. Тие и најуверливо го создаваат општествениот, револуционерен и родољубен профил на Тренчев. Дополнувања и коментари се непотребни.

Првиот текст од *Македонија во моето време* има поднаслов *Појавата на македонското прашање* и бил напишан во Виена, 1924 година. Македонското прашање било постојана и актуелна тема многу оддамна. Европската општественост низ виорните години на Балканските војни и посебно во Првата светска војна со особен интерес ги следела случувањата на Балканот и во Македонија. Таа била тема за недоброј пишувања и за јавни настапи на познати и авторитетни писатели, новинари и публицисти, јавни и културни работници. И постојано се наметнувала дилемата дали напатената Македонија ќе успее да го разврзе Гордиевиот јазол што го создале интересите и пропагандите не само на балканските народи, туку и на моќните европски држави. Најголеми непријатели на земјата биле токму нејзините први соседи. Како да се раководеле од претскажувањето на Бизмарк оти оној кој ќе господарел со Македонија, ќе бил господар на Балканот, па Грција, Бугарија и Србија по ослободувањето од Турција ја имале единствената и најголема преокупација да ја

¹⁶⁵ О. Тренчева, исто, стр. 259-291.

¹⁶⁶ Исто, стр. 259.

завладеат Македонија. Во потрага по вистината авторот се втурнал во библиотеките и како што забележува немало што не прочитал за подалечното и поблиското минато на татковината. Се разгатнувала таа од антиката со полниот блесок на Филип и на Александар Македонски, па така дошол и до битниот податок оти во времето на Христовото раѓање македонскиот народ бил дел од малубројните цивилизирани народи. Христијанството ги раскажувало страниците на Самоиловото царство, за Охридската архиепископија, за основоположниците на словенското писмо и јазик Светите браќа Кирил и Методиј, Охридската книжевна школа, Светите Климент и Наум Охридски. И така како жива вода библиската земја Македонија го плодела животот до денешни дни. Но, никогаш не наведнала глава и не престанала да сонува и да се бори за сопствените слобода и иднина. Во петвековното турско ропство се одгласувале и бестрашно се заканувале многу буни, востанија и револуции – Карпошовото, Разловечкото, Кресненското, Охридското, Илинденското крунисано со првата република на Балканот – Крушевската.

Од сите страни зло и опасности, чума и смрт. Народот ја испеал песната за Ѓорѓи од сите страни сардисан. А Тренчев точно и трајно ја кажува грдата реалност што не ветува и не носи ништо добро. Во процесите на жестоката денационализација *Бугарите велеа и докажуваа дека сме Бугари, браќа по род, Србите велеа дека сме стари Срби кои го заборавиле тоа, а Грците дека сме Грци, славјанофони. Се прашував како е можно и возможно ли е еден народ истовремено да му припаѓа на три различни народи, и може ли на еден цел народ да му се одземе или додаде друго чувство на припадност. Верував во законот на времето како непогрешно, најмоќно оружје дека вистината тешко може да се избегне, скриеното може да тлее низ времето, но не и да згасне и исчезне. Знаев добро и тоа дека секој кој е роден во Македонија се врзува за таа почва, за земјата на своите предци, ја чувствува и ја има своја, и знае дека е Македонец и за навек го носи тоа име.* Текстот како да е сега пишуван. Или тоа е говор од јавен настап во овој миг. Повампирените соседи се престориле во уште поголеми и смртни непријатели, во крвави сметкации за кои Македонија е најроматичниот дел од нивна-

та историја, та со еден збор како така да се родиле и не дај боже, така ќе си умрат.

Авторот долго го прогонувала мислата зошто сето тоа е така и дали како народ треба да бидеме избришани, да не снема! Како никогаш да не сме биле. Така повеќе нема да постои и македонското прашање. Ниту едно време или власт не се однесувала поинаку, иако сите гледале и се чуделе на жилавоста на Македонците кои едноставно како пирејот биле неуништиви. *Грешката беше што тогашните политичари на Европа, оние кои ја водеа политиката и дипломатијата, не сакаа да ја согледаат и сфатат живата присутност на македонскиот народ, кој е тука на своето, којшто грчевито се бори не да владее, не да освојува, туку да опстои на својата земја, во која сака да живее слободно и достоинствено. Но тоа не беше и нивен интерес. Во тоа многу помогнаа и соседните држави и моќните нивни пропаганди, кои добро ја одиграа својата улога, сите тие го најдоа својот интерес, соседите се проширија, а Европа го доби геостратешкиот интерес преку Македонија – мостот кон Белото море, блискиот и далечниот исток.* Европа и натаму останала gluva и слепа. Вториот фрагмент од циклусот е посветен на *Македонското прашање низ лавиринтите на балканската, европската и светската политика и дипломатија* (1924, Виена). Запознавајќи ја детално историјата на татковината Тренчев можел да ги воочи сите јавни и тајни игри кои не навестувале ништо добро за судбината и за иднината на Македонија. Како доктор – непогрешив дијагностичар прецизно укажува на штетните политика и дипломатија на сите нивоа и од сите страни како едно светско лудило. Во него се е точно пресметано, прецизно е определено и едноставно лек нема. *Зашто многу преговори и договори беа направени јавно и тајно, а многу од нив заговарани и договорани во тесни кругови на дипломатите и во кулоарите, коишто останаа незапишани, ни во воените, ни во дипломатските, ни во историските документи. Нема ништо пострашно од психолошката игра со народот преку заведување, пропаганди и лажни ветувања во даден историски момент. Но и нема ништо пожестoko од себелубието и лукавствата на некои луѓе со т.н. мирољубив дипломатски дух. Насекаде крв, поразии и смрт, страдалници и жртви, пустош, ама никаде за жал го нема*

првостепениот документ за злосторство. Има убиени, но не постои убиец.

Како учесник и како сведок ги запишува и страниците за *Македонското прашање низ двете Балкански и Првата светска војна* (1923, Виена). Малите новосоздадени држави на Балканот биле свесни оти сами не ќе можат да ги истераат Турците од Македонија, па за таа цел го формирале Балканскиот сојуз кој не можел да има има поинаква од онаа гнасна намера во која едно се прокламира, а друго се спроведува. Под крилатицата за ослободување на Македонија се сокриваа нивните интереси да ја заграбат или ако тоа не можат, да ја распарчат и да ја поделат меѓу себе. Се мислат и смислуваат нови војни за нови македонски црпила. Светот и натаму останува слеп. *Големите сили не ја согледаа упорноста и жилавоста на овој народ, не го разбраа ни непокорот, ни отпорот кон наметната делба и кон туѓинската власт. Тие добро знаеја дека Македонците имаат долгогодишна своја историја и своја сопствена земја во којашто сакаат слободно да живеат и да се развиваат, убедени дека тоа го заслужуваат... Но тоа не беше во нивен интерес.* Секое време носи и предлага нови идеи за решавање на македонското прашање. Станува несфатливо колку светот е затворен, незаинтересиран за нив, ретардирано и натаму повторувајќи ја актуелноста и тежината на македонското прашање, а притоа ниту да се понуди било каков предлог или решение. Лицемерие и интрига, малоумие и бесмисла. Идејата за автономија на Македонија има долга историја. Била таа тема на расправа од втемелувањето на ВМРО до Париската мировна конференција. Идејата за Балканска федерација датира од крајот на турското владеење, уште пред Балканските војни и таа како идеја се обидува да разреши една максималистичка програма со доста заплетканости, зачната и вдановена од руското славјанофилство, теза за нас Македонците поприфатлива во дадената политичка констелација. Но дали бевме способни ние на Балканот за такво нешто и во ова време, кога над сите ни надвиснала недовербата и измамата. Требаше претходно многу да се направи, инаку федерализмот би страдал од различностите на народите, од нивната историска оптовареност и наследство, од верската нетрпеливост, од различните традиции и обичаи. Тешка разрешница оптоварена со

многу оправдани и неоправдани заплетканости што треба да се надминат, а крвавите меѓусебни пресметки да се заборават како трагите и раните од војните коишто зад себе оставија хаос и пустош во душите на луѓето. Тренчев посебно се задржува во афирмирањето на ваквата идеја која што од своја страна ќе одигра значајна улога во формирање и афирмација на македонската национална свест и совест. И овие страници напишани се во Виена, во текот на 1925 година.

Мемоарскиот запис *Дејноста на македонските студенти во Европа* (1926, Виена) е живо сведоштво како спротивставување на Големите сили кои по поделбата на Македонија и со премолчената асимилаторска политика врз Македонците од соседните држави живееја со сопствената измама оти е решено и повеќе не постои горливото македонското прашање. Авторот аргументирано го проследува историјатот на македонските студентски друштва, нивните програми, работа и акции, идеи и идеали, собранија и конференции. Притоа посебно треба да се одбележи богатата издавачка дејност на книги, албуми, брошури, информативни билтени, етнографски карти и други материјали. Мошне познати и широко прифатени биле библиотеките *Про Македонија* која што третирала значајни и актуелни македонски историски теми, *Страници за Македонија* испишувани од значајни и познати автори и имиња и *Пеколот на Македонија* како пишани сведоштва за малтретирањата, масовните насилства и убиства, жестоките палежи и грабежи за кои дотогаш светот не слушнал и не беше ги видел и доживеал. Македонските студентски друштва биле посебен вид на револуционерна борба во нашата историја, под име културно-просветен национален фронт, раководена од македонската интелигенција во Европа. Целта ни беше да се спротивставиме со научни аргументи на жестоките пропаганди и на фалсификуваното претставување на нашето историско минато. Иако дејноста беше декларирана како културно-просветна, таа всушност ги имаше сите белези и карактеристики на национална борба, но без крв и оружје... Родољубието и правдољубивоста го исполнувале и го осмислувале животот и работата на Константин Тренчев. Но за жал тие биле радост и вознес, тага и болка, но и прогон и казна.

Целосната посветеност на својот македонски народ и на татковината Македонија ја аргументира и записот *Односот на Европа и светот кон Македонија* создаван во цели четири десетолетија, поточно од 1927, во Виена до 1967 година, во Скопје. Нурнат во историските собитија од кобната 1912 именувана како *ослободителна војна*, 1913 година на делбата како апсурд на правото и справедливоста, крвавиот и моралниот терор, и ако тоа биле битки за човекување тогаш зошто Србија почнала невидена жестока денационализација и асимилација, а во истиот миг Грција ја спроведе безмилосната и груба демографска промена на населението. Ни Европа ни светот не ги забележува, око не им трепна, поучува народната мудрост. Токму и единствено по диктат на Големите сили во зимата на 1918 година, со оружје и недоброј невини жртви создадено е Кралството СХС. И натаму ниту збор на противречие, или да се каже оти тоа е лага што *Грција, Србија и Бугарија ги имаат за свои Македонија и македонскиот народ. Можно ли е еден народ кој со векови опстанал сега да му припаѓа истовремено на три други народи. Дали тоа според историографијата на Грција, Србија и Бугарија не делува небулозно и нелогично, а истото прашање се однесува и до цивилизираната Европа, - Има ли пример во светската историја три различни народи истовремено да полагаат свое право на друг народ и на друга земја, - каква нелогичност... параноичност.* Се проследуваат потоа Втората светска војна, создавањето на Титова Југославија па така *времињата и политиката се менливи, а историјата има свој менлив тек и своја логика. Македонија по 1944 г. се здоби со државност, но не како самостојна и независна држава, туку како република во новата југословенска федерација, нешто што беше погубно за нас, зашто изостана и последната надеж за обединување на македонскиот народ, останата тој и понатаму поделен.* Новото време се спротивставува на идеите и идеалите на Константин Тренчев, изиграни се сонштата и копнежите на македонскиот народ, па оттука и настанува ново кобно време.

Во 1928 година, по завршување на студиите добил понуди да остане на Медицинскиот факултет во Виена или да работи како доктор тука. Но, младиот домољубен Македонец има една и единствена желба да се врати во својата поробена и распарчена

татковина Македонија. По нострификацијата на дипломата во Белград можел да избира да биде доктор од Белград до Врање. Негова цел била родното Владимирово. Новата власт и новото ропство веднаш го запишале во списокот на опасните државни непријатели. Неговите родољубни и слободоумни идеи биле поразителни за власта и политиката. Ниту дипломата од угледниот европски центар немала никаква вредност да се добие државна работа. Бил лекар од приватна пракса во Владимирово и во Берово, а потоа и околиски лекар за Малешевијата. Така ја заокружил 1935 година. Наскоро потоа се отвориле новите семејни страници. Се оженил со Трајанка, од соседното Царево Село, од богатото и угледно семејство на Коларови. Имале четири деца: Оливера, Мирјана, Данка и Ристо. Живееле спокојно и среќно на имотот што како наследство го добила сопругата. Посветеноста на домот и семејството, морал рамноправно да ја споделува со неволицити и маките на пијанечкото население. Како единствен лекар бил и мајка и татко – општ лекар, интернист, гинеколог, акушер, педијатар, се борел со заразните болести и со немањето лекови, војувал со смртоносната маларија. Држел советувања и предавања за тоа како населението да се заштити и да се справува со оваа тешка болест. Во училиштата ги просветувал децата по хигиена и превенција, а го организирал и првиот курс за брза помош во Царево Село. Во состав на постоечката општа амбуланта, ја формирал и мараличната амбуланта со лабораторија. Во неа биле правени и некои рутински анализи, како на пример, урини со седимент и крвна слика со периферен размас. Треба да се запише, да се нагласи, да се преповторува и да се помни оти Константин Тренчев не само како интелектуалец од највисок ранг, туку и како професионалец е човек кој во својата работа се дарува до последен здив. Тоа се ретки примери кои во себе го обединуваат субјектот човек и зналец, воин за правдини и вистина, самопожртвуван родољуб и човекољубец, пример кој сам по себе восхитува и предизвикува воздишка: ех, навистина, на светот сеуште постојат генијални и совршени луѓе!

Животот за него е постојана борба, како што и во професијата катадневно се учат и приопштуваат нови знаења. Престојувал во Државната болница и во Централниот хигиенски завод во Белград, учествувал на многу конгреси и семинари во Виена,

Будимпешта, Прага, Софија. Некоје време бил раководител на Одделот за школска медицина во поликлиниката *Идадија*, а како најголема заслуга биле неговата иницијатива и учеството во воспоставување на службата за Домашна посета и за Брза помош во Скопје. Во 1964 година, доктор Тренчев бил именуван за раководител на новоизградената амбуланта *Водно*. Негови пријатели и соработници од тоа време биле најголемите медицински авторитети, како: Боздов, Караѓазов, Арсов, Сушец, Харлампије Манчев и други.¹⁶⁷ Се пензионирал при крајот на 1968 година.

Времињата се менувале молскавично, но не донесувале ништо добро. Пред Втората светска војна Тренчев како лекар бил мобилизиран во војската на Кралството Југославија. Службувал во Чачак и во Ужице, а по распаѓањето на војската и по капитулацијата на кралството се вратил кај семејството во Царево Село. Како човек и како лекар бил почитуван и сакан од сите. Почнала и Народноослобидителната војна. Во неа ја гледал продолжената борба на илинденците, воспоставил илегална соработка па од сопствената аптека партизанските единици во родниот крај ги снабдувал со лекови и со санитарни материјали. Едно се стремежите наспрема стварноста како спротивставена и противречна категорија. Соништата за независна и обединета Македонија се пеплосале. Борбата продолжила и по конституирањето на Демократска Федерална Македонија во состав на Демократска Федеративна Југославија. Страдањата и црнилата на Константин Тренчев како допрва да почнувале.¹⁶⁸ Се отвораат нови и темни страници од животните и творечки врвици на слободољубивиот и непокорен Македонец. Така љубовта и приврзанооста кон татковината се престориле во жестока казна. Од властите била побарана највисоката цена – да се плати со сопствениот еднаш и кратко даден човечки живот. Тој и може насилно да биде одземен, но никој никому не може да му ги украде или замени светите идеи и идеали, соништа и копнежи.

¹⁶⁷ *Vox medici*, Скопје, год.18, бр. 64, октомври 2009, стр. 18-20.

¹⁶⁸ Благоја Трајаноски, *Докторската тројка од Скопје*, Глас, Скопје, год. 3, октомври-ноември 1993, стр. 27-28.

Ликот и делото на доктор Константин Тренчев извонредно опстојно и аргументирано се завештани во трудот на Даринка Пачемска Петреска.¹⁶⁹ Со нејзината изненадна смрт тој остана во ракопис, па им благодариме на Оливера и Мирјана Тренчеви за довербата и за можноста да можеме да го користиме истиот. Уште во првите редови од *Предговорот* авторката прецизно и луцидно би рекле, го дефинира човекот кој *ги имаше сите доблести на извонреден интелектуалец, европски образован лекар, вљубеник во својата професија, беспрекорен хуманист верен до совршенство на Хипокритовата заклетва, приврзан на македонската традиција и култура на живеење и почитувач на културите на другите народи во Европа и на Балканот. Го посветуваме на еден македонски патриот и доследен до фанатизам на идејата за остварување на македонската државност – создавање на слободна и независна македонска држава, идеја која ја запознал и прифатил уште како дете во своето револуционерно семејство, во родното село Владимирово, во бунтовната и слободољубива Малешевија, семејство посветено во тајните на Македонската револуционерна организација набрзо по нејзиното создавање во Солун во 1893 година. Таа негова определба станала составен дел на неговото живеење, работа и опстојување и во најтешките периоди од неговиот живот, ја збогатувал со нови искуства преку своето образование во Скопје, Софија и Виена, преку контактите и соработката со многу Македонци од многу краеве во Македонија, додека бил во рововите на Македонскиот фронт (1915 – 1918), за време на неговите студии во Виена (1922 – 1928), преку контактите со неговите идејни и политички истомисленници од другите краеве на Македонија меѓу двете светски војни во рамките на Кралството Југославија, од неговите пациенти во Малешевијата и Пијанец. Идеалите се составен дел од човекот, тие се негов карактер, знак за идентификација на личноста, мера за неговата човечка и чо-*

¹⁶⁹ Даринка Пачемска Петреска, *Д-р Коста Тренчев (1896 – 1969), Личност посветена на хуманоста и татковината Македонија*, Скопје, 2010, ракопис, страниците не се пагинирани.

вечна вредност, препознавка за личната егзистенцијална филозофија.

Од идејата за создавање на слободна и независна македонска држава не се откажал и по конституирањето на Федерална Македонија во Авнојска Југославија. Секој со себе ја носи сопствената судбина од која бегане нема. Така идејата за ВМРО на Тренчев и Терзиев според насловувањето на Виолета Ачковска,¹⁷⁰ била тешко нападната и обвинета. *Во името на народот* македонскиот комунистички суд ќе го жигоса како *предавник*, како *непријател на државата*, кој со неколкумина приврзаници се дрзнал да бара самоопределување на македонската федерална држава и одвојување од Југословенската федерација а со цел за остварување на идејата за обединета и независна Македонија. Се задржуваме накратко на неколку стожерни настани од тој период кој опстојно е обработен во трудот на Оливера Тренчева.¹⁷¹ По иницијатива на позната докторска тројка Коста Терзиев, Константин Тренчев и Васил Иванов во октомври 1945 година, во Скопје се одржала тајна средба со присуство на триесетина бележити луѓе од вардарскиот дел на Македонија. Донесена била одлука таа да се обзнани како Деветти возобновителен конгрес кој ќе треба да го означи постоењето и работата на ВМРО. Привремениот устав на Организацијата бил именуван *ВМРО – 1945*. Автор на овој документ е Иванов. Таа била поделена на три области: битолска, скопска и штипска, а Централниот комитет имал тринаесет члена. Негов член е и Тренчев. Веднаш било договорено да се гради и шири Организацијата, со препорака за формирање на трочлени групи по селата и петчлени во градовите кои би биле самостојни а како такви преку околиските, окружните и обласните раководства би се поврзувале со Централниот комитет.

Традицијата и континуитетот на македонствувањето се потврдени и преку стратегијата во организирање и во пишување на документите. Статутот и целите на новата борба, потоа и уре-

¹⁷⁰ Виолета Ачковска, *ВМРО на Тренчев – Терзиев*, авторски примерок, страниците се не пагинирани.

¹⁷¹ О. Тренчева, исто, стр. 191-247.

дувањето на Организацијата биле едноставно позајмени од документите на ВМРО и на ММТРО, но ставени во функција на актуелните состојби во вардарскиот дел на Македонија. *Всушност, д-р Тренчев и д-р Иванов, како активни членови на Македонскиот студентски сојуз (МСС) меѓу двете светски војни, многу добро ги познавале тие документи, како и целите за кои се борело ВМРО.*¹⁷² Колку тие и таквите идеи живееле во македонскиот народ најдобро потврдува податокот дека до јуни 1946 година, Организацијата броела десет илјади организирани членови. Тогаш и се случиле првите провали. Раководството на ВМРО – 1945, во април и во мај 1946 година, до владите на големите сили го испратила *Меморандумот*, во време кога по стивнување на Втората светска војна се подготвувале за Париската мировна конференција. По анализата на македонското прашање, *Меморандумот* во име на македонскиот народ барал да биде овозможено неговото природно право за самоопределување, секако под меѓународен надзор, што ќе значи и конечна реализација на неговите вековни идеи и идеали за создавање на своја и сопствена *слободна и независна Македонија*. Негови потписници биле: д-р Константин Терзиев, д-р Константин Тренчев, д-р Васил Иванов, Георги Гоцев, Кирил Сивевски, Димитар Пеев и Никола Попов.

Југословенските власти го имале во раце *Меморандумот* и со тоа можеле да ја поведат битката до смрт. Биле откриени главните центри и раководните луѓе на Организацијата и во текот на мај и јуни 1946 година, биле уапсени раководството и повеќе од три илјади членови на ВМРО - 1945. Кои методи биле применувани и не треба да се кажува. Во долгите и пеколни истраги голем дел од затворениците не можеле да издржат и подлегнале на тортурите уште за време на истрагата. Бил формиран специјален суд за членовите на Централниот комитет. Нештата однапред биле познати. Да се прогласат за *предавници* и за *бугарски агенти*, а единствената казна што требало да биде изречена била смрт. Останал од народот аманетот оти секое зло е за добро и оти секое добро може да биде за зло. Во меѓувреме *Ме-*

¹⁷² Б. Белдедовски, исто, стр. 141.

морандумот гласно одекнал во европските јавност и печат. Четирите големи сили СССР, САД, Велика Британија и Франција во јануари 1947 година, составиле своја делегација која на самиот терен требала да види што навистина се случувало во Македонија. Наишла на несовладливи пречки. По пристигнувањето во Белград југословенските власти решително ја отфрлиле посетата на Македонија и оти ваквиот гест претставувал мешање во внатрешните работи на Југославија. Преку своите амбасади и други странски мисии делегацијата лично се обратила до Тито. Така било сепак изнудено некакво прифаќање кое овозможувало средба не со целото уапсено раководство на Организацијата, туку само со тројца, потоа дека посетата на Скопје не е можна, па средбата ќе биде во Белград, а разговорите можеле да се водат на српски јазик, со тоа што странските делегати не можеле директно да комуницираат со затворениците, туку само преку преведувачи.

Тие мигови на длабоко паѓање и на неутешно истрајување Тренчев ќе ги зебележи во спомените пак како вредни и вредносни фрагменти. *Ужас... грч од страшна болка... страв од судниот миг... Следуваат прозивки, секоја вечер по еден осуденик го изведуваа и не го враќаа, се така до последниот. Над секој од нас надвиснал стравот од смртниот час... по секое чкрипење на вратата и прозивка... се ближи смртта, ја осознавааш нејзината сенка, тука е, покрај тебе, до тебе, те разорува стравот, душата истудува, срцето трепери... како брза филмска лента, се одвива се... со толку многу грди слики... Мислата растргана рашетува, готов сум, денеска, утре или задутре. Изнемоштен, измачен го слушам сопствениот шепот – не си го жалам животот, но зошто сега и овде и на таков начин.* Останале многу прашања ама уште повеќе немало одговори. Асоцијацијата претставува психолошка основа на фрагментот. Таа ја претпоставува големата душевна чувствителност, интуицијата и со нив ги запишува овие редови. Фрагментите ја добиваат и нивната документарна подлога. Видовито и самиот како да го знаел сопствениот крајта постојано творечки ја ништел хармонијата на животот и светот и на тој начин можел да ги остави сопствените и единствени траги за колективното меморирање на иднината.

И покрај сите пречки Терзиев, Тренчев и Иванов успеале да ги соопштат своите идеи за борбата за создавање независна Македонија под меѓународен надзор, како и за состојбите во вардарскиот дел на својата татковина. Од 25 до 30 март 1947 година, во Скопје се одржало судењето на раководството на *ВМРО – 1945*. Биле донесени седум смртни казни и шест затворски казни од осум до дваесет години. Меѓу осудените на стрелање и конфискување на имотот бил и доктор Константин Тренчев. Реагирале големите сили и ООН, бил создаден *голем светски притисок*, па Врховниот суд во Белград поништил шест од седумте смртни пресуди. По осум години поминати во затворот Идризово, во 1954 година бил ослободен. Со семејството се преселил во Скопје и тука продолжил со лекарската работа. По одлежувањето на казната никогаш ништо не проговорил за патилата и за случувањата, како и за времињата пред тоа како деец во револуционерното движење за независна и слободна Македонија. И натаму бил мудар и трпелив, никого не напаѓал, со здрав дух, ниту еднаш да паднел во меланхолија, а сите удари и интриги ги примал стоички. Имал навика честопати да преповторува оти човекот треба да умее да простува и тоа му било дадено од бога.¹⁷³ Страдањата негови и на семејството си останале лични спомени.

При крајот на 1968 година, доктор Константин Тренчев се пензионирал. Според него животот секогаш останувал недовршена и недопрочитана книга. Затоа секојдневно го исполнувал со пишување. Тоа го радувало и го храбрело. Се навраќал на песните и на драмските текстови, испишувал нови страници од автобиографијата и од спомените кои и не стигнал да ги доврши. Немал среќа пензијата подолго да ја користи. Починал на седумдесет и три годишна возраст во почетокот на 1969 година во Скопје, каде што бил и погребан. Ги однел со себе своите, но и неспогодиите на најмилите кои страдале за и со него, но вечно останал во нив најблескотниот и највозвишен миг на постоење и истрајување. Заминувајќи си од овој свет во некои непознати и

¹⁷³ Од разговорот со Оливера и Мирјана Тренчеви, 15 август 2013, Скопје.

темни пространства си останува божјиот благослов да му биде убаво и лесно зашто животот го минал честито и достоинствено. Така како што само еднаш на човекот му е судено да живее, да се каже и покаже, да се пресоздаде и самиот да се победи. Тогаш имало зошто бил човек и зошто живеел.

2.

Патот на војната е жесток и страшен, но најстрашен е патот без татковина.

Константин Тренчев

Првите информации за ракописното книжевно наследство на Константин Тренчев датираат од 2012 година. Во поглавјето *Литературното творештво на д-р Тренчев*, во книгата *Македонија – незгасната желба во време без надеж* Оливера Тренчева почнува со една мошне интригантна реченица. Луѓето нејзиниот татко го знаеле како добар и хуман лекар и како борец за самостојна Македонија, но речиси малкумина знаеле оти тој и пишувал. Притоа и ги добиваме релевантните податоци за неговата книжевна дејност. *Од најрана возраст тој покажувал голем интерес кон пишаниот збор. Пишувал уште како ученик, но изразено тој бурен младешки порив ќе го почувствува во Военото училиште во Софија кога на дофат ќе му бидат книги од повеќе познати автори. Тогаш напишаното го читал пред соучениците, претежно тоа беа песни со лирско-емотивна содржина. Но набргу стихијата на времето му го свртува вниманието кон поинаков вид песни со патриотска и родољубива тематика, што ќе се провлекува и низ раните студентски години, па се до дипломирањето.*¹⁷⁴ Љубовта кон книгата и читањето и самиот ги запишал во своите спомени од детството од 1906 година, кога како мало овчарче носел две торбички. Едната за храна, другата за книгите. Според пишувањата на авторката, а тоа таа го прави по кажувањата на својот татко, тоа ќе рече оти од тогаш датираат и првите книжевни обиди. Поезијата станала вистински тво-

¹⁷⁴ О. Тренчева, исто, стр. 295.

речки предизвик како ученик во Военото училиште во Софија, каде што можел да се сретне и жедно да ги чита делата на многу познати светски писатели. И во таа намер, мисла патоводителка му е неговиот идол Гоце Делчев. За него литературата била куршуми и динамит во борбата на македонскиот народ за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи. Не ретко го поставувал прашањето: зарем нема да се најде човек кој ќе ги напише македонските книги! На таа тема свикал и посебна конгресна расправа. Токму во таа функција се нашол роднокраецот на Тренчев, учителот Атанас Раздолов од Берово кој издал триесетина книшки кои биле мошне познати и омилени четива меѓу народот. Тоа едноставно станала и негова татковинска обврска. Оти не било пишувањето цел сама за себе, ниту пак само задача на денот, потврдува и исказот дека напишаното го читал пред своите соученици. Тоа само по себе подразбира и дијалог за слушнатото, расправа за вредностите на младешките потетски записи.

Потаму авторката изнесува потврда повеќе од потребата да се пишува. *Тој разгорен порив ќе биде поттикнат и од трагиката што надвиснала над неговиот дом, и тоа ќе биде пресуден момент за да ја излее својата болка и револт низ пишан збор, за да го запише она што длабоко се втиснало во неговата душа, болната судбина на семејството, но и на својот народ и татковина.*¹⁷⁵ Така настанале и многу актуелни односно посветени песни. *Се нафатил Тренчев со голема љубов и со скромни претензии да пишува, да запише нешто од тажната приказна за неговата татковина, неодболедувана, недоодена, со неизлечиви отворени рани што вечно крварат. Во песните, во поемата и драмите се вкрстуваат тежките животни врвци на луѓето од подалечното и поблиско минато, се наслушнува страдно ехо од громоморствата, од насилствата, од крикот и лелекот на тие маченици. Се редат недоброј мрачни и грди настани едни по други. Го привлекувала и историјата, од древноста до сегашноста, го влечела и традицијата и обичаите што одминуваа, но и грчевито до денес опстојувале. Во творештвото при-*

¹⁷⁵ Исто.

сутна е и надежта и вербата што крепи, стамено да се издржат сите болешттини од едно тешко, болно и кобно време.¹⁷⁶

Би рекле оти смислено мудриот, посебно интелигентен и даровит Константин Тренчев имал сопствен писателски проект. И во текот на повеќе децении го оставил своето ракописно книжевно наследство.

А дека е така потврдува и Оливера Тренчева: *Тој немир во душата и разгорен пламен носен уште од младоста речиси никогаш и не згаснал кај него. Не одбирал ни време, ни место, ни услови, кога и каде да пишува. Пишувал каде што се родил, каде учел и студирал. Пишувал и во сеуште незгаснатиот грмеж и оган за време на војната, соочен со сите грубости и жестокости. Тие морбидни слики, видени со свои очи, ќе му се втиснат длабоко во душата и ќе најдат свое место во неговото творештво.*¹⁷⁷ Литературата низ сите времиња и невремиња си останала трајна љубов и задача. Со неа опстојувал и во затворските години. Пишувал во Истражниот и во затворот Идризово, понекогаш како што забележува авторката со принуда и по нарачка, но и за себе. Познати песни од тоа време се: *Пред кандилото, Туѓински години, Затвореник* и други. За оваа негова дејност во својот текст пишува и Белдедовски. *Покрај се што направил за македонската кауза, но и како извонреден лекар и хуман човек, интересно е да се напомене дека д-р Тренчев зад себе оставил и две книги поезија, поемата **Бура**, четири драми, записи, спомени-мемоари (сите во ракопис) и богата стручна преписка.*¹⁷⁸ А во годините од многу прогони, претреси и преселби напишаното се уништувало и исчезнувало, го снемувало за навек. Но, секогаш постоела ронка надеж. Од различни страни и најчесто неочекувано се појавувале творбите на Тренчев. Дотекувале како тивки, жуборливи поточиња најuverливо да посведочат за неговата творечка работа. И како потврда оти никогаш не треба да се губат оние неминовно потребни надеж и вера за да се биде и да се опстои во животот. Така по завршување на

¹⁷⁶ Исто, стр. 296.

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Б. Белдедовски, исто, стр. 144.

својата книга авторката добила триесет и осум песни, па со прашува: *Може ли да се пронајдат изгубените и да се залепат пронајдените ископинати страници од тоа наше богато културно творештво на многуте македонски творци.*¹⁷⁹

Семејството Тренчеви поседувало една од најбогатите библиотеки во Македонија. Омилени писатели на доктор Константин Тренчев биле Толстој, Достоевски, Иго, а често кога ќе рекол нешто додавал оти тоа биле мисли на неговиот филозоф Ниче.¹⁸⁰ Лектирата секако ќе има влијание и во неговото творештво. Првично делови од поетското наследство на Тренчев се објавени во книгата *Македонија – незгасната желба во време без надеж*, стр. 311-321. Песните како што кажува Оливера Тренчева биле пишувани на малешевски говор, но и на јазиците на неговото образование на бугарски и на германски јазик. Таа во својата книга точно наведува дека поседуваат две тетратки во ракопис и над четириесет песни машинопис. Ние добивме педесет и две песни и поемата *Бура*.

Од првите поетски обиди на Константин Тренчев, ученик во Военото училиште во Софија, сочувани се четири песни. Младешките интимни пориви потекуваат од природата, поточно од убавините и од промените на годишните времиња. Пејзажот е рамка во која што се сместуваат човекот, животот и светот. Тие не се само надопопување, туку ја осмислуваат глетката и така и вдахнуваат живот. Едноставно се добиваат живи слики. Или пак со други зборови речено откако со сликарската четка е формиран пејзажот се тргнува во потрага по мислата и смислата на мигот. Импресијата ја добива сопствената целовитост. Се зеленее полето, расцветале дрвјата и громогласно запеала шумата додека безглаво бега зимата. Се враќаат птиците, побрзале малите ластовички да ги свијат своите гнезда и да се одгласат слаткопојно, а шумските поточиња брзаат долу низ полето додека сините небесни простори ги исполнува волшебна песна. Време на нови почетоци, кога се раѓаат и се возобновуваат нештата, кога душата ја милуваат цветни мириси (*Пролет*). Многу состојби и

¹⁷⁹ О. Тренчева, исто, стр. 299.

¹⁸⁰ Од разговорот со О. и М. Тренчеви, 15 август 2013, Скопје.

акции го исполнуваат *Лето*(то) па наспрема омарнината како очекувана состојба, младиот автор одеднаш внесува многу динамика. Врелото сонце како вршник се извило над родните планини. Натезнатото класје се превиткува и повикува на жетва. Секој катрен претставува нова слика. Острите српови засвониле, глаголот е строго избран, додека нив им се придружиле игралитите песни на жетварите. Па следува малку одмор, да подремат, глаголот и сега има точна одредница, за да можат попладне со нови сили да ја продолжат жетвата. Завршните катрени, петата и шестата строфа се ука и поука: *Вино рујно и ракија / да приготви на време / да не скита по чаршија / и в крчми да не дреме // А зимата мош да биде / долга, лута и студена / нека сегде има сешто / до нова обмена*. Поентата прераснува или би рекле, ја остварува творчката тенденција таа да биде ода на радоста, на животот, на трудот и работата.

Другите две песни посветени се на есента. Првата *Доцна есен* низ мноштво од бои и нијанси создава убава и впечатлива импресионистичка слика. Ветрови ги гонат пожолтените лисја, додека цвеќињата во градините венеат и се ронат. По јасните ноќи земјата во утрините на сонцето блескоти од кристали на сланата. Непредвидливиот северец без престан завива, додека сонцето тешко насирнува низ густите магли. И за миг во четвртиот катрен додека се спушта ноќта само се навестуваат песните на момите кои си заминале и по нив останале момчињата чии срца ги исполнила љубовта. Идиличната слика во завршното четиристишие на вреден начин ги вообликува поетските идеи. *Ноќ прохладна на земјата / Почна да се шири / Млад овчар низ полјата / песна в кавал свири*. А неговата песна како да порачува оти утре иде нов ден. Со него доаѓаат нови надеж и вера, нова љубов кои ќе ги воозбновуваат човекот, животот и светот. Во втората песна *Есен* се следи идентична постапка. Стигнале студените ноќи. Долгите денови се намалиле, а тревите овенале во полето и во горите. Работата не чека. Нема ни спокој ни мир, се брза да се соберат плодовите од земјата. Да се наполнат амбарите со плодови и жито и во угарите да се фрли плодородното семе. Последните стихови авторот ги користи како мото и тоа идејно добро се вклопува и ги одразува поетските идеи. Единството меѓу надворешното, видливото и опипливото од една и

она внатрешното, емотивното и недофатливото од друга страна како спротивности го градат единството меѓу мислата и чувствата. Одат рака под рака. *Гракат врани низ полјата / Крај угари црни / Исчекуват ја зимата / Как другари верни*, завршува песната.

Првите поетски обиди на Константин Тренчев претставуваат јасно дефинирање на неговата поетика. Како средство за исказ го користи најчесто катренот и притоа со ништо не се врзува за римата. За него битно е да се сочува внатрешниот ритам на стиховите и оттаму да произлегуваат темите и идеите, пораките и заветите. А тие добиваат уште повеќе на значење зашто авторот целосно ќе се сврти кон родољубивите, домољубни теми и мотиви кои сами по себе бараат една таква своевидна признателност. Зашто со еден збор се создава своевидна лирска историја на татковината. А во неа конкретни се и настаните и личностите, времињата и случувањата. Татковината се пресоздава во највозвишен идеал. Народот и нацијата кај Тренчев ги поседуваат своите идентитет, традиција и континуитет, сопствениот корен, род и пород и тие не можат да се менуваат со други имиња и предзнаци. Говорот е директен и громок како што тоа му личи на роднокраецот кој посакува да ги слушне одгласите од прекрасните полиња и планини. Гласот на субјектот разгласувајќи се прераснува во чудесен хорски напев кој трајно се меморира во срцата и во мислите на народот. *Македонијо мила, родна земјо наша / Ти што си дошла македонски дух / низ црни ропства на векови стари / на народ крај Струма, Вардар и Кожуф / силна си по дух*, се почетните стихови од песната *Македонија*. Следи строга татковинска идентификација извлечена од научната вистина што и денеска се присвојува и искривоколчува, оти таа е земја на светите солунски браќа Кирил и Методиј. Поетот мошне внимателно ги избира историските епохи, настани и личности. Тие имаат пресудно место и значење во националната меморија и најуверливо ги потврдуваат нивните универзални и општочовечки достоинства и вредности.

Во далечниот 9. век кога во Европа можело да се мисли и говори само на три јазика, сесловенските просветители на своите словенски народи им ги даруваат писмото и јазикот. Се развива јазичната хереза и тие стануваат рамноправни партнери во

големото семејство на европските културни народи. Во таа мрачна епоха пее Тренчев, на заборавениот, исмејуван и на подбишега сфатен народ именуван како прост, неписмен, без бог и јазик му ги даруваат светите букви. Стихови кои како да резултираат од беседите на мудриот Константин Филозоф зарем сите луѓе не дишат еден воздух и не ги грее ли исто сонце, та кој има моќ и сила да го одзема некому правото да има свои сопствен јазик и писмо. Тоа е татковината и на бесмртниот Гоце Делчев кој во темелите на родината го положува својот млад живот за нејзината слобода и иднина. Во црната земја следејќи го неговиот пат отишле безброј смели јунаци кои го допишувале епот на татковината од Места до Костур и од Солун до Шар. Географските топоними ја исцртуваат картата и целовитоста на саканата земја. Завештана во легендите и преданијата, библиската земја Македонија ја воспева од просторите до Нил и со Дариевиот штит. Летописот се гради мозаично и фрагментарно.

Вековните буни и востанија како дел од соништата и копнежите на народот за слобода и посреќна иднина станале рамка на мислата и смислата за татковината. Неговиот *Баштин кат* е таму каде што во зимската ноќ крај Петлец загинал Даме Груев и таму каде што со својата дружина ден и ноќ крстосувал Делчев. *Там стуткано е селото / каде роден сум на света / и радувал им срцата / на мајчица и башта*. Спомените за детството се среќен миг кој го враќа во тажната и ропска реалност. Мислите и чувствата во завршниот четврти катрен се развејуваат како знаме. *Скрб душата ми обзема / за кат баштин, кат свеиштен / там, кај тиранин милост нема / над мој народ поробен*. Бестрашните и горди македонски чеда во славните битки со тиранските орди се недоброј (*На незнајните герои*). Над нивните коски не стрчат крстовите. Не се палат свеќи и не плачат мајки. Страшни бури ќе ги лечат раните и многу гробови ќе останат непознати и тие се престоруваат во епско платно на што во *Сердарот* пред тоа не повикуваше и Григор Прличев. Строгоста на поетскиот исказ е и национална самосвет и аманет. *Заспавете длабоко македонски чеда / а дела ви славни ќе останат в дар / за јуначка раса, борбена и храбра, / од Пирин до Охрид, од Солун до Шар // Векови цели се боревте с` тирани / да отфрлите ропство, да излечите рани / не ожнеавте семе, за мила слобода*

/ смрт ве прегрна во младешка доба. Тие се едновремено и симбол за вечната младост на татковината.

Епопејата на *Илинден – 1903* е највозвишената равенка за македонствување. Во глуво време се навестила битката во која што како бура скокна роба / в македонската земја. Децидно народот порачува и бара оти востанал за да биде свој на својата земја. Треба да се урне моќта на тиранинот и да се прати ценом црното ропство. Затоа и се умира со песна на устите. Почнува жестоката битка. Огнените јазици убиваат и палат, а долот заглушен од викотници се полни со гроб до гроб. Лута и страшна е борбата, турскиот ѕвер сее само смрт во земјата каде се кренало и старо и младо. За нејзината слобода секој брза да биде во првите редови, а јунаците силни како лавови со крв ја напојуваат земјата. Се пеплосуваат просторите, ги снемјува градовите и селата, одмаздата на османлиите земјата ја престорува во пекол. Се развеал пак црниот барјак над родното огниште, но никој и ништо не можат да ги уништат честа и достоинството на македонската епопеја. Обраќањето *Кон слободата* татковината ја идентификува со имињата на Гоце, Даме, Тодор и Јане одамна познати на сите страни од светот. Во втората строфа поетот го испишува сопствениот творечки и човечки манифест: *С пушка в рака и с дума света / за слобода наша водевте борбата / и жртви безбројни даде за земјата / на Светеца Климент и Светите браќа*. Тугите интереси и пропаганди ги разнебитуваат слободата и иднината на Македонија. Таа како да е далеку од очите и срцето на старата дама Европа која што гледајќи ги сопствениите задоволства и спокојство ги крои судбината и копнежите на македонскиот народ. Како да му било пишано вечно да се бори за сопствената слобода. *Пак остана да се мачи / Македонец борбен, верен / и да чека светли зраци / в живот тажен, мрачен*. Најголеми непријатели на татковината се нејзините први соседи кои најчесто се самоименуваат како нејзини браќа. Делчев е голема љубов на Тренчев и си земаме за право да забележине дека едноставно го следи и сака да личи на својот идол. Оттука во петата строфа на песната *Неј – Париз* е Гоцевата порака секогаш да оставиме времето да работи за нас. *О народе, борбен, храбар / поднеси ти тоа бреме / борбен зов ти пак ни биди / и причекај згодно време*.

Татковината го исковува и светото тројство од вера, надеж и љубов. Во песната *Таму* почетните стихови импресионистички го откриваат пејзажот во кој јасната месечина броди на запад кон брдата, додека темната ноќ ја покрила таа *македонска земја света*. Таму вечно владеат лелекот и ропството, а тираните (треба да се обрне внимание за множината на именката, а тоа подразбира не еден туку повеќе непријатели) кои на народот му забраниле да го говори својот мајчин македонски јазик. Ете, таму полињата и нивите се натопени со мајчините солзи, таму горите и планините ги напојува крвта на борците. И во тоа мрачно и глуво време во кое тагата е наподнослива се јавува гласот на борбата оти треба да се гине храбро и достоинствено. Ропскиот живот нема никаква смисла и вредност, та оттука и жртвата е света. Така безимениот или уште поточно непознатиот јунак добива митска димензија. Една можна слика за него е посветата *На македонскиот герој*. Хронолошки се формира неговата лична карта. Таа има универзална, вонвременска и вонпросторна вредност. Се испишува биографијата на јунакот за национални и социјални права и слободи. Како млад ја запознал земјата на робот и на јужната пот со што точно се идентификува земјата во која што страдало и младо и старо и каде херојски гинеле македонските чеда кои точно национално ја одредуваат татковината. Посветувајќи се на борбата неговото име го храбрел народот и го учел да ја презира смртта и да умира за слободата. *Со пушка в рака години на ред / броди низ планини, с најсветол завет / доста тиранство, доста ропство црно / да гинеме сите под знамето заветно*. Крај темните осои покрај селскиот пат јунакот го проиштал в глава куршумот на предавникот. Но, во Ботевски дух во завршниот петти катрен пее оти јунакот не умрел, туку тој вечно ќе живее во народот крај Вардар, Струма и Пирин. Ќе тагува за навек по својот храбар син, ќе тагуваат долините и планините, па како пример се именуваат Тодор и Јане.

Еднаш фрленото семе постојано дава нови плодови. Па се прелистуваат страниците од историјата на татковината Македонија не само како ука и поука, како чест и достоинство, но и како верба во посреќната иднина. Зашто земјата мајка постојано раѓала големи и честити чеда чии свети дела го славеа и го продолжувале нејзиното име. А тоа постои од памтивека и ќе го има

додека ги има светот и човештвото. Посветените песни сами по себе ги актуелизираат темите и мотивите. Во нив се единство животните и творечки врвици на *Свети Кирил и Методиј*. Свеченото слово почнува со елементарните податоци оти тие се солуњани кои го откриле *светото слово* со кое словените под небесното синило читале и пишувале. Неуморно создавале и ја ширеле светата книга *по земјата каде денес / гордо Македонец се издига*. И во она тешко и немирно време тие го спасиле *македонскиот род*, тој *јуначки род* да не страда и да не гине од Елада. Низ темнините и паганството го осветлувале патот и го пробудувале народот за култура и просвета. Да има сопствени очи и своја мисла, па со буквите и писмото ги осветлувале темнината, заблудите, коварството и лагата. И нагласува, треба да се знае и да се помни, оти Солуњани биле и нивните славни имиња ги величат и децата од Дунав до Егеј. Сенародното почитување кон двајцата браќа ги потврдува нивните идеи и идеали оти само просветата ги отвора сите патишта и перспективи до убавото и возвишеното. Завршниот осми катрен со чистотата и величието на делото на сесловенските просветители химнично ја воспева и националната беседа: *И ќе славим двата братја / свети Кирил и Методиј / со векови во земјата / где Македонец броди*. Во втората половина на 19. век браќата Димитрија и Константин Миладиновци на македонскиот народ му ја подаруваат златната книга *Зборникот* на народни умотворби кој наспрема сите политики и дипломатии ги разгласил вистините за Македонија и го предизвикал интерсот на Европа за таа поробена и заборавена македонска земја. Песната *На поетот и учителот* со посвета на *Миладинови*, се одликува со оној свечен тон како и претходната песна. Благодарноста е директно обраќање до татковината: *Хвала тебе мајко мила / што ти роди браќа благородни / што донесоа чест и слава народу / со писмо и песна на јазик роден*. Во црквите и манастирите како да одекнуваат хоровите кои низ химнични и панагирчни воспеви ги слават своите претходници. Песната на родниот мајчин македонски јазик создавана со столетија од безимениот народен гениј собрани од Димитрија, како и стихотворбите на Константина се разнесуваат до *ширни далечини, ечат до небесни вишини* и се брануваат сините охридски води.

Ако секој народ ја пее својата песна, тогаш македонскиот народ ја пее Миладиновската песна.

Пејзажите се откриваат во нивната магична убавина. Во првиот и во вториот катрен на песната *Последна дума* во раното утро Беласица во водите на Струма го огледува својот лик и преку Круша гордо гледа кон Егејот, Атон и Орфано. Тивко шепотат потоците крај *костени исполински стари за битките блиски и далечни* на нашите прославени војни. Следните три строфи оддекнуваат како куршуми и динамит од мигот на стварноста. Наспрема убавината и спокојството, одеднаш Балканот се стреснува од штитот што ја носел слободата на робот, *а Елинска старата злоба бесна / Самошла испрати в гроб*. Историјата се повторува. Си останала таа маќеа за македонскиот народ. И современоста како во огледало ја носи голата вистина оти со векови Гркот земјата ја толчел во ропство *и племето на силната рака / непрегледен мрак да го обгрне*. Обединувањето на распарчената татковина е вечна рана. Завршната петта строфа тоа и декларативно го искажува: *Денес војски наши по Вардар и Струма / жнеат плодот на древни победи / и кажуваат последната дума / Солун дрвен, нам да се одреди*. Света е жртвата за татковината. Во песната *На другарот ми* се опева трагичната погибија на блискиот другар чие младо срце престанало да чука и не стигнал да се прости со најблиските, да ја бакне за последен пат саканата и неисплакан и неодболедуван заминал во вечноста. По стариот црковен адет го погребале до брегот над селото и вечен знак останал крстот над неговиот гроб. По многу војувања среде жестоката битка стигнала веста за воспоставување *Мир*, па како радост милна се разгласувала по градовите и селата, на сите страни од земјата. На улиците и во полето сите се поздравувале со мирот, па леснотија ги исполнила и душата и срцето. Насекаде се славел крајот на војната. Затоа будно треба да се бдее и трајно да се чува мирот (*Кон војникот*). Тој ќе внимава никогаш повеќе да не стапне поганата нога на непријателот во родната земја. Националната свест и совест се аманет: *Ти, народното знаме / гордо да го носиш / и с македонско име / ти да се поносиш*. Во битките ќе биде народна слава, во мир ќе е цвет за државата, зашто од памтивека, од *векови стари* до денешни дни храбрите војни го бранеле својот народ.

Меѓу посветените песни е и онаа *На Паликрушевата чета*. Осоговските планини ги оглушиле гром и трескот и од животот заминале храбрите јунаци. Загинал Паликрушев со другарите и молкум ги закопале крај врбите под Царево Село. Сликите се редат фактографски. Се гордееле со нивните тела предавниците и тираните и како сатани пирувале над нивните гробови. Метафората оти пиреј ја покрил могилата, а душманите и не видеде кога нова сила се родила и занемеле пред неа, укажува на постоењето на македонскиот народ кој со сопствени борби и жртви ќе води борба за својата слобода до последен здив. Петата строфа е миг од реалноста. Денешните слободни денови во кои се слават нивните имиња, а народот како благодарност ја издигнал плочата за нив во црковниот двор. Револуционерната традиција на Пијанец и Малешевијата свој документарен приказ има и во песната *На Разловечкото востание*. Во деветте катрени се седумте сликите во кои Турчинот и дење и ноќе прави зулуми во земјата, со него се бесните башибозуци и алчните полјаци, се граби што ќе видат и што ќе смислат, станале страв и трпет, а убавите девојки и младите невести биле грабани и носени во харем. Разгневениот поп Стојан тргнал меѓу народот да подучува оти не треба веќе да се трпи ропството, туку да се земе пушка берданка и да се уништи турскиот синцир на подјармување. Војводата Димитар Беровски го кренал и народ во борба поведе. Баба Недела и ќерката Станислава на црвена свила го извезиле повикот *За слобода станете!* И од родното село на поетот тргнала владимирската чета чии одбор од смели јунаци кренале востание во Пијанец и Малешевијата.

Сенародната борба е тема и во шесте строфи *На Илинденското востание*. Од Мечкин камен грмнала борбата и на сите страни се разгласил славниот подвиг за нерамната битка. Со својата храброст воините го вчудоневиделе светот и се впишале во историјата едноставно и чедно како се сака и како се гине за татковината. Првата строфа е идилична слика за *Македонија прочута и славна / земја на јужно сонце / прекрасна и бајна / од бога даровна*. Но судбината како да била проклетство. Зашто не се видело бел ден и понесреќни на светот од нив немало. Од каде ли дошло тешкото проклетство, та старата и древна земја им станала мора, *мирни не стојат, од неа се бојат*. А со столетија

разни војски од сите страни на светот ја газеле нејзината земја и извршувале ѕверски насилства. Фрагменти од тие епски времиња е и посветата *На брат ми*, која што е дел од автобиографските песни. Новите душмани ги собираат голобрадите момчиња и како живо месо ги поставуваат на Солунскиот фронт. Меѓу нив е и поетовиот брат кој бил заробен во Негрита, потоа бил однесен на пустиот остров каде што во невидени ужасни маки ја испуштил страдалната душа. Се воспеваат Мечкин камен кој шепоти за смелите јунаци и за нерамната битка, за жестоката атака на Питу и славниот Илинден, за бунтовната сила на милата татковина со имињата на Карев и Крушево, на Даме и Смилево.

Во лирскиот третман на мислите и чувствата, во скришната и невидлива интима, во песната *Пред кандилото* во самотија се шепотат татковинските аманети децата да се молат за него, да се молат во своите души, за него фрлен во тешките затвори. *Проколната судба од младост до старост / судба на маки, страдна и тешка, / јас не знам, што толку згрешив, / грешката беше, за љубовта моја / кон тебе родино, славна и горда*. Стихови кои тивко и смирено пеат за родот и породот и за љубовта кон нив како грев и за самообвинување на своите мисли и чувства кои асоцираат на стихови од неговиот современик Никола Вапцаров.

Во песната *Затвореник* од четири строфи од по четири стиха во духот на народната поетика и во директно обраќање до мајката се поставува дилемата *што ти ме задои / а животот кобен судба одреди*. Во век мрачен бил роден од младост до старост, до крајот на животот страден. Наспрема општото во првата, во втората строфа се конкретизира клетата судбина. Сам е во темнина, во влажна ќелија до која не допираат ни сонцето ни небото, *а очите мои, мила ми мајко / ронат солзи жешки, од маки тешки*. Како што пееше и Коле Неделковски кого научната мисла не ретко го маркираше како последен народен пеец. Лирската исповед ги исполнува стиховите и на песната *Средба*. Затвореникот се враќа дома и преградките со најмилите ги топат солзи. Така како да се забораваат тешките болештини. Во дворот под сенката на врелото лето се собрале деца, стари и добри пријатели, само синчето клекнато отстрана шара со очите и како да гледа туѓинец. Не се сеќава тоа на својот татко, бил многу мал,

та без татковите грижа и љубов го минал детството. Останало тоа отворена рана во душата на родителот. Но, радоста е голема што пак се заедно и во топлото домашно огниште тој донесе радост и среќа.

Со песната *На Гоце Делчев* се отвора би рекле, циклусот стихови инспириран од идеологот на македонското свето револуционерно дело Гоце Делчев. Каде што поминувал тој по горите и по полињата се огласувала борбата на сите страни од родните простори. Во песната *Аманетот на Гоце* се опева смртта на јунакот по кого тагува целата земја. Во последните мигови додека неговата топла крв ја натопувала земјата, го оставил аманетот да се чува татковината од непријателите како што мајката над колевката ја чува својата мила рожба. Ропството мора да се уништи и патот до слободата е трновит. За иднината на татковината не треба да се жали животот и бара машка честита борба со душманот. Нека говорат куршумите и динамитот, тие ќе ја исковаат слободата, а со неа ќе грејне слободното сонце и ќе се развиори народното знаме. Смртта на големиот народен син е тема и во песната *Гоце с` малихера*. Во темните мугри и во нерамен бој со клетите Турци, предаден подло паднал славниот *македонски херој*. Истекла јуначката крв, престанало да чука срцето и згаснала виделината во очите. Во вкочанетите раце ја стискал малихерата и на верната дружина и дал знак да ја продолжи борбата со ѕверот. Нека се војува дење и ноќе додека не се дојде до победа која што ќе го раскине мрачното ропство над своите чедра. И да се развее црвениот барјак над татковината за да се слави и да се живее слободата од *македонската воена сила*. Во *Тажна вест* пак се опева погибијата на големиот македонски син. Повторувањето на темите го толкуваме како непрежал по името и делото на чедото кое што е равенка за светото македонствување. Со неа непријателите очекуваат да престане сенародната борба, но се излагале, зашто народот со непоколеблива верба ја продолжува тешката борба. Со тоа ги остварува заветите и пораките на славниот Делчев. И завршните два катрена: *Комити, чети в ред клетва дават / земјата своја вечно да ја бранат / Злочест враг од неа да истерат / и родна грутка да сочуват // Бурно време сила по поеме / да вдахне надеж, народ да потикне / храбро в бој да влезе, живот да дарува / за земја мила за вечна слобода.*

Љубовта и приврзаноста кон Делчев се одразува и во создавањето на најдолгите песни на Константин Тренчев. Песната *На Гоце и Јане* ја составуваат четиринаесет четворостишија. Сега покрај војводата Гоце се додава и војводата Јане Сандански, пиринскиот цар кои се владетели на ајдучките планини. Во градовите и селата го подготвувале народот за борба и за жртви, од Охрид до Струма ечеле горите од младешките песни, а по ајдучките патишта се виорело знамето. Беспатјата и патиштата ги чистеле од спахии, целати и забати шпиони. Со нерамни и епски борби го уривале ропството и го очудувале светот. Интригите на Европа и султанските синџири ги разбивале со куршуми и со мини. Земјата се престорила во крвава драма. *Историја нова / с македонски слова / пишеа с крвје / борците ни храбри*. Националната сознајба не отстапува ни чекор назад. Нивните животи згаснуваат без песни и без радост, младоста ја положуваат во темелите на милата слобода за правда на народот. Проклетото издајство ја носи смртта на Гоце кај Баница, а од продадени души со животот се збогувал и Јане кај Пирин на пат кон татковината. Грмнуваат прекрасните песни за двата јунака и се разгласуваат насекаде во татковината. Две песни се посветени и на Даме Груев. Тој прераснал во национална препознавка на народот и државата. Од револуционерното Смилево херојот тргнал да бунтува и да покаже оти нема помирување со ропството. Втората строфа е и порака и предупредување. *Македонско знаме крена / храбри борци собра / на Балканот бурен / од борби изнурен*. Душата на душманот од злоба гори, додека Даме со огнени зборови ја храбри верната дружина. *Држава да створи / во простори свои / народ да не страда / слобода да влада. // По градови и села / низ Македонија цела / борбен дух се роди / за делото свето*. Се создава географијата на татковината од Солун до бунтовната Малешевија по која што чекорел славниот војвода. И го стигнала смртта кај Петлец, та се стемнило небото и се стреснал народот. Но, неговите пораки се надвисиле над несреќата и ги опоменуваат борците да ја продолжат вековната борба за правдини и слобода.

Поетовиот монолог *Исповед* со дообјаснувањето *над гробот на Даме* е непрежал по заминувањата на Гоце и Даме. Натезнала староста по Разлог и Илинден и останала само желбата да

се дојде на гробот од милиот војвода. За среќната иднина на милата татковина го дал животот, но и ги задолжил родот и породот вечно да го помнат и да го слават. *Тука сега / борбеното семе / корен пушти здраво / за времето вечно*. Недоброј се гробовите на храбрите и славни војводи. Придавките вечно, славно то и недоброј се оние најјарки бои со кои се меморираат македонската историја и опстојба. Гласноговореното што го подразбира среќниот и слободен човек завршува со директно обраќање до Даме како исповед на поетот да му олесни на душата со народната мудрост *јас думи болни да кажам / од гради камен да симнам*. Во нивната универзалност Тренчев луцидно ја вградува егзистенцијалната димензија на македонствување. Од одбраните македонски јунаци има посвета *На Христо Чернопеев, осум катрени*. Се повторуваат бројни слики и од досега разгледуваните патриотски песни. Народната борба е содржана и во акцијата на веќе споменатите херои: *Свечено се колнат / завет да исполнат / на Гоце и Даме / против зли тирани*. Во нерамните битки *јунак најхрабар ти беше* (Чернопеев, б.м.) та неговата чета ја помнат Огражден и Малешевијата. Тоа ќе рече дека авторот за свои личови го одбира јунакот над јунаци. Тој е сведок на погибијата и во јас формата поетски глаголи: *На Криволак морен / темен облак згрме / пред очите мои / живот славен згасна. // Ти живот херојки / за слобода даде / во молк тегобен / почит ти одавам*. Така родољубивите и револуционерни песни на Константин Тренчев стануваат еден своевиден македонски историски незаборавник.

Судбината на еден народ сама по себе ја носи и ја одразува неговата социјална опстојба. Поробената и распарчена татковина ја загрозува егзистенцијата на својот народ. Како да се дојде до парчето горчлив леб!? Така почнале преселбите, напуштањето на родните огништа, заминувањето во туѓина, почнале емигрирањата и печалбарството, се начнало сушењето на коренот. Тешка е судбината на откорнатикот. Се одгласува тој од сите страни на светот. А тој никаде не е ни среќен ни слободен. Не е свој човек. Станал безлична сенка без трунка чест и достоинство. Така и почнува песната *Прокуден* како неутешно оплакување на сопствената и на колективната судбина во татковината каде народот масовно гинел во борбата за слобода. Националаната

сознаеност и во овие стихови високо се издигнува и се меморира, зашто непријателските орди добро помнат како умира Македонецот. Над гробовите навечер или в зори не плачат мајки и сестри. Следуваат импресионистички слики кои ги нагласуваат егзистенцијалните значења на едно сенародно истрајување. *Само в јасни ношти / звезди и месец / светат им над мошти / а птица злокобна / крешти до зори.* Не е тоа само сон, не и копнеж, па се покажува стварноста. *А сонце милно / итот надникне в зори / со зраци изобилно / сјајно на вред / праќа им привет.* Компаративното би рекле, сликарско искуство потоа се противставува на историјата која што ги признава само фактите. Таму сега во неговата татковина пирува злосторникот кој станал изрод што само го исмејува и пцуе *братот поробен.* Но, на тие ропства удира народски речено гром во ведро небо, и јасно кажува оти се ближи крајот на сите ропства и секако најреалната димензија и в` *Македонија мила / чу се веќе зов / за живот нов.* Се слушнало или не се чуло, се видело или не се догледало, но вистината е една. Болска таа како сонце во завршното петостише. *Наскоро в земјата / што родна е нам / ќе грејне зората / за слобода вам / Македонци там.*

Прогонството како проклетство е тема и во песните *Во изгнанство* и *Изгнаник во меана*. Се користи говор во јас формата. Таквиот одбир ја создава сугестивноста на мислата и на пораките, а ги нагласува просторот и времето како одлучувачки егзистенцијални категории. Во првата песна несреќникот бара неговите другари да го остават сам со себе. Срцето му е искршено од тешки и стари неволји и во тага е завиено. Се навратува во дамнешните и безгрижни денови од детството. Во третата строфа искрено соопштува зошто се случило она што сега го мачи и прогонува. *И с другари бујни млади / неев, играв се до зори / но тиранин ме прокуди / и без време, бол ми дари.* И завршува со молба другарите да го остават и дружно нека се веселат, зашто неговото срце тага го попарила и не му треба радост. Во втората песна *Изгнаник во меана* се обраќа кон девојката да се насмее и да запее, та да ги потисне тагата и болката. Копнежот дали некогаш пак ќе ги види своите браќа и сестри вознемирува. Нека запее милно, та да ги растера црните мисли што му тежат в глава за најмилите и за татковината. Поентата е содржана во завршна-

та шеста строфа. *Запеј, сам в туѓа земја / неволен скитник од крај далечен / запеј тука где никого немам / за да разнесеш скрбот ми вечен.* Треба да се обрне внимание на просторот каде што се случува исповедта. А тоа е најдолната, ниска точка во чо-векувањето, во смраdot на меаната како дно од животот. Така и во тие простори боледуваше и пееше и неговиот роднокраец Атанас Раздоллов.

Песната *Трудовак* е химна за човекот на трудот. Со ведар дух и со машка сила ги пробива планините, ги рамни полјаните, ја преорува земјата и гради патишта, пресушените мочуришта ги пресоздава во плодородни ниви. Неговите раце ги имаат количката и лопатата, чеканот и мотиката и го менува ликот на земјата. Машката сила пред ништо не застанува, од ништо не се плаши, и во мир и во војна таа била гранит. Оеднаш универзалноста го конкретизира ликот кој бил *потомок на Самоила* а работата како единствена мера за човекот ја заокружува поетската идеја за химничен воспев зашто *за пример ти стана / и за тебе светот дума.* Мигот на заминување во туѓина и разделбата со најблиските запишани се во петте катрени на песната *Тажен ден.* Отчукува последниот миг да се слушне милниот глас на најблиските зашто заминува многу далеку каде што ќе биде несреќен и сам. Роднините и другарите ќе тагуваат по него. Се збогува и со саканата со сомнеж дека еден ден можеби ќе плаче и по некој друг. Само милата мајка што го родила ќе си жали за својата рожба до судниот ден. Тој миг се регистрира и во песната *Разделба.* Бара прошка од сите пред да замине во далечните и непознати пространства. Егзилот се открива како поразија. Денеска мајка му нема да пророни солза, ниту пак сестрата да го испрати, а братот го нема да е тажен. Омразата на тираните ги понела одамна во смрт, та тие ете и него денеска го прокудуваат од родната strea. Завршните три строфи се посветени на саканата и тие се израз на неговата немоќ да ја остави сама и беспомошна, а гласот зарипнува и првата солза ја потопува помислата оти ја остава тука каде што умре неговата мајка. Безнадежноста како да нема крај, со неа почнува и завршува светот.

Но, сепак некаде постои еден мал и речиси невидлив зрак на надеж. Љубовта се јавува како локомотива која што светот го движи напред. Песната *Ти* е обраќање кон саканата жена што

станала ангел во срцето и заробенник во душата. Нејзиниот мил и вљубен поглед ќе му ја храни душата, а волшебниот лик ќе го теши во животот. Бајковитоста продолжува или поточно се надградува и натаму. Зашто тој ќе пее мили песни за младоста и љубовта и таа сила ќе го држи до смртниот миг. Кога животот би бил толку убав би бил бајка, ама не е така. Но, секако дека треба да се побегне од грубата реалност, да се побара спас, зашто животот е еден, дните минат неповратно еден по еден пее поетот и кажува оти во себе ја притаил радоста од младоста. Песната *Со дедо ми Цоне* има два дела од по пет катрени. Зачукало бунтовното и јуначко срце, па на борба се кренало и старо и младо (второто пеење). Во челните редови на јуначката битка биле Димитар Беровски и поп Стојан со единствена цел да се уништи засекогаш ропството. Моќен и бестрашен е народот зашто од него изникнала ВМРО та *закрила голема за народот стана / и в душите наши корен длабок пушти / на Македонија милна, пранги да скрши*. Организираната револуционерна и политичка сила како симбол кој долговечно за себе го врзува македонскиот народ, а идеологот Делчев насекаде стигнува, па и во славната Малешевија дели умни совети и го челичи борбениот дух.

Објавените два катрена *Зима на бедникот* ја имаат забелешката оти нечитливи се пет строфи. Сочуваните фрагменти се од оние примери кои ја потврдуваат поетовата дарба на авторот. Страдална и тешка била долгата зима на осамениот и гладен сиромав човек. А ја носи сам сопствената клета судбина и со светла надеж се самоохрабрува. Втората строфа е една импресионистичка морничава слика. Земјата ја стегнал мраз, бучат силни ветришта, а тој стуткан и премрзнат како авет некој пред прозорецот имал само една желба: да ги гледа снегулките и сјајните ѕвезди што студот му ги грабел пред очи. Студенилото од зимскиот пејзаж се преселил или уште повеќе го идентификува студенилото во човековата душа. Поетот Тренчев смета дека колку повеќе душата е чувствителна, восприемчива и префинета, посебно нештата да ги поврзува со асоцијации, со алузија на нивната смисла, со интуиција, толку и самото творештво ќе биде пофрагментарно. Темното и нејасното како релевантни знаци на поетиката се резултат на фрагментарното исчитување на да-

лечните асоцијации и тоа читање се темели врз основа на интуицијата.

Секој автор најuverливо за себе ги остава знаковите, следите, именителите во неговите животни и творечки врвици. Иако во мал обем од другите тематски целини, овие песни даваат повеќе интересни и единствени податоци кои нема да ги сретнеме на друго место. *Три години на фронтот* се фрагмент запишан во војничките ровови каде што секој миг се престорил во столетие. Минале веќе цели три години по стрмните планини и рамните долини во кои стрчеле гробовите како нема могила / сведоци тажни на црни патила. Одекнувале само татнежи и грмежи кои ги замрзнувале младите срца, и таму ужасната смрт го имала пресудниот збор во страшните битки кај Црна и Струма. Таму тажно минувале деновите на раната младост, таму се замрзнувале песните и радоста, царувале тагата, болката, безнадежноста, таму куршумот не одбирал и немал милост. Исечок од тие времиња се и четирите катрени *Од фронтот*. Пеколот се симнал на земјата. На фронтот одекнувале злобните грмежи и непрестаните трескотници, та место радост за голобрадите младичи тука за вечно владеела јароста лута. Младата душа веќе ја заборавила љубовта како нежност за срцето, та храбрите и бодри јунаци в раце ја стегнале пушката. *Теб сонувам, тебе љубам / с теб живеам мој кумир / до кат сили не изгуба / ти ќе бидеш мојот мир*. Оттука и поентата оти смртта доаѓа ненадејно во страшната битка и меѓу луѓето во јуриш, и ако таа пресудила *јас ќе умрам храбро како маж*.

Поетот како школка ја отвора душата за да ги излее љубовните чувства. И од нив сочувани се за жал, само осум стихотворби. Во нив доаѓа до полн израз тивката и ненаметлива лирска душа за да ги соопшти најскришните и возвишени љубовни мисли и чувства без кои нема човек, живот и свет. Почетните стихови од песната *Проштевање* ја покажуваат внатрешната душевна хармонија во разделбата со љубената девојка и со солзи го бакнува милиот натажен образ од една, за него во таа тажна есен, од друга страна. Во одредената рамка е поставена соодветната слика. Во духот на безимениот народен гениј Тренчев го воспева неутешниот љубовен немир: *Нема нежно да милувам / тело стројно, коса свила / нема трасно да бакнувам / очи црни, уста*

мила. Разделбата боли и длаби во душата. Копа љубовта во душата како во мрачен рудник. Се бара прошка: *Прости, прости дете мое / што не ќе те веќе вида / но срцето ми ќе е твое / било каде јас да ида*. Бесмртноста на љубовта какви што се и големите човечки дела остануваат да се помнат и да векуваат. И во завршниот катрен како аманет: *И ќе носа спомени мили / в`градите за утеха / как среќни тук сме били / где срца ни се љубеха*. Еве стихови за убава народна песна кои само ја чекаат својата музичка адаптација.

Песната *Не титај ме* е продолжение од претходната творба. Поетот е во далечната туѓина и меѓу луѓе кои се исто така туѓи за срцето, па директно обраќајќи се до саканата вели да не го прашува дали се смее или пак плаче, туку да го праша какви солзи проронува сам самотен негде незнајно под небото. Нека не го прашува во недогледноста на убавината каде душата негова најдува радост, туку да го праша за последната средба што на срцето не му дава спокојство. Да не прашува колку многу ја љуби и дали љубовта има мера, туку да го праша ако ја изгуби дали негде ќе најде мир. И во осумте катрени на стихотворбата *Беше есен* секавајќи се на разделбата со љубената нивните лица бледнеат а зло се свило во срцата. Устите немеат за судбината што ги разделила. Денот му е тажен. Го измачуваат мрачни мисли, гласот зарипнува во плач. И се присетува на нејзините црни очи во кои блескотела надземна страст, гореле тие од радост, тага и болка, та погледот се престорил во бездна. *И со љубов јас ги љубев / и непрестајно ги сонував / младоста си по нив губев / и денџе ноќе по нив страдав*. Строфата неочекувано како грд сон не стреснува. Глаголското минато свршено време навестува некакво зло. Така и се случило. Стиховите ја откриваат причината за немирот и болката на поетот. Неговиот живот станал тешки маки и горчини зашто таа прегрнала друг, *а јас останав и без сила*. Го исполнила тага, очите оплакуваат, бледнеат усните, а во срцето не останала младост, додека косата побелела. Злокобната судбина ги разделила во мигот кога тој заминал далеку, а таа останала во родниот крај.

Се раѓа нова љубов во *Признание*. Откако преку нејзината другарка разбрал за љубовта кон него, не чекал, и веднаш поитал кај неа во мрачната ноќ. Ја земал во страстна прегратка и

нежни бакнежи и подарил. Треперела таа во неговите раце и шепотела оти само него, само него го љуби и спремна е животот да му го дарува. Во таа зимска ноќ месечината блескотела над снегот, а го испратила таа со насмевка и на прагот бакнеж му подарила. И се заокружува идиличната слика во шестата строфа додека во дворот се натрупувал снегот, завивала страшната бура, мразот насекаде царувал ама нив во срцата им било топло. Вечната љубов е тема во *Завет* и е поставена во нејзините универзални димензии и значења. Таа е бајка и се сонува што луцидно ги порачуваат копнежот и сонот како простор на случување. Оттука во нив невидливиот ветар галежно ги пренесува мислите и чувствата. На сон ја сретнал со бујни и расплетени коси, а црните очи ги исполнувало големо несопокојство. Летале под светлосните небесни пространства на југот. Прелетале мориња, над Егеј и Јонско и стигнале во земјата на сонцето и на смеата. Тука Купидон со стрела ги пронизал во срцата и страсни бакнежи положил на усните. Далеку таму во земјата на лимоните се заколнале пред Бога младите срца оти вечно ќе се љубат, заедно ќе живеат како пример на стари и млади. *Се заклеа на верност срцата вљубени / в љубов чиста, непорочна света / дека ќе бидат верни и по гробот земен / да се знае се до ширни небеса.* Таа возвишена љубов во катренот *На тебе* го прима кај себе нежното чувство, го прегрнува саканиот и неговиот душевен гнев го престорува радост. Иако нема забелешка, имаме чувство оти тоа е сочуван дел од некоја поетска творба.

Да се вслушаме и во петте строфи на стихотворбата *На бедната ми пријателка*. Уништена и страдна таа безутешно плаче додека немерлива болка и го кине срцето, се ронат горчливите солзи по образите во родната расклатена и сиромашна куќичка. Секоја нова строфа е посебна слика. Нејзин почеток се солзите. Така чувствата и емоциите се нагласуваат. Плаче зашто страдалничкиот живот е трнлив во моминското срце, а нејзините раце треба да ги прекопаат нивите крај наведнатиот даб. Таа често плачела под вечните јавори со жалба по брзо одминатата младост, рони врели солзи, бескрајно кои како да ја гонат неповиканата старост. И пак плаче таа со скриено, натажено срце од грубиот и тежок живот и како да не останала радост од овој свет на нејзиното свенато лице. Таа плаче со солзи какви никој не ги

проронува за судбината што и подарила црни денови. Плаче и за сите кои злата прокоба ги гони и во магла се распрснуваат нивните копнежи. Би заклучиле оти всушност тоа се стихови за љубовта и уште повеќе за изгубената младост која неповратно одминува. А во младоста е оживотворена љубовта. Токму тоа се и поетските идеи во *Дојди*. Штом ја сретне тој немее пред љубовната екстаза, додека душата копнее да ја гледа секој миг. Љубовните расположенија и чувства се менуваат со голема брзина. Откако ја запознал и станала негова радост деноноќно ги губел силата и младоста. *Дојди, дојди, блен чаробен / чуј ми глас, чуј и сврти се / на животот мој отровен / радост и сила ти му врати*. Катрен кој како да не внесува во мрачните подзмени ходници каде неуморно чекори Евридика, а нејзините стапки како просјак за љубов ги следи несреќникот Орфеј. Крвта во него по неа блика, неа ја љуби, неа ја вика зашто таа му е божји рај. И нека знае оти без љубов во животот не се минува лесно, таа со радост ги милува и го дарува новиот живот. Во последната строфа извлечена е поентата оти кога во немирната младост в гради ќе затрепери срцето, безусловно на страстите и радостите треба да им се даде простор како секогаш да е месец мај. Символ на младоста, убавината, љубовта, на новите раѓања и пресоздавања.

Од ракописното поетско наследство на Константин Тренчев сочувана е поемата *Бура* која што содржи дванаесет пеења. Со неа на најдобар можен начин и се заокружува овој дел од неговото творештво. Покрај дарбата на авторот, не можеме и не сакаме да прифатиме било каква теза оти нејзиното настанување е само по себе случајно. Станува збор за извонреден интелектуалец од модерен европски профил, љубител и познавач на книжевноста, љубопитник по националната македонска книжевна традиција. А тоа ќе рече дека му се добро познати и омилена лектира делата на македонските писатели од втората половина на 19. век. А во нив највисок естетски европски дострел се поемите кои се единтификација на генот на Македонецот, карактерот на историјата, традицијата и континуитетот на Македонија, па нивните величествени епски платна логички како најдобар нивен одраз го одбираат величието на поемата. Речиси нема авторско име од овој период што не ја користел за поетски изказ и токму тие биле највисоките естетски коти во нивното дело. Тој

пат и таа судбина ја имаат и авторите од забрзаните десетлетија на првата половина од 20. век. Време и автори во кои природно припаѓа и Константин Тренчев. Структурално творбата ја составуваат десет поголеми или помали пеења. Така со право авторот и сметал на нејзината читливост во чија пак основа е хронолошкиот пристап кон темите и мотивите.

Станува збор за историска поема. Во насловот *Бура* содржани се патриотско-поетските идеи на македонското историско и национално опстојување и истрајување. Се воспеваат вековните бунџи и востанија под развеаното знаме на татковината во борбите за национални и социјални права и слободи. Тие ги содржат свеста и совеста за сопствениот идентитет и за борбата во која со сопствени жртви се чекори кон посреќната човечка иднина. Како исказ се користи директниот поетски говор. Со него се воспоставува своевиден дијалог меѓу поетот и татковината. Во првата строфа се открива Македонија како земја на *славни преданија* кои имаат стари и длабоки корени. Тоа е земјата што ги задоила Филип и Александар, тие смели војсководители и знаменити гении, чеда и наследници на древни кралства. Доминира реалистичкиот приказ на времињата, настаните и личностите и сите се именувани прецизно. Бестрашната коњица и македонската фаланга во збиени редови и со бојни стрели одважно тргнуваат во далечен и славен поход. Уште во првата слика се создава епската димензија на настаните, просторите и времињата низ географското исцртување со прегазување на соседите Хеленски, преку Атина и Спарта, со отворените морски патишта до моќниот Дариј и древниот Египет. Така Александар ги мешал народите, крвно ги поврзувал и создавал нов *човечки род* кому насекаде му дарувал величествени градби. Не постои нешто а што не може да се освои и да се пресоздаде. *Во време древно Александар ти Велик стана / по битките славни и градбите дивни / победи и таму кај друг не можел / до бескрајот стигна, кралство прошири / и славна империја створи.* Во срцето гори огнот оти тие тука се стари господари, па се страв и трепет за соседите. *Македонска слава / кошмар за нив стана / од неа се бојат / и мирно не стојат.* Историјата е вечна река која забрзано тече кон големото море.

И второто пеење е директно обраќање до татковината, тоа наше светилиште кое ни се открива потонато во темнина. Се наредуваат страдањата: зло паганско, безбожно, демонско, мрачно фарисејско теглило. На овој свет има место под сонце за секого. Треба да се излезе од мракот, при очи да не се остане слеп и беспомошен, потребно е да се човекува. Строфата : *О! Госпoде Бoжe, создателу наш / што сонце еднакво за сите даде / даде и живот безгрижен, весел и драг / и земја благодатна за сите еднаква*, беспоговорно не упатува на мисијата на сесловенските просветители Светите браќа Кирил и Методиј. Времето кога во 9. век владеела јазичната хереза, а тие на Словените им подариле јазик и писмо со кои станале рамноправни членови во големото семејство на европските културни народи. Токму така истапувал во жестоките полемики Константин Филозоф од кои секогаш излегувал како победник. Прашувал: зарем сите луѓе не го дишат истиот воздух, не ги топли едно сонце и ги милува ветрот кој ја разгласува вистината. Оттука кој може да нареди да се говори само на три јазика, и уште повеќе смее да помисли да ја забрани употребата на својот разбирлив мајчин јазик. Се будат старите племиња и земјата ги повикува среде мракот да го посеат семето и да тргнат по божјиот пат. Тоа е патот на светите апостоли Петар и Павле, примањето на блаженото христијанство што ги носи спокојството и утехата. Со нив се божјото слово што ги дарува со љубов, вера и надеж, а во светата *Библија* за секого имало поука.

Делото на Кирил и Методиј се воспева и во третиот дел кој добива химничен тон. Нивна родна земја е Македонија. Таа е свето огниште и колевка на светите браќа и на нивните ученици. Како припадници на *благороден солунски род* ги откриле буквите и создале писмо за братските народи од дамнешни времиња до денешни дни да читаат и да пишуваат на свој јазик. Тие се спасители на јуначкиот *македонски род* од Елада, па со словото и книгата ги растерале темнината, заблудите, коварството и лагата. Трновитиот пат на солунските браќа низ секојдневни расправи и клевети, замки и интриги впечатливо е запишан во еден стих *и низ тежок пат среде длабок мрак* го посеале семето на светлоста. Тоа бил патот на сите Словени. Тренчев ја раскршува композициската структура на поетскиот материјал секако со

тенденција да се разбијат монотонијата и пасивноста. Се вметнува краток катрен како нова неочекувана слика. Наспрема историскиот немир се воспоставува спокојството на пејзажот. Но, и во него нешто се опчекува. *Солун с модри води / што два брата роди / Чека ги со душа / Проповедта им да слуша.* Тоа е ново време на светите Климент и Наум. Учениците на сесловенските просветители кои ги шират убавината и слободата кои за свое седиште го одбрале древниот и преубав Охрид. Следуваат стихови кои го опејуваат богатото и славно минато на градот, неговиот непокор и слободарски дух, златното време на Св. Климент и на Охридската книжевна школа, првиот словенски универзитет на Балканот и неговите *многубројни млади ученици.*

Нови страници од историјата на македонското светилиште се раздиплуваат и во четвртото пеење. Сликите не враќаат со илјадници години наназад во тврдините на царската престолнина на Цар Самоил. Тој татко на народот кој се стремел: *Бог од зло да спаси држава и народ / и племе обединето за навек да биде / сплотено и силно тоа да биде / и во добро и зло, и во војна и мир.* Се исцртува и географијата на милата татковина со Галичица, Преспа, Голем Град, со пенливата Струма и снежната Бела-сица. Следуваат стихови за ослепените војници и за трагичниот крај на царот пред грозоморната слика на неговата војска, која што добива една универзална димензија. За вечноста и непобедливоста на злото. *Низ векот од давнина / во светот мир се не владал / од луѓе злбни, зли и алчни / и луѓе за одмазда жедни / доволна била омразата да вивне / и бојот веднаш да грмне.* Тие претставуваат своевидна најава на петото пеење. Се редат идилични слики. Македонија таа прекрасна земја со славно минато, земја на митови и на стари свети книги, со природни убавини на кои им нема равни во светот та затоа е убава како бајка и блескотна како сонце. Господ ја создал среде Балканот од Места до Костур, од Солун до Шар се до Белото Море. На народот за дом му ја дал рајската градина. Во неа се и трите езерски бисери Охрид, Преспа и Дојран. Метафорично со патот на витката јагула поетот го прикажува вечниот патник како се пробива до топлите морски води низ теснеци, свиоци, а тој тежок и бескрајно долг пат е налик на патот на татковината. Таа со векови со *бескрајни*

љубов и жар го правела истото за опстојување на сопствениот вечен род и пород.

Туѓите интереси и пропаганди ја разнебитуваат Македонија која што на својот народ му дарила добар и честит живот, но глава не кренала, ниту го нашла сопствениот мир *од земји злочести што не те оставија / да си тоа што некогаш си била*. Најголеми нејзини непријатели биле првите и братски соседи. Ја делеле и парчеле, ја раскрчмувале, ја премолчувале и одрекувале. Оттука таа имала вечни борби за опстојба (шесто пеење). Гласот на отпорот и бунтот во седмото пеење е повик до народот да востане до последениот човек зашто доста му се ропство и тиранија, доста му се бегови и паши, да се бори и без страв да умира додека не се истера непријателот од земјата. Опеани се тешкиот ропски живот, зулумите, палежите и грабежите, обесчестувањата, убиствата среде бел ден по полето и патиштата, преполнетите затвори со пеколни измачувања. Мозаично следат катрени за епопејата на Илинден и на Крушевската република. Се одгласуваат Мечкин камен и Питу Гули, Никола Карев од Крушево и Даме Груев од Смилево, долгите колони маченици на заточение за Мала Азија, но во истовреме најгласно се извишува повикот за борба. И осамнува тој ден (осмо пеење) денот на одмазда како што пее поетот, од кој се раѓа државата со сопствени граници и во слобода. Прераснало времето во бура од оган и застрашувачко ура, говорат куршумите и динамитот. Се множат четите и се гласат заветите на борците во име на Гоце и Даме, со повикот на Илинден и Мечкин камен. Од сите страни на татковината говорат традицијата и континуитетот, самобитноста и непокорот на Македонија (Даме, поп Стојан, Сандо Китанов, Али Ботуша, Круша, Кресна, Баница, Солун, Пирин, Огражден, Малеш).

Втората светска војна како нова ука, но и како поразија се тема во деветтото пеење. Македонскиот народ заедно со братските народи тргнал смело во борба *за заштита на робот и на Делчев гробот*. Идеите и идеалите на славните претхоници ги водат во нови битки. Роднокрајната врска авторот ја посведочува со стихови кои се испирирани и посветени на Малеш, Русиново, Берово со конкретни историски настани. Но, за жал Македонија и во братската војна пак останала измамена. Старото би-

ло заменето со ново ропство. Секоја нова власт и нејзината политика независно од името се диктатура. Новото јаничарство без судења ги полни затворите, дебнат тајните агенти и ја пијат крвта на секој непослушник, чиновниците со подуени стомаци крадат, а грабаат и вештите лихвари, а пак *чесните попови* повикуваат на шутири молитви. Кој ли не минал низ атарите на Македонија и изигрувал нејзин владар. *Политици умни / по митинзи шумни / душата ни троват / вериги нови ни коват*. За жал новото време било само ново разочарување. И натаму се агитираат Сан Стефано и идеалот на Гано, се бележат злосторствата во Дабница, Ваташа и се возвишуваат до небо воздишките од кои се стреснува земјата. И десеттото пеење го составуваат фрагменти за Втората светска војна. Од Дебарца, Бабуна, Пелистер, Вардар, Кожуф, Шар, Китка, Осогово, Руен, Козјак, преку Воден, Лерин, Меглен, Грамос и Зборско се стигнува до вториот Илинден во *Прохор Пчински*. Македонското собрание едногласно донесува одлука: *Македонија света / поробена клета / отсега таа стана / слободна држава*. Со сопствена крв знаменитите борци новата историја ја пишуваат со македонски букви. Во овој дел од поемата посебно доминираат националното чувство и гордост. Го илустрираме тоа со два катрена. *Македонци смели / во борбите врели / протегнаа меча / од Егеј до Беча* (првиот) и вториот: *Корпус македонски / со војски тевтонски / страшни борби води / и на север оди*. Секако, тоа се слики кои највпечатливо ја илустрираат сенародната македонска револуција за извојување на сопствените национални и социјални права и слободи.

Зналецот Константин Тренчев се покажува и во овие стихови. Мајчиниот јазик треба да се милува како што се сакаат својот народ и татковината (Крсте Мисирков) оти додека го имаме својот јазик ја имаме и татковината (Блаже Конески). Па како една од стожерните придобивки во вековните борби и опстојувања поетот го воспева јазикот на кој човекот мисли и говори. Тој е неговата елементарна идентификација. *Секаде се слуша / како свет ликува / радосен, слободен / с песна на јазик народен*. Останало ли нешто недоречено! Се прашуваме ли: ова е крај? Не, тоа се последните пораки и завршниот катрен од поемата *Бура*. Во неа минаа и одминаа многу бурни и жестоки времиња кои останаа помалку или повеќе запомнати. Историјата запиша-

ла многу настани и случки, делби и преселби, болести и поразии, трагедии и судбини, зла и интриги, интереси и пропаганди и набројувањето како да нема крај. А во нив како невидлива нитка останале древните пораки на македонските претци како сигнали до потомствата. Во темнината од неукост и простота на предалечното 9. столетие кога светите солунски браќа и селовенски просветители Кирил и Методиј со новите писмо и јазик на Словените, ги отворија новите царски врати кон среќата и иднината. Десет века потоа мудриот печатар Теодосие Синаитски едноставно му се обрати на својот народ оти му дарува не клуч од злато и сребро, ами клуч од челик. Новата македонска книжевност за првпат народниот јазик го воведува во богослужбата и во литературата. Клучот од злато и сребро е лесно кршлив, но здрав е клучот од челик кој ги отвора сите врати и сите срца. А тој клуч е нашиот мајчин народен говор.

3.

Гласот на историјата за исконската ни земја и предците ни, не повикува – непрочитаното за неа и нив, прочитајте го!

Константин Тренчев

Најнеобична била судбината на драмските текстови на Константин Тренчев. Творбите им биле познати на семејството, ги имале и ги читале, но одеднаш како да пропаднале в земја. Оливера Тренчева пишувајќи за литературното творештво на својот татко дава мошне вредни и ретки податоци. *Носејќи ја во себе личната и семејната трагика за изгубените, тој страшен грч и болка ќе биде инспирација за автобиографската драма **Црната рака**, драма во четири дејствија. Дејствието се одвива во едно село, околу изворите на Брегалница, од јули 1913 до октомври 1915 г. (пишувана на фронтот 1918 г.)* Ги имаме речиси сите релевантни податоци, но нема драмски текст. Следуваат нови информации: *А громкиот крик и лелек, одек од страдната судбина на македонскиот народ, откорнат од родната стрча и грутка ќе биде тема на драмата **Откорнато огниште**, драма во четири дејствија (Владимирово 1919 – 1920 г.) што и самиот го почувствувал многу рано разделен од своите, низ тие бур-*

ни школски и студентски години во Скопје, Софија и Виена, и како поетски израз ќе остане да го следи. Дадени се потребните аргументи, но нема творба. Безнадежноста продолжува. *Напишал и една комедија Љубовта на ротниот писар*, комедија во два чина, чие дејствие се одвива во еден новоосвоен град Неврокоп, во која од некој друг агол, низ комично трагична ситуација ќе фрли поглед на војната, која што за неговата хумана и чувствителна природа останува да биде најголемото зло на човештвото (фронт, 1916 г.). И во овој пример отсуствува книжевниот резултат.

Во драмскиот опус на Константин Тренчев се споменува и четврти текст. *За време на студиите во Виена Тренчев ќе ја започне драмата Емилија - 2*, драма во четири дејствија, полна со елегиски лиризам, посветена на една голема младешка љубов со несреќен крај. (Виена, 1927 – Берово, 1930).¹⁸¹ Конкретни и подоста податоци, но каде е книжевната творба!? И од биографијата во делот каде што се проследуваат студентските години во Виена, дознаваме: *Нешто подоцна, по препорака на студентот Милер, Тренчев ќе ја има среќата да се смести на стан во семејството Ваизар, бездетно семејство на познат адвокат, којшто го засакале како свое родено дете. Во тој дом студентот Тренчев ќе ја запознае убавата Бети, (внука од брат на семејството Ваизар), ќерка единица, студентка на славистика. Подоцна меѓу нив се развила голема љубов. Низ таа емотивна врска и голема љубов со трагичен крај тој ќе и посвети драма со наслов Емилија - 2*.¹⁸² Изгубени се трагите и на оваа творба.

Пишувањето драмски текстови ни малку не е случајна потреба на Константин Тренчев. Бил голем љубител на театарот и на операта. Ретко пропуштал премиера или некое значајно гостување. Како студент ќе позајмел фрак и редовно бил во последната галерија во Бург театарот.¹⁸³ Податоците потврдуваат оти во тоа време и ја пишува драмата *Емилија - 2*. Творбата има две верзии. Првата пишувана во Владимирово, а втората во Виена.

¹⁸¹ О. Тренчева, исто, стр. 296-297.

¹⁸² Исто, стр 131.

¹⁸³ Од разговорите со О. и М. Тренчеви, 15 август 2013, Скопје.

Драмата е составен дел од животот. Од различни страни од земјата и од странство до семејството како пријатно изненадување од време на време ќе дошла некоја од книжевните творби на Константин. Се откривале песни, записи, кореспонденција. А драмите едноставно како да пропаднале в земја. Според народната мудрост оти правдината можеби доцни, но не и заборава, случајно при уривањето на родната кука во Владимирово од таванот паднало дрвено сандаче и немерлива била радост кога во него ги нашле драмските текстови. Значи се сочувале и не биле засекогаш уништени во бројните претреси, конфискации или во пожарот во кој засекогаш биле уништени многу книги, списанија и весници, богата документација, записи и ракописи. Тоа се драмите како што кажуваат ќерките на авторот пишувани во долг временски период и во паузи, на малешевски говор. *Љубовта на ротниот писар* била започната во 1916, а *Емилија* се допишувала во 1930 година. *Црната рака* била почната во 1913, а *Емилија* се допишувала во 1930 година. Тоа децидно потврдува дека биле творечка преокупација речиси две децении. Ги поседуваат трите драмски текста: *Црната рака*, *Љубовта на ротниот писар* и *Емилија* - 2. Не е позната судбината на *Откорнато огниште*. Во поглавјето за литературното творештво во книгата на Тренчева дадени се факсимили од насловните страници на драмите, стр. 301-303 и фрагменти од *Црна рака*.

Туѓите интереси и пропаганди отсекогаш имале судбински и трагични последици за Македонија. Тие се тема во драмскиот текст *Црната рака*, секако првенец на Константин Тренчев. Неговата документаристичка вредност децидно ја одредуваат и просторот каде што се одвиваат приказните а тоа е едно село во близина на изворите на Брегалница и временската категорија уточнета од јули 1913 до октомври 1915 година. Веднаш да забележиме дека како и во севкупното творештво на авторот, и во овој книжевен труд доминира автобиографското. Првиот чин се случува во двоспратна селска кука што однапред ги маркира домот и семејството а со нив и националната припадност, поточно свест и совест како контекстуална подлошка, што претставуваат етичка мера на Тренчев како човек и како писател. Сам и со гласни размисли главниот јунак дедо Златан говори за црните денови кои пак надвиснале над нив. Дошло ново ропство што

било потешко и од турското. Па и сосема очекувано се поставува прашањето: *Зошто толку се мачевме, зошто дадовме толку жртви за милата ни Македонија*. Затворениот простор, четирите зида на собата во кој е заробена единката, како симболи на личната драма ги отвораат вратите на колективните мисла и драма. Во посета доаѓаат поп Иван, селскиот чорбација и револуционер Крсто, симпатизерите и помагачи на ВМРО Лазар и Панте. Тие биле на литургија во црква, а тој не отишол, па свратиле да го видат и да поразговараат за новиот живот. Во домот на Златан, името има метафорично значење, во кој со задоволство и доверба доаѓале големите револуционери и учители Делчев и Груев. Каде отишле тогашните времиња, со тага говори Крсто, кога сите мислеле и чувствувале како еден, несебично се жртвувале за организацијата и слободата била највозвишен идеал. И дошло време, ова сегашно време, додава поп Иван, кога бил ставен крст за секаква револуционерна борба.

На неговата малодушност веднаш и решително се спротивставува Златан. Тоа е желба на Србите, а друга е желбата на македонскиот народ. Животот катадневно станувал се потежок, но борбата мора да продолжи и никогаш да не се заборава светиот татковински завет оти смртта е подобра од ропството. Согласен е Крсто и додава оти револуционерната борба треба да продолжи и неа да ја поведат младите поколенија. А угнетувањето и измачувањето од новите поробители на Македонија само по себе ќе даде нови борци, така како што било и за време на турското ропство. Било какви состојби борбата за слобода не познавала, се вмешува Лазар, зашто таа секогаш се разгорувала и бунтувала во вистинско време. Слободата никој не ја подарува, таа сакала жртви, вели Златан, и подобро нив да ги дадат тие отколку нивните деца. Нема место за очајување. Дали сега е време за тоа, прашува Панте. Со скрстени раце и без жртви нема слобода, одговара дедо Златан, а што се однесува до времето, секогаш ако тоа се наложува е вистинскиот миг сите до еден да се обединат во борбата за слобода. Во натамошниот разговор се разоткриваат сите поразии од новото ропство. Во тие борби Србите колку толку помогнале, ќе забележи Панте, на што домаќинот веднаш одговорил оти навистина помогнале и наметнале ново ропство. Веднаш го вовеле туѓиот и неразбирлив српски јазик во

училиштата и во црквите. Дали некој го разбира тоа е негова работа, но тој вели оти не го разбира и не сака на стари години да учи туѓи јазици. Од лошото дојде и полошо. Турците барем не посегнале по македонските училишта и цркви, додава поп Иван. Разговорите ги прекинува доаѓањето на Кацаре, кој го повикува попот да му прочита молитва за здравје на неговиот болен син.

На сцената се појавува Катја, снаа од погинатиот внук Ефтим во Втората балканска војна, која што забележува оти гостите уште би седеле да не дојдел Кацаре, за кого се говорело оти и во труско бил отпадник, а сега пак шпионирал за Србите. Во собата доаѓа и Крум, татко на Ефтим, златанов син, вдовец и револуционер. Податоците ја комплетираат сликата за трагичната судбина во семејството/семејствата на дедо Златан во кое што војната посеала многу страдања, болести и смрт. На прашањето од снаата зошто е толку замислен, одговара оти немале крај грубите и жестоки проследувања. На сите страни само измачувања и казни. Децата во училиште не сакале да го учат српскиот јазик и биле казнувано со тепање, зашто тие го знаеле само својот мајчин јазик. Во дијалог со синот Златан не противречи на божјата милостивост, како него и тој размислувал така на млади години. Бил проследуван, затворан, тепан и бездушно измачуван од Турците да ги издаде Комитетот и дружината. Учествувал во Разловечкото востание и од ништо немал страв. Но, натежнале годините, та седејќи не можел да ги поднесува неправдите и злото. Токму така нека бидат нештата во божји раце, додава, но судбината е во нивни раце. Доцна вечерта доаѓа Годор, синот на Крум, револуционер и питомец во Военото училиште во Софија. Во овој лик всушност се вградува авторот. Дошол да ги види, се радува на новата средба, но изненаден прашува каде се другите. Дедо Златан одговара оти е болникав ама подобро му е кога го гледа сега; внучките спиеле, од мака жената на Христо залегнала и го очекувала сопствениот крај, а мајка му и сестра му пред повеќе од три месеци заминале на оној свет. Крум ја раскажува тажната историја на семејството Тренчеви. По заминувањето на образование во Бугарија, тој за среќа и не го видел најлошото во Меѓусојузничката војна. По битката над Грбовица, меѓу изворите на Брегалница и месноста Кресненско Дефиле, селото и целата околија биле окупирани од грчката војска. Мажите и другите

селани избегале кон бугарската граница каде што останале до примирјето и кобниот Букурешки договор. Мајка му и сестра му со повеќе моми од селото, ги убиле грчките војници. Откако жестоко се спротивставиле на нивното обесчестување, сите биле убиени.

Дедото од својот внук бара да не плаче и да не биде малодушен. И тие биле жртви на злата македонска судбина. Но, зошто на таков начин, прашува, знае оти смртта е за луѓето, ама тие биле несреќен народ и уште понесреќна била нивната земја. И неговата решеност: *Не стравувајте, јас нема да останам тука да ме тормозат Србите, но ако се наложи ќе останам овде и ќе го дадам и својот живот за ослободување на мојата родина. Плачот и тагата по изгубените блиски со време ќе мине, но болката за поробената земја трае додека сонцето на слободата не ја огрее.* Тоа е тестамент на родољубот и револуционерот Константин Тренчев, тоа се неговите идеи и идеали на кои ќе им го посвети севкупното свое човечко опстојување и истрајување, но во истовреме прераснува и во знак на идентификација на неговата генерација македонски патриоти. Како по некое непипшано правило за жал, трагична генерација. На неговиот предлог оти сето семејство ќе се пресели во Бугарија, а таму имало многу бежанци од нивниот крај, веднаш и решително се спротивставува дедо Златан. Секое бегство само по себе е предавство. Далеку од коренот и од домашното огниште човекот си останува несреќен и туѓинец. Ќе останат тие во земјата на своите претци, земјата на нивните прадедовци и дедовци, на сопствената света земја, на почвата напоена со крвта на недоброј војни, наросена со солзи од мајките чии синови загинале за нејзината слобода. *Ќе останеме тука каде духот на загинатите за неа, над нас витлее и ни говори дека не треба да ја напуштиме нашата родна земја.* Но, откако ќе минат фуриите тие пак ќе се вратат по родната стра. Дедото возвраќа: *Мислата ти е погрешна внучко. Не треба да ја оставиме земјата, во неа Србите да врлеат, треба со присуството наше да им ги бодеме очите. Тие треба да видат да знаат дека таа земја е наша и дека тука живеат Македонци. Ако сите ја напуштиме таа света земја за која се дадени многу жртви, ќе те прашам за кого ќе се бори Организацијата. Синко, тука треба да бидеме. Тука да ги оставиме и*

коските, на своето и меѓу своите. Стигнува Христо, син на Крум, угледен млад човек и прв псалтир во црквата. Бескрајна е радоста од средбата со братот.

Неспогодиите и трагедиите немаат крај. Војниците се враќале од фронтот, а Тодор нивниот брат безуспешно го барал по логорите околу Софија. Дознал оти неговиот полк бил на Солунскиот фронт. Потоа единицата во која бил нивниот брат, братучедот Јован и речиси сите од околицата, биле заробени во Грција. Со брод биле префрлени на пустиот остров Трикери во Белото Море. Во темината и глувотијата на ноќта, нивниот дом го посетуваат петмина непознати млади луѓе. Енигмата ја отгатнува Тодор оти тоа се негови другари кои се дојдени да се поврзат со постари активисти и со помош на нови да ја обноват Организацијата за да се продолжи борбата за извојување слобода на татковината. Ќе ја обноват заклетвата за верност со која што не го жалат ни сопствениот живот за доброто на својот народ. Од појасот Тодор ги вади револверот и камата, ги положува на масата и се заколнуваат. Таа заклетва била света, се јавува растреперениот глас на старецот, зашто издајството го казнувале и Бог и народот. И порачува бестрашно да одат напред. Го имаат неговиот благослов, стар е и можеби никогаш повеќе не ќе ги види, но нека чекорат со неговиот благослов, а до последен здив борејќи се за слободата на својот народ и на својата татковина. Како пилци излегуваат во ноќта, како буревесници на новото време. Ако ноќта и мракот ги симболизираат ропството и тиранијата, петте младичи се онаа нова непобедива сила, надеж и верба во слободата и иднината. И секако најава за случувањата и за ритамот на драмските дејствија под името на злогласната црна рака.

Во истата соба/простор се случува и вториот чин. Тоа како одново да не враќа во веќе слушнатите приказни и доживевани судбини, или поточно со потребата за нивно можно призавршување. Златан е сам и вознемирен од лошите соништа кои што целата ноќ му ја престориле во големо неспокојство. Го посетува поп Иван и му забележува што се затворил дома та никаде не излегувал, не одел дури и во црква да го слушне прекрасното пеење на внукот Христо. А немир во него вкопал лошиот сон во кој синот Тимо се вратил од фронтот и повторно се женел. Сонови-

те се сонови и не требало толку да го вознемируваат. Ниту пак треба да им се верува. Што е пишано ќе биде, одговара старецот, ќе се оствари божјата волја. Што се однесува до недоаѓањето в црква, како на близок пријател му признава оти е лут на Господ. Едноставно му натежнале толку многу нешта што му се случиле во семејството и околу него. Се заврзува разговор за домашните предавници. Попот говори оти Србите го следеле секој нивен чекор и се плаши оти ќе се дочекаат подобри денови. Тие се многу опасни и од нив нема спас, потврдува Златан, не ретко и кога се меѓу нив не можеш да ги откриеш, но нивниот крај отсекогаш бил кобен. Влегува Катја, постила нова прекривка на масата како што му личи на секој празник, иако гласно воздивнува оти нема волја за ништо, а скрбта и била претешка. Појавата на Ана, вереница на Јован, е ново вознемирување.

Подобра би била смртта од таквиот живот, говори вознемирена и кажува оти бега од шпионот, од Србинот Трајко кој на сила сака да ја земе за жена. Во нејзиното спротивставување на насилникот и предавникот се единствената национална и етичка егзистенцијална мера оти таа има свршеник Македонец кој е на фронтот, та не сака ниту збор да проговори со него. Таа е убава, заслужува угоден живот, та саканиот и да бил тука, се заканува, таа пак ќе била само негова. Во кажувањето на Крум се дознава и тажната судбина на девојката. По погибијата на нејзиниот татко во Илинденското востание, мајка и со тешки маки ја изгледала. Пораснала во убаво момиче, само и несреќно чија што заштита биле нејзините соседи, а Трајко бил зол човек, вистинско куче и ги гризе сомнението оти можел да направи нешто лошо. Тие за волкот, а волкот на врата. Во затемнетата и тивка соба влегува Трајко, српски жандарм и шпион. Без поздрав, без да се заблагодари на поканата да седне, му се обраќа на Златан оти дошол да го предупреди за внук му Тодор. Дома доаѓал од време на време со други четници, пак почнале сите да си тераат по старото, да си играат со оган. Но, нека запомнат, предупредува, оти тоа скапо ќе ги чинело. А тој и властите знаеле оти пак почнале да формираат нови комитети и да собираат комити. Се лажеле ако мислат оти Организацијата би ги ослободила од нив. Дедо Златан бара малку да се успокои и му кажува оти е подобро да знае многу и многу да не зборува. Ни тој не знае што носи

утрешниот ден. *Знам, вие мислите дека утрешниот ден ќе ви донесе слобода Организацијата што ја помага Бугарија. Македонија е стара Србија и ќе остане засекогаш српска*, се јуначи Трајко. Се заврзува динамичен и интересен дијалог кој мошне илустративно посведочува за животните и творечки врвици на Константин Тренчев. Дали можеби не се залажувал, директен е Крум, и исто така одлучно вели *оти од нас Срби не бидуваат, а што се однесува до Македонија се знае, таа е древна земја населена со македонски народ*. Мудриот старец бара работите да се разрешат со добро и со разум. Го советува да си замине и да се забораваат непријатните разговори. Србија на останала на него, та тој сега требало да ја средува. Човечки е, можеби и тие некогаш ќе му помогнат ако за тоа се покаже потреба.

Глупоста нема рогови, таа сама по себе се идентификува. *Молбите на твојот старец не помагаат*, го вперува во него револверот и наредува да појде пред него. Нека ја мавне раката, одговара Трајко, а во полиција нема да оди, и се лаже ако мисли *оти ова е Ана која што му се плаши. Ќе ставам крај на таа комитска куќа, заканите немаат крај*. Неприметно низ полуотворената врата влегува Ана, од зад грб полека му се приближува на Трајко и молневито од рака му го грабнува револверот. Големiot јунак над јуначи одеднаш станува невидена и нечуена кукавица. Проколнува да му го поштедат животот. Говори *оти тој не е виновен, шпионот бил меѓу нив и ќе им го каже неговото име*. Златан советува да го врзат и Крсто да го однесе во Комитетот кој ќе му пресуди. Настаните се менуваат со голема брзина. Во распарталена војничка униформа доаѓа Јован, повратник од фронтот и свршеник на Ана. Голема е радоста на сите што нивниот човек здрав и жив ете го дома. На прашањето а каде е нивниот Ефтим, со солзи одговара *оти тој никогаш нема да се врати*. И раскажува за погибијата која што за жал не е смрт за татковината. Во битката кај Негрита, мајорот Шишманов по големите човечки загуби, целата дружина ја предал во раце на непријателот. Ефтим бил ранет и раната некако заздравела. И ги потерале како добиток. Минувајќи низ населени места децата врз нив фрлале камења. По четири дена без вода и храна, еден преку друг, ги натовариле на брод. Откако можеби снемало храна или пак бродот бил претоварен, заробениците почнале да ги фрлаат во морето.

На нивното спротиставување оти тие биле Самуилови војници со кои не треба така да се постапува, грозотиите само се зголемиле. Меѓу побунетите бил и Ефтим, но некако се извлегол од таа ситуација. По шест дена, едно утро ги истовариле на пустиот остров Трикери кој станал гробница на многумина. Злата судбина, оскудната и расипана храна, без вода, се престориле во мртовци. Многумина умреле од дизентерија, а меѓу нив и Ефтим. Катја неутешно заплакува и ги тажи малечките кои и останале сирачиња.

Јован со болка ги пренесува и последните зборови на братучедот кој порачувал жена му да ги чува ќерките, а оставил аманет оти е млада и можела да се премажи. А на другите им порачал оти Македонија ја носел во срцето и умрел за неа. И овој настан е дел од биографијата на семејството Тренчеви. Авторот личната/семејната како по некое непишано правило постојано ја обединува и израмнува со трагедијата на колективот/народот. Во кажувањата на Јован тие чувства добиваат примарно значење. Најтешко им било кога дознале дека Македонија била распарчена и поделена според Договорот во Букурешт. Така се воздигнува етичката димензија на разнебитување и уништување на еден народ и на неговата етничка карта. И човекот пак се враќа во себе, се затвора во сопствениот кафедр со своите лични болки и страдања. Сам со себе, сам за себе. Предодреден судбински од раѓање да е сам и несреќен. Го претекнал и животот, воздивнува Златан, не успеал да им го раскаже синоќешниот сон, но ете нештата веќе се случиле. Синот никогаш повеќе нема да се врати, а малите дечиња засекогаш останале сирачиња.

Творечката тенденција на Константин Тренчев постојано како да настојува на враќање/навраќање на истите лико-ви/судбини или поточно трагедии, простор и време. Во третиот чин се откриваат/идентификуваат двете спротивставени и непријателски страни и во него се остваруваат драмската напнатост и конфликт. Панта е сам во собата и разговара сам со себе. Ваквиот авторски пристап го толкуваме како тенденција не само како сопствена прозивка туку и како кажување на целата вистина. Едноставно човекот најповеќе/најдобро се познава себеси и никој поточно не може да го одреди и вреднува. Го разјадува сомнение оти нешто претчувствува неговата ќерка Ратка која што чес-

топати му забележувала оти со симпатии гледал на Србите. Таа секако била вљубена во Тодор, внукот на Златан, што тој не можел да го смисли. Уште повеќе му смета тоа што Тодор ја имал целосната и безрезервна доверба на селскиот чорбација и револуционер Крсто. Во име на Организацијата тој барал сите да го слушаат и неговиот бил пресуден/последен збор. *Но јас не можам тоа да го поднесувам и ќе му скројам нешто. Тогаш јас ќе бидам главен кај едните, но и кај другите*, гласно заклучува селскиот шпион кој работел за српската власт. Тоа го потврдува доаѓањето кметот. И веднаш на масата истура подоста пари кои биле за него. Едноставно, додава, државата помагала за да ја помагаат и тие. Лакомо ги собрал парите со забелешка оти верува дека немаат приговор на неговата работа. Најмалку тоа било приговор, но нагласува оти сакал да го предупреди да биде многу внимателен со своите луѓе, од едноставна причина зашто Македонската организација водела сметка за сите работи. Требало да внимава на секоја своја постапка и збор, зашто ете видел што му се случило на Кацаре среде бел ден. А Трајко одеднаш го снемало, како да пропаднал в земја, та зарем тоа не е дело на Организацијата. Затоа и вечер во селото ќе дошле војводите на српските четници кои сакале да се сретнат со првите и влијателни луѓе, та да оди и да ги извести за тоа. Додека двајцата стражари ја средуваат собата го следиме нивниот дијалог кој не е само потврда туку уште повеќе и најава за новите злодела. Оние што доаѓале биле славни четнички војводи, кажува првиот стражар, војводи на *Црната рака* и доаѓале да воспостават ред. Нивното име со кое е насловен и драмскиот текст децидно укажува на темата. Тука тешко било кој би можел да воспостави ред, забележува вториот стражар, а да не притекне на помош божјата милост. Одговорот на првиот стражар е и своевидна закана: *Разбрав дека Македонците се цврсти и инаетливи луѓе кои не се плашат од ништо, но треба да се знае дека и ние нема да гледаме и да седиме со скрстени раце*. Знаат оти тоа нема да биде лесна работа, зашто сите тука биле комити и не ги поднесувале Србите. Предвестена е драматуршката кулминација.

На сцена доаѓаат капетанот и мајорот. Првиот веднаш прашува какви биле тукашните луѓе. Луѓе како луѓе, одговора вториот стражар, тешко се покорувале. А селото, колку да се знае,

било комитациско. На прашањето од мајорот дали селото имало учителки, добива одговор оти имало две учителки кои живееле тука блиску. Потоа тој ги кажува намерите на нивното доаѓање за средба со што повеќе видни луѓе од селото на кои треба да им покажат и да ги поучат како сега треба да живеат со Србите. За оние кои биле блиски на Македонскиот комитет имале посебна програма стокмена по правилата на нивната *Црна рака*. Имале неограничена власт и моќ и можеле да прават што ќе посакаат. Имале на располагање цела ноќ. Вториот стражар известува оти учителките биле известени и наскоро ќе дошле. Не престануваат заканите на мајорот. *Знаеш ли кои сме ние? Ние сме Црната рака. Ние ставаме под нож секој кој е против оваа власт и кој не сака да се покорува на српските закони.* Одмаздата како казна за непослушност ја потврдуваат и учителките. Наскоро зборовите ќе прераснат во дела. Стигнуваат и учителките. На прашањето од мајорот како оди работата со училиштето, учениците и со луѓето, Драга одговара подобро и да не прашуваат. Не одело ниту со децата, ниту со возрасните. Се мачеле како грешници, ги учеле српски, а тие пак тешко учеле или не сакале да учат. Стигнувале вести од Белград дека Австрија почнала војна со Србија, та и Бугарија се вмешала во неа. Не не плашат тие ни од Австрија ни од Бугарија, вели капетанот, туку познато е оти сите се плашат од нив, додава мајорот. И поразителното признание од Ружа оти тука речиси воопшто не се чувствуваала силата на српската власт. Македонската организација слободно дејствувала, народот бил охрабрен и верувал дека нивните денови биле изброени. *Бидете спокојни, одговара мајорот. Сега ќе видите како ќе ги смириме и како нема да помислат на Организацијата... Да се напиеме за наше здравје и за српството.* Грижата треба да се престори во радост и задоволство.

Капетанот му се обраќа на мајорот со прашање зарем двајцата не се пријатно друштво за убавите и весели учителки. Оваа ноќ треба да се мине со нив, а работата за која се дојдени можеле да ја остават за утре. Капетанот ја прегрнува и страсно ја бакнува Драга. Но, стигнува првиот стражар и соопштува оти сите природни патиштата кон селото се под контрола и веќе стигнале видните селани. Во ходникот влегуваат поп Иван, Крсто, Златан, Лазар, поп Мирчо, Панте и уште двајца. Ова собирање не мири-

сало на добро, воздигнува Златан. А што добро и можело да се очекува од *Црната рака* која што сеела само гробови низ цела Македонија, вели Крсто. Поп Мирчо нагласува оти шпионите толку многу се намножиле и биле насекаде. Се продавале за пари. Дури и во турско ги имало помалку. А бесот на Србите бил голем, додава поп Иван, зашто тешко и им одело посрбувањето во *нашата земја*. Се излагале во претпоставката оти како христијани полесно ќе ги придобиеле за себе. Мајорот е директен во испитувањата. Неговите податоци говореле дека тие биле симпатизери и ја помагале Внатрешната Македонска Организација, ете така почнал со добро и се надевал дека ќе му ја кажат вистината што пак е за нивно добро. Тоа е клевета, одговара поп Иван, тие биле само чесни луѓе кои им служеле на народот и на државата. Се говорело оти ги наговарале младите да не служат во српската војска, туку да бегаат во шумите. И бара да ги кажат имињата на луѓето кои биле поврзани со Организацијата. Одговорот бил единствен, оти тие ништо не знаеле. Им наредува на тројцата четници селаните да му ги предадат на капетанот а тој натаму знаел што треба да се прави. Поразително е сознанието на мајорот оти селаните биле трвди како камен, претпочитале да умрат и ништо да не издадат, но и тие ја знаеле својата работа.

Мајката ќе им ја расплачеме, му се обраќа капетанот на мајорот. *Ќе видат тие кој владее овде. Наредив на поп Мирчо да му ја искубат брадата и да му го извадат едното око и така да го спроведат низ селото, сите да ја видат нашата сила, а даскалот Лазар да го скршат од котек, та со месеци да не може да стане и да ги подучува младите да одат комити.* Бидејќи не изнудиле признание од Златан оти Стојан имал чета, старецот бил претепан на мртво. Мајорот на стражарите им наредува да ги врзат Крум и Стојан и веднаш да ги спроведат во град кај околинскиот началник на полицијата. Работата со ова село била завршена, ги трие рацете задоволно, а утре оделе во соседното село. Сега можеле да одат кај учителките и да продолжат со друг вид на забава. Златан едвај стигнува дома, а по него доаѓаат Стојан и Крум. По она што се случило и не може да им верува на сопствените очи. Тие раскажуваат како мај месноста *Трите реки* се противставиле, ги убиле стражарите и ги тргнале од патот во врбјакот. Треба веднаш да го напуштат селото, говори

Крум, а од Катја бара да му ја донесе пушката од таванот. Треба-ло да го искористат попатимството на мракот, зашто српските злосторства во соседното село до небеса извивале пискотници и плачење. Излегуваат на задната врата, додека на портата некој упорно тропал. Во име на законот кметот го апси Златан и веднаш го води во општината, а утре наутро ќе бил спроведен до полицијата во градот. Маките и страдањата како да немаат крај.

Разврската ја нуди четвртиот чин. Тоа подразбира оти сите нешта излегуваат на виделина, та наместо собата, оној омеѓен/затворен простор меѓу четири зида, случките се одвиваат на улица и во двор пред очите на другите. Кметот му говори на Панте оти Србија од вчера била во војна со Бугарија. Границата била пробиена и српската војска морала да се повлече. Војската и преставниците на власта безглаво го напуштиле градот. А утре и тие требало да заминат од селото. Панте е вознемирен и прашува што ќе биде со него. Затоа и го повикал да му каже да не се плаши ако им се придружи и тој со семејството. Време за губење немало. Нив по улицата ги следи и заштитува еден стражар. Оставен сам на себе, српскиот шпион, го напаѓа голема неволја. На семејството не смее ниту збор да му каже за одење во Србија. Тоа не сака ни збор да слушне за такво нешто. Кој пат да го фати, и уште ли има да ја греша душата. Златан излегува од куќата и седнува под дрвото во градината. Со него се снаага Катја и внуката Ана. Немерлива е радоста на старецот што пак е дома и меѓу своите. Раскажува за големите маки во затворот, за страшните денови што морале да се истрпат и да се преживее. *Некое проклетие се надвиснало над нас и над нашата земја.* Војните донеле многу црнина. На стари години ја имал грижата за домаќинството, со двете жени и двете мали сирачиња од внукот Ефтим. Груба и жестока е војната. Нема милост ниту за оние на фронтот, ниту пак за оние останати сами и несреќни на родните огништа.

На веста од Ана за заминувањето на Србите од селото, се вгнездуваат страв и неизвесност, та Златан се двоуми да не е тоа само женска лакрдија. Катја се враќа со стомните од чешма и потврдува дека српската власт го напушта селото. Енигмата ја разрешува доаѓањето на Ратка. Комитите со пукотници влегле во селото. Србите во паника бегале. А под селото пак била бу-

гарската војска. Насекаде биле развеани црвени знамиња. Таа потоа бере цвеќе во градината. Сака да го набере најубавиот букет за својот Тодор. Нејзината љубов кон него била голема, иако тоа никогаш не му го кажала. Одамна го нема видено. А татко и пак не го сакал зашто бил со комитите. Селото излегува да ги пречека своите ослободители. Сите со песни и радост се насобрани пред црквата. Семејството е пресреќно што нивниот Тодор е одново со нив. А тој пак во занес соопштува оди сега војската и комитските чети својот поход го продолжуваат кон Солун. Слатка е слободата, говори дедо Златан, и за неа вредело да се бори и да се даде ако затреба и сопствениот живот. Советува да се чуваат, зашто злото не поминало, војната не била завршена. Си зела таа многу, недоброј непрежалени жртви. Луѓето дотекуваат како надојдена река и се разгласува заканата да биде убиен предавникот. Занемува просторот и пред сите е посрамениот Панте. Бара да му го поштедат животот, да се смилуваат и ји признава својата вина. Тој е виновник за убиените на *Црвениот брег*. Бара да му допуштат да им ги покаже нивните гробови за да ги закопаат по христијански. Народот бара да биде убиен за многуте зла што им ги нанел. Заради тебе останав без око, обвинува поп Мирчо, заради тебе ми ги искршија ребрата, се јавува Златан. Злосторникот се покајува и бара прошка, ничкум паѓа среде толпата. Ратка се втурнува кон него, паѓа на колена и букетот се растура врз нејзиниот татко. Нејзиниот глас прераснува во крик на тага и проклетство. Зошто нејзиниот татко ги правел сите тие гнасни работи, та затоа ли дотрчала тука, затоа ли го набрала најубавото цвеќе... Животот е бесмисла, апсурд и парадокс, голема матна вода што нештата ги однела во пустина од која што враќање нема.

Драмата во четири чина *Емилија* е љубовна приказна за двајца млади Македонци и за интригата што се преплетува околу неа. Ликовите, времето и просторот имаат посебни етички димензии. Со нивната јасна национална припадност однапред според нас, како да се определуваат настаните и решенијата во драмскиот конфликт. Македонци се главните јунаци: Емилија, студентка по хемија во Софија и Мајски, офицер во Бугарската војска. Социјалниот поттекст го носат македонските бежанци Иван, брат на Емилија, Мара, роднина на Мајски и неговата не-

когашна девојка Вања. Од другата страна на приказната/интригата се станодавката Зора, средновечна жена и нејзниот роднина Захарие, богат Бугарин, вљубен во Емилија. Место на случувањата е бугарската метропола. Времето го одредува историската димензија на Меѓусојузничката војна во 1913 година. Судбините се на македонските бежанци *кои од источните погранични региони ги напуштиле родните огништа под притисок на невидените жестокости на грчките војници*. Сите овие податоци на едно место маркирани на првата страница од текстот впечатливо се увод во она што го очекува читателот. Туѓите интереси и пропаганди врз судбината и иднината на татковината Македонија се смртоносни. Националноста подразбира соодветна традиција и култура, сопствен генетски код како материјална и морална спротивставеност на другиот. А тие елементи сами по себе се предуслов за интересен драматуршки труд. Така се збиднува и во примеров со Тренчев.

Мара е сама во сиромашно наместената соба со мислите за големата војна која што стигнала и во Македонија. Дај боже нешто да се смени, но која војна донела нешто добро! Србите бегале, а ете тие сега можат да се вратат на родните огништа, па тешко и паѓа разделбата со Емилија која што морала да остане тука да ги заврши студиите. Времето поминато со неа никогаш нема да го заборава, како и нејзината искрена чиста душа. Доаѓа Мајски, видно расположен и во униформа на бугарски поручник, кој потврдува оти непријателите ја напуштиле татковината. Се воделе битки во централна Македонија. Се радува што таа си оди дома. А тој веќе подолго време ништо не знае за своите, ниту пак тие слушнале глас за него. Нека им каже дека е добар и оти заминува на фронтот на Криволак. На забелешката зарем пред некој ден не ракол оти си оди дома, има одлучен одговор: *Да реков, но јас сум Македонец и треба да бидам таму, на фронтот на тлото на Македонија*. Во ликот на Мајски всушност е авторовата идентификација која прецизно се одредува и во ваквата постапка, како потврда оти станува збор за автобиографски текст, односно за несреќната љубов со студентката Емилија во Виена. Сите нешта во животот бараат постојани жртви, говори тој, а најмногу тоа го сака слободата. Само тоа е патот до остварување на народните идеали. Притоа чувствува и радост од по-

мислата оти заминувајќи на фронтот ќе мине и низ родниот крај каде што ги минал детството и ученичките години, каде што му е семејството и од каде ги носи најубавите и незаборавни спомени. На тие времиња се навратува и Мара. Го потсетува роднината за лудата вљубеност во него на Вања чиј прв бакнеж секако не го заборавил. Да, потврдува, таа уште му пишувала, но никогаш немал симпатии кон неа и не возвратил на врелите женски солзи. Мислел оти со време ќе го заборави, ама тоа не се случило. Ниту пак размислува за неа, па и признава оти неговата љубов целосно е дарувана на Емилија. *Таа ми влегла во срцето и само смртта може да ми ја истисне мислата за неа. Таа ми е постојано во умот и не можам да ја замислам да биде со некој друг, друг да ги бакнува тие длабоки црни очи што ме понижуваат и не ми даваат спокојство ни дење ни ноќе.* Таа била нејзина најдобра и верна пријателка, додава, та може да го израдува или да го натажи.

Пријателската тајна мора да се почитува. Емилија е добра девојка, срдечна, искрена и скромна до иделаност, одговара таа, но мошне воздржана. Не е можна споредбата со Вања. Но, исто така, тешко ги откривала сопствените чувства, повеќе сакала и да страда, отколку некому да му се довери. Но, колку што самата може да заклучи, мисли оти има симпатии кон него. А тоа го открила кога Емилија слушнала оти тој останува во престолнината, та толку многу се израдувала и не сакајќи се самоиздала. Копнеела таа за искрена и возвратена љубов. А сега, говори Мајски, дошол со единствена цел да се поздрави со двете зашто вечерва заминувал на фронтот. Од масата ја грабнува сликата на саканата девојка што ќе му биде другар во овие зли времиња. Неочекувано доаѓа Вања. Во меѓусебниот дијалог во детали како да се дообјаснуваат и во истовреме се разрешуваат сите дилеми за љубовта што немала иднина. *Знам дека не ме љубиш, но се чудам зошто и јас не можам да го сторам тоа. Патиштата на љубовта се неодгатнати.... Сакај ја таа која ти е во срцето...,* воздивнува несреќната девојка. Таа како да укажува на сите неизвесности што ги носат љубовта и војната, но и на честитоста со благослов и добра мисла да чекори во иднината.

Во вториот чин многу нешта се одгатнуваат, но исто така и се зајазлуваат. Емилија размислува оти нема потешко од тоа

нештата да се чуваат длабоко закопани во душата. Минало многу време откако тој заминал на фронтот, а далечината уште повеќе и го доближила до срцето. Како да му одговори на Мајски дали го сака кога е затворена во себе, се плаши да се довери некому, а тука е станодавката која како обврска од домашните го следи секој нејзин чекор. Оттука нејзината љубов е тајна која што е длабоко сокриена во неа. Доаѓањето на Мара ја затекнува расплакана, па и забележува оти на одењето за дома сака да ја испрати весела и бодра. Очајувањето никогаш не треба да го победи младиот човек, додава таа. Без неа, признава Емилија, ќе биде осамена и тажна. Во пријателскиот разговор Мара и советува оти мора да ја отвори душата и само така ќе се ги олесни работите. Тоа и го прави. Мајски постојано е присутен во нејзините мисли. Се спријателиле многу поодамна; таа била ученичка во пансионот, а тој во интернатот на Военото училиште. Го љуби а уште поголем е стравот за него. Отсекогаш чувствата кон него останале длабоко закопани во душата, а стравот уште повеќе ја навјасал знаејќи за љубовта на Вања кон Мајски. Но, тоа не била и негова љубов. Мара и подава писмо од братучедот кој меѓу другото, пишува оти жали што не ги открил чувствата кон Емилија кога заминувал на боиштето, оти не може да замисли оти неа може некој друг да ја има и љуби, а најмлку оти таа сака друг. Ете го писмото за прочит, со него и негова фотографија и завршната порака оти ако успее да и побегне на смртта првин ќе дотрча кај неа. И ја советува да се промени, да ја потсили самодовербата, таа е убава и образована девојка и вистински грев е да ги сокрива своите чувства.

Вториот дел од чинот би рекле, е нова приказна во која по заминувањето на Мара, се вклучува Зора. Препредена и лоша, единствена мисла има како некому да му напакости. *Тајната ја чува скриена во душата како змијата отровот под јазикот. Но сега кога ја видов таа фотографија и влегувам во трагите, и вникнувам во душата, и насетувам кој и лежи во срцето*, размислува. И има сопствен план. Иако на секаков начин настојува, Емилија останува незаинтересирана за нејзиниот роднина Захарије, кој навистина имал жена во провинцијата која што била болникава и не ја сакал. И ја теши да не тагува, оти таа ете е покрај неа, може да и верува и сите најтајни нешта да и ги кажува.

Не треба да се самоизмачува, самотијата е тешка, но и таа минува. Па како божемна утеха ја раскажува сопствената приказна на дете без родители. Заминува незадоволна зашто не успеала ништо да извлече од девојката. *Ах, колку ме излудува тој човек. Ми зборува дека ме љуби, но никако не заборава да го спомне неговото богатство, со тоа мисли дека ќе ме придобие. Се лаже ако мисли дека за мене среќа се парите*, гласно размислува Емилија. Третиот дел го најавува телеграмата од Мајски оти вечерва ќе дојде на кратко само да ја види и утречер се враќа на фронтот. Среќата од средбата е голема за двајцата. Изморен е, но кога је гледа крај себе заборава на тоа, говори тој и додава оти сега по заминувањето на Мара секако е осамена. Преокупирана е со испитите, а на самотијата веќе навикнала, одговара, но болно е тоа што веднаш се враќа на фронтот. Тука дошол по работна обврска и пак се враќал во централна Македонија каде што по текот на Вардар и Црна се воделе жестоки борби. *Должноста ме повикува, а што се однесува до таа војна се издолжи затоа што многу земји и исто толку интереси се вpletени во неа. Не стравувај за мене. Бог бдее над мене и на боиштето*, говори македонскиот јунак. Но, тој ќе се врати жив и здрав. Сега на фронтот заминува со радост, зашто точно знае оти некој го мисли и го очекува да се врати. Крвавите војни кои како смрт и делби се преплетуваат околу Македонија се ново уверување оти само со сопствена борба и жртви ќе можат да се изборат своите национални и социјални права и слободи. *За мене, не грижи се, и така имаш премногу грижи за себе. Над тебе е надвиснато најголемото зло, војната, што ги пуштила пипците на Балканот, на Стариот континент и пошироко*, вели Емилија. *Таква е вистината. Ние сме ситни риби во големото море, подгонети кон отворените алчни усти*, одговара Мајски. А таа додава оти едвај чека да заврши војната, да се врати и да бидат заедно.

Третиот чин е своевидна кулминација на злото и болката, лагата и интригата, подметнувањето и уништувањето, разнебитувањето на човекот. Ова е и најдинамичниот дел од драмскиот текст. Зора има план како да ја уништи љубовта меѓу Емилија и Мајски. Нејзиниот роднина три години се вртел околу неа и никако да го привлече вниманието. Му го вратила дури и подарокот. За таа дрскост мора да и плати. Тука е и објектот на освета-

та Захарие. Верува во неа, и говори тој, но никако да не се дозвола дека е оженет, иако жена му е далеку во провинција, што е во негова полза. За ништо не треба да се грижи, зашто таа нештата ги испланирала совршено. Откако успеала да дојде до адресата на Мајски таа му напишала такво компромитирачко писмо за Емилија што тие потоа можеле само да се разделат. Лицемерието се разголва во средбата со Емилија. Таа е разочарана, животот е неподнослива тегоба, а сепак мислите се постојано свртени кон Мајски. На нејзини години тие горчини ги почувствувала и Зора, та и самата знае оти наспрема сопствената голема љубов може да биде и она невозможното забораване и отфрлување. Не треба да се мисли на лошо, советува, а од младоста треба да извира ведрина. И предлогот оти таа знае дека не го сака Захарие, но тој е добра прилика за неа. Тој е богат и ја сака, така трајно ќе ужива во животот. А на Мајски има право да му се лути, тој веќе ја заборавил, не е чудно, на боиште каде што можеби и загинал... На нејзините дилеми решително возвраќа оти не сака да мисли на човек кој ја отфрлил од мислите и од срцето. Во средбата со братот на Емилија, успева Иван да го убеди оти единствено решение за неа е она што таа го нуди. Тешка е нејзината борба сама со себе. *Братко ти ме принудувааш да ги задушувам своите чувства, да се откажам од оној кој ми лежи на срцето. Ти си ми брат, поблизок немам овде, сакам да те послушам, но за тоа што настојуваш знам дека тешко ќе биде да се обистини. Иднината за која ти ми зборувааш за мене е болна, а болката може да ме победи... Доволно е разговор на таа тема. Сакам да се одморам... Ќе излезам да се прошетам малку...,* излегува револтот од ранетата душа.

Зора успева во својот план да го внесе Иван и тоа радосно му го соопштува на Захарие. За сите ги има истите лажни приказни и интригата како да нема крај. Роднината е пресреќен и смета оти работите не треба да се одложуваат. Она што треба да се случи со неговата жена нека биде веднаш, и така е болникава, а тој е отсутен од дома и нема никаков иден сомнеж. Разврската на драмските конфликти ги донесува четвртиот чин. Се користи народната мудрост оти на лагата нозете се кратки. Директното обраќање на Емилија кон почитуваниот и сакан брат отворајќи го крајот на драмскиот запис со сопствениот револт ги одразува

сите последици на моралната и економската криза во општеството како последици на војната. Сама во собата со вереничкиот прстен на раката, си признава оти тоа се случило по вина на милиот брат. Тој и не бил свесен какво зло и нанел, а таа знае чија лага го навела на тоа. Лицемерната Зора која откако не успеала да и влезе под кожа, да ги заведе нејзините честност и наивност, тоа го остварила преку братот. Нештата се случиле против нејзина волја, та се прекорувала и не може да се начуди како го допуштила тоа. Навредата како да ја охрабрува и ја повикува да се бори, да се држи понастрана од тој проклет човек, иако веридбата веќе се случила. Ке отрфли се и додека е жива ќе опстојува единствено со мислата за Мајски. Таа знае оти е безнадежна жртва, а пред себе има само еден пат од кој враќање нема. Самозаблудите го разнебитуваат и Ивана, тој е и жртва и грешник, во ова воено време во кое што ништо не е сигурно, човек не може ни себе да си верува. Доаѓа Зора и прашува што му се случило, та е толку нерасположен. Емилија се откажува од свадбата, а тој не може да ја разубеди во тоа. Во монолот на Зора се открива гнасаната прелага. *Се гледа дека е вознемирен. Емилија насетува дека тој е виновникот, а јас придонесов за тоа. Го излагав дека таа се согласила, а и неа ја притиснав, убедувајќи ја дека тоа за неа сега е најдобро решение откако ја напушти Мајски. Сепак мислам дека со време таа ќе се помири, ќе и избледат спомените.* Само ѓаволот (Зора) не мирува.

Настаните се менуваат од миг во миг. Работите биле завршени, жена му е веќе в гроб и сега останува што побргу да се среди свадбата, раскажува Захарие. Но, имало една непријатност којашто му создавала голема главоболка. А што тоа, прашува Зора. Било покренато дело под сомнение оти жена му била отруена. Но, парите и тука ги средиле нештата, но се плаши да не дознае. Го советува оти подобро е тоа самиот да и го каже, така што да добие доверба во него, но сега не треба да ја дознае целата вистина. Дијалогот меѓу Емилија и Захарие во кој и се префрла оти таа го измачува, ја содржи нејзината одлука оти не може да го чувствува за близок. *Можеби е точно, но јас управувам со своите чувства, а нив ги насочува моето срце.* Заедничкото дејствување на мислата и срцето би требало да ги разрешат проблемите и да ја потврдат вистината. Во лавината од информации За-

харие се исповедува оти таа знае дека три години се врти околу неа, од првиот ден кога ја видел кај Зора, веднаш му станала мила, не можел да ја истисне од срцето и бил спремен се да стори за неа, само... Па му се испушта оти бил женет. Таа тоа не може ниту да го прифати, ниту да го прости. Но, таа е негова вереница и ќе биде негова жена. Не треба да зборува глупости, зашто ќе ја вpletка во тоа гнасно дело. Нема да биде само соучесник, туку и главен виновник. Ќе каже оти таа го наговорила да ја отруе својата жена, за да се омажи за него и да го наследи неговото богатство. А кој не би поверувал во приказната за сиромашна студентка што едноставно посакала да се спаси од бедниот живот. Како студентка по хемија, таа и го подготвила отровот. Доаѓа Иван и тој е припомош во истерување на ѓаволот. Како земјата може да издржи такви луѓе, не можат да се начудат братот и сестрата. И во тој миг стигнува поштарот со телеграма. Саканиот пишува оти бил ранет, но тоа не било нешто тешко. Бил во полската воена болница во Палџурци, крај Дојран. Нека му одговори и така побрзо ќе заздраве. Ја сака Мајски. Тоа би рекле, се пораката и поука од драмскиот текст на Константин Тренчев. Иван бара прошка од својата сестра за грешката, но таа не ја прифаќа како грешка, зашто верувајќи им на луѓето судбината ги фрлила во тие матни и мрачни настани.

Комедијата во два чина *Љубовта на четниот писар* е љубовна интрига. Играрија на младоста, итроштината и досетливоста, палавоста и самодопадливоста. Авторот точно ги одредува времето и местото на приказните. Дејствието се случува по Балканските војни во гратчето Неврокоп, Пиринска Македонија. Во затворениот простор на собите во касарната од којшто младите души едноставно сакаат да полетаат на слобода. Оттаму и потекуваат згодите и незгодите на војниците Иван и Петко и на девојките Марика и Катја. Четниот писар Иван е сам во собата, прелистува некои хартии и се жали оти не може глава да крене од работа и од обврски. Поручникот непрестано поставувал некакви барања. Та нели е млад човек и треба да има малку време за љубов! Три дена не ја видел својата Марика. Ќе чека будно крај прозорецот и кога ќе најде, ќе ја покани во канцеларија. Знае оти тоа не смее да го прави, та и бара припомош од стражарот Стојан на време да го извести ако најде некои од офицери-

те. И весело му возвраќа оти токму за неа се жртвува, за Марика, тоа убаво момиче за љубов. Според народната изрека младост – лудост Иван се автопортретира. *Убаво е човек да има љубовни авантури, поинтересен е тогаш животот, мисли на убави момички и на средбите со нив. Но се случуваат и непријатни моменти кога мамиш повеќе девојчиња и кога тие ќе те откријат. Но мене тоа не може да ми случи. Јас сум ти мајстор се да смислам добро и успешно се да заврши.* Но, едно се личните сметки, друго се нештата во стварноста. Кога доаѓа Марика, се нафрлуваат сомнежите зошто не може да излезе во град и какви се тоа забрани на поручникот, и му забележува оти се повеќе се сомнева во него. Уште повеќе во неговите чесни намери оти сака да ја земе за жена. А наслушнала оти мамел и други девојки. Итриот младич ги отфрла сите обвинувања и сомневања. Луѓето им завидувале, едноставно биле љубоморни на нивната љубов. А тој ја сакал само неа. Или луѓето лажат, возвраќа таа, или тој ја лаже. Лагата не ја сака, а ако е вистина тоа што се говори, повеќе не сака ни да го види ни да слушне за него. И паѓа се повеќе во сопствените мамки. Ете, и за вердибата требало да побара одобрување од началството. Сето тоа биле негови измислици, се лути Марика и знае оти за такви нешта бил способен.

Конфликтот кулминира со доаѓањето на поручникот кој и не може да сфати како ја намамил девојката тука, во воената канцеларија која што не е место за средби. Една лага носи куп нови лаги, секое зло се множи во недоброј зла, нечеститоста пак изродува омраза и освета. За глупостите на Иван, поручникот од четниот командир ќе бара најстрога казна. Му наредува веднаш да ги земе пушката и ранецот и на обука со четата, за да се научи дали тука е за да ги врши должностите или да закажува средби со убави девојчиња. Работите се заплеткуваат и ништо притоа не се разрешува. Никој ниту е среќен ниту задоволен. Вториот чин се случува во собата на капетанот. Тој го повикува Христо и бара да го доведе писарот Иван. Кога се вљубени им треба и веридба, да се провеселиме сите, размислува и смислува итро. Тоа треба да се случи, нешто убаво и поведено меѓу војниците. Доста се само нови обуки, постојано на штрек за нови битки, а и фронтвата линија не била многу далеку. Така е, љубовта треба да биде наградена, а лагата и измамата да се казнат. Народната

мудрост би додала ем волкот сит, ем овците на број. Иван не бил во канцеларијата, соопштува Христо, таму бил само поручникот Петко. Веднаш да дојде, наредува капетанот. Стигнуваат две писма. Едното е секако од неговата мила Анушка и брзо го чита, а другото е со непознат ракопис. Да не е од новата симпатија!? Сите мажи се исти без разлика на годините и на општествената позиција. Интригата се комплетира. Не стигнал да се расправи со веридбата на писарот, а ете некои други бараат свадба со поручникот. Во разговорот со него по префрлувањето за неодговорноста во работата каде што не стигнал да ја прегледа ниту поштата и потоа да ја подели, го прашува дали можеби случајно ја знае Марика Иванова која што имала желба да се вери со писарот Иван. Ја познава и брзо одговара оти мисли дека таа повеќе не го сака. Од каде го знае тоа и зошто тогаш се бара дозвола за веридба?

Интригантот се обидува да се извелече од замката што сам си ја поставил. Таа тоа пред некој ден му го кажала кога ја сретнал во град, а писмото секако било напишано порано и се помешало со другата преписка. И советува да му се врати на Иван. Краток бил ќилимот и змијата си покажала нозете. *Премногу си дозволувааш Петко, та почна и ум да ми даваш. Дознавам, за другите се знаеш, но да видиме што ќе кажеш за тебе. И твојата работа не е многу чиста*, се лути капетанот. И забележува зошто одеднаш е збунет и пребледнат. Дали е вистината она што се чита во писмото и како исти нешта се случиле со него и со Иван!? Обвинувањата треба да се потврдат со сведоци и со нови факти. Доаѓаат Ѓорѓи Пелтек со ќерката Ратка, кои кажуваат оти во домот и со нивната Марика се случиле многу непријатни работи. Таа веќе цела година се среќавала со Иван, била вљубена во него, но изгледа оти тој ја мамел и избегнува да ја сврши, ја кажува Ратка маката. Капетанот има решителен одговор. Кога толку долго се среќаваат и се сакаат, не им бега венчавката, а може да им заиграат и на свадба. А настојува на тоа зашто кај себе имал писмо во кое што Иван пишува оти ја сакал својата Марика и сака да ја земе за жена. Ненајавено доаѓа и брачниот пар Стојанови. Ефтим кажува оти маката ги натерала да дојдат кај него и да побараат совет и помош. Поручникот Петко подолго време се среќавал со нивното момиче, притоа ветувајќи и де-

ка ќе ја жени, ама врмето минувало и ништо од пустите ветувања. А поручникот му рекол на капетанот оти воопшто не ја познавал таа девојка. Велика му подава писмо во кое што сите нешта се црно на бело. Одлуката на капетанот е и благослов за задоволство на сите со веридби и свадби. Ги повикува Иван и Марика, поручникот и Катја и работите се завршуваат во присуство на сите. Со една луцидна забелешка од капетанот, поука од анѓелот чувар. *Ако сте ги сакале овие убави девојчиња се случи најдоброто за вас, а ако сте ги мамеле, еве сега вие останавте измамени...* секој со својата среќа, по патот на сопствената судбина, во кои нема случајности.

Грите сочувани драмски текста на Константин Тренчев претставуваат една целина во неговото книжевно творештво. Тие не се само дел од богатството на неговиот животен опит и резултат на книжевните амбиции и работа, туку се и вредна оставнина во македонската драмска литература во периодот меѓу двете светски војни. Време во кое што доминира овој книжевен жанр кој преку публикувањето во книги или сценските изведби не ретко има и мокна мобилизаторска енергија. Македонските теми и мотиви трајно се запишуваат во летописната книга, а мајчиниот македонски говор од театарските сцени само го дополнува и потврдува македонствувањето на генерациите македонски автори.

4.

Вистината ќе проговори кога ќе згасне оружјето и стивне силата.

Константин Тренчев

До последен здив Константин Тренчев ги запишувал миговите од сопствениот долг и трнлив животен пат. Како фрагменти од неговите записи (автобиографија) пред читателите доаѓаат неколку спомени и раскази кои претставуваат не само вредносно сведоштво, туку и своевидно дорекување, дообјаснување за минатите врамиња, настани и луѓе. Не се заборава само запишаното. *Покрај чешимата на Габерот* е автобиографски запис. Во него се откриваат многу детали од домашната приказна. Тат-

ко му се занимавал со трговија на производите од своето земјоделско-сточарско семејство. Во лето одел и во Солун од каде што донесувал многу работи за домаќинството, па знаел да купи и по некоја религиозна книга иако тоа не било посветено на духовниот живот. Уште не одел на училиште, Константин со љубопитство ги прелистувал зашто имале интересни слики и орнаменти. Имал повозрасни двајца браќа и сестра. Работните обврски ги делел дедо им Цоне и тие биле беспоговорно извршувани. Поголемиот брат Ефтим се грижел за крупниот добиток, а тој за овците како попитоми со кои можел лесно да се справува. Кога почнал да оди на училиште, морал порано да стане и да ги истера овците на пасење во атарите околу чешмата на Габерот. Таму ќе ги препуштел на повозрасните овчарчиња и со трчање одел на училиште. Потоа по часовите брзал да ги врати дома. Најмила му била дружбата со малку постариот Мите кој многу убаво свирел на кавал, а и пеел прекрасно. Тие дарби не биле и негови, иако мајка му Софија била позната певица, а брат му Ѓорѓи со години пеел во црквата *Св. Спас* во Владимирово. Записот во завршниот дел го добива вкусот на расказ. Забележан е еден миг од летото на 1906 година. Било пладне и со овците се сместил под голема сенка покрај чешмата на Габерот. Двајца луѓе во градски алишта минале покрај него, го виделе како чита и заврзале дијалог со него. Им кажал оти е одличен ученик во третото одделение, а на прашањето зошто имал две торби одговорил оти во едната има книги а во другата леб. Си заминале говорејќи меѓу себе оти тоа дете кога ќе порасне не ќе биде овчар.

Спомен од детството е и записот *Караѓузлија*. Радоста била безмерна кога со дедо му или татко му оделе на Караѓузлија каде што имале куќа и голем имот. На таа извишена висорамнина во близина на селото од рана пролет до доцна есен вриело од живот. Приквечерина додека сонцето мило сирнувало низ крошните на буките и дабјето, додека ридот го подјадувало и нечујно залегнувал мракот, добитокот се прибирал во шталите и трлата, а во поросторот како магична мелодија се огласувале свонците и прапорците. Поетските описи на природата се одликуваат со прекрасна лиричност и бои. Пејзажот одеднаш се престорува со слика. *Тие звуци измешани со рикањето на добитокот, со довикувањето на колибарите, а во студените зими*

надополнето и со завивањето на прегладнетите волци кои талкаа наоколу по храна, одсвонуваша до небесните височини. Тука беа и деноноќните чувари, полубудните волчјаџи, незаменливите најјавувачи на се што се случуваше наоколу, кои бдееја и реагираа на секој трепет и шум, огласувајќи се со жестоко лаење. Тие беа најверните пријатели на планинските луѓе овде. Следи ново слика од утринското будење овде. Ранобудните петли го прекинуваат сонот и ги повикуваат мамурните луѓе да се измолкнат од топлите постели оти ги чека нов работен ден. Останале трајно врежани прекрасните свежи утра додека првите сончеви зраци трепетно и нечујно се провлекувале низ густите дабови крошни. Сончевиот одблесок создавал несекојдневна убавина. Неа ја дополнувало утринското пеење на песнопојните птици што се вкоренувало во човековата душа. Идила што трајно, вечно се врежала во сеќавањата.

Необична волшебност имале и вечерите, кога пред секоја колиба, а луѓето населени околу нив до ниедно време во свежите летни ноќи седеле и ределе приказни. А во нив биле судбините на Христо Чернопеев, Сандо Китанов, Карчо и за други војводи кои деноноќно крстосувале, како и за доаѓањето на Гоце Делчев во Малешевијата, за пренесувањето и складирањето на оружје. Секако и авторовата забелешка за крај оти она што се втиснало во детската душа трајно се меморирало и прераскажувало. Но, животот најмалку е бајка. Домот и семејството го разнебитувале бројни непогоди и трагедии. Сведоштво за тоа е записот за *Кобната судбина на брат ми Ефтим*. Завршена е Првата светска војна и објавено е Примирјето. Оние кои имале среќа да преживеат се враќале дома. За братот Ефтим знаела само толку оти неговата воена единица била заробена кај Негрита на Македонско-солунскиот фронт и со брод префрлена на пустиот грчки остров Трикери. Без храна и вода многумина се разболеле од дизинтерија. Во таа чета имало неколку луѓе од Малешевијата кои се вратиле од заробеништво и кажале оти тие се наоѓале во некој приватен логор околу Софија. Тогаш бил во завршниот клас на Военото училиште во Софија и почнал потрага по братот. Сретнал неколкумина ослабнети кои речиси и не личеле на луѓе вратени од Грција преку пристаништето Бургас и ги прашал за Ефтим. Одеднаш настанале молк и тишина. Едниот од

нив му рекол оти тој е неговиот братучед Јован. *Тогаш ми ја раскажа со скршено срце тажната приказна за брат ми кој разболел ги оставил коските на змискиот остров.* Мислите одлетале во домот со страв дали татко му по смртта на домаќинката и на ќерката, ќе може да го преживее и ова! А само пред една година го гледал млад и полетен. Болката го замаглува погледот и формира нови слики. Се јавува пустиот остров и долгата врвлица од преморени и исцрпени заробеници, со црни души, по патот на ужасот и смртта. Само болката останала да длаби и вознемирува, да отвора нови рани за кои нема лек.

Од незавршената автобиографија е и записот *Криволак од Првата светска војна 1914 – 1918.* Тој е потресно сведоштво на голобрадото момче што со присила е извлечкано од училишната клупа, како питомец на завршната година на Военото училиште во кобната 1915 година и било фрлено во огнот на војната. Овие фрагменти ги компариравме со оние на истата тема од Гео Милев. Поетското чувство импресивно ги опишува времето и просторот на човековото лудило. *Ридест пејсаж по течението на Вардар, со скудно зеленило, со сивкаст или со црвеност отсјај. Лето беше 1915 год. Разгор на воени дејствија. Сноват разни војски, од соседните земји, но и од Стариот континент се овде. Зошто, се прашував. Ечат трубите, се разгласуваат заповеди за напад, јуриши, луди битки гради во гради, метеж, оган. Дожд од куришуми, громови и бомби. Напаѓаш и се повлекуваш, убиваш или те убиваат, потоци од крв, а земјата ја покриле мртви тела. Кржави се водите на Вардар од Криволак до Дојран.* Истурало дожд, плачело и небото, кога бил погоден со шрапнел во раката. Неког време бил во полската воена болница во Палџурци, па наскоро по зараснување на раната одново е на фронтот. Нема одговор не многуте прашања и дилеми за најголемото зло на човештвото - војната чии жртви се милони недолжи луѓе. Прозните записи се извонредно корисни биографски податоци, неодминливи детали кои го градат егзистенцијалниот мозаик и го откриваат карактерот и етиката на нивниот автор. Така запишаните зборови се вредносна мера за човекот и за неговиот живот.

Дел од тие и такви размисли е фрагментот *За откорнатите, прогонетите.* Почетна реченица во текстот е мислата на де-

до му што честопати ја искажувал гласно оти *војните се најголемото зло за човештвото*. На овие простори, Македонија б. м., имало премногу војни. Постојано заминувале едни и доаѓале нови војски. Трагите што ги оставале биле подолготрајни од самото војување. Ако времето ги лекува раните, можеби некои случувања ќе избледнат или ќе се заборават, но болките и страдањата на душата остануваат отворени рани. Тие се неутешни и непроболни. До последен здив разјудуваат и тиштат. Нема ништо пострашно од поделбата на татковината Македонија. Крволочно се менува географската карта. Се исцртуваат нови граници со цел туѓото да се присвои за свое, се протеруваат и раселуваат луѓето од родните огништа, а *тоа без преседан е најголемото човечко злосторство во цивилизираниот свет*. Завршните редови го потврдуваат модерниот поетски сензибилитет на Тренчев. И книжевното величество на фрагментот. *Тогаш го видов Егејот, наслушнав лелеци, писоци... Се стемни и небото и сонцето и денот... Запишетеа градовите и селата... Плачеа и децата и мајките... Се кинеа семејствата... Колку ли уништени судбини!?... Итаа тие во недобројни редици од старци, жени, деца и мајки откорнати од родната стреа и грутка... Стемнети чекореа, а знаеја ли каде одат?... Бегалци... Прогонети... молчеливи и страдни како авети, вкочанети од студ, од глад и жед... немаше веќе ни плач... ни солзи..., пресушиле тие... Ни глас, секнале грлата, зборовите... Се наслушнуваа само болни воздишки и по некој крик од изнемоштени луѓе со протегнати раце за помош... А неа ја немаше....* Некогаш некои нешта треба да се повторат, да се заумат и да се втиснат во колективното меморирање. Негово продолжување е записот *За откорнатите од родното огниште, тажната приказна на мојот другар Илија Манолев*. Текстот почнува со мислата да дедо му Цоне и авторовите размислувања за бесмислата на војната и војувањето. Значи, имаме идентичен исказ.

Вториот пасус претставува репортерско запишување. Дадени се бројни биографски податоци. Времето е точно определено: понеделник, почеток на новата студентска година на Медицинскиот факултет во Виена, во третата деценија на 20. век. На предавањата видливо нерасположен дошол неговиот колега Илија Манолев, кој бил роден во Кукуш и тоа го вознемирило.

Откако завршиле предавањата седнале на една од клупите во паркот пред факултетот. Автобиографското го исполнува третиот дел на текстот со директното кажување на Манолев. Денешниот најтежок и најомразен ден го враќа назад пред три години кога ги откорнале од дедовските огништа. Според некаков договор по Првата голема војна морале за заминат од родната гротка. Бескрајни колони од стари и млади, мажи, жени и деца молчаливи и страдни, со попарени души, со бовчи и врзопи во рацете чекореле по беспатјата. Со себе ја имале само својата небиднина. Геноцидот на населението од Егејска Македонија како неповторлива светска трагедија со безумието на јужниот сосед не престанало ни до денешни дни. *Се слушаа само болни воздишки, зарипнати гласови, детски плач и крик на изнемоштени, беспомошни луѓе. Глуво доба за нашата голема несреќа... Оставивме се зад нас, куќите да зјапаат, спомените да не разјадуваат. Со тага и болка се поделивме од родната куќа, од родниот крај, од прадедовската гротка. Ни остана само скрбта во душиите и непроболот што ќе не следи за секогаш.* Дошле зад границата во Бугарија. И тука се било туѓо и непознато. Сами со себе, без своите куќи и покуќнина, без овоштарникот и градината, со натежната и неизлечива болка. Минатото се престорило голема отворена рана за која што немало лек. А во пеколот од соништата непрестано се јавувале распаднатите куќи и опустошените села. Одново бил запален Кукуш, престорен во пепел без да остане трага од него. Во неа се пеплосале и вербата и копнежот дека некогаш сепак ќе се вратат на своето. Да ги посетат гробиштата на најблиските и да запалат свеќа, да се помолат за жртвите на жестоките војни. *Затоа и дојдов толку далеку да студирам, да бидам подалеку од болните спомени, но изгледа тоа тешко ми оди, како што гледаш,* завршува Манолев.

Утеха не постои. Се обидел да влезе во неговата приказна, но тоа не му било допуштено. Авторот имал сопствена тажна семејна приказна што тогаш занемела. Тоа се истите убијци на мајка му и сестра му, на братучедите Илија и Васил, а на змискиот остров коските ги оставил и брат му Ефтим. Во опкружувањето на испуствената родна стреа на неговиот другар. Веќе натежувала ноќта кога станале од клупата под пожелтената крошна на јаворот и заминале кон студентското бистро со студено пиво

да се обидат да ја згаснат болката. И последниот запис *Во собата на смртта*, 1947 година, во кој одот по маките и страдањата нема крај. Проклетата судбина која што неминовно како да била предодредена од наречниците на третата вечер. И по завршувањето на Втората светска војна за Константин Тренчев немало мир и спокојство, ронки од чест и достоинство. Во собата број шеснаесет, простор за осудените на смрт, биле сместени повеќемина. Секој со сопствените болка и очајување. И без никаква надеж за утрешниот ден. Долги и мачни биле ноќите, едноставно несовладливи. Никој не изустувал збор. Убиствен молк и откраднат сон. Автобиографското го потврдува кажувањето во јас формата. *Можеби веќе е полноќ, размислувам, зашто овде се нема сознание за времето, само некој зрак од светлина што влегува преку малото прозорче со дебели железни шипки, кажува кога почнува и завршува денот.* Вториот пасус ја добива својата раскажувачка постапка во потрага по текот на свеста и е нов фрагмент со сопствена структурна поетика. Нароторот говори во прво лице и ја обединува целостта на текстот. Но, тој во исто време може да се земе и како засебна целина.

Пеколен хаос ги обседнал душата и мислите. Тешки чекори ја нарушуваат глувотијата на нидено доба и навјаснува ужасот. Стрпливо се следи секој миг и се згуснува раскажувачката постапка. `Ргосаниот катинар се отвора и се разјапнала масивната железна врата како аждаја. Просивка. Постојано истото правило. Секоја ноќ од собата на смртта бил извлекуван по еден затвореник и никогаш повеќе не се враќал. Постојано било надвиснато прашањето: што се случува со луѓето!? Доаѓа ли смртта! *Се приближува ли и кон мене. Ја осознавам нејзината сенка, тука покрај мене.* Во лудо забрзана филмска лента се обновуваат детството, младоста, семејството. Кадрите тука се забавуваат. А во нив сопругата со четирите малолетни дечиња. Далеку со мислите, го слушнал и своето име. Не, само му се причинило. Не прашува, трепери. Сега го одминала, но можеби следната ноќ просивката ќе биде со неговото име. Ќе го извлечат од оваа соба. Никој ништо не кажува. Секој потонал сам во себе со сопствените мисли и стравови. Исти се размислите, зашто никој од изведените повеќе не се вратил. Мракот ли ги голтнал, смртта ли ги прегрнала или сето тоа било *само душевна тортура врз осу-*

дените на смрт. Изгледа оти малку биле ужасните физички измачувања што траеле бескрајно. Во третиот, завршен фрагмент од неколку реда се самоставува она хамлетовско прашање од аголот на својата трагедија: *Изнемоштен, исцрпен, во бунило го слушав сопствениот шепот... Не си го жалам животот, но зошто сега и овде да заврши, и на таков ужасен начин. Го заслужив ли ова? Каква беше грешката, а јас не ја знам. Тоа прашање на кое немав одговор.* Минува времето со своите власт и идеологија, политика, политиканство и дипломатија. Останува запишаниот збор како неуништлива трага за она што било и минало. Да се помни и прикажува. За човекот и за неговото дело.

5.

Нека допре вистината до свеста на оние коишто не ме разбраа или не сакаа да ме разберат.

Константин Тренчев

Човекот создава и очекува еден ден тоа да ја види светлината на денот. Копнее и сака неговото дело да биде публикувано и вреднувано, да се чита и раскажува, да се помни и да се пренесува од колено на колено. Оти историјата како и животот може да се забават, но никогаш ништо не забораваат. Субјектот како по некое непишано правило со дел од себе останува тајна и енигма во сопственото опкружување. Така многу луѓе, особено оние од нашиот крај го знаеја д-р Тренчев како добар и хуман лекар и како борец за самостојна Македонија, додека малкумина знаеја дека зад себе има и литературно творештво, пишува Оливера Тренчева.¹⁸⁴ Секако татковината, професијата и литературата биле неговите најголеми љубови. Не биле тие задача на денот, туку претставуваат долгорочна човечка и творечка стратегија. Татковската поврзаност и возвратените љубов и доверба на децата кон родителот најдобро самите ги потврдуваат. *Сакал повеќе нешта да напише, да остави трага за луѓето и времето негово. Дури и пред смртта со растреперена рака, пи-*

¹⁸⁴ Исто, стр. 295.

шувајќи ја вообличува мислата и срочува реченици. Краток е животот да се остварат сите посакувани нешта, па и за тоа. Пишувал на мајчиниот јазик и на јазиците на неговото образование.¹⁸⁵ Не ретко нештата во животот се превртуваат и прекршуваат, стануваат тегобност и болка, та човекот се плаши и бега од сопствената сенка. Едноставно животот на Константин Тренчев, а со него и опстојбата на семејството прераснале во трагедија. Во прокуда, и не ретко молк. Во мртва тишина. Па така сведочи Тренчева оти за жал, *тогашните политички околности, премрежија и долготрајните војни го направиле своето, повеќето од напишаното останало необјавено, неосознаено, а било ли тоа мажно за творештво со тематика во која провејува патриотски дух и горешта желба за слобода, за Македонија која му била над се. Многу од создаденото творештво за сопствено лично, но и за општественото, како и на многу луѓе останало необјавено. Ракописите на д-р Тренчев имаат свој сопствен белег, чувствен изблик на љубов кон родната земја и сопствено народство кон неговата мака, копнеж за опстојба и надеж за подобра иднина. Тие се дел од се уште необјавената македонска литература и историја проткаена со вистина и неизмерна љубов кон поробената, измачена Македонија.*¹⁸⁶

Летописната книга опстојува единствено со сопствената целовитост. До последниот збор и страница, до завршната мисла, притоа обидувајќи се да останат што помалку непознати или недоречени нешта. Со право авторката забележува: *Затоа и се прашувам не е ли веќе време барем дел од творештвото на Тренчев да биде објавено и приопштено кон македонската книжевна историја. Треба ли да дозволиме сеуште празнини, по толку напишани страници во тој наш макотрпен историски растеж на нашата национална култура. Сигурно не! Неговите песни, драми, записи полни со патриотски и историски теми се огледало и сведоштво за едно време и еден народ, кој сеуште останува како недопишана и недопрочитана книга. Пишувал и се прашувал: Дали ќе остане нешто од тоа и дали ќе види бело видело?*

¹⁸⁵ Исто, стр. 298.

¹⁸⁶ Исто.

Многу настани се случуваа: војни, затвори, претреси, конфискации, селидби, земјотрес и др. Иако дел од неговото творештво отиде во пламените јазици кога нашата библиотека за миг исчезна, од срдба или од глупоста на тие што тогаш беа на власт, сепак нешто и остана од тој растурен мозаик од негови творби и материјали. Го имаме сега тоа што преживеа во нашите раце како скапо наследство, дар од татко ни што со мака и упорност го дочувавме.¹⁸⁷ Запишаното само по себе не бара коментар, но неспорно дека сме должни како општествена мисла и акција на семејството Тренчеви да му ја искажеме нашата благодарност за грижата, љубовта и пожртвуваноста во децениските времиња и невремиња да се сочува еден вреден и редок пример од неповторливото и чудесно македонствување. Посебно кога станува збор за пример како се сака и брани татковината. И тоа не како некакво правило, како егзистенцијална филозофија, туку како личен и непогрешен подвиг.

Пишувањето за Константин Тренчев не била само задача на денот. Творештвото е голема љубов, долгорочен проект како мисла и смисла на човековото опстојување. Таа љубов не згаснала по првите детски и младешки лирски записи. Во годините на студии, потоа на фронтот и во мрачните и мемливи затворски ќелии пишувањето прераснало во опсесија. Тоа е единствена можност да се истрае во времињата и невремињата на еднаш дадениот човечки живот. И тогаш кога пишувањето било одраз на творечки пориви, но и во политичките прогонувања и во нивните затворски тортури што не ги прифаќаме како нужна потреба, туку единствено и само како злоупотреба. Единствена голема тема на авторот била Македонија. Таа ги симболизирала неговите етички и естетски стандарди како резултат на трудот и работата по кои се идентификува човекот. Злото треба да се совлада во себе, да се отфрлат осветољубивоста како кантар на кој се мери око за око, заб за заб, интригата да се заборава, а тоа ќе рече потребно е човекот катадневно да се совладува себеси, да ги одбележува победите над и со самиот себе и на највисокиот врв од постојните исчекорувања по патот од трње да бидат само позитивните мисла и енергија. Да го преповториме златното правило

¹⁸⁷ Исто, стр. 299.

оти за тоа не се потребни убаво одбрани зборови, туку само големи дела. Покрај посветеноста на професијата, гордиот и непокорен Македонец мудро за живот на литературата возвратил со сопствениот живот.

Со години и макотрпно собирано книжевното творештво на Константин Тренчев и со овој избор е само фрагмент од неговите писателски амбиции и остварени резултати. Ако злата судбина едноставно си поиграла со него и му нанела многу зла и неправди кои се истуриле како уништувачка сила и врз неговото творештво, сепак среќата или можеби случајноста, а ние не веруваме во нејзината животворност, ќе возвратат со години би рекле, една по една да доаѓаат напишаните творби од различни и неочекувани страни како радосни предвесници за нова пролет. Во ракописното книжевно наследство што има посебна важност и на што подолу опстојно ќе се задржиме, сочувани се доволен број страници кои на сите нивоа можат да го потврдат, да го анализираат и да го вреднуваат делото на уште еден непознат македонски автор. Притоа сакаме да нагласиме оти неговата творечка тенденција била длабока сознаена потреба да се остави трајна трага во македонското колективно меморирање.

Поезијата како изблик и одраз на мигот била испишувана во ученичките тетратки, како младешки записи во Воената гимназија во Софија и за време на студентските години во Виена, во рововите на воениот фронт каде што куршумите напаѓале од сите страни, во слободните мигови по напорната лекарска практика, по сопствена желба или пак како груба наредба во затворските зловремиња. Така денеска од поетскиот опус на Константин Тренчев сочувани се педесет и две песни и поемата *Бура*. Ракописните тетратки исполнети до последниот лист претставуваат своевидна лирска историја за библиската земја Македонија и за македонскиот народ од најдревни времиња до денешни дни. Како ангажиран летописец кој бил восхитен од нејзината историја, традиција и континуитет постојано како македонољубец се судрувал со историјата макеа. А таа не била само војни, буни и востанија, делби и преселби, пеплосувања и поразии, болести, епидемии и смрт, туку вечно зло (тоа само по себе подразбира оти му нема искоренување) кое што низ туѓите интереси и пропаганди го разнебитувала македонското единство и опстојување, ја бришела неговата иднина. Злата судбина не пропуштила ниту

еден век а да не го втисне својот пален знак кој веднаш бил престоруван и во колната судбина. Во 9. век сесловенските просветители св. Кирил и св. Методиј со писмото и јазикот словените ги воведуваат во големото семејство на европските културни народи. Тие не само што стануваат нивни рамноправни соговорници, туку разбивајќи ја јазичната хереца на најдобар и уверлив начин ја потврдуваат филозофската теза за менливост на светот. Ништо не е еднаш и засекогаш дадено, уште помалку некому и на нешто така да му било пресудено. Невидени херојство и мудрост се содржани во постапката на св. Климент Охридски и во неговата одлука на која што никој не можел да повлијае, да го напушти бугарскиот простор на кој живеел богато и со почит. Си заминал во својот роден Охрид со чест и достоинство, тоа подразбира и некаква неизвесност, но не се согласил како најдобар ученик и следбеник на светите солунски браќа глаголицата да биде замената со кирилица. Го отфрлил предавството. Така Климент само на прв поглед можниот пораз со својата дејност и резултати во Кутмичевица ги престорил во епохален македонистички подвиг. А тој бил едноставно невозможен по оној сесловенски подвиг на глаголицата, а да не заборавиме и со Методијевиот целосен превод на книгата над сите книги *Библијата*.

И по пет векови турско ропство додека другите народи ги добиле своите слобода и државност, Македонија пак била една и единствена. За жал и натаму во состав на мрачниот и гнил царски поредок кој тешко болен легнат на постела бил осуден на долго умирање зашто лек за него немало. Македонската опстојба со крв ја испишуваат Кресненското и Разловечкото востание, Илинденското востание и Крушевската република. И воинственото знаме го преплавуваат црвената и црната боја. Се издигнува тоа како свест и совест оти слободата и иднината никој никому не ги подарува, туку тие се избираат со сопствена борба и жртви. А големото македонско срце спремно цел свет да го собере во себе тоа пак трајно го запишува во *Манифестот* на славната Република. Неминовно се редат годините и времињата, настаните и случките, поколенијата и луѓето. А нив стрпливо и доследно Константин Тренчев ги пресоздава во стихови. Најмногу на својот роден малешевски говор и со бунтовниот дух на родното огниште, со теми и мотиви и поетика кои длабоко изви-

раат од искуството на македонската усна книжевна традиција. Така и не ретко неговите стихотворби ни наликуваат како отргнати делови од македонското катадневие и опстојба, од народните маки и страдања, од македонските црнила, но и од нивната надеж и верба во убавото и во иднинското. Се надвисуваат и како децидна порака со што пишаниот збор ги добива универзалните димензии и како национална сознајба и како естетска вредност.

Писателската дарба на Константин Тренчев најдобро се потврдува во неговите три сочувани драмски текста. Сложеноста и стапиците кои пред секој автор ги поставува драматургијата го дава и одговорот не само за поседуваната дарба, туку и за стекнатата максима на зналец. А таа се стекнува со многу труд и работа, насобрани информации, со смисла за селективност, за создавање на динамика и возбуда, без која што творештвото и не постои, за привлекување и дијалог, како иманентен знак на жанрот, со читателот и со гледачот. И овие текстови веднаш тоа треба да го забележаме, се дел од македонскиот книжевен летопис на авторот. Национално одредени со ликовите, со просторот и со времето, во нивното веќе запишано свето тројство. Не како потреба, лицемерие или интрига, туку како немерлива љубов кон својата татковина и кон сопствениот народ. Еве сега тие и по толку децении доаѓаат на светлината од денот, па да веруваме оти ќе се досетиме, ќе покажеме ронка самопочит што подразбира и грижа за нивно сценско оживување. Само така драмскиот текст ја остварил својата функција. Со подеднаков успех авторот испишува страници кои се драма што е блиску до трагедија, љубовна приказна со нагласена драмска конотација до само навидум безгрижниот комедиографски предизвик. Тренчев умее да одбере, да селектира теми и мотиви, да создаде богата галерија од ликови и карактери. Тоа и му овозможува да гради многу случки и настани, судири и недоразбирања, конфликти и интриги. Така се создаваат динамични, неочекувани и интригантни мигови кои го исполнуваат и го осмислуваат драмскиот текст. Забележавме оти во нив имаме своевидна филмска монтажа и динамика.

Како драмски автор Константин Тренчев се бави со последиците што неминовно ги наметнале луѓето, времињата и настаните. Не со нивните прераскажувања, туку низ конкретни дејствија и акции. Така како што му личи и тоа го поставува и бара

драмската поетика. Оттука во сите нив на преден план е проследување на свеста и совеста низ кои извонредно добро се прикажува целовитоста на творечкиот труд. Имаме впечаток оти успехот лежи не само во хуманизмот, во бескрајната позитивна енергија на авторот, туку сметаме оти се дели и со неговата професионална наобразба кои високо се воздигнуваат во единството на човечките и на професионалните етички норми. До нив ретко кој стигнал, а еден од нив несомнено е и македонскиот доктор и писател Тренчев. Временски драмите ги исполнува периодот меѓу двете светски војни. Динамичен, противречен и трагичен период за историјата, опстојбата и иднината на Македонија. Сам по себе драма. Просторно таа се случува на домашното огниште, но и далеку од него, во туѓина, кога откорнатикот единствено мисли и сочувствува со патилата на татковината и дејствува со татковинските аманети за нејзината слобода и иднина. На преден план во драмите се личните приказни, судбини и трагедии. А тие секогаш како по некое напишано правило се многубројни. Оттука имаме многу главни и уште толку повеќе споредни ликови. Сите се точно одредени и обработени. Тоа ќе рече оти постојат повеќе и завршени приказни. А тие се оние фрагменти, детали кои го градат богатиот мозаик на опстојувањето и на вечната борба со животот на обичниот, мал човек, на смртникот кој се стреми еднаш и кратко дадениот човечки живот да бидат секому чест и достоинство. Само тие наспрема животните неправди и недоразбирања, не ретко недоречености, остануваат единствената трага како можност кога тогаш вистината да излезе на виделина.

Литературната, новинарската и публицистичка дејност непогрешиво ги одредува и ги вреднува животните и творечки врвици на еден човек. Тука како најмногу да се доближуваме до она златно правило за исклучокот, но и до можноста оти тоа некаде не постои. Таквите ангажирања точно го одредуваат субјектот како општествено битие. Оттука и нашето длабоко уверување оти со собраното или поточно избраното дело на Константин Тренчев не се става точка во расветлувањето и вреднувањето на неговиот живот и творештво. Уште повеќе кога самиот човек така го осмислувал сопствениот живот. И тешко болен, кога раката треперела и ништо не можела да додржи, свесен за блискиот крај, докторот и писателот неуморно го запишувал сопствениот живот. Не стигнал да ја стави точката, та неговите сеќавања, ме-

моари или најубаво речено автобиографија останала незавршена. И тоа пак извонредно добро кореспондира со реалноста и со животот. Дали некаде сме го виделе или почувствувале нивниот крај!? Веруваме дека во иднина и тоа толку колку што успеало да се напише ќе биде дешифрирано и публикувано. Свесни сме оти потребни се уште многу труд и време. Но, нели луѓе сме! Во овој избор поместени се и седум кратки раскази, ние би додале и прецизирале оти тоа се прозни записи. Тие се дел од мемоарите на Тренчев, што како целисти ни ги понудуваат неговите ќерки Оливера и Мирјана. Безрезервно така и ги прифаќаме. Додаваме оти тоа се и своевидни песни во проза. Доминантна е автобиографската назначеност. Тоа се мали приказни отргнати од секојдневието како незаборав за она што било и минало.

Во книгата *Македонија – незгасната желба во време без надеж* посебно место и значење е дадено на новинарската активност на Константин Тренчев како уредник и соработник на весникот *Македонско сознание*. Тоа го илустрираат и шестте текста поместени како прилог во неа. Посебно на нив нема да се задржуваме од причина што тоа е сторено во првиот дел од нашата студија. Прилозите се најавтентичниот автопортрет на овој бележит Македонец кои не бараат никаков коментар. Чисто и прецизно, мунициозно неговите новинарско-публицистички текстови го откриваат, сестрано го разгледуваат, толкуваат и вреднуваат македонството на Тренчев. Станува збор за тема што во неговото севкупно претставување како да била заобиколувана, подзаборавена. Според нас таа е стожерна не само во разгледувањето, туку уште повеќе и клучна тема на неговото приопштување/вградување во тековите и резултатите на македонското историско истражување. Можеби треба да се истражат страниците на *Македонско сознание* и оттаму да биде извлечен и препознаен авторот и би сакал да верувам оти тоа што поскоро ќе биде завршена работа. Уште повеќе, таквата задача ја сметам и како авторов аманет. И да не забораваме оти секоја нова непозната страница што доаѓа до нас носи и разотвора нови вистини. Внимателното разгледување на ракописното книжевно наследство на Константин Танчев само по себе укажува на една таква можност.

Goran Kalogjera

KNJIŽEVNA POVIJEST – LOV NA JELENE

Komparativno je prosljeđivanje, tumačenje i vrednovanje književne povijesti tema i nove knjige *Lov na jelene* neumornoga istraživača Vasila Tocinovskog. Vrijeme u kojemu se ostvaruju književni pokreti, procesi i pojave, autori i djela ispunjuju cijelo stoljeće. Interes je autora uglavnom druga polovina 19. stoljeća i prva polovina 20. stoljeća. Riječ je o desetljećima u kojima se odvijaju mnogi presudni i vizionarski događaji koji na određen način mijenjaju povijest i osobito onaj njezin dio u koji su uključeni kultura i umjetnost, jezik, etika i estetika, u kojemu se moćno nameće subjektivnost autorskoga rukopisa. Tocinovski takva kompleksna pitanja i ideje započinje makedonskom književnom tradicijom i kontinuitetom, a pritom čvrsto traži njihovo prepoznavanje i ispreplitanje u drugim bližim ili daljim kulturama i jezičnim sredinama, u drugim nacionalnim književnostima. U njegovoj novoj knjizi ta komparativna tumačenja tiču se makedonsko-hrvatskih veza. Dodajmo da je to na određeni način svojevrsni nastavak posljednjega autorova rada *Stoljetni opstanci* objavljen u 2012. godini.

Vasil Tocinovski svoje knjige čvrsto gradi kao unaprijed utvrđen i osmišljen autorski rad. Na to jasno upućuje i uvodna studija *Makedonski udio u hrvatskoj književnoj tradiciji*. Interes su te studije život i djelo braće Dimitrija i Konstantina Miladinova sa zlatnom knjigom makedonskoga preporoda *Zbornikom*, Georgi Kapčev s publicističkim radom *Makedonija ili glas roda* i Kočo Racin sa zbirkom pjesama *Bijela svitanja*. Analitički usustavlja povijesne činjenice i argumente, od autorove egzistencije do korištenja prostora, vremena i jezika u drugoj ili tuđoj sredini. Tako na svoj način jasno postavlja tezu po kojoj autori i djela koji istovremeno i ravnopravno sudjeluju u dvije nacionalne kulture i književnosti daju vlastiti ulog. U drugoj polovini 19. stoljeća je kao ruski carski diplomatski predstavnik Konstantin D. Petković bio petnaest godina u Dubrovniku, a njegov mlađi brat Andreja D. Petković dva je

desetljeća živio i radio u Rijeci. Ostavili su neizbrisiv trag u sveukupnome društvenom životu širokoga balkanskog prostora na kojemu su nastali i brojni njihovi znanstveni, publicistički i književni radovi. U dvjema studijama posvećenima Konstantinu daju se nove, dosad nepoznate stranice. Tako se u prvoj studiji govori o dubrovačkome razdoblje, a u drugoj studiji o njegovim manje poznatim bejrutskim godinama. U novim stranicama za konzula Andreja D. Petkovića najprije iznosi mnogo novih i zanimljivih detalja koji su bili objavljeni na stranicama dnevnoga vjesnika *La Varieta*. Može se reći da je Toćinovski neumoran tragač novih ili manje poznatih stranica povijesti i literature.

U tekstovima koji prate makedonsko-hrvatske veze, sasvim razumljivo, posebno mjesto i značenje ima Kočo Racin. Iako oni nisu izravno povezani, svakako je najznačajnije njegovo hrvatsko razdoblje života i rada. Ovdje je riječ o temama koje prate i komentiraju njegovu sveukupnost. *Ljubljeni Racin* otkriva njegove tri velike ljubavi (Nevenska Vujić, Malina Pop Ivanova i Rumenka Hadži Panzova), a kao muža i ljubavnika i njegovu neuzvraćenu ljubav Rahilke Firfove Đorđove. Drugi tekst *Racin – dva brijega i dvije strmine* promatra pjesničko stvaralaštvo makedonskih i stranih autora koji utemeljitelju suvremene makedonske književnosti posvećuju pjesme. Posebno je zanimljiv prilog koji promatra suradnju, poštovanje i ljubav među ključnim ličnostima dvije nacionalne književnosti, kao što su Miroslav Krleža i Blaže Koneski. Autorova se tumačenja referiraju na njihovo dopisivanje koje se tiče mnogih zanimljivih, nerijetko ključnih i sudbinskih pitanja tadašnje jugoslavenske književne i kulturne stvarnosti. Svojom se originalnošću izdvaja i studija dviju ženskih pjesničkih sudbina - prve korčulanska dame Anke Prizmić Šege i prve makedonske spisateljice kojoj je objavljena knjiga Danice Rućigaj. Pokraj biografskih podataka zastupljenih za osnovno upoznavanje njihovih ličnosti i djela, Toćinovski uz poetiku nekoliko ključnih pjesničkih simbola kao relevantnih znakova (riba, kamen, more, vjetar) traži ono zajedničko u njima, uz univerzalne dimenzije i značenja. Riječki književni veteran Giacomo Scotti nije samo jedan od prvih antologičara suvremene makedonske književnosti, a time i njezin promicatelj u inozemstvu, već je također i dobar poznavatelj makedonske usmene književnosti i prevoditelj desetak djela

makedonske književnosti. Cijeli je taj kompleks pitanja vrlo studiozno predstavljen i visoko valoriziran.

Drugi dio, kao uvjetna podjela, počinje studijom *Riječ, vrijeme i prostor*. Uz tri relevantna egzistencijalna i književna pojma, promatraju se aktualna pitanja tradicije i kontinuiteta, za *dvodomne* ili dvojezične autore i djela (Teodosija Sinaitski, Dimitrija i Konstantin Miladinov, Krste Misirikov, Kočo Racin, Nikola Vapčarov, Stojan Hristov, Gančo Hadži Panzov), a koji su potvrdili njihovih estetskih vrijednosti općeljudskih dimenzija. Studija o Asenu Šurdovu-Vedrovu, mladome studentu književnosti u čijem je stanu u listopadu 1938. godine održano osnivačko okupljanje Makedonskoga književnog kruga u Sofiji zaokružuje autorova arhivska istraživanja za ovo, kako ga on naziva, *blještavo poglavlje makedonske književnosti*. Nove stranice i vrijednosti otkrivamo i u monografskome prilogu od osamdeset stranica o rukopisnome književnom nasljedstvu doktora Konstantina Trenčeva. Intelektualac, revolucionar, novinar i spisatelj koji je zbog svojih rodoljubnih ideja doživio golgotu koju mu je kao kaznu presudila komunistička diktatura. Tekst o suvremenoj makedonskoj priči uistinu je vrijedan pregled ovoga književnog žanra od početka druge polovine 19. stoljeća do danas.

Knjiga književno-povijesnih studija *Lov na jelene* Vasila Tocinovskog je vrijedno i originalno djelo. Riječ je o djelu koje ima čvrstu strukturu, koje slijedi, tumači i vrednuje manje proučavane autore, djela, procese i pojave, i ono što posebno valja naglasiti, donosi mnogo novih stranica o tradiciji i kontinuitetu makedonske književnosti u već spomenutome razdoblju. Zaključimo: *Lov na jelene* je vrijedan istraživački znanstveni rad i knjiga koja se čita s lakoćom i zadovoljstvom u širokome krugu zaljubljenika u lijepu pisanu riječ.

Milorad Stojević

LOV NA JELENE VASILA TOCINOVSKOG

Metaforično ime nove knjige Vasila Tocinovskog *Lov na jele-
ne* identificira autorovu ljubav i oduševljenje književnom povijesti. Novi rad Tocinovskog sadrži trinaest studija od kojih se najveći dio bavi makedonsko-hrvatskim književnim, kulturnim i jezičnim vezama. Uvodni tekst *Makedonski udio u hrvatskoj književnoj tradiciji*, nameće jedno vrlo važno pitanje. Inače, u tom je dijelu riječ je o autorima koji su živjeli i boravili u Hrvatskoj i koji su svoja djela u njoj objavili, a neka su bila napisana na hrvatskome jeziku (Konstantin Miladinov, Konstantin D. Petković, Georgi Kapčev, Kočo Racin do nekoliko suvremenih tvoraca) pa ih autor s pravom uključuje u dio hrvatske književne i kulturne tradicije. Prosljeđavanjem univerzalnih dimenzija u stvaranju priključuje se i tekst *Riječ, vrijeme i prostor* s odabranim primjerima (Teodosija Sinaitski, Miladinovi, Krste Misirikov, Kočo Racin, Nikola Vapčarov, Stojan Hristov, Gančo Hadži Panzov) u kojemu se sustavno i teorijski tumače i vrednuju ključni termini, kao i njihove estetske vrijednosti. I u ovoj svojoj knjizi autor slijedi život i djelo braće Konstantina i Andreja D. Petkovića. Mnogo se novih i nepoznatih podataka iznosi za prvoga, starijega brata u zasebnim tekstovima. Govori se o njegovome diplomatskom djelovanju, s obzirom na to da je bio generalni carski ruski konzul u Dubrovniku te je tako bio uključen u mnoge diplomatske i kulturne akcije, a govori se i o njegovome manje poznatome boravku u Bejrutu. Iz stranica dnevnoga vjesnika *La variete*, koji je izlazio u Rijeci, Tocinovski prvi put donosi brojne podatke o dva desetljeća dugome djelovanju Andreja D. Petkovića.

Suvremene su makedonsko-hrvatske veze promotrene u više tekstova. U dopisivanju nacionalnih književnih velikana Miroslava Krleže i Blaže Koneskog otkrivaju se vrlo značajni događaji, procesi i manifestacije iz druge polovine 20. stoljeća. Uzajamna suradnja upućuje na osobito poštovanje, prijateljstvo i povjerenje među njima. U afirmaciji suvremene makedonske književnosti u svijetu posebno značenje ima Giacomo Scotti. On je jedan od prvih antologičara sa svojim prijevodima na talijanski jezik. I ne samo s njima. Kao pozna-

vatelj je makedonske usmene književnosti objavio više antologija u kojima se, predgovorima i sistematizacijama tvorbi, potvrdio kao tvorac i poznavatelj. O njemu iscrpno i s visokim ocjenama piše Vasil Tocinovski. Zanimljiva je i studija u kojoj se uspoređuje život i pjesništvo prve korčulanske dame Ane Prizmić Šege i prve makedonske pjesnikinje kojoj je objavljena knjiga - Danice Ručigaj. Izdvojeno je nekoliko ključnih i zajedničkih pjesničkih simbola i metafora kojima autor pokazuje ono što ih zbližava, a to su univerzalne, općeljudske vrijednosti koje imaju vrlo visoke kriterije estetske vrijednosti umjetničkoga izazova.

U knjigu su uključena i dva teksta o utemeljitelju suvremene makedonske književnosti – Koči Racinu. Za nas je provokativan prvi, *Ljubljani Racin*. To su stranice intimnoga svijeta pjesnika. Osim neostvarene ljubavi s Rahilkom Firfovom Đorđoveom po kojoj je uzeo svoje poznato prezime *Racin*, Tocinovski priopćuje da je riječ o čovjeku koji je imao aktivan odnos sa životom i koji je živio dinamično. Jednostavno rečeno, žena mu je bila opsesija i za nas su nove stranice o njegovim ljubavnim vezama s Nevenkom Vujić, Malinom Pop Ivanovom i Rumenkom Hadži Panzovom. Povijesna i neponovljiva ličnost ovog Velešanina bio je povod mnogim književnim djelima: romanima, dramama, pričama, pjesmama, zatim filmu, likovnoj umjetnosti, a njegovi su stihovi u velikom broju bili pretočeni u u glazbena djela. U drugome tekstu, *Racin - dva brijega i dvije strmine* promatraju se pjesme koje su njemu posvetili pjesnici sa svih strana svijeta.

I u knjizi *Lov na jelene* Vasil Tocinovski nastavlja svoje nastojanje kao književni povjesničar tradicije i kontinuiteta makedonske književnosti. Pritom su za njega važna dva pitanja. Vrijeme druge polovine 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća kao iznimno značajna i nerijetko presudna razdoblja za pisanu makedonsku riječ. Svaka-ko je najprovokativnija tema njegovo čvrsto nastojanje o aktualnome pitanju *dvodomnih* autora. Vasila Drvošanov je u svojim podacima objavio da je u makedonskoj književnosti prisutno sto i deset takvih autora. Tocinovski je također autor koji traga za značajnim arhivskim istraživanja u zemlji i inozemstvu. Koncept knjige, strogost i selektivnost u izboru tema i autora, sveobuhvatnost i sustavnost, korištena literatura zaokružuju novi rad *Lov na jelene* Vasila Tocinovskog kao izvanredan i originalan znanstveni rad o identitetu makedonske književnosti kao ravnopravnoga partnera u velikoj obitelji svjetske književnosti.

БЕЛЕШКИ

МАКЕДОНСКИОТ ВЛОГ ВО ХРВАТСКАТА КНИЖЕВНА ТРАДИЦИЈА, реферат на *Međimurski filološki dani 2*, Šakovec, 26. travnja 2013. Првпат текстот е публикуван во *Зборникот* од собирот (во печат).

ДУБРОВНИЧКИОТ ПЕРИОД НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ, текстот првпат е објавен во *Раст*, Битола, бр. 12-13, Мај, 2015, стр. 79-89.

БЕЈРУТСКИТЕ ГОДИНИ НА КОНСТАНТИН Д. ПЕТКОВИЧ, првпат текстот е публикуван (две продолженија) во *Бранувања*, Струга, год. 5, бр. 11, есен 2014, стр. 12-14; *Бранувања*, Струга, год. 6, бр. 12, пролет 2015, стр. 4-6.

НОВИ СТРАНИЦИ ЗА КОНЗУЛОТ АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЧ, реферат на 4. Меѓународен собир *Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски*, Охрид, 27 – 29 септември 2013. Текстот првпат е објавен во *Зборникот* на трудови од собирот, кн. 4, изд. Институт за македонска литература, Скопје, 2014, стр. 193-203.

ЗБОРОТ, ВРЕМЕТО И ПРОСТОРОТ, текстот првпат е објавен во *21 век: Балканскиот писател – Балканскиот писател*, изд. Современост, Скопје и Сџуз на свободните писатели на Бугарија, Софија, 2015, стр. 36-46.

ВЉУБЕНИОТ РАЦИН, текстот првпат е публикуван во *Ние*, електронско издание, Скопје, год. 1, бр. 1, 2012, стр. 26-38.

РАЦИН – ДВА БРЕГА И ДВЕ СТРАНИНИ, првпат текстот е објавен во *Ние*, електронско издание, Скопје, год. 1, бр. 3, 2012; истото во *Рацин два брега*, предговор, избор и редакција Васил Тоциновски, изд. Академски печат, Скопје, 2015, стр. 7-21.

ВЕРА И ЉУБОВ ОД АСЕН ШУРДОВ-ВЕДРОВ, Асен Шурдов-Ведров, *Вера и љубов*, предговор, избор и препев Васил Тоциновски, изд. Современост, Скопје, 2012, стр. 5-41.

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА И БЛАЖЕ КОНЕСКИ, текстот првпат е објавен во *Бранувања*, Струга, год. 4, бр. 9, лето 2013, стр. 4-8.

ПОЕТСКИ СУДБИНИ – АНКА ПРИЗМИЌ ШЕГЕ И ДАНИЦА РУЧИГАЈ, првпат текстот е публикуван во *Kanavelić, Korčula*, god. 1, br. 1, 2015, str. 70-89.

ЃАКОМО СКОТИ – АНТОЛОГИЧАР НА МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ, реферат на свечениот собир по повод 85. години од животот и 65. години творештво на Ѓакомо Скоти, Друштво на хрватските писатели Риека, Градско собрание Риека, 4 октомври 2013 година. Текстот првпат е публикуван во *Književna Rijeka, Rijeka*, god. 18, br. 4, zima 2013, str. 23-31; истото во *La battana, Fiume – Rijeka*, an. XLIX, n. 190, ottobre-dicembre 2013, s. 35-47.

СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ РАСКАЗ, текстот првпат се објавува во книгава.

РАКОПИСНОТО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО НА КОНСТАНТИН ТРЕНЧЕВ, првиот и четвртиот дел од студијата првпат се публикувани во *Македоника*, Скопје, год. 4, бр. 9-10, 2014, стр. 106-128. Интегралниот текст е предговор кон книгата *Творби* од Константин Тренчев, изд. Македоника литера, Скопје (во печат).

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА

- Абаџиев**, Ѓорѓи 124, 130,
132, 139, 210, 212, 213,
Абраш, Коста 112, 140,
Аврамовска, Наташа 70,
Аксаков, Иван Сергеевич 36,
Александар, Втори 38,
Александар, Трети 61, 63,
Александров, Васил 129-131,
Александрович, Павел 51, 52,
Александрович, Сергеј 51,
52,
Алексиев, Александар 184,
Алтиев, Никола 116,
Андреевна, Вера 35, 43,
Андреевски, Петре М. 70,
201, 212,
Андреевски, Цане 110, 200,
Андоновски, Венко 213,
Антонин, архимандрит 52,
Арсов 234,
Арсовски, Томе 212,
Атанасов, Филип 226,
Ачковска, Виолета 236,
- Бабелъ**, Исак 215,
Бабиќ, Стјепан 11,
Бабукиќ, Вјекослав 11,
Бакевски, Петре 111, 119,
121, 198, 213, 214,
Батани, Илона 62, 63,
Батани, Лудовико 62, 63,
Башевски, Димитар 217,
Бахтин 43,
Беговиќ, Божена 25,
- Белдедовски, Бранко 223,
226, 237, 242,
Белчев, Зафир 210,
Бенковски, Георги 139,
Бергман, Алфред 22,
Беровски, Димитар Поп
Георгиев 221, 251, 258,
Берон, Петар 128, 137,
Билјановски, Димче 161,
Бихаљи Мерин, Ото 22,
Блајвз, Јанез 11,
Блудова, Антонина
Димитриевна 35,
Богоевски, Мите 139, 140,
Божов, Стојан 209,
Боздов 234,
Бојадиски, Борис 163,
Бојадиски, Огнен 160, 162,
163, 166, 171, 172,
Боржуков, Павел 114, 115,
Ботев, Христо 130, 150, 154,
Бошковски, Јован 208, 212,
Бошковски, Петар Т. 201,
217,
Будман, Перо 11,
Бурин, Иван 132.
- Ваизар** 269,
Вангелов, Атанас 82, 161,
Вапцаров, Никола 72-76,
112, 117, 119, 128, 130-135,
139, 143, 252,
Варошлија, Бранко 212,
Веженов, Димитар 129,

- Великов-Беломорски, Антон 123, 124, 128, 130, 131, 210,
Велиќ, Михајло 210,
Вељак, Наташа 56,
Веселинов, Коста 133, 134,
Вишински, Борис 198, 212,
Владова, Јадранка 213,
Волтер 161,
- Гавриш**, Ксенија 172,
Галогаж, Стефан 19, 20,
Георгиев, В. 132,
Георгиев Македонски, М. 209,
Георгиевски, Ташко 212,
Гете, Волфганг 127,
Гешев 133,
Гилевски, Паскал 212,
Гончарова, Елена Борисовна 30, 31, 34, 40, 41, 44, 45, 49, 54, 55,
Горки, Максим 124, 127, 130, 135, 150, 153,
Гоцев, Георги 237,
Григоров, Метко 128,
Грубишиќ, Анте 22,
Груев, Даме 246, 247, 254, 255, 266, 270,
Груевски, Љупчо 117,
Гулапчев, Спирос 209,
Гули, Питу 203, 205, 252, 266,
- Давичо**, Оскар 22, 107,
Данов, Љупчо 56, 57,
Дафовска, Благица 118,
Дедов, Ефтим 129,
Дележиќ, Ѓуро 11,
- Делчев, Гоце 113, 203, 205, 209, 222, 246, 247, 253-255, 258, 266, 270, 294,
Десподов, Георги 130,
Димов-Мал Кире, Кире 140, 210,
Димов, Димо Н. 115,
Добрила, Јурај 11,
Достоевски 243,
Дошнич, Леро 137,
Драголевски, Пејчо 209,
Дракул, Симон 34, 162, 212, 214,
Драмалиев, Кирил 128,
Дрвошанов, Васил 115,
Друговац, Миодраг 211,
Дурацовски, Димирије 215,
- Ѓоргов**, Васил 20,
Ѓузел, Богомил 201,
Ѓурковиќ, Славо 62,
Ѓурчинов, Милан 202, 215,
- Жинзифов**, Рајко 197, 199, 208,
- Зане**, Вјекослав 25,
Зиговиќ, Радован 112,
Зографски, Данчо 164,
Зографски, Партение 203,
- Иванов**, Благоја 212, 213, 218,
Иванов, Славе 226,
Иванов, Ст. 210,
Ивановски, Васил 236, 237, 239,
Ивановски, Гого 200,

- Ивановски, Србо 200,
Иванишевиќ, Драго 21,
Игнатиев, Н. П. 47-49,
Иго, Виктор 243,
Изет, паша 49,
Икономов, Васил 203,
Исаев, Младен 129,
- Јаворов**, Пејо 127,
Јагиќ, Ватрослав 11,
Јакиќ, Антун 11, 14,
Јанакиев, Сребро 210,
Јанев, Тодор 130, 131,
Јаневски, Славко 198, 200,
212, 213, 215,
Јелачиќ, Јурај 11,
Јеротеј, митрополит 221,
Јовановиќ, Зоран 201,
Јовановски, Мето 212,
Јовков, Арсени 210,
Јурковиќ, Јанко 11,
Јушиќ, Зденка 25,
- Калоѓера**, Горан 5-8, 10-12,
14, 17, 19, 20, 24, 25, 34, 37, 43,
56, 64, 174, 177, 186,
Калчев, Христо 209,
Камберски, Јован 212,
Капчев, Георги 6, 12-17, 27-
29,
Капчев, Трајко 99,
Караѓозов 234,
Катинели, Масимилијан 61,
Караманов, Ацо 139, 140,
210,
Каранов, Ефтим 209,
Карахасан, Мустафа 212,
Караџиќ, Вук 171,
Карев, Никола 252, 266,
Карловчан, Гргур 22,
Каштелан, Јуре 20,
Карамитрев, Георги 226,
Керезиев, Иван 124, 130, 131,
Кершовани, Отокар 22,
Кипровска Кнежевиќ, Елена
201,
Китанов, Сандо 266, 294,
Кирил и Методиј 15, 27, 91,
165, 205, 228, 245-247, 249,
264, 238, 303,
Климан, Алдо 213,
Ковачевски, Зоран 212,
Ковачиќ, Иван Горан 118,
Ковилоски, Славчо 115,
Козарчанин, Иван 23-25,
Коларови 233,
Колендиќ, Антон 20, 22,
Конески, Блаже 69, 77, 117,
118, 122, 123, 160, 162-173,
198, 200, 208, 212, 215,
Константинович, Константин
51,
Коњаров, Константин 210,
Коранду, Емилијан 61,
Коробар, Перо 87, 89, 94, 95,
97,
Коропчиќ, Павао 22,
Костенцев, Арсени 210,
Костов, Владимир 212, 213,
Костов, Петар 212,
Котески, Јован 201,
Котруле, Христо 221,
Коцевски, Данило 218,
Коцо, Димче 162,
Крали, Марко 124, 136, 148,
150-152, 203, 205,

Крле, Ристо 163,
Крлежа, Бела 172,
Крлежа, Мирослав 20, 23,
160-173,
Крстески, Трајче 213,
Крстиќ, Ангелко 210,
Крчовски, Јоаким 66, 71, 77,
197, 207, 208,
Кујунџиски, Жарко 213, 217,
Кукуљевиќ, Иван 11,
Кутузов 139,
Кушев, Илија 210,

Лазаревски-Цвајот, Јордан
112-114,
Лалковски, Браф 137,
Лафазановски, Ермис 215,
Левката, Рампо 140,
Леов, Јордан 96, 101, 212,
Ленин, Владимир Илич 133,
Леонтиев 39,
Лермонтов, Михаил 127,
Лукежиќ, Ирвин 56, 58, 63,

Љубиќ, Перо 25,
Љубичин, Перо 21,
Мажураниќ, Антун 11,
Мажураниќ, Иван 28,
Мазов, Иван 212,
Мајаковски, Владимир 127,
153,
Македонски, Александар 227,
263,
Максимоски, Ивица 111,
Маленко, Димче 212,
Малески, Владо 115, 212,
Манасиев-Вечерин, Кирил
140, 210,

Манев, Ефтим 161,
Манолев, Илија 296, 270,
Манчев, Васе 212, 213,
Манчев, Харалампие 234,
Марија, Елизабета 62,
Маринов, Велко 128,
Маркес, Габриел Гарсија 215,
Марковски, Венко 112, 128,
131, 132, 139, 162, 197, 199,
207,
Мартиновиќ, Марко 38,
Мартиновски, Цветко 212,
213,
Матевски, Матеја 162, 198,
200,
Маџунков, Митко 212,
Миладинов, Димитар 7, 11,
29, 69, 70, 78, 152, 203, 249,
Миладинов, Константин 7-
12, 27, 29, 69, 70, 78, 152, 197,
199, 203, 249,
Миладиновци 6, 7, 12, 14, 27,
70, 119, 250,
Милев, Гео 225, 294,
Миленски, Димитар 210,
Милер 269,
Милеусниќ, Озрен 25,
Милошевиќ, Петар 17,
Милчин, Илија 161,
Миневски, Блаже 213, 217,
Минчев, Никола 167,
Мискинов, Коце 57,
Мисирков, Крсте 28, 68, 69,
202,
Мисиркова-Руменова, Ката
101, 106, 115, 116, 212,
Митрев, Димитар 164,
Михаил, поп 31,

- Михајлова, Гордана 201, 212,
 Михајлова Георгиевска, Јагода
 213,
 Михајловски, Драги 212,
 Мишкин, Павлек 22,
 Мојсес, Стјепан 11,
 Молеров, Димитар Г. 210,
 Молеров, Кочо Г. 212,
 Момировски, Томе 212,
 Мунитиќ, Анте 184,
 Мунитиќ, Габриела 184,

Најдовски, Тихо 115,
 Наневски, Душко 118,
 Наполеон, Трети 35,
 Невски, Александар 44,
 Неделковски, Коле 131-134,
 136, 139, 140, 143, 207, 252,
 Неделкоски, Миле 212,
 Никола, Први 38,
 Николајевич, Петар 59,
 Николов, Киро 130, 131,
 Николов, Паскал 130,
 Николова, Оливера 212,
 Ниче 243,
 Новачева, Олга 114,
 Новески, Живко 213,

Овесјанин, Богдан 129,
 Османли, Томислав 213, 217,
 Охридски, Климент 66, 119,
 164, 165, 173, 22, 247, 265, 303,
 Охридски, Наум 66, 101, 102,
 228, 265,

Павичиќ, Јосип 22,
 Павловски, Божин 14,
 Павловски, Јован 212,
 Павловски, Радован 201,
 Пажо, Даниел-Анри 72, 77,
 Пајанатовиќ 61,
 Паликрушев 251,
 Паница, Тодор 226, 247, 248,
 Пановски, Доне 34,
 Парач, Кајо 22,
 Парѓовски, Венцислав 140,
 Паскалевски, Паскал 210,
 Пасков, Васил 209,
 Пачемска Петреска, Даринка
 235,
 Пеев, Димитар 237,
 Пејчиновиќ, Кирил 66, 67, 77,
 197, 207,
 Пендовски, Бранко 212,
 Петкович, Александра 43,
 Петкович, Андрија Д. 31, 41,
 44, 56-65, 78, 203,
 Петкович, Димитрија Д. 31,
 41,
 Петкович, Димитрија 31, 57,
 Петкович, Екатерина 43,
 Петкович, Константин Д. 30,
 32-55, 57, 64, 78, 203,
 Петкович, Олга 35, 38,
 Петкович, Софија 38, 43,
 Петкович, Сузана 31,
 Петковичи 30, 31, 43, 57, 58, 64,
 Петковски, Радослав 163, 212,
 Петрески, Христо 110, 213, 217,
 Петровиќ, Блашко 60,
 Петровиќ, Божо 58-60, 62,
 Петровиќ, Данило 37,
 Петровиќ, Даринка 37,
 Петровски, Трајан 212,
 Поленаковиќ, Харалампие 34,
 67, 68, 162,

Полик, Матео 17,
Поп Арсов, Петар 210,
Поп Јорданов 203, 205, 206,
Попов, Антон 76, 124, 128,
130, 131, 133, 134, 139, 140,
143, 210,
Попов, Никола 237,
Попов, Столе 212,
Поповски, Александар 201,
Поповски, Анте 161, 172,
198, 200,
Поповски, Јован 212,
Поп Филипов, Никифор 209,
Прерадовиќ, Петар 11, 28,
Призмиќ-Шеге, Анка 174-
176, 180, 183, 184, 186, 188,
191-195,
Прица, Златко 22,
Прица, Огнен 20,
Прличев, Григор 199, 146,
Прокопиев, Александар 213,
Пуциќ, Медо 11,
Пушкин, Александар
Сергеевич 127,
Радосевиќ, Симон 17,
Раздолов, Атанас 210, 241,
257,
Раевски, Михаил 35, 38,
Рафтопуло 61,
Рацин, Кочо 6, 7, 18-29, 71,
76, 81-101, 106-122, 128, 139,
140, 152, 197-200, 210,
Рачки, Фрањо 11,
Ренцов, Михаил 212,
Ристиќ, Владимир 62,
Ристовска Јосифовска, Билјана 69,
Ристовски, Блаже 69,

Рукавина, Марино 60,
Ручигај, Даница 174, 175,
177-189, 191-195,

Сакцински 11,
Сивевски, Кирил 237,
Силјановски, Љупчо 213,
Самуил, цар 91, 265,
Сандански, Јане 247, 248,
254,
Синаитски, Теодсија 66, 67,
71, 77, 197, 268,
Симеон, Рикард 22,
Сиќ, Иван 11,
Сматракалев, Михаил 124,
125, 128, 130-132, 134, 136,
139, 143, 210,
Смилевски, Гоце 213,
Смиљаниќ-Брадина, Томо
210,
Смирненски, Христо 117,
130, 153,
Смичиклас, Тадија 11,
Смишљаев, Д. Д. 52,
Солев, Димитар 212-214,
Солева, Марија 88, 114,
Солунски, Коце 212,
Сорак 61,
Спасов, Александар 34,
Спасов, Људмил 34,
Спинчиќ, Вјекослав 17,
Спироска, Мирослава 115,
Спространов, Евтим 28, 210,
Срезневски, Измаил Иванович
32, 36,
Сталев, Георги 161,
Стаменов, Свето 174,
Станисављевиќ, Мито 106,

Станчев, А. 129,
 Старделов, Георги 78,
 Степанов, Михаил Петрович
 52,
 Стојан, поп 258, 266,
 Стојановиќ, Мирољуб М. 34,
 38,
 Стојков, Петар 210,
 Стрезовски, Јован 162, 212,
 Стрелков, Лозан 129, 132,
 Суворов 139,
 Судник, Ивица 22,
 Сушец 234,

Таковски, Ефтим 213,
 Тарапуза, Стојан 201,
 Терезија, Марија 59,
 Терзиев, Константин 236,
 237, 239,
 Тимчева, Вестала 210,
 Тодоров, Ангел 127, 133-135,
 Тодоровски, Гане 14, 34, 38,
 74, 75, 83, 109, 161, 200,
 Тодоровски, Добре 116,
 Толстој 243,
 Томалевски, Георги 126, 135,
 Торгинац, Јурај 11,
 Точко, Иван 212,
 Тренкев, Ѓорѓи 221, 293,
 Тренчев, Ефтим 221, 223,
 293, 294, 297,
 Тренчев, Игнат 221,
 Тренчев, Константин 220-
 229, 231-243, 245, 246, 254,
 255, 258, 263, 267-270, 273,
 276, 299-306,
 Тренчев, Никола 221,
 Тренчев, Ристо 233,

Тренчев, Цоне 221, 293, 296,
 Тренчева, Велика 221,
 Тренчева, Данка 233,
 Тренчева, Мирјана 233, 235,
 239, 243, 269, 306,
 Тренчева, Оливера 220, 224,
 227, 233, 235, 236, 239, 240,
 242, 243, 268-270, 299, 300,
 306,
 Тоциновски, Васил 8, 18, 32,
 34, 56, 71, 74, 76, 79, 87, 99,
 123, 141, 207, 212, 225,
 Трајановски, Благоја 234,
 Трифуновска, Радмила 212,
 Тургењев, Иван С. 209,
 Тушевски, Ванчо 31, 34, 38,
 44,

Ќорвезировска, Оливера 217,

Улаковиќ, Марина 56,
 Урошевиќ, Влада 201, 212,
 213,

Федоровна, Елисавета 52,
 Филипов, Филип 128,
 Фирфова Ѓоргова, Раца 81, 82,
 87, 97, 98, 113,
 Фједоровна, Марија 61, 63,
 Флеров, Јоан 9,
 Филип, Втори 9,
 Франичевиќ, Марин 21, 25,

Хајне, Хајнрих 127,
 Харамбашиќ, Аугуст 15, 17, 18,
 Хаџи Димовски, Орде 57,
 Хаџи Константинов-Џинот,
 Јордан 78, 203,

Хаџи Панзов, Благој 99-101,
Хаџи Панзов, Ганчо 78, 98,
99, 104,
Хаџи Панзова, Павлина 98,
100,
Хаџи Панзова, Руменка 82,
98-101, 104,
Хаџи Панзови 107,
Хаџи Риндов, Кочо 226,
Хаџи Чимревич, Тошо 57,
Хегел, Фридрих 20,
Хипокрит 235,
Хитрово, Василиј Николаевич
51, 52,
Христов, Стојан 78, 210,

Цази, Даница 22,
Цази, Јосип 22,
Цар Симеон 127,
Цветковски, Радован П. 111,
Цепенков, Марко 203, 208,
210, 218,
Цесарец, Аугуст 20,
Црвенковски, Крсте 162, 167,
169,

Чаловски, Тодор 118,
Чачански, Крсте 212,
Чашуле, Коле 162, 212,

Ченгиќ, Енес 170, 171,
Чернопеев, Христо 223, 255,
294,
Черњаев, Владимир 41,
Чинго, Живко 212, 215, 216,
Чоловиќ, Искра 174,

Шабан, Иљаз 116,
Шабариќ, Милан 11,
Шапкарев, Кузман 203,
Шатоев, Михаил К. 210,
Шахов, Коста 209,
Шеноа, Аугуст 11,
Шилтев, Лазо 56, 57,
Ширилов, Петар 212,
Шолц, Антон 17,
Шоп, Никола 25,
Шопов, Ацо 115, 162, 200,
Шпулер, Драгутин 22,
Штамбук, Зденко 25,
Штедимлија, Саво 22,
Штросмаер, Јосип Јурај 8, 9,
11, 17,
Шукар, Ацо 99,
Шурдов-Ведров, Асен 75, 76,
123, 124, 126-141, 144, 145,
148, 151, 152, 156-159,
Шурдов, Иван 126

СОДРЖИНА

Македонскиот влог во хрватската книжевна традиција	5
Дубровничкиот период на Константин Д. Петкович	30
Бејрутските години на Константин Д. Петкович.....	43
Нови страници за конзулот Андреја Д. Петкович	56
Зборот, времето и просторот	66
Вљубениот Рацин	81
Рацин – два брега и две стрмнини	108
<i>Вера и љубов</i> од Асен Шурдов-Ведров	123
Мирослав Крлежа и Блаже Конески.....	160
Поетски судбини – Анка Призмиќ Шега и Даница Ручигај.....	174
Ѓакомо Скоти – антологичар на македонската книжевност.....	196
Современиот македонски расказ.....	208
Ракописното книжевно наследство на Константин Тренчев....	220
Goran Kalogjera, Književna povijest - <i>Lov na jelene</i>	307
Milorad Stojević, <i>Lov na jelene</i> Vasila Tocinovskog.....	310
Белешки	312
Показалец на личните имиња.....	314

